

Юрій Мельничук

ОЛЕКСАНДР ГАВРИЛЮК

ЛЬВІВ — 1955

Юрій Мельнишук

**ОЛЕКСАНДР
ГАВРИЛЮК**

(Життя, революційна і літературна діяльність)

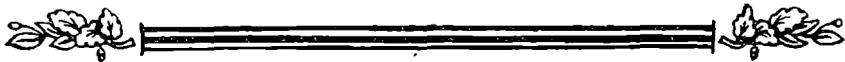

**КНИЖКОВО-ЖУРНАЛЬНЕ ВИДАВНИЦТВО
Львів — 1955**

У стародавніх греків в системі їх міфології був один знаменитий герой — Антей, який був, як повідає міфологія, сином Посейдона — бога мор'я, і Геї — богині землі. Він відчував особливу прив'язаність до матері своєї, яка його родила, вигодувала і виховала. Не було такого героя, якого б він не переміг — цей Антей. Він вважався непереможним героєм. В чому полягала його сила? Вона полягала в тому, що кожного разу, коли йому в боротьбі з противником доводилось туго, він доторкувався до землі, до своєї матері, яка родила й вигодувала його, і діставав нову силу. Але у нього було все-таки своє слабе місце — це небезпека бути яким-небудь чином відірваним від землі. Вороги враховували цю його слабкість і підстерігали його. І от знайшовся ворог, який використав цю його слабкість і переміг його. Це був Геркулес. Але як він його переміг? Він відірвав його від землі, підняв у повітря, відняв у нього можливість доторкнутися до землі і задушив його, таким чином, у повітрі.

Я думаю, що більшовики нагадують нам героя грецької міфології, Антея. Вони, так само, як і Антей, сильні тим, що тримають зв'язок з своєю матір'ю, з народом...

Й. СТАЛІН

Воз'єднаний у єдиній Українській Радянській державі, щасливий і вільний український народ в могутніх лавах дружніх народів Радянського Союзу іде до комунізму. З кожним днем шораз прекраснішими і могутнішими стають індустриальні міста і колгоспні села, буйно розквітає культура української соціалістичної нації, нових успіхів досягає наука, мистецтво, література. Україна ще ніколи не була такою багатою і квітучою, як тепер. Український народ ще ніколи не був такий щасливий, як тепер, в нашу сонячну радянську епоху.

Своїм безмежним щастям український народ зобов'язаний мудрій Комуністичній партії, своєму вірному союзникові і брату — великому російському народові.

На протязі багатьох століть терпів український народ тяжкий соціальний і національний гніт. Хто тільки не посягав на багатства України, на волю українського народу: татарські і турецькі орди, шведські полчища, польська шляхта, австро-угорські барони, румунські бояри, кайзерівська Німеччина і англо-американо-французькі імперіалісти. Вся ця згряя іноземних хижаків нападала на Україну, грабувала і розорювала її, намагаючись поневолити волелюбний український народ, перетворити його в раба іноземних гнобителів.

З якою великою гордістю ми можемо говорити сьогодні, що український народ завдяки ширій братній підтримці великого російського народу ніколи не ставав на коліна перед іноземними поневоловачами, завжди самовіддано боровся проти них і прагнув до братерського єднання з російським народом. Скільки чудесних книг, хвилюючих віршів і пісень, скільки яскравих сторінок історії написано про волелюбні прагнення нашого народу, його боротьбу за соціальне і національне визволення, за возз'єднання своїх земель, за встановлення справедливого суспільного ладу, де б не було гнобителів і пригноблених.

Волю і щастя українському народові принесла Велика Жовтнева соціалістична революція. В її полум'ї народилася і вільна Українська Радянська Республіка.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції надихала трудящих всього світу на боротьбу за своє визволення.

Трудящі Західної України ніколи не знали волі, але віками, як чудесну мрію, виношували її в серці. Перемога Жовтневої революції наповнила серця мільйонів пригноблених надією і вірою в своє недалеке щастя. Бо проходили віки, а Україну розривали на частини капіталістичні хижаки, і, здавалось, не буде цьому ні кінця ні краю. А Велика Жовтнева соціалістична революція несла на своїх знаменах волю, довгождане возз'єднання роз'єднаних українських земель, світле і щасливе майбутнє в сім'ї братніх народів Радянського Союзу. В Західній Україні, як і у всій Австро-Угорщині, розгорялася революційна боротьба. «Приклад Росії, де народ добився припинення ненависної війни шляхом повалення свого імперіалістичного уряду, не міг не послужити уроком для австро-німецьких робітників»¹. Австро-угорська імперія розвалилась. Здавалося, що перемога близька, що Жовтнева революція переможе і в Галичині, Буковині, на Волині і Закарпатській Україні, і для трудящих настане нове життя в умовах Радянської держави.

Але імперіалістичні хижаки Заходу з шаленою ненавистю накинулись на молоду Радянську республіку, намагаючись ріками народної крові затопити здобутки Жовтня. Не вдалося чорним силам світової реакції здійснити задумане злодійство. Відступаючи на захід, в своє лігво, капіталізм вирішив заблокувати республіку Рад, створити навколо неї «санітарний» кордон, який повинен був служити своєю китайською стіною, що була призначена зупинити могутній крок нової епохи. В результаті злочинницької змови американо-англійських і французьких імперіалістів і підлої зради проклятих ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів — над Збручем і Дністром було натягнуто колючий дріт, що на довгі роки розділив єдину землю, єдиний народ. По цей бік, в країні величного Жовтня, буяло нове життя, розквітало справжнє людське щастя. По той бік дротяної загрози у тяжкій неволі мучився рідний брат, якого окупант хотів перетворити в слухняного раба.

Тимчасом зі Сходу, з великого Радянського Союзу, на загарбану польською шляхтою Західну Україну проникали вісті про щасливе і вільне життя багатомільйонного радянського народу, і вони промінням світлої надії розгнали пільму капіталістичної ночі.

¹ Історія ВКП(б). Короткий курс, 1946 р., стор. 217.

На XVI з'їзді Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) Й. В. Сталін говорив: «Є Україна в складі СРСР, але є й інша Україна в складі інших держав».

Великий продовжувач безсмертної справи Леніна пам'ятав і про ту частину України, яка, всупереч волі українського народу, рукою англо-американо-французьких вандалів була відірвана від Радянської України, відокремлена від неї несправедливим кордоном і кинута в капіталістичне рабство.

Свідомість того, що народи Радянського Союзу пам'ятають про трудящих поневоленої Західної України і не віддадуть їх на поталу капіталістичним хижакам, піднімала трудящих на революційну боротьбу, і тоді Збруч і Дністер, Прут і Черемош несли на своїх хвилях кров трудящих, що не примирилися з іноземною окупацією своєї землі і прагнули до возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі.

Слідуючи великому прикладові народів Радянського Союзу, трудящі Західної України піднімалися на боротьбу проти поневолювачів, численні селянські заворушення і повстання, протести і страйки робітників проходили під знаком визволення з-під капіталістичного гніту, за встановлення Радянської влади.

Зростання революційного руху серед трудящих Західної України викликало серйозну тривогу в урядових колах. Навіть найбільш реакційна газета «Rzecz Pospolita» («Річ Посполита») — орган пілсудчиків — вимушена була визнати на своїх сторінках таке: «На наших окраїнах створилось фатальне становище: якщо на протязі найближчих декількох років не станеться змін, буде одне суцільне збройне повстання. Якщо ми не потопимо його в крові, воно відірве від нас декілька провінцій». Цей листок підказував урядові такий вихід із становища: «Відповідь на повстання одна — шибениця — і більше нічого. Необхідно все тамтешнє населення зверху і донизу піддати такому теророві, щоб у нього в жилах захолола кров».

На обездоленій Західній Україні з ножем в руці розгулював фашиствующий польський шляхтич, сподіваючись в крові потопити народнє прагнення до волі, до возз'єднання. Звірячі «умиротворення», неймовірні тортури, знищення досягнень і завоювань культури, в'язниці, концтабори, голод, кров і смерть — ось умови, в яких на протязі довгих років жили насильно відірвані від своєї Радянської Батьківщини трудящі Західної України.

Польські пани, заливаючи кров'ю багатостраждальну західноукраїнську землю, не давали розвиватися народній творчості, літературі, національній українській культурі. Вони перешкоджали доступові до радянської літератури, мучили в тюрмах і концентраційних таборах кращих синів західноукраїнських трудящих — революційних письменників і політичних діячів,

що закликали до боротьби за визволення. Для того, щоб тримати трудящих у повній покорі, польсько-шляхетські колонізатори закривали українські школи і культурно-освітні організації, а користування українською мовою оголошувалось кралою.

Однак, як натхненно писав великий письменник-революціонер Іван Франко, «ще не народилося те гостре залізо, щоб правду і волю ним самодур зарізав». Польські пани не могли вбити могутнього генія народу. В піснях, повних горя і надії, трудящі оспівували свою непохитну волю до боротьби за визволення і з нездоланною вірою в те, що визволення прийде з рідної Радянської Вітчизни, провадили нещадну боротьбу проти гнобителів.

Армія бійців Великої Жовтневої соціалістичної революції зростала і міцніла з кожним днем. Польсько-шляхетське панування на Західній Україні — це період наполегливої, мужньої боротьби трудящих за своє визволення, за перемогу Жовтня на Західній Україні.

Визначну роль в боротьбі трудящих за своє визволення відіграла західноукраїнська революційна література, що виникла в результаті успішного соціалістичного будівництва в СРСР і формувалася під впливом багатонаціональної радянської літератури, і в першу чергу російської радянської літератури.

Існування СРСР і його невпинний і бурхливий економічно-культурний розвиток відігравали вирішальну роль у всіх багатогранних формах боротьби трудящих проти капіталізму. В літературному революційному рухові цей знаменний факт мав теж домінуючу силу. Прекрасно сказав про це письменник Степан Тудор:

«Давні філософи розглядали великі і малі явища світу (і іншим радили так чинити) *in specie aeternitatis* — з врахуванням вічності. Лише так, на їх думку, можна було справді пізнати всі речі в цьому світі.

Сьогодні великі і малі явища нашої сучасності розглядаються і вирішуються з урахуванням одного факту величезної важливості — факту існування на одній шостій земної кулі (тепер навіть більше ніж на одній шостій) СРСР, який здійснює волю робітників і селян, владу Рад.

Великий факт існування СРСР справляє свій вплив на всі куточки земної кулі, на рішення дипломатичних кабінетів, на калькуляції морганівських концернів, на моральний стан страйкаря дрібної ткацької фабрики в передмісті Калькутти.

І буде цілком справедливо, коли ми скажемо: тільки метод розглядання подій *in specie* СРСР дає правильне розуміння

всіх фактів нашої дійсності і зв'язаних з нею історичних питань»¹.

Отже, головною визначальною силою виникнення і розвитку революційної літератури в Західній Україні був благотворний вплив ідей марксизму-ленінізму, переможний розвиток Радянського Союзу і його літератури.

Революційна боротьба, яка в Західній Україні ніколи не втихала, і щораз ширше зростання серед трудящих мас симпатій до СРСР сприяли більш чіткій класовій диференціації культурного і літературного життя на західноукраїнських землях. Виникла необхідність виявити і згуртувати творчі сили лівого пролетарського напрямку, мати свою організацію, пресу, видавництва. Треба було віддати на службу трудящим масам дійову силу художнього слова, заплідненого ідеями Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В листопаді 1927 року група пролетарських письменників на гроші, зібрані серед робітників, почала видавати свій літературно-мистецький журнал «Вікна», який відіграв виключно важливу роль у всьому процесі становлення і розвитку західноукраїнської революційної літератури, збиранні і консолідації пролетарських письменників і журналістів. З журналом «Вікна» зв'язана поява цілого ряду визначних художніх, публіцистичних і критичних творів західноукраїнської революційної літератури, які становлять тепер складову частину історії розвитку української радянської літератури.

Уже в першому номері журналу ми бачимо нарис, присвячений Леніну, фотографії масок Сакко і Ванцетті, що символізували мужність і відданість справі революції, нарис С. Тудора «Жовтень», в якому розповідається про боротьбу трудящих за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Згуртовуючи навколо себе революційних і прогресивних письменників, журнал «Вікна» став трибуною пропаганди революційної боротьби за встановлення радянського ладу і возз'єднання Західної України з Радянською Україною — невід'ємною складовою частиною СРСР.

В журналі «Вікна» друкувалися твори С. Тудора, П. Козлянюка, Я. Галана, О. Гаврилюка, С. Масляка, Я. Кондри, О. Бронзівенка, Д. Осічного, І. Михайлюка, М. Вовка та інших західноукраїнських революційних письменників і журналістів. В його роботі брали участь такі видатні митці і діячі культури, як художник В. Касіян, музикознавець і композитор М. Колеса, літературознавець М. Возняк.

Велику увагу журнал приділяв питанням розвитку російської

¹ С. Тудор, Вибране, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951 р., стор. 125—126.

і української радянських літератур, в зв'язку з чим публікувалися твори В. Маяковського, П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри, П. Панча, Ю. Яновського, В. Луговського, М. Терещенка, О. Довженка, М. Светлова, Н. Забіли, Л. Первомайського, А. Турчинської, С. Голованівського, А. Шмигельського та інших письменників. Друкувалися статті і матеріали (анотації і повідомлення про вихід книг тощо) про творчість М. Горького, О. Толстого, О. Серафимовича, О. Фадеєва, С. Васильченка, А. Головка, Ю. Смолича, І. Ле, О. Вишні, Л. Смілянського, О. Донченка, Т. Масенка, Ю. Шовкопляса, О. Кундзіча, В. Минка та інших українських і російських радянських письменників.

В журналі вмішувалися твори революційних письменників і діячів культури Франції, Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Німеччини, таких як Анрі Барбюс, Христо Ботев, Христо Радевський, І. Волькер, Й. Гора, І. Ольбрахт, Й. Бехер, В. Броневський, Л. Шіллер.

Письменники Степан Тудор, Петро Козланюк, Ярослав Галан, Олександр Гаврилук заклали фундамент західноукраїнської революційної літератури, яка внесла в затхлу занепадницьку літературу Західної України могутній свіжий струмінь, різко розмежувала її на два табори — націонал-фашистський і революційний, і повела рішучу боротьбу проти польсько-шляхетських окупантів та їх вірних наймитів — українських буржуазних націоналістів.

Завдяки тому, що в складі редакційної колегії журналу були С. Тудор, П. Козланюк, Я. Галан, ідеологічна позиція журналу ставала щораз чіткішою і виразнішою. В редакційній статті журналу читаємо: «Прорубаємо їх (вікна — Ю. М.) на літературно-мистецький Схід, де в обставинах соціалістичного будівництва кладуться основи всепролетарського письменства й мистецтва майбутності»¹.

А в «Декларації» революційних письменників, які вирішили об'єднатися в літературну організацію «Горно», говорилося: «Стоїмо на ґрунті пролетарської ідеології, обоснованої Марксом і великими практиками сучасного послідовно-марксистського пролетарського руху»².

Журнал «Вікна» широко пропагував ідею інтернаціональної дружби між трудящими. Він користувався популярністю серед трудящих Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Німеччини та інших капіталістичних країн. Читали журнал «Вікна» і трудящі Західної Білорусії.

«Прочитавши Ваш журнал за минулий рік, — читаємо в листі білоруського читача, який було надруковано в «Вікнах», —

¹ «Вікна» № 5, 1928 р.

² «Вікна» № 6—7, 1929 р.

крім художніх оповідань і віршів, що описують життя трудящих, з одного боку, і дрібного міщанства, — з другого. читач ще довідався про розвиток пролетарської літератури і культури на Радянській Україні». В 1932 році польський фашистський уряд заклав «Вікна» і кинув до в'язниць більшість революційних письменників. Тюремними ґратами і поліцейським карабіном були відгороджені від трудящих мас письменники, які захищали їх інтереси. Але революційна література не припинила свого існування. Разом з своїми творцями вона пішла в підпілля, проривалася через ґрати з тюремних камер, проникала в народ через дротяні загорожі концентраційних таборів.

Мабуть, найкраще від усіх про це сказав білоруський поет-революціонер Максим Танк: «Це були часи, коли дріт колючий пересікав наші шляхи, а тисячі крапких синів народу мучились в концентраційних таборах...

Тісними і темними були наші камери. Витягнеш руки, доторкнешся до сирих стін. Вдень на них побачиш написані чимсь гострим прізвиська, термін ув'язнення і вірші. Хвилюють ці шрами, не дають заснути, і сам починаєш писати. Іноді товариші, що відсиділи свій термін, виносили ці вірші на волю, і тоді вони доходили до сіл і міст. Читали їх там, підправляли, переписували. Ніде було друкувати творчість, що виросла за ґратами»¹.

Ось у яких умовах творилась революційна література Західної України і Західної Білорусії. Однак вона існувала, вона розвивалася і навіть мала чималі успіхи.

Безстрашний революціонер письменник-трибун Олександр Гаврилюк був одним з крапких синів українського народу, що йшли в перших рядах боротьби за визволення Західної України з капіталістичного рабства і за возз'єднання її з Радянською Батьківщиною.

Селянин-бідняк з походження, він увійшов в історію радянської літератури як один з перших і видатних письменників Західної України, як глашатай революційної боротьби трудящих за своє визволення, за возз'єднання Західної України з Радянською Україною.

Шлях О. Гаврилюка в літературі був дуже важким. В умовах жорстокого соціально-політичного і національного гніту панської Польщі йому не вдалося навіть закінчити початкової школи.

В напруженій праці підвищуючи свою освіту, О. Гаврилюк виростав як письменник на творах революційно-демократичної і радянської літератури. Він наполегливо оволодівав марксист-

¹ Максим Танк, *Вибранія верши, Дзяржаунае выдавецтва пры СНК БССР, Рэдакцыя мастацкай літаратуры, Мінск, 1940, стор. 5—6.*

сько-ленінською наукою, присвятивши своє життя боротьбі за визволення поневолених капіталізмом трудящих. Класова свідомість, загартованість в революційному підпіллі, вірність ленінізму і любов до народу вивели О. Гаврилюка на важкий і благословенний шлях революційної боротьби і революційної творчості.

Величезна цінність літературної спадщини О. Гаврилюка полягає, насамперед, в художньому відображенні життя українських трудящих, що перебували під владою Польщі, в зображенні епохи важких випробувань і героїчної боротьби за возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. У відповідності з історичною правдою, в дусі принципів естетики соціалістичного реалізму О. Гаврилюк показує у своїх творах, як панська Польща, скориставшись історичною несправедливістю, яку вчинив міжнародний імперіалізм, розділивши штучним кордоном споконвічні українські землі, намагалася перетворити захоплену нею територію України в свою провінцію, в джерело легкого збагачення польських капіталістів, у плацдарм для підготовки нападу на Радянський Союз.

Письменник умів розмовляти з своїм народом, і в нього було що сказати йому, тому що він сам вийшов із надр трудового народу і розумів, що цілком належить йому. Розумів, що повинен іти в перших рядах борців за волю, бути прапорonosцем цієї боротьби. У своїй прекрасній поемі «Львів» О. Гаврилюк висловив свій високий погляд на творчість поета, на те, що його місія — це беззавітне служіння своєму народові, який нарід його співцем своєї долі. Поет писав:

І голос твердий і великий
мене, убогого, покликав,
і владним голосом навік
своїм співцем мене нарід.
«Співай! — казав суворий голос, —
скажи, чи не зродився ти
з самих глибин моєї долі,
з дверей батрацької нужди?
І чи не був твій шлях завчасу
шляхом усього твого класу,
чи не стояв забитий світ
тобі від наймолодших літ?
І чи не був за хліб насущний
тобі і гніт, і піт, і труд,
і чи не все, що зніс твій люд,
це зніс і ти, і чи не слушно
казать, — така й душа твоя?»
— Так є! — відмовив тихо я.

На протязі всього свого свідомого життя О. Гаврилюк був мужнім борцем за торжество ідей комунізму. В його віршах, піснях і прозових творах читач знайде те, чим наповнені були

дні боротьби трудящих Західної України проти соціального і національного гноблення в умовах панської Польщі: і боротьбу, і мрії, і непохитну віру в майбутнє.

«Лиш боротись — значить жити» — ось девіз Івана Франка, який був для Олександра Гаврилюка першою заповіддю його життя.

Літературні твори О. Гаврилюка займають видне місце в історії української радянської літератури, в історії боротьби трудящих західних областей України за визволення і возз'єднання з своєю Батьківщиною. Твори О. Гаврилюка по праву ввійшли в золоту скарбницю української радянської літератури.

Але творчість письменника ще не знайшла належної оцінки наших критиків і літературознавців. До цього часу нема, на жаль, дослідницьких праць, присвячених творчості О. Гаврилюка.

Цією працею автор спробував хоч в якійсь мірі заповнити цю прогалину.

Користуючись нагодою, автор вважає за свій обов'язок щиро подякувати Якимі Павловичу і Анастасії Климівні Гаврилюкам (батькам письменника), Ганні Степанівні Гаврилюк (вдові письменника), докторові медичних наук Анастасії Якимівні Гаврилюк (сестрі письменника), близьким друзям, соратникам, товаришам і знайомим Гаврилюка — письменникам П. Козланюкові, В. Василевській, В. Полторацькому, М. Танкові, П. Панчові, І. Гончаренкові, А. Волощаківі і його дружині, К. Стефаникові, М. Вовкові та колишнім політичним в'язням Ф. Кратові і М. Мельничукові, які надали велику допомогу в збиранні матеріалів і спогадів про життя і діяльність Олександра Гаврилюка.

ГЛАВА ПЕРША

*Слухайте,
товариші нащадки,
агітатора,
провідця,
горлая.*

В. МАЯКОВСЬКИЙ.

1

Видатний український письменник Олександр Якимович Гаврилюк народився 23 квітня 1911 року в селі Заболоття, Бельського повіту, Седлецької губернії (Біло-Підляський повіт, Люблінського воєводства, за адміністративним поділом, що існував після першої імперіалістичної війни), в родині селянина-бідняка.

Дід Олександра Якимовича Гаврилюка Павло Гаврилюк був кріпаком. Після того як його брат Андрій побив ціпом економом під час молотьби на панському току і втік з панщини кудись в Галичину, Павло весь час був під особливим наглядом, на кожному кроці відчував немилість пана і завжди діставав зайві нагаї. За тверду і вперту вдачу панський економ прозвав його Твардовським. Ця кличка перейшла потім на його синів Максима, Дем'яна та Якіма. Дванадцять моргів землі, які дістались в наділ Павлу Гаврилюку-Твардовському після знесення панщини, були розділені ним порівно між двома старшими синами. Наймолодшого сина Якіма, батька Олександра, було віддано в батраки до сусіда — багатія Степана Мартинюка. Згодом Яким навчився плотництва і, мандруючи від села до села, заробляв на життя.

Мати О. Гаврилюка — теж потомствена біднячка і батрачка. Її батько, не маючи змоги прохарчувати на семиморговому господарстві численну сім'ю, оддав своїх старших дочок Ксеню і Юлію до Ліснянського жіночого монастиря. Юлія вийшла з монастиря церковно-приходською вчителькою і працювала спочатку в селі Вілька біля Заболоття, а потім у Брест-

Литовську. Ксеня виїхала з монастиря до Петербурга, працювала сестрою-жалібницею і брала участь в буржуазно-демократичній революції 1905 року.

Після горезвісної столипінської земельної реформи батьки Олександра одержали наділ («отруб») далеко за селом біля ріки Буг. Але поки перейти і обжитись господарством на хуторі, жили в низькій курній хаті, збудованій ще кріпаком Павлом Гаврилюком-Твардовським, в якій разом з людьми була й худоба. Довгі роки працювали в сільських багатіїв, щоб за свій мізерний заробіток купити дерева на хату. Не один десяток хат збудував Яким Павлович Гаврилюк у навколишніх селах, поки зібрав кошти на будівництво своєї хати.

З народженням третьої дитини — Олександра — в нову хату Гаврилюків прийшли і нові злидні. Особливо давало відчуття себе безземелля. Поміщики, куркулі і попи (заболоттянський піп Йосип Динько був власником 180 моргів найкращої землі) тримали малоземельних селян в тяжкій кабалі, в постійній залежності і доводили їх господарства до остаточного занепаду. Селяни зверталися за «прошеннями» до повітового і губерньського управління з приводу несправедливого розподілу землі, що провадився без врахування якості ґрунту. Яким Гаврилюк в складі делегації селян їздив до холмського «владики» єпископа Євлогія і розповів йому про безвихідне становище малоземельних селян, які при переході з черезполосиці на відруби одержали найгіршу, малородючу землю, пустирі, а церква захопила 180 моргів найродючішого ґрунту. «Преосвященний» Євлогій виділив так звану консисторську комісію в складі 7 попів. Комісія виїхала в село, і попи заявили про свою згоду з методом розподілу землі, схваливши велику кривду, яку заподіяли селянам уряд і церква.

Про своє народження О. Гаврилюк у повісті «Шляхи»¹ пише так:

«У великодну ніч над ранком, у сільській церкві, при яскравому світлі свічок, смачно спали вірні. Тоді з тихої ночі до душної церкви втиснулась «бабуля Круглійка» — особа в селі дуже важна, майже необхідна, — лікарка від усіх недуг і спеціалістка по відрізуванню луповин в новонароджених. Над людьми, на хорах, радісно, горласто гукали «півчі», що Христос воскрес.

...Заспана парафія сонним оком вздріла бабу і... від куми до куми побігла по церкві вістка:

¹ Зберігся тільки невеликий уривок цієї повісті, надрукований в літературному альманасі «Поцейбіч». В радянських виданнях цей уривок надрукований вперше 1950 р. в журналі «Радянський Львів» № 5, а в 1951 р. — в одностомнику «Избранное» (вид. «Радянський письменник») в перекладі на російську мову. Рукопис повісті загинув під час німецько-фашистської окупації Львова.

— Яковиха обродилась.

— Хлопця привела.

— Диви. На самий великдень. Щасливий то хлопець буде.

Це Михайло вийшов з небуття розпочати свій шлях.

Казали, що буде він щасливий, бо тоді світ побачив, коли всі навколо радуються, пташки прилітають, земля будиться, життя воскресає. Квітками й питльованими пасками обіцявся стелитись його шлях»¹.

Олександр ушов четвертий рік, як почалась перша світова війна й уряд забрав від нього батька, щоб у мундирі миколаївського солдата погнати на фронт захищати благополуччя паразитичного царського двору.

Приймаючи нове поповнення — маршову роту холмських ополченців, командир 4 Несвіжського гренадерського полку першої дивізії Гондель нагадав солдатам, що, крім гвинтівок, вони мають зуби і кулаки, мусять битися з ворогом до останнього подиху і віддати своє життя за царя.

Але інакше думав рядовий першої роти, поліський селянин Яким Гаврилук. Він не поспішав віддавати своє життя за царя й імперію.

Під впливом революційних ідей, які поширювались більшовиками серед солдатів царської армії, та братання на фронті Яким Павлович Гаврилук сприймає таку близьку й рідну йому класову науку про переростання імперіалістичної війни в громадянську війну, у війну проти вітчизняних і чужоземних загарбників-капіталістів, науку про революцію і диктатуру пролетаріату.

Ще до війни Яким Гаврилук мав інколи можливість знайомитися з марксистською літературою, яка потрапляла на Полісся з-за кордону, зі Львова або з Варшави, він знав, що є на світі геній людства — Ленін, який бореться за визволення трудящих усього світу.

Про ленінську науку, про більшовиків, які, керовані Леніном, борються за інтереси трудящих, розповідав Яким Гаврилук своїм товаришам по зброї і недолі. Неписьменні селяни потай збирались слухати свого однополчанина, який читав їм більшовицькі газети і листівки. Осудження більшовиками кровопролитної війни, повалення царської імперії, безплатна передача селянам поміщицької землі, національна рівність і братерство, створення умов для вільного життя трудящих — були їхніми завітними мріями, які вони виношували в серці. Покірливі і богобоязливі солдати ставали бунтарями. Трофейні ж команди щораз більше підбирали гвинтівок з застромле-

¹ О. Гаврилук, Шляхи, журнал «Радянський Львів», 1950 р., № 5, стор. 19.

ними в землю штиками. Рештки запасного полку, в якому плідно працювали більшовицькі агітатори, були переведені до Харкова, де формувалася нова частина.

Населення західних окраїн Росії, за винятком, звичайно, здатних до військової служби чоловіків, яких було мобілізовано до армії, почало евакуюватися вглиб країни, рятуючись від іноземного нашествия. «Надходив німець», який ніс смерть і спустошення, і тому десятки тисяч українців і білорусів евакуювалися на схід, шукали рятунку у своїх російських братів. Анастасія Климівна Гаврилюк з своїми дітьми теж опинилася в потоці біженців, які прямували на схід. Важкою була ця подорож нещасних людей, змушених покинути свої домівки, свій рідний край. Видатний білоруський поет Якуб Колас у своїй поемі «Хата рибака» писав про це:

Обози біженські ішли...
Мандрують знов вони в тривозі
З людьми чужими в світ чужий,
А лихо слідом по дорозі
За ними потайки біжить.

(Переклад Т. Масенка).

Олександр Гаврилюк запам'ятав життєві незгоди і важку долю біженського обозу і відтворив їх так, як вони уклалися в його дитячій свідомості. Проте трагедія біженського життя виступає перед нами з усією реальністю.

«Запрягли коней у вози, що на них поробили циганські буди, й рушили з села... Їхати було, ай, як цікаво, хоч люди мерли і плакали. Але це ж тільки «великі» люди живуть тим, що було вчора і що буде завтра, і кожну подію розглядають, розважаючи, які будуть її наслідки. Тому вони придивлялися лише до смердючих кінських і людських трупів на шосе, лічили хворих і вмерлих і тікали з затарасованих обозами і епідемією трактів на бічні лісові й польові дороги...»¹

Щоб одірватися від нещасної процесії людських страждань, епідемії і голоду, якою були обози біженців, та врятувати життя дітей, Анастасія Климівна Гаврилюк віддала підводу з своїми пожитками одному з односельчан, влаштувалася з дітьми на поїзд і поїхала в Петроград, де проживала її старша сестра Білозерова. «Покалічені, безрукі і безногі солдати, що втікали від смерті до шпиталів, годували Михайла² хлібом, що хрустів на зубах від піску. А нарешті гордий потяг спокійно сплинув в якомусь неймовірно великому, казково прекрасному місті... Тут віднайшли тітку Юльцю, що мала собі «дядю Сашу» і жила з ним «на Невському». Дядя Саша на заводі виробляв снаряди

¹ О. Гаврилюк, Шляхи, «Радянський Львів», 1950 р., № 5, стор. 20.

² В образі Михайла треба вбачати самого О. Гаврилюка.

для гармат, щоб розшарпувати людські тіла, а тітка Юльця в шпиталі вирізувала кусні гарматних осколків із розшарпаних людських тіл. Мати варила їсти і прала в бляшаному кориті шмаття, часом співала над коритом, часом плакала — така була молода, і читала листи, котрі щоденно приходили десь з окопів від тата...»¹

Царський уряд не надавав біженцям жодної допомоги. Вони перебували під наглядом поліції, не мали жодних громадянських прав і вважались ненадійним елементом, незважаючи на те, що з кожної родини здатні до військової служби чоловіки були на фронті в рядах царської армії. Сотні жінок, дітей, стариків бродили голодні по селах і так само, як і корінні мешканці, проклинали коронового ката — царя, жорстокий царизм, який готовий був у своїх інтересах проливати до останньої краплі народну кров. Війна, що для мільйонів трудящих принесла страждання і горе, з кожним днем щораз більше розбурхувала всенародний гнів до гнобителів.

Олександр, якого все цікавило і дивувало, дуже сподобався своїм петроградським родичам. Вони були бездітні і оточили Олександра сердечним піклуванням, прищеплювали йому любов до друкованого слова. Завдяки цьому в п'ять років Олександр уже вільно користувався букварем.

В Петрограді почалися революційні заворушення, і Анастасія Климівна переїжджає в село Костомарівку, Острогоського повіту, Воронежської губернії, яке, як згадував О. Гаврилюк, було «над тихим Доном, у крейдяних горах і вишневих садках». Потім «одної ночі прийшов якийсь виснажений солдат, що виявився татом. Тато колов вусами, цілуєчись, а з стіни люто зірвав і подер на дрібні шматки портрет царя, що був спершу святістю, а тепер став предметом найбільшої ненависті мужиків у шинелях, бо несподівано виявилось, що війна — це не страшна божа кара, котрої знаків на небі шукали, а страшна підлота царська»².

Над жорстоким кривдником народних мас Росії — буржуазією, експлуататорами струснувся могутній і справедливий гнів.

І ось назріли дні розплати
За ріки крові, за війну,
За всю страшну старовину,
за «кабаки» і каземати³,

писав пізніше О. Гаврилюк у своїй поемі «Львів».

¹ О. Гаврилюк, Шляхи, «Радянський Львів», 1950 р., № 5, стор. 20.

² Там же, стор. 21.

³ О. Гаврилюк, Вибрані твори, вид. «Радянський Львів», 1949 р., стор. 48.

Далі цитати подаватимуться за цим виданням і біля кожної ставитиметься тільки сторінка.

7 листопада 1917 року робітники і селяни Росії під керівництвом Комуністичної партії та її геніального творця Леніна поклали владу буржуазії і створили першу в світі Радянську соціалістичну державу, яка стала батьківщиною трудящих усього світу.

Наступив «... корінний перелом в історії людства, корінний перелом в історичній долі світового капіталізму, корінний перелом у способах боротьби і формах організації, в побуті і традиціях, в культурі і ідеології експлуатованих мас усього світу»¹.

Сім'я Гаврилюків переїжджає на Україну, в село Стецьківку, Харківської губернії, де проживало двадцять сімей заболоттянських біженців. Тут шести років Олександр поступив у школу і протягом року закінчив перший і другий класи. В Стецьківці Олександр встиг закінчити і третій клас початкової школи, і це, власне, й було основою всієї його шкільної науки.

Першого травня 1918 року стецьківська біднота вперше вільно відзначала велике свято трудящих. Олександрові йшов тільки восьмий рік, але він брав участь у демонстрації, йшов у першому ряду поруч з батьком-прапороносцем, який уже демобілізувався з армії. Цю радісну подію Олександр запам'ятав на все життя і потім відтворив у своїх творах:

«Міша ходив із татом під червоними прапорами в натовпі, що снівав про новий світ, ховаючи у землю убитих за той майбутній світ. І величній, розмашистій обрії роздвинула марсельеза у дитячому серці: «І за кров'ю загравою зійде сонце правди народів-братів, згине зло, згине гніт назавжди, бо свобода йде в сяйві віків; і у всесвіті вільної праці всі народи зіллються в сім'ю, то ж за це ми без жалю заплатили крові власної страшну ціну». Так малювала пісня, і тому Міша, та ще лише одна стара вчителька, що розпроміненими й заплаканими очима зустрінула революцію, радісно дивились, коли зі школи наказано було викинути ікони»².

Враження від демонстрації, в якій він уперше в житті брав участь, були відтворені О. Гаврилюком і в одному з перших його віршів «Прапор», написаному російською мовою. На жаль, не вдалося установити тексту цього вірша, бо ніде він не друкувався і ніхто з рідних не може пригадати його змісту. Але про цей свій вірш О. Гаврилюк згадував завжди, коли тільки заходила мова про його поетичні твори. Зошит, в якому був записаний «Прапор» і ще декілька ранніх віршів, був конфіскований поліцією під час арешту О. Гаврилюка. «За «Прапор», — говорив він, — мені добре дали в п'яти».

Далі обставини склалися так, що сім'я О. Гаврилюка разом

¹ Й. Сталін, Питання ленінізму, вид. II, стор. 175.

² О. Гаврилюк, Шляхи, «Радянський Львів», 1950 р. № 5, стор. 21.

з іншими біженцями вирішила повернутися на Полісся. «Мама дуже просила оп'янілого від пориву революції тата і такі підмовила їхати додому. Хай хоч на пожарище»¹. Батько відчував також обов'язок взяти щонайактивнішу участь у боротьбі за перемогу Жовтня на своєму рідному Поліссі. Було вирішено залишити дочок Анастасію і Катерину у тітки Ксені Климівни, яка тимчасово була переїхала з Петрограда на Україну, а Олександр разом з батьком і матір'ю повернулися в Заболоття.

Додому батько повернувся,
та тут лиш був бур'ян і тиф,
а голод злобно посміхнувся
і в яму батька повалив.
Мов цуцики, розлізлись діти,
і як вдалось їм пережити
оту свою життя весну...

(Стор. 48).

Біженці після чотирирічного блукання приїхали на згарища і пустелі. В селі залишилось не більше десяти хат. Жили в бараках і землянках, в голоді й холоді, дошкульно відчуваючи владу поміщиків і капіталістів. Мріяли про визволення з капіталістичного ярма і, наче сонця, чекали приходу в свій край соціалістичної революції, очевидцями і учасниками якої були. Вони стали полум'яними агітаторами революційного повалення буржуазного ладу.

Проти Радянської Республіки віроломно виступили німецькі загарбники. Український народ при підтримці російського народу, який на заклик комуністів поспішив на допомогу Радянській Україні, в жорстокій боротьбі героїчно захищав завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Активну участь у цій боротьбі брали і трудящі охоплених революційною хвилею західноукраїнських земель. Комуністи проводили роз'яснювальну роботу серед західноукраїнського населення про необхідність вигнання окупантів, які хотіли відновити капіталізм на українській землі.

Старенький Яким Гаврилюк згадує ще й тепер, як німецький унтер побив його малолітнього сина Олександра за те, що той подав йому друковану листівку, в якій пропонувалось німецьким солдатам або перейти на сторону революції, або залишити українську землю. Це була, безперечно, відома відозва з'їзду ревкомів і повстанських штабів Київської губернії до солдатів німецької армії.

«Уже п'ять місяців ви пануете на Україні, — говорилось у відозві, — і кожний день вашого володіння почервонений

¹ О. Гаврилюк, Шляхи, «Радянський Львів», 1950 р., № 5, стор. 21

кров'ю українських робітників і селян. Уже нема села, де б вашими руками не замучено українського селянина. Уже нема заводу, де б вашими руками не замучено українського робітника...

Якщо ви в цій останній, вирішальній боротьбі станете на сторону робітників, ви прийдете в нашу пролетарську сім'ю.

Якщо ви станете проти нас... ми будемо безпощадні. Ні один з вас не вернеться додому, хто стане на шляху пролетаріату і селянства, що повстали... Ми знищимо всіх, хто буде загрожувати робітникам і селянам України.

...Ні пуда хліба, вічний незмиваемий позор катам робітників і селян України, вічна ненависть і омерзіння робітників усіх країн.

Вибирайте ж, німецькі солдати!»

Вітчизняна війна українського народу, яку очолювала Комуністична партія і особисто Ленін і Сталін, привела до краху німецьку окупацію України.

Вітаючи перемогу військових революційних частин над німецькими імперіалістами, трудящі Галичини, Волині, Полісся, Буковини посилювали свою боротьбу проти диктатури буржуазії. Весною і восени 1919 року в Дрогобичі, Золочеві та інших містах вибухають повстання, якими керують ревкоми. Процес революціонування охоплював щонайширші маси трудящих.

185 делегатів першої конференції комуністів Галичини та Буковини у своєму листі-привітанні В. І. Леніну поклялися від імені комуністів, що вони всі свої сили і життя віддадуть за торжество справи комунізму, до якого веде їх Ленін. Конференція ухвалила, що на заклик Комінтерну комуністичні організації Галичини поведуть на бій проти своїх класових ворогів мільйони пролетарів міст і сіл Галичини і Буковини. Палко вітаючи Радянську владу на Україні в особі Ради Народних Комісарів УРСР, конференція висловила надію, що незабаром братня Галичина і Буковина воз'єднаються з Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

Однак революційні сили в той час на Західній Україні були ще надто недостатні. Влада опинилась в руках націоналістичної буржуазії, яка, відчуваючи неспроможність протистояти постійно наростаючому натискові народних мас, звертається за допомогою до Антанти. Іноземні імперіалісти, прагнучи до повалення Радянської влади й ізоляції Радянської Республіки, доручають своєму васалові — буржуазній Польщі — придушити революційний рух на Західній Україні.

Підлий ворог і зрадник українського народу Петлюра, в свою чергу, як плату за допомогу Польщі в боротьбі його проти Радянської влади на Україні, склав угоду, за якою трудящі Західної України були запродані польським панам. Озброєна імпе-

ріалістами Америки і Франції найновішою технікою білопольська армія під командуванням лютого ката українського народу генерала Галлера окупувала Західну Україну і почала жорстоку розправу з трудящими. Польські легіонери спалювали цілі села і влаштовували жакливі погроми, вбивали дорослих і дітей, встеляли свій шлях трупами і руїнами.

По всій зоні польської окупації прокотилася хвиля селянських повстань. Повстанські загони завдавали великої шкоди польській армії, яка наступала на Київ, дезорганізовували її тил, нападали на військові роз'їзди і обози.

Розгром, якого завдала білополякам на Україні героїчна Червона Армія, був зустрінутий населенням Західної України з величезною радістю. Майже всюди проходили збори робітників і селян, які ухвалювали рішення про організацію озброєних загонів з червоних партизанів, утворення ревкомів, а також про матеріальну допомогу Червоній Армії.

Яким Павлович Гаврилук стає ініціатором створення в Заболотті селянського революційного комітету, який проголошує в селі Радянську владу. В своїй промові на загальних зборах селян Яким Павлович закликав селян згуртуватися навколо революційного комітету, взяти участь у розподілі поміщицької землі, зміцнювати Радянську владу.

«Та дарма кричав Мішин батько на негайно скликаному мітингу під прапором з червоної хустки, що «буржуазна влада утїкла раз назавжди», — буржуазна влада повернулась дуже скоро, неждано скоро... З нїр підвели голови колишні жандарми і провокатори. «Розстріляємо» — вили злорадно»¹. Якима Гаврилюка разом з іншими комітетчиками було кинудо до в'язниці, над ними всіляко знущалися. Малий Олександр приходив до в'язниці разом з мамою, приносив батькові передачу і з острахом оглядав товсті тюремні мури та залізні ґрати, які відділяли батька від нього і від світу. За 20 тисяч марок, зібраних переважно серед селян, Яким Гаврилук і його товариші були випущені польсько-петлюрівською адміністрацією з в'язниці на поруки і під нагляд жандармерії.

Батько і мати відбудували зруйновану хату, заробляли на хліб, а Олександр пас корову, яка була куплена до спілки з одним родичем, і самотужки вчився, багато читав. Він роздобув українські, російські і польські підручники, вивчав їх, а чого не розумів — звертався до тих односельчан, які мали освіту, і кожний радо допомагав йому. І хоч школи в Заболотті не було, але Олександр вчився не з меншим навантаженням, ніж передбачала шкільна програма. Батьки дуже бажали, щоб Олександр здобув освіту, і тому, незважаючи на свою бідність,

¹ О, Гаврилук, Шляхи, «Радянський Львів», 1950 р., № 5, стор. 21.

наймали іноді репетиторів з таких предметів як математика, геометрія, фізика тощо.

В 1921 році в Заболотті була відкрита, нарешті, школа, причому польська, хоч там зовсім не було поляків, крім прикомандированого учителя. Спочатку було відкрито перший клас, який повинні були відвідувати ті, що позакінчували навіть 3—4 класи, оскільки треба було вивчати польську мову, яка вводилась уперше, бо до війни в тутешніх школах вивчали російську мову. Пішов до цієї школи і Олександр, але швидко покинув її, бо не було чому там йому вчитися. Продовжував він вчитися дома, користуючись підручниками і книжками свого родича Михайла Вальчука, який закінчив до війни початкову школу. Олександрові подарували невелику бібліотеку, яка належала колись його тітці Білозеровій, і він прочитував її книжка за книжкою.

Нарешті в 1922 році в заболоттянській школі було відкрито 3 клас, і Олександра було зараховано до нього. Але ніякої радості не одержав Олександр в школі. Все, що учитель викладав, для нього було вже відоме і нецікаве. У віршованому листі до своєї сестри Анастасії, яка залишилась в Радянському Союзі і вчилася потім в медичному інституті у Москві, Олександр писав про новини в країні і дома, про своє життя і «навчання»:

Напишу я вам о Коле,
Кое-что из жизни своей,
И о заболотской школе
И о нашей семье всей.

Над своїм молодшим братіком, який не міг ще листовно сповістити сестрі про своє поводження, Олександр іронізує, виявляє в рядках про нього почуття гумору, яке характерне для його дальшої творчості.

Коля наш большой проказник,
Так же и болтун большой —
Президентом Польши будет —
Светлый сан не за горой.

Очевидно, в сім'ї точились розмови про президента білопольської Польщі, який у своїх виступах, навіть і в присязі, обіцяв дбати про народ, а тимчасом слова йшли на вітер, а народ терпів тяжку біду. Таким чином, юний О. Гаврилюк цілком справедливо наділив президента епітетом балакуна, базіки. Була серйозна причина й до іронічного «висунення» в президенти малого Миколки. Наче між іншим, в дужках, автор повідомляє:

(Знаете, у нас убили
Президента¹ буржуи.
Здесь такие беспорядки!..
Так... Ну, черт их поberi).

¹ Мова йде про вбивство президента Нарutowича.

Далі мовиться про заболоттянську школу, в якій вчився Олександр. Вдумливого і розвиненого юнака, який перебував під враженням революційних подій в Росії і на Україні, не могли задовольнити шкільні порядки, які завели польсько-шляхетські окупанти. Він не захотів вчити молитов, які були обов'язковим предметом в школі, і за це піп та директор школи скаржилися на нього батькам у своїх листах, попереджували їх і залякували виключенням сина зі школи. Крім того, навчання в школі проводилося польською мовою, і вчителі дбали про ополячення дітей, а не про те, щоб вони оволоділи знаннями. Тому Олександр говорить, що він не має можливості вчитися в такій школі, яка задовольнила б його жадобу до знань.

Школ сейчас у нас ведь нету,
А тут письма все лстят,
И стыдят меня, ругают
За какой-то «Ojczy nasz».

Школа была, — это верно,
Но какая же была?
Та, что в третьем отделении
Задавали писать «А».

Юнак скаржитися, що, крім молитов, викладання релігії та вивчення польських віршів про Віслу, у школі ніякого навчання не ведеться.

Нас здесь учат лишь всего
«Wisło nasza, Wisło szara»
И «Ojczy nasza» своего¹.

Олександр Гаврилюк був надзвичайно здібним і обдарованим учнем. Але тогочасна школа не створювала умов для всебічного розвитку здібностей, якими були обдаровані діти трудящих. Вчителям і попові перші промені самостійної думки і вияву творчих здібностей, що так виразно виділяло Олександра з-поміж інших учнів, здавались непотрібними. Більше того, ці риси Олександра накликали на нього чимало всяких неприємних пригод.

Наприклад, на уроці географії, знайомлячи своїх учнів з будовою земної кулі, учитель сказав, що на Північному полюсі холодно, а на Південному, навпаки, — тепло. Олександр піддав сумніву правдивість цього твердження. Незважаючи на обурення вчителя, який вимагав від нього вибачення, Олександр сказав, що холодно і на Північному і на Південному полюсах. Це викликало постійне переслідування Олександра з боку вчителя географії. Немало неприємностей мав Олександр за читан-

¹ Цитується за оригіналом.

ня російських і українських віршів і розповідь про те, що він бачив в Росії і на Україні.

Олександр став для шкільної адміністрації «важким» учнем, а оскільки до нього прислухалися і дуже любили інші школярі, то було вирішено виключити його зі школи.

Формальною причиною виключення був вірш, який Олександр написав проти місцевого попа.

Як відомо, в той час Польща переживала важку кризу, в країні панував голод. Щоб не допустити до нових заворушень, які з кожним днем назрівали, американські, англійські і французькі імперіалісти надали деяку матеріальну допомогу польському буржуазному урядові. Але цією допомогою користувалися польські поміщики, буржуазія, ксьондзи, а цілі села вимирали з голоду.

В Заболотті з ласки влади була організована «американська кухня» під наглядом попа і вїйта. Продукти, які поступали час від часу до цієї кухні, переховувалися у церкві у так званій ризниці (кімната, де піп одягається до богослужіння. Право входу до цієї кімнати, крім попа, мали тільки дяк, паламар і церковний староста, а ключ був тільки у попа). Одного разу під час великодніх свят, коли дівтора бігала біля церкви без особливого нагляду, Олександр Гаврилук разом з своїми друзями забрався на церковне горище, де, за розповідями сина церковного сторожа, було повно російських книг. Книги на горищі дійсно були. Після настанови попа, який оголосив, що наявність в хаті без його дозволу будь-якої книжки рівнозначна смертельному гріхові, дехто з парафіян приносив книжки, переважно російською мовою, які потрапили до них з колишньої повітової і місцевої шкільної бібліотек.

Але на величезне здивування дітей, в купі книжок лежало два мішки: один з мукою, а другий з квасолею. Повернувшись додому, Олександр розповів про це батькові. Не могло бути жодного сумніву, що мука і квасоля були викрадені попом із запасів «американської кухні» і згодом повинні були перейти до його комори. Під враженням цього обурливого вчинку попа Олександр написав свого вірша, якому дав влучну назву «Злодій».

Іде піп із церкви,
мішки підтрясає
і так собі думає,
що ніхто не знає,
що він несе.

Аж тут діти підбігають:
— Що це за недоля?
А діти вслід шепочуть —
— Це мука й квасоля.

— Звідкіля ви взялися,
кляті комуністи?
А діти: «Батюшко, це все наше,
Ми хочемо їсти!»¹

Свого вірша юний автор відповідно й ілюстрував, намалювавши череватого попа з мішком муки на плечах і з другим мішком з написом «квасоля» під пахвою. Піп тікав з церкви до своєї резиденції, а за ним бігла юрба виснажених, обірваних дітей.

Незабаром цей вірш декламували всі учні, став він також предметом розмов і між старшими селянами. Про вірш і карикатуру довідується, врешті, висміяний учнем заболоттянський піп — глитай і злодій.

Після цього й виключили Олександра зі школи, незважаючи на всі його здібності.

Скривджений автор вирішив висловити протест проти неправильного заходу адміністрації школи щодо нього. Адже, здавалось, кожному було ясно, що карати треба попа, а не його. Зібравши своїх шкільних друзів, він почав розповідати їм, що вся кривда від панів йде тому, що люди не знають одного секрету: як влаштовувати демонстрації. От на Наддніпрянській Україні він бачив, як робітники вийшли на вулиці з червоним прапором, заспівали пісень, і з того часу там не стало панів, і живуть радянські люди вільно і щасливо. Негайно були вивчені пісні «Вставай, підмайся, робочий народ» та «Отречемся от старого мира», які Олександр знав напам'ять, червона хустка замінила прапор, і «демонстрація» трьох десятків школярів і підлітків рушила селом.

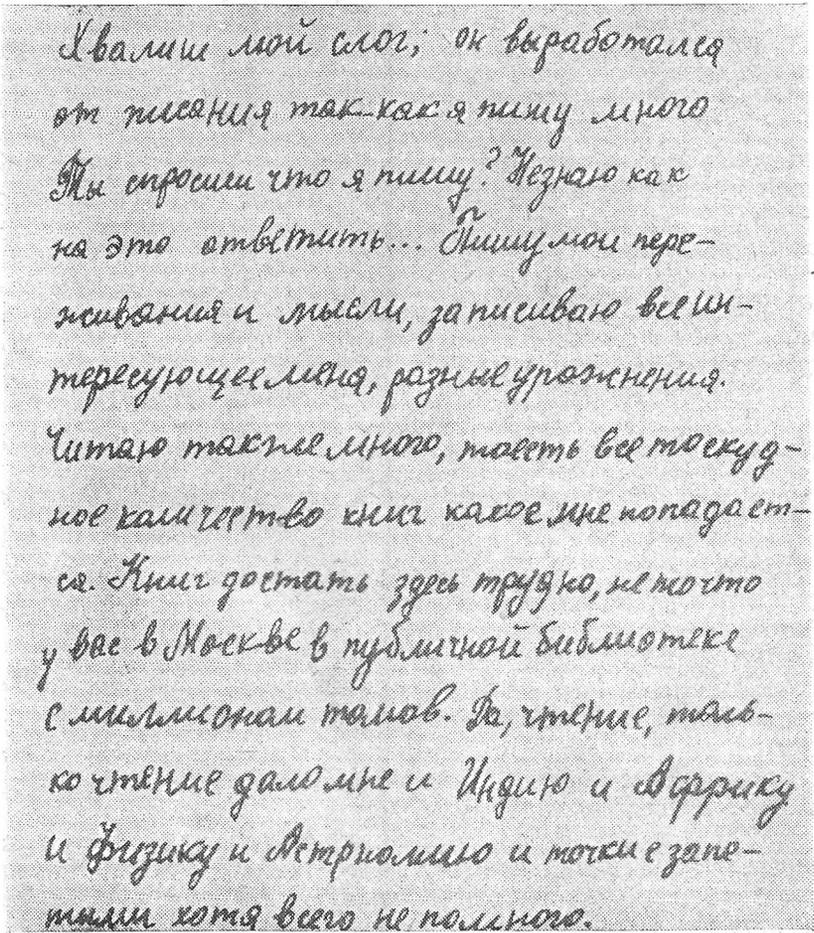
На другий день в селі вже був підрозділ польської військової жандармерії. Батьків юних демонстрантів забрали до повітової тюрми і цілий тиждень «вчили», як треба виховувати дітей.

Здібності Олександра до науки і бажання Якіма Гаврилюка вивести свого єдиного сина «в люди» привели батька до порога учительської семінарії в повітовому місті Біло-Підляській. Яким Гаврилюк мав при собі рекомендаційного листа до директора семінарії, написаного дуже авторитетною в цьому повіті людиною, учителем Петром Коренівським. Ще до окупації Полісся панською Польщею Коренівський закінчив біло-підляську семінарію, працював у Вільні і написав книжку з сільського життя, в якій розкрив махінації селянського поземельного банку, занепад малоземельних господарств і безпросвітну нужду селян. Коренівський мав схвальний відгук на

¹ Вірш встановлений по пам'яті батьками письменника. Вперше опублікований в газеті «Вільна Україна» (Львів) від 22 червня 1953 року.

свою роботу від великого російського письменника Льва Толстого і користувався авторитетом в цілому повіті.

Але не допоміг Якимові Гаврилюку і рекомендаційний лист від авторитетної, здавалось би, людини. Тільки на другий день добився він прийому у пана директора. Першим запитанням

Хвалили мой слог; он выработался от писания так как я пишу много. Мы спросили что я пишу? Недало как на это ответить... Пишу мои переживания и мысли, записываю все интересное, разные впечатления. Читаю так же много, может все то ежедневное количество книг какое мне попадаетея. Книжки достать здесь трудно, некто у вас в Москве в публичной библиотеке с миллионом томов. Да, чтение, только чтение даю мне и Индию и Африку и физику и астрономию и многое заметил хотя всего не полного.

Автограф листа О. Гаврилюка до сестри А. Я. Гаврилюк
від 25 травня 1925 р.

директора семінарії було: яку релігію визнає кандидат в семінаристи. Довідавшись, що православну, він порадив негайно полагодити духовну справу — принести від ксьондза письмове посвідчення про визнання греко-католицької релігії і римського папи, а потім вже буде розмова про навчання. Не допомогли

протести Якіма Павловича, його посилення на конституцію, яка гласила, що «польська держава є спільне надбання всіх громадян». Директор вперто стояв на своєму, а про конституцію радив не говорити, бо це, мовляв, не хлопського розуму справа.

Чекаючи батька на подвір'ї і з нетерпінням поглядаючи на вікна всемогутнього директора, від якого залежала його доля, Олександр раптом звернув увагу, що з горища будинку, в якому містилась семінарія, хтось викидає книжки. Олександр дуже любив читати книжки і тому з цікавістю почав розглядати їх.

Прикро вражений поведінкою «пана директора», поліський селянин застав свого сина біля великої купи книжок. Там лежало декілька акуратно складених томів. Олександр, вислухавши повідомлення батька про те, що йому відмовили в прийнятті до семінарії, спокійно попросив допомогти йому нести додому знайдені книжки.

Потім він не раз, як згадує Яким Павлович, декламував йому вірш О. Пушкіна «К Жуковському», який він вивчив із знайденої на семінарському подвір'ї збірки творів великого російського поета:

Но вижу: возвещать нам истины опасно,
Гонения терпеть ужель и мой удел?
Что нужды? Смело вдаль, дорогою прямою,
Ученью руку дав...

Знов настав час напруженого самонавчання, якому були присвячені всі вільні від роботи хвилини. Олександр, як згадує його батько, «почав збирати бібліотеку, до нього частіше стали ходити сільські хлопці та дівчата. Вони читали у нас твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Горького, В. Маяковського, а «Кобзаря» Олександр знав майже напам'ять»¹. Час від часу надходили посилки з газетами, журналами і літературою від Білозерових з Ленінграда і від Анастасії Якимівни Гаврилюк з Москви. Для Олександра це були найбажаніші подарунки.

Мрії про шкільну науку, про здобуття освіти ніколи не покидали Олександра, але жорстока буржуазна дійсність приготувала для нього невмолимий присуд: син «хлопа» не повинен думати про школу. З цього приводу писав він згодом:

...Так. Трудно, справді, говорити,
Як виростили й вчились ми:
У Польщі стежка до освіти
Куди крутіш, як до тюрми, —

(Стор. 49).

¹ Яким Гаврилюк, Спогади про сина, газета «Вільна Україна», Львів, 1953 р.

Серце юнака бунтувало. Його вражала та несправедливість, яка поділила людей на багатих і бідних.

Олександр почав ненавидіти багатих. Його серце сповнювалося любов'ю до всіх, хто терпів злидні. Він прагнув кращої долі для поневоленого народу.

Любимий поет радянських народів М. Ісаковський у своїй поезії «Чотири бажання» (пісні про життя батрака Степана Тимофійовича) дав образ людини, яка мріє пізнати велику правду і показати трудящим шлях до щастя:

Есть мудрая книга на свете,
в которой о счастье рассказано,
И, может быть, мне предназначено
ту книгу найти и прочесть.

Так дайте же, добрые люди,
так дайте же мне наставление,
Чтоб знал я — куда и какая
ведет человека тропа;
Чтоб мог я не хуже, чем писарь,
Составить любое прошение,
Чтоб мог понимать по-печатному,
Нисколько не меньше попа!

Нашел бы я книгу старинную,
нашел бы тогда справедливую,
Над ней бы и в полночь и в полночь
сидел, не жалеючи глаз;
Узнал бы доподлинно — точно
про ту про дорогу счастливую,
Которую недруги злые
веками скрывали от нас.

Созвал бы друзей да приятелей,
собрал бы я толпы несметные
От всех поселений,
со всех обездоленных стран,
Сказал бы: «Послушайте, люди —
друзья вы мои безответные, —
Про что вам сегодня расскажет,
о чем прочитает Степан.
Узнайте, за что нас не любят,
за что нас забили, затукали,
За что посылают
живьем на погост...»

Такими мріями-думами було сповнене юне серце майбутнього поета і безстрашного революціонера.

Зимовими вечорами у хаті Якіма Гаврилюка збиралися сусіди і проводили розмови про свою тяжку селянську долю. Олександр з гіркотою усвідомлював, що причина злиденного існування бідних не тільки в наявності пана і тих заболоттянських багатіїв, яких він знав всіх до одного. Він дізнається про

існування старости, воеводи, уряду, які сприяють гнобленню трудящих, дізнається про численну армію і кривавих жандармів, які стоять на варті державного капіталістичного ладу, що породив цю велику несправедливість.

Від батька, який ціле своє життя «був твердий, як криця, трусив заспанім селом — будив його», Олександр докладніше довідується про державу, де всі люди рівні, де нема цього поділу на панів і рабів. Він дізнається, якими шляхами ішли люди, створюючи цю чудесну державу, що відтепер раз назавжди заволодіває його мріями. Олександр вже знав, що існує країна щастя, волі і правди — великий Радянський Союз і царство тьми — вертеп жажливої капіталістичної потвори, складовою частиною якої була і панська Польща.

Самотужки, з величезною наполегливістю продовжував Олександр свою освіту. Діставав шкільні підручники і вчився за програмою семінарії, але найбільше любив він літературу і багато читав.

...пізнанням світу
так радісно почав був жити
і просто дивно полюбив
науки збрю — ланки цифр;
і він напевно інженерсм
деінде виріс би палким,
та загорнули геть, між тим,
його цікавість інші сфери:
далеко шлях ясний відкрить, —
тут панський гніт, мов мур, стоїть

(Стор. 49).

2

«Революціонер той, хто вчить маси боротися революційно».

В. І. ЛЕНІН.

Формування світогляду Олександра Гаврилюка відбувалося під впливом марксизму-ленінізму, в горнилі революційної боротьби. Олександр Якимович вибирає шлях революціонера. Він приходить до переконання, що великі ідеї соціалістичної революції вимагають від нього, як і від кожного справжнього революціонера, не тільки назвати себе борцем за повалення капіталістичного ладу, а, що найголовніше, підняти на боротьбу проти капіталізму найширші верстви трудящих. Домогтися того, щоб трудящі, які палають великою ненавистю до експлуататорів, прагнуть помсти і розплати, були свідомі кінцевої мети своєї боротьби, щоб вони були готові до будівництва нового, соціалістичного ладу.

Такий метод роботи серед трудящих відрізняв справжніх революціонерів від всіляких лжереволуціонерів, ворогів соціалістичної революції, які, замість ненависті до експлуаторів, намагалися викликати серед несвідомої верстви трудящих ненависть до польського народу взагалі. В діяльності такого роду особливо відзначалися українські буржуазні націоналісти. Крім розпалювання національної ворожнечі, вони займалися ще вихвалянням порядку, який встановила б своя «рідна» українська буржуазія, і брудними наклепами на Радянський Союз намагалися захитати волю трудящих в прагненні добитися свого визволення шляхом революційної боротьби. Разом з поліцією, яка відчувала в них неабияких помічників, українські буржуазні націоналісти рукою жорстокого терору і репресій усували всіх, хто заважав їх каїновій роботі.

Олександр бачив це на прикладі свого села, де протягом кількох років між комуністами і буржуазними націоналістами йшла вперта боротьба за вплив на маси. Закінчилася вона тим, що найактивніших комуністичних агітаторів було арештовано і засуджено до ув'язнення. Серед них був двоюрідний брат Олександра Гаврилюка комуніст Михайло Вальчук, засуджений до трьох років тюрми, і племінник відомого зв'язками з Львом Толстим учителя Петра Коренівського Іван Коренівський, які мали великий вплив на формування революційної свідомості Олександра. Завдяки Іванові Коренівському Олександр одержав можливість ознайомитися з окремими творами Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна. Разом з Коренівським він вивчав ці твори і завжди одержував від нього необхідну консультацію. Коренівський, який постачав підпільній повітовій комуністичній організації нелегальну літературу зі Львова, завжди охоче давав Олександрові прочитати більшовицьку газету «Правда», а потім диспутував з ним на теми прочитаного.

Після арешту М. Вальчука, І. Коренівського та інших комуністів поліції вдалося нейтралізувати кипучу діяльність заболотянської комуністичної організації. Українські буржуазні націоналісти, які до цього часу мали вплив переважно серед куркулів, окрилені репресивними заходами влади проти комуністів, розгорнули широку агітаційну діяльність, намагаючись завоювати під свій вплив маси біднішого сільського населення. З цією метою вони організували в селі свої організації, які повинні були впливати на політичний світогляд селян. Це, зрозуміло, являло серйозну перешкоду в справі революційної агітації.

Однією з таких буржуазно-націоналістичних культосвітніх організацій була «Рідна хата». І ось колишні червоні партизани, члени революційного комітету і революційно настроєні

селяни вирішили заснувати під цією вівіскою свою організацію в Заболотті, оскільки вона була зареєстрованою. Цебто дозволеною урядом, але поставити справу так, щоб ця організація служила розгортанню революційного руху серед селян. Треба сказати, що заболоттянські революційні діячі дуже вміло використали вівіску «Рідної хати» в цілях своєї пропаганди. Тут було підібрано спеціальну літературу, передплатувалися відповідні газети і журнали, встановлювалися зв'язки з революційними організаціями сусідніх сіл. Кожної неділі в хаті Гаврилюків збиралися селяни, читали газети, книжки, обмірковували різні політичні події, ділилися кожний своїм горем, своїми думками. Наявність літератури викликала зацікавленість бідняцької молоді до організації. Це вже була ділянка діяльності Олександра. Селянські діти, які в переважній більшості уже батракували у поміщика, в попа, куркулів, або, як і Олександр, допомагали батькам обробляти свої мізерні наділи і разом з ними переносили тяжкі злидні, з великою увагою слухали його розповіді про прочитані ним книжки, що навчали боротися за краще життя. Добре обізнаний з міжнародною політичною ситуацією, Олександр вмів розповісти «про гнів тяжкий і черевату облудну розкіш, про п'яну радість експлуататорів, танцюючу на людській нужді» і щедро розсівав в серцях своїх товаришів благородні зерна правди про Радянський Союз.

Дуже велику і корисну для революційної справи роботу провадила керована Гаврилюками організація. Але справжнім осередком революційної роботи серед найширших кіл трудящих селян стала вона після повернення з тюрми комуністів Михайла Вальчука та Івана Коренівського.

Обидва вони були позбавлені прав і не могли належати до будь-якої легальної організації. Але в особі Олександра вони мали надійного послідовника, який чесно і самовіддано виконував всі доручення комуністичного підпілля. Йшлося про те, щоб всю діяльність організації «Рідна хата» спрямувати виключно у революційне русло. Маючи великий досвід підпільної роботи, М. Вальчук навчив Олександра різних форм нелегальної боротьби, розповідав про мужніх революціонерів, з якими йому довелося познайомитися в тюрмі, про революційну боротьбу, що набирала в країні дедалі ширшого розмаху і вимагала від усіх бійців революційного фронту самовідданості, мужності, непримиренності. Олександр уже тоді детально вивчив настільну брошуру підпільників «Як поводитися на допитах», з великою наполегливістю вивчав марксистсько-ленінську науку, готуючись до відповідальної роботи серед трудящих мас.

Про атмосферу революційного піднесення, яка панувала в Заболотті, довідуємося з листів О. Гаврилюка. Про цю радісну подію у своєму селі він ділиться з сестрою Анастасією,

з великою любов'ю і повагою розповідає про Михайла Вальчука — свого кращого друга, товарища і наставника.

«...Ти пишеш, что Миша очень симпатичный, а я, зная его ближе, — восхищаюсь им. Со времени, как он вышел из тюрьмы, жизнь в Заболотье стала меняться. Стало больше света, жизнь стала шире. Сгруппировались, что было лучшего изо всей округи, основали товарищество какое было можно. До сего времени устроено два спектакля, готовится третий. Удивительно как хорошо играют роли малообразованные, простые парни. Нашлись режиссеры, нашлись артисты. Зимой будут лекции — педагогических сил достаточно... Приходят газеты, журналы, есть библиотека...»¹

Велика бібліотека, що організувалася в домі Гаврилюків, стала надбанням широкого кола читачів і привернула до себе увагу основної маси заболоттянського населення — неписьмених, для яких Олександр з великим задоволенням влаштовував голосні читання. Декілька посилок з революційною літературою організація одержала від племінника Якіма Гаврилюка, комуніста, який після окупації Західної України панською Польщею емігрував до Америки. Авторитет і вплив серед трудящих селян очолюваної Гаврилюками організації зростав день у день. Драматичний гурток, в роботі якого активну участь брав Олександр, вивчав і ставив українські п'єси. Вистави, правда, відбувалися в Гаврилюковій stodolі, бо ніякого клубу в селі не було, а вчитель-осадник в школі не дозволяв збиратися, проте глядачів завжди було багато, і це-окрылювало драмгуртківців. 17 квітня 1923 року Олександр писав у листі до сестри: «В Заболотье открыли спектакль, первый раз представляли на третий день пасхи и будут представлять каждое воскресенье. Распорядитель Иван Коренивский. Наш «театр», конечно, не то, что в городе — средств нет, все устроено бедно, но все же будет кое-какое развлечение.

...Прошу Вас², если у Вас есть какие собственные книги — везите все».

Юнак мав великий потяг до знань, до читання книжок, вирізнявся серед своїх ровесників енергією й ініціативою. В іншому листі до сестри він пише:

¹ Автографи, листів, якими користувався автор, передані сестрою письменника Анастасією Якимівною Гаврилюк у відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, де вони й зберігаються. Всі листи написані російською мовою, і даліше цитування провадитиметься за мовою оригіналу.

² Цього листа О. Гаврилюк писав своїм сестрам Анастасії і Катерині, які вчилися у Москві і на канікули збиралися відвідати свою рідню в Заболотті. Однак польські власті заборонили їм в'їзд на територію Західної України, хоч радянське консульство просило відповідні інстанції надати Гаврилюкам такий дозвіл.

«Я часто с Колей (молодший брат О. Гаврилюка, який помер в юному віці — Ю. М.) не в ладу из-за книг, которые мы рвем в разные стороны. Я пасу корову, читаю книги, но все равно скучно. В нашем театре, не помню какого числа, ставили... «Москаль-чарівник» в одном действии Ивана Котляревского. Я брал в ней участие и был переряжен на Татьяну. После ставили «Наталку-Полтавку» того же Котляревского, но сейчас закрыли, так как не попросили разрешения от правительства, а открыли самоуправно»¹.

Як бачимо, цей лист теж сповнений жадобою юнака до знань, до культури. Отже, заболоттянські революційні діячі вміло організовували роботу серед населення, і Олександр набував навиків агітатора і організатора з юних років.

Поліція завдяки допомозі націоналістичних провокаторів і донощиків помітила надмірну політичну активізацію заболоттянської «Рідної хати» і взяла її під нагляд. В хаті Гаврилюка, де містився керівний центр організації, найчастіше збиралася молодь. Тут влаштовувалися репетиції хорового і драматичного гуртків, проводилися бесіди тощо. Для того, щоб приспати пильність поліції, Олександр, який був тоді уже визнаним вожаком бідняцької молоді, вдається до конспіративних заходів. Він запрошує керувати хором гуртком місцевого дяка Петра Бенецького. Колишній білогвардієць Бенецький перебував якраз на таємній службі в поліції і за дорученням своїх хлібодавців вже слідкував за тим, що діялося у Гаврилюків. Можливість керувати хором гуртком не тільки давала матеріальну вигоду, але в значній мірі полегшувала його провокаторську місію. Однак нічого протизаконного не міг помітити дяк-донощик. Пісні, що вивчалися, всі без винятку були дозволені цензурою, а розмови на політичні теми при ньому ніколи не провадилися. Хористи були дисципліновані, відносилися до нього з належною повагою, після кожної репетиції хлопці напували його горілкою і відводили додому. Бенецький представляв поліції організацію в найкращому світлі.

Це становище дуже вміло використовував Олександр. Відправивши дяка, він щоразу зі своїми вірними друзями займався читанням книжок, які часто діставав десь з таємного сховища. Вдова письменника Ганна Степанівна Гаврилюк, яка була членом цієї організації, розповідає, що, крім політичної літератури, особливим успіхом серед читачів користувалися твори Т. Шевченка, О. Пушкіна, І. Франка, М. Горького, М. Коцюбинського, В. Маяковського та інших авторів. Молодь, звичайно, без дяка вивчала революційні вірші і пісні.

¹ Лист написаний влітку 1923 року.

Внаслідок такої діяльності «Рідної хати» значно зростає політична активність селян, особливо молоді.

Олександр Гаврилюк створює і керує організацією МОДР'у, більшість членів якої були членами організації «Рідна хата». Під їх впливом селяни подають значну допомогу борцям революції. Пропагандистська робота О. Гаврилюка набирає дедалі ширшого розмаху, поширюється на довколишні села.

О. Гаврилюк (посередині) з своїми друзями і товаришами по революційній роботі в бузьких плавнях.

Польський осадник Михайло Бай одного разу побачив, що Олександр, який пас над річкою корову, читав якусь книжку, а потім заховав її в дупло старої верби. Дочекавшись, поки Олександр піде з пасовиська, Бай пішов до виявленої ним схованки і знайшов заховані там дві книжки. Це були «Маніфест Комуністичної партії» і «З чого почати» В. І. Леніна. Про це Бай негайно оповістив поліцію. Біля верби було влаштовано засаду. Ввечері цього ж дня поліція піймала над Бугом Івана Коренівського, який ніс до Гаврилюків свіжу партію літератури. Коренівський не признався про свій зв'язок з Гаврилюками, не признався, звідки взяв літературу.

Через два тижні в хаті Гаврилюків поліція влаштувала обшук. Всі знайдені твори українських і російських класиків, а також українських і російських радянських письменників

були навантажені на підводі і вивезені. «Рідна хата» була закрита, як «комуністична ячейка». Михайло Вальчук теж був арештований і кинутий до в'язниці в Седльцах. За Гаврилюками було встановлено поліцейний нагляд.

З великим сумом пише Олександр сестрі про розгром організації і ув'язнення дорогих йому людей:

«Миша¹ все еще сидит в тюрьме, давно должен был быть апелляционный суд, да все почему-то откладывали, однако теперь будет 7 сентября. Ваня² обвиняется за то, что и Миша, то есть, за противогосударственную деятельность. При ревизии нашли у него несколько бесцензурных летучек и грозит ему наказание не меньше (если не больше) Мишиного. Насчет переписки с нашими заключенными не знаю, как будет. С Мишей-то легче, мы ему уже дали твой адрес, но с Ваней до суда будет труднее... Вот если бы мы свиделись, в чем не сомневаюсь, если будем живы, ах, сколько бы мы тогда рассказали друг другу!»

І далі на похвалу сестри про те, що навіть на підставі листів вона робить висновок, як швидко зростає його загальна культура, освіченість і політичний горизонт, Олександр пише про копітку працю над самоосвітою, про свої перші літературні спроби:

«Хвалишь мой слог; он выработался от писания, так как я пишу много. Ты спросишь, что я пишу? Не знаю, как на это ответить... Пишу мои переживания и мысли, записываю все, интересующее меня, разные упражнения. Читаю так же много, то есть все то скудное количество книг, какое мне попадается. Книг достать здесь трудно, не то, что у вас в Москве в Публичной библиотеке с миллионами томов. Да, чтение, только чтение дало мне и Индию, и Африку, и физику, и астрономию, и точки с запятыми, хотя всего понемногу»³.

Олександра не залякали ні розгром організації, ні арешти і суд над товаришами і соратниками. Він намагається поновити розладнану роботу організації, заново згуртувати молодь, і хлопця заарештовують. І коли б не його неповноліття (Олександрові було всього 14 років), то не минути б йому тюрми і суду. А так покарали його палицями і випустили.

Повернувшись додому, Олександр продовжує займатися самоосвітою, наполегливо вивчає радянську художню літературу. В його листах, що відносяться до цього періоду, знаходимо

¹ Михайло Вальчук, про якого йде мова, був згодом засуджений польським судом до трирічного тюремного ув'язнення.

² Іван Коренівський був кинутий до біло-підляської тюрми, а потім переведений до львівської в'язниці «Бригідки» і, підданий жорстоким тортурам, збожеволів.

³ Лист датований 25 червня 1925 року.

висловлення Маяковського, думки або приклади з творів М. Горького й інших радянських письменників. Він прагне якомога більше пізнати, здобути більше теоретичних знань. В листах він просить сестру прислати йому книги. Рядки цих листів переповнені жадобою до знань, справжнім голодом до радянського друкованого слова. Він нагадує їй, що можливість вчитися вона одержала тільки завдяки Радянській владі, що в умовах панської Польщі вона, дочка бідного селянина, ніколи б не могла вчитися у вищій школі. «Папа восхищается государственным устройством СССР, где даром выучат. Между тем, здесь хоть все хозяйство продать, так нельзя было бы — не хватило бы средств...»¹

Олександр стає керівником секції молоді при повітовому комітеті Сельробу, який містився в Заболотті. Серед молоді він веде велику ідейно-виховну роботу, залучає її до активного політичного життя. З листа О. Гаврилюка, написаного в Москву в 1926 р., дізнаємося, що молодь Заболоття, незважаючи на поліцейські переслідування, виявляла захоплення комуністичними ідеями і навіть брала участь в політичних демонстраціях. Гаврилюк пише:

«Пасху мы провели по-старому, разве только с той разницей, что без свяченных яиц, да еще когда вечером у попа пьяные гости воспевали свои артистические таланты, на улице раздавалось сильное «Смело, товарищи, в ногу!» Попы в перепуге оборвали песню и кинулись под божью защиту «Христос воскрес из мертвых...» А на Первое мая несколько красных флагов развевалось на придорожных деревьях, а в Бресте... но ты, кажется, знаешь»².

Олександр виявляв здібність до малювання і музики. В батьківській хаті висіли портрети Шевченка і Франка його власної роботи. З музичних інструментів він дуже любив скрипку і досить вправно грав на ній. Не був байдужим Гаврилюк і до техніки; він сам злагодив, наприклад, радіодетектор, який приймав Київ і навіть Москву, що було для нього, революційного працівника, величезним багатством. Згадуючи про своє знайомство з О. Гаврилюком, колишній політв'язень Ф. Крат, родом з сусіднього із Заболоття села Полоски, розповідає, що коли він прийшов до Гаврилюків, то застав Олександра біля саморобного детектора з накладеними на вуха навушниками і не міг з ним почати бесіди до того часу, поки не була дослухана радіопередача. Безперечно, що Олександра перш за

¹ Лист датований 3. XI. 1926 року.

² В Бресті відбулася грандіозна Першотравнева демонстрація трудящих, проти якої уряд вивів загопи поліції і війська. В цій демонстрації брав участь і Олександр Гаврилюк. Про криваву розправу поліції над демонстрантами писали радянські газети.

все цікавили політичні і літературні радіопередачі з Радянського Союзу.

«Олександр Гаврилюк, — пише в своїх неопублікованих спогадах Ф. Крат, — був активним застрільником різноманітних політичних заходів. Він організовував першотравневі демонстрації, масівки на базарах. Писав відозви, які розмножувались на шапірографі та розповсюджувались по довколишніх селах.

Ще в 1928 році, 7 листопада, в селі Полоски, Біло-Підляського повіту, де я жив, вперше відбулася демонстрація селян, які, несучи попереду червоні прапори і транспаранти з революційними написами, співали революційних пісень.

Як мені пізніше стало відомо, одним з організаторів цієї демонстрації був О. Гаврилюк».

Поліція завжди мала на оці хату Гаврилюків, часто влаштовувала обшуки, але, як правило, вони не давали бажаних наслідків, бо селяни вчасно попереджували хазяїв про появу в селі поліції (Гаврилюки жили за селом), і тому до її приходу все, що вважалося забороненим, було прибрано і надійно заховано. Але одного разу поліції вдалося обманути пильність Гаврилюків. 29 квітня 1929 року у Гаврилюків було проведено ретельний обшук. Батько і син сіяли недалеко від хати овес, бачили, як поліція переривала все в хаті і обійсті, але були спокійні, бо до цього обшуку вони заздалегідь підготувалися.

Гаврилюки думали, що після цього обшуку поліція заспокоїться і дасть їм спокій, але на цей раз вони помилилися. Від провокаторів поліція довідалась, що Олександр Гаврилюк є одним з головних організаторів першотравневої демонстрації, що повинна була відбутися в Заболотті і сусідніх селах, і тому невдалий обшук не заспокоїв її, а ще більше насторожив. Садба Гаврилюків була обставлена поліцейськими засадами, а вночі, напередодні Першого травня, великий загін поліції оточив її щільним кільцем. Поліцейський комендант бачив, що Олександра немає дома, і вирішив не знімати облоги до ранку.

Олександр, як свідчить його батько, у ту ніч «пішов на таємні збори, на яких мали остаточно вирішити, як провести Першотравневе свято. Повернувся він пізно вночі, а незабаром нас розбудив грукіт у двері. Це була поліція. Олександр спробував втекти через вікно в кухню, але виявилось, що хата оточена.

Поліція знайшла в соломі на нашому подвір'ї першотравневі листівки, які, очевидно, Олександр приніс з собою тієї ночі»¹.

Про цей арешт і про тогочасну діяльність О. Гаврилюка в документах польської поліції записано:

¹ Яким Гаврилюк, Спогади про сина, «Вільна Україна». Львів, 1953.

«Свою діяльність Гаврилюк почав як керівник секції молоді при повітовому комітеті Сельробу у Заболотті. Під час проведеного у нього обшуку 30. IV. 1929 року було виявлено комуністичну літературу, у зв'язку з чим він був заарештований...»¹.

Разом з Олександром поліція заарештувала і Якіма Павловича Гаврилюка. Батько і син, закуті в кайдани, під сильним ескортом були відправлені в біло-підляську тюрму. Поліція приступила до масових арештів всіх підозрілих селян. Забирали навіть жінок і підлітків.

Свій перший арешт О. Гаврилюк описав потім в оповіданні «Прощайте».

«Ніччю наскочила поліція, було трохи штурханців, крику, трохи плачу і прокльонів. Мене з старим батьком кинули на воза, обсіли довкола і повезли з села. За нами злякано дивились люди, плакали якісь дівчата, а хлопці стояли понурим, як ніч, гуртом і, трясучи п'ястуками, гомоніли: «Прийде день заплати, гади». Поліціанти штовхали форналя, щоб поганяв. Батько низько кланявся людям з воза, декотрим гукав «тіштеся», мати доганяла фіру — несла нам хліба на дорогу».

Дуже характерним з погляду революційної непримиренності трудящих в боротьбі проти польсько-шляхетських окупантів є поведінка Анастасії Климівни Гаврилюк після арешту чоловіка і сина. Матері було відомо (батько і мати О. Гаврилюка ніколи не суперечили його революційній діяльності, а, навпаки, сприяли і допомагали йому), що Олександр разом зі своїми друзями повинен був підняти навколишні села на першотравневу демонстрацію, згуртувати трудящих під червоним прапором соціалістичної революції. Поліцаї закували в кайдани керівника демонстрації, заарештували його друзів, розставили на вулицях варту. Здавалось би, що зроблено все для того, щоб залякати людей, не дати їм можливості відкрито висловити свою непокору.

Але вранці Першого травня з вікна дзвіниці, яка стояла на горбі посередині села, на радість селянам і оскаженіння поліції, полум'ям горів червоний прапор.

Тепер Анастасії Климівні 73 роки, а вона з захопленням розповідає про те, як після арешту поліцією Олександра і Якіма Павловича вона добула з відомого їй сховища червоний прапор і вивісила на церкві. На запитання, чи знає вона твір О. М. Горького «Мати», Анастасія Климівна посміхається і відповідає: «Аякже, синку, знаю. Олександр читав мені».

Незабаром Якіма Павловича і Олександра випустили

¹ Львівський Облдержархів, фонд 159, справа 215.

з тюрми на поруки. Слідчим і поліції винність Гаврилюків здавалась очевидною, і тому ніхто не заперечував проти тимчасового звільнення в'язнів на час формальної підготовки процесу.

В біло-підляській тюрмі О. Гаврилюк створив вірш, який став згодом широко популярною революційною пісню «Спогади політв'язня» («Голово ти моя нелегальна»), і переслав його на Радянську Україну. Тут його було надруковано в журналі «Західна Україна» з зазначенням, що написаний він у травні 1929 року, у біло-підляській в'язниці. Потім цей вірш переписували і в рукописах розповсюджували в Західній Україні і співали його як пісню політв'язнів¹.

У зв'язку з майбутнім процесом Олександр Гаврилюк іде до Львова, щоб запросити на суд адвоката.

Через декілька тижнів відбувся процес. Двадцять сім свідків-селян під присягою склали свідчення на користь Гаврилюків. Всі свідки висловлювали своє переконання, що пачка першотравневих листівок, яку знайдено поліцією під час обшуку у Гаврилюків, є звичайна провокаційна витівка дільничного поліцейського Петрушевського, який хотів вислужитися і підклав її в соломі. Деякі з свідків говорили, що навіть бачили, що Петрушевський ввечері перед Першим травнем вештався на околиці, де стояла хата Гаврилюків. Ці свідчення здавалися суддям ймовірними, тим більше, що напередодні поліція провела пильний обшук у Гаврилюків, розвернула соломі, але нічого не знайшла (Олександр переніс листівки з таємної схованки вдосвіта Першого травня, чекаючи своїх друзів). Суд змушений був винести виправдувальний вирок з умовою обмеження особистої свободи О. Гаврилюка². Це обмеження полягало в тому, що він перебував під постійним наглядом поліції і без попереднього повідомлення поліції не мав права виходити за межі села. Поліцаї стають найчастішими гостями в хаті Гаврилюків. Кожний візит поліції супроводився, як правило, ретельними обшуками. «Петрушевський, — розповідає мати Гаврилюка, — знав краще за мене, де що лежить в моїй хаті. Кожну ганчірку знав». Дефензива підсилає до О. Гаврилюка місцевих і сторонніх провокаторів-шпигунів.

Відомий, наприклад, факт гострого реагування селян Заболоття на дії провокатора Семенюка, який не раз сидів в засаді біля хати Гаврилюків, а потім інформував поліцію про свої спо-

¹ Один з таких списків зберігався у Гаврилюкового товариша Федора Крата. В 1950 р. він передав його батькові письменника.

² В поліцейських документах з помітним незадоволенням таким поворотом справи записано: «...проте рішенням окружного суду Гаврилюк був з-під обвинувачення в переховуванні нелегальної літератури звільнений».

стереження. Навколо цього агента польської дефензиви селяни створили таку атмосферу ненависті і презирства, що він разом з своєю родиною повинен був ганебно тікати з села.

Тепер О. Гаврилюк у своїй підпільній роботі мусив бути обережним, дотримуватися конспірації, бо поліція пильно стежила за ним. «Пам'ятаю якось перед Першим травнем, — пише Ф. Крат, — була скликана підпільна молодіжна конференція в селі Ленюшки. Надвечір в умовлене місце (молодий сосновий лісок біля села) приходили представники з сіл повіту. А коли стемніло і почав накрапувати дощ, перейшли в село, де в затемненій хаті на лавках і на підлозі розмістилось біля п'ятдесяти осіб. Доповідач говорив про завдання молоді на селах у зв'язку з Першим травнем. І коли в п'їтми на мить спалахував сірник когось із слухачів, щоб прикурити цигарку, доповідач закривав обличчя. Прізвище доповідача знали не всі. А був це — Гаврилюк».

Під час короткочасного перебування у Львові перед своїм судовим процесом Олександр Гаврилюк відвідав редакцію «Вікон» і подав для ознайомлення своє перше оповідання «Прощайте», тому що ідейна спрямованість цього журналу відповідала його політичним переконанням і творчому напрямкові. Тепер є достовірні дані, що й оповідання «Прощайте» О. Гаврилюк написав у тюрмі. В недавно знайденій нами статті О. Гаврилюка «Творча наснага» про це сказано:

«У в'язниці я написав оповідання (підкреслення наше — Ю. М.). Львівський журнал «Вікна» на літературному конкурсі тоді несподівано за моє перше оповідання призначив нагороду. З того часу почав я друкувати дальші твори»¹.

Письменники-«вікнівці» — Степан Тудор і Петро Козла-нюк звернули увагу на автора талановитого твору і подали йому товариську творчу допомогу, яку Гаврилюк дуже високо цінував і з вдячністю згадував усе життя. О. Гаврилюк вступає в дружні творчі стосунки з революційними письменниками-«вікнівцями».

В листі з цього періоду свого життя О. Гаврилюк пише: «...Дело я выиграл нежданно и негадано. Правда, свидетели защиты были великолепны, но и полиция ведь не хуже старалась запутать и оскандалилась ужасно. Мы совсем оправдались. Правда, что очень помог хороший адвокат. Народ за нас стал горой. Одним словом, все великолепно.

Во Львове познакомился с молодыми пролетарскими писателями, объединенными в группу «Горно», и дал им на пересмотр, а если годится, то и на использование, один свой рас-

¹ Газ. «Ленінська молодь» № 37, травень 1940 р.

сказец. Сказали мне, что окончательный ответ дадут мне после собрания редакционной коллегии. Это о том рассказе, а о самом моем «таланте» выразились одобрительно и советовали писать, писать и присылать им».

Обставини того часу ясно показують, що прийняття О. Гаврилюком програми революційної боротьби проти капіталістичного ладу було цілком свідомим актом, який визначив увесь зміст його життя. О. Гаврилюк добре розумів, що революційний шлях, по якому він твердо вирішив іти, принесе йому жорстокі розправи з боку реакційного польського уряду, але вибрав він цей шлях тому, що вважав його єдино вірним шляхом служіння своєму народові.

Отже, на початку 30-х років, в час розгулу реакції, коли вишколені фашистами головорізи на обличчі і грудях вбитого ними селянина Білецького вже тоді вирізали знак гітлерівської свастики, коли у радянське консульство у Львові підслано погромника Лемика, щоб убити секретаря консульства, а на судових процесах офіційно заявлялось: «Ми поборюємо комуністичний рух фізичною силою», О. Гаврилюк кидає виклик класові гнобителів, рішуче стає на шлях революційної боротьби, йде проти течії примирення з дійсністю, яке так завзято проповідували тоді українські буржуазні націоналісти.

В лютому 1930 року поліція вислідила, що О. Гаврилюк їздив до Львова на Конгрес Сельроба. У відповідній справі записано: «15 лютого 1930 р. Гаврилюк їздив до Львова на Конгрес Сельроба як делегат повітового комітету в Заболотті»¹.

«Гаврилюк, — згадує Ф. Крат, — був здібним організатором сільської бідноти, надзвичайним промовцем, палким агітатором. Він не міг спокійно дивитись на пансько-попівську кривду і неправду. Його часто можна було побачити в гурті селян, яким він простими, дохідливими словами розповідав про те, яке вільне, чудове життя будують робітники і селяни в Радянському Союзі... Під час релігійних свят у Заболоття, де була церква, сходились з довколишніх сіл селяни, особливо молодь. І Гаврилюка це дуже влаштовувало...

Одного разу, приїхавши до Гаврилюків, я не застав Олександра дома. «До церкви пішов», сказав батько. Я, признатись, здивувався, бо знав, що він в бога не вірить і в церкву не ходить, але, прийшовши під церкву, я побачив під липами на зеленій траві гурток хлопців та дівчат, а в центрі Олександра, який щось розповідав. Я підійшов і з цікавістю прослухав лекцію «Як виникло вірування в богів».

Іншим разом у нього на квартирі я був присутнім на лекції

¹ Львівський Облдержархів, ф. 159, спр. 215.

«Що таке колективізація», а пізніше — на лекції про Шевченка».

З честю витримавши іспит класової зрілості в біло-підляській тюрмі, О. Гаврилюк очолює підпільну комуністичну організацію в Заболотті. Крім того, він активно працює як письменник. Минуло всього два роки з часу написання першого оповідання, а Гаврилюк написав вже повість. Його оповідання друкують в перекладі на польську мову. Дуже цікавий матеріал, який доповнює біографію письменника, містить лист до Анастасії Гаврилюк від 9 травня 1931 року:

«Получили от тебя карточку и письмо, разумеется, распечатанное, пересмотренное.

У нас «на западном фронте без перемен». На Первое мая мы снова пели в аресте, целых десять человек и т. д. и т. п. Становится это уже надоедливо и тяжело... Но писать об этой материи не приходится.

Один мой рассказ пошел в польском переводе, про невышедшую еще из печати повесть¹ заранее уже собирается широкая дискуссия...

Весна расцветается, в поле работа. А деревня наша розвошилась — в СССР переселяется: поехали к консулу в Варшаву. Семейств около сотни охотников явилось».

На початку 30-х років Олександр Гаврилюк проявив себе як борець проти окатоличення, яке розгорнули на Поліссі Ватикан і його уніатські наймити.

Сім'я Гаврилюків не визнавала унії православної церкви з католицькою і взагалі дотримувалась антирелігійних поглядів, до церкви ніхто ніколи не ходив і попів не визнавав. Під час арешту Олександра і Якіма Павловича Гаврилюків напередодні Першого травня 1929 р. трапився, наприклад, такий випадок, про який згадує батько письменника: «До дружини, що залишилася вдома з малою дочкою Оксаною, прийшов наш сільський піп-уніат. Він почав умовляти дружину піти до сповіді.

— Послухайте мене, — говорив він, — підіть з Оксаною до сповіді, і я запевняю вас, що через кілька днів ваш син і чоловік будуть дома. Я пошлю Бенецького (це був дяк у нашому селі, колишній білогвардієць) до Шептицького і їх звільнять.

Дружина відмовилась.

— Мій син і чоловік, — сказала вона, — не бандити і не злодії, щоб я їх викупляла, та ще й такою ціною»².

Виховуючись у такій сім'ї, Олександр змалку не вірив у бога,

¹ Очевидно, йдеться про повість О. Гаврилюка «Повість про естетику», яка обговорювалася в рукописі в літературних колах Львова і Варшави.

² Яким Гаврилюк, Спогади про сина, «Вільна Україна», Львів, 1953.

читав антирелігійну літературу і боровся проти релігійного мракобісся. Церковні прихвостні називали його безбожником, а попи уникали з ним дискусій на релігійні теми, оскільки він завжди вмів логічно і переконливо довести абсурдність релігійних догм.

Про кілька цікавих випадків — сутичок Олександра з агентами Ватикану — уніатськими попами згадує Я. П. Гаврилюк у своїх «Спогадах про сина»:

«Першим прийшов у наше село піп Грицюк, який незадовго перед тим перейшов з православної в уніатську віру. Свої проповіді він починав з того, що «всі православні є більшовиками», бо вони хочуть зруйнувати світ. Олександр збирав людей і розповідав їм, хто в дійсності хоче війни, хто закликає до неї, говорив про те, що одним з перших декретів Радянської влади був декрет про мир.

Разом з своїми товаришами Олександр викривав перед селянами справжню мерзенну суть папської політики, провідником якої був на селі іуда Грицюк.

Не прижився Грицюк у селі. Селяни не вірили жодному його слову. Довелося хазяям забрати його.

Прислали до нас іншого запроданця — Ячиновського... Одного разу Ячиновський зібрав селян і почав говорити про те, що «антихрист» знаходиться в Росії і знищити його треба «хрестовим походом». Та селяни вже знали, що означає той «хрестовий похід», і не дуже прислухалися до голосінь п'яного уніата.

Олександр, який теж тоді був там серед селян, сказав Ячиновському:

— Все, що ви тут говорили, — брехня. А правду, якщо хочете знати, сказав ще 500 років тому Іван Гус. Він говорив, що найбільший у світі антихрист — це римський папа. І всім відомо, що за ці 500 років папи ваші ще більшими людиноненави́сниками стали.

Не знайшовши, що відповісти, Ячиновський під глузливий регіт людей потупцював додому, а через кілька днів виїхав з села.

Прийшов після цього третій ватиканський місіонер, Нікольський, і почав з того, що лаяв Грицюка і Ячиновського, говорив, що вони своєю, мовляв, поведінкою «споганили святу уніатську церкву». А через якийсь місяць почав пропагувати те ж саме і тими ж словами, що й вони.

Коли Олександр дізнався, що десь буде проповідувати уніатський піп, він підбирав потрібну книжку і йшов на місце проповіді. Там, виступаючи проти попа, Олександр розбирав його брехливі твердження, підкріплюючи це читанням відповідних місць із книжки.

Недовго пробув у селі й цей піп.

Седлецький єпископ, побачивши, що всі ці запроданці провалюються, звернувся до Шептицького з проханням прислати в Заболоття більш досвідчених і вишколених уніатів. Той не забарився задовольнити цю просьбу.

В село прибули ксьондз і дякон. Діяли вони набагато хитріше від своїх попередників. Самі дрова з лісу носили, коли будували каплицю, — підносили каміння, подавали теслярам бруси. Такі смиренські, працьовиті ніби, очі все до неба звертали, говорили тихим, лагідним голосом, і все частіше, ніби між іншим, плели різні наклепницькі вигадки про Радянський Союз.

— То хитрі вороги, — говорив Олександр, — і тим вони ще більш небезпечні.

Якось зайшли вони і до нашої хати. Почали описувати, яке райське життя готує людям папа. Вся затримка, мовляв, у тому, що не всі ще католицьку віру прийняли.

— Заступник бога на землі, наш святий отець, хоче добробуту на всій земній кулі, — говорив піп.

В ту хвилину ввійшов у кімнату Олександр і — зразу ж:

— Пробачте, чи не почулося мені? Ви сказали, що папа хоче добробуту на всій земній кулі?

— Так, так, саме на всій земній кулі!

— О, то значить, земля — куля? Не плоска? Не на чотирьох китах стоїть? Так про це ж Копернік говорив! І його ж книгу, в якій він стверджував цю думку, за вказівкою Ватікану і «най-святішого» папи, знищили. А прихильника цієї ідеї Джордано Бруно живим на вогні спалили. А Галілея ваші ж «святі отці» ув'язнили на довгі роки. Щось не бачу я тут добра, про яке ви розказуєте! Єдина відмінність вашої ватиканської віри від інших — їх я теж не захищаю — полягає тільки в тому, що вона з найбільшою жорстокістю розправлялася з усякою передовою думкою і її носіями. А радянські люди, на яких ви наклепи зводите, хочуть дійсного миру»¹.

Антирелігійна діяльність Олександра Гаврилюка мала велике значення. Вона перестерігала і рятувала людей, і особливо молодь, від релігійного дурману, спрямовувала всю їх увагу на боротьбу проти капіталістичного ладу, інтереси якого відстоювала церква.

Ведучи активну революційну роботу, О. Гаврилюк допомагав батькам у господарстві і з виключною наполегливістю працював у вільний час над новими творами, реалізуючи свої творчі плани і задуми, яких мав дуже багато. Після оповідання «Прощайте» у «Вікнах» були надруковані його нарис «В очах дитини», оповідання «Наївний мурин», «Оповіданнячко про

¹ «Вільна Україна», Львів, 1953.

лиху і добру дівчину». Крім того, він мав ще багато прозових і поетичних творів, які були ще не викінчені або які він не на-смілювався здавати до друку, вважаючи їх слабкими. Багато з них під час ревізії забирала поліція, а деякі, переписані від руки, розповсюджувалися по селах. Так, Ф. Крат переписав у Гаврилюка вірш «Ода Колумбові», про який мова йтиме нижче, і гумористичний репортаж «Празник на селі», змісту якого, на жаль, не вдалося відновити.

Характерною ілюстрацією, що свідчить про дивовижну терпеливість, працювитість і наполегливість, якими відзна-чався О. Гаврилук і в роботі над своїми творами, які він опра-цьовував з підвищеною вимогливістю до себе і на такому рівні доводив справу до кінця, може бути такий приклад: «Почувши десь, — розповідає Ф. Крат, — що скрипка, коли її склеїти з маленьких куснів дерева, має сильніший за звичайну і мело-дійніший звук, він вирішив зробити таку скрипку. Він місяцями стругав і склеював маленькі кусочки дерева, поки не змай-стрував скрипки».

Багато працював О. Гаврилук над «Повістю про естетику», рукопис якої займав 12 зошитів, списаних від руки убористим почерком. Гаврилук пропонував цю свою повість львівському видавництву «Вікна» і видавництву «Гебетнера і Вольфа» у Варшаві, але ці видавництва утрималися від друкування твору, щоб не стягнути на себе гніву цензури і поліції.

Революційна діяльність О. Гаврилюка поширюється на райони Полісся. Він встановлює зв'язок з білоруськими і польськими революційними діячами, працює секретарем повітового комітету КПЗБ (Комуністична партія Західної Білорусії).

З Мінська приїжджає до Заболоття «Валя» (відома біло-русська революціонерка Регіна Каплан). Разом з О. Гаврилюком вони наполегливо працюють над активізацією революційного руху на Поліссі і координують дії між західноукраїнськими і західнобілоруськими революціонерами.

В цей час у Кракові і Лодзі робітничий клас Польщі підняв прапор боротьби за свої права, проти жорстокої експлуатації і політичних утисків.

Солідаризуючись з революційними робітниками Кракова і Лодзі, в багатьох промислових центрах Польщі, Західної України і Західної Білорусії робітники влаштовують страйки і політичні демонстрації. Ідучи слідом за гегемоном револю-ційної боротьби — пролетаріатом, трудящі селяни виступають проти поміщиків і сільської буржуазії, саботують заходи уря-ду, відмовляються від покори владі, організують матеріаль-ну допомогу страйкуючим через робітничі комітети.

Олександр Гаврилук і Регіна Каплан («Валя») одержують вказівку про проведення підпільної роботи серед поліських

селян. Активізація селянського руху на Поліссі повинна була, крім моральної підтримки робітничого класу, відвернути від промислових центрів частину поліцейських загонів, стягнених туди урядом.

«Ведучи підготовку до повстання, О. Гаврилюк організував у селах мітинги, на яких часто сам виступав з палкими промовами. Кілька разів йому довелося виступати з доповідями і промовами на селянських зібраннях в поліському селі Неплівка. Щоб не дати впізнати себе шпигунам і поліцейським донощикам, він під час виступів надягав парик і накладав відповідний грим. Селяни слухали дідуся з русявою чуприною і невеличкою борідкою, який закликав їх до революційної боротьби, і не здогадувались, що це виступає перед ними майбутній видатний письменник Олександр Гаврилюк»¹.

Робота О. Гаврилюка і Р. Каплан увінчалась крупним селянським повстанням на Поліссі, з яким польський уряд жорстоко розправився.

Масовому повстанню поліського селянства передувало повстання села Неплівка, Домачівського² повіту, яке відбувалося під безпосереднім керівництвом О. Гаврилюка. Про це повстання нема, на жаль, ніякої літератури, і воно, як і взагалі все Поліське селянське повстання 1933 року, ще чекає на своїх дослідників-істориків.

Через вивчення архівних матеріалів, розпити людей, що були близькі до революційного руху на Поліссі, вдалося в деякій мірі вияснити питання про Неплівське повстання, яке дало поштовх загальному селянському повстанню на Поліссі.

В 1939 році в листі до своєї сестри, про який ітиме мова нижче, О. Гаврилюк розповідає, що він разом з білоруською революціонеркою, яка мала підпільну кличку «Валя»³, ходив по селах Полісся, «організовували села, революцію, после были крестьянские восстания». В полі діяльності О. Гаврилюка було і село Неплівка, де він і «Валя» проводили масово-політичну роботу.

Чому саме почалося повстання в селі Неплівці? Чи було це заздалегідь передбачено Гаврилюком і «Валею»? Ні, воно виникло стихійно, чи, вірніше, його прискорив один випадок.

В Неплівці до одного селянина-бідняка в супроводі солтика прийшов збирач податків і запропонував негайно ліквіду-

¹ З неопублікованих спогадів Ф. Крата.

² Олександр Гаврилюк був секретарем підпільного комітету КПЗБ Домачівського повіту.

³ Як нам вдалося установити, під цією кличкою діяла видатна революціонерка Регіна Каплан. Після визволення Західної України і Західної Білорусії з-під польсько-шляхетської окупації Регіна Каплан працювала в апараті ЦК КП Білорусії. Зараз вона живе і працює в Польській Народно-демократичній республіці.

вати свою заборгованість. У селянина грошей не було. Тоді збирач вирішив забрати єдину корову. Діти і дружина благали збирача не робити цього, а коли вони вцепились за корову, не даючи її вивести з двору, збирач почав відштовхувати їх. Тоді господар ударив його і вигнав разом з солтисом з свого двору. Збирач послав посильного в сусіднє село Мідна за поліцією.

Тимчасом про цю подію довідалося все село. До подвір'я селянина, в якого збирач хотів насильно забрати корову, почали сходитись селяни.

Наряд поліції (п'ять чоловік), що прибув, вирішив допомогти збирачеві забрати корову. Господар запротестував, заявивши, що не віддасть корови, і тоді поліцей пострілом з гвинтівки вбив його. Обурені селяни напали на поліцаїв, відібрали в них зброю і тут же вбили двох поліцаїв і збирача податків, а останніх взяли в полон. Комуністи закликали селян підтримати повстання. На мітингу виступив і О. Гаврилюк. Селяни озброїлись чим хто міг і почали готуватись до боротьби.

Вирішивши, що час підготовлюваного повстання настав, О. Гаврилюк вживає заходів до того, щоб підняти на боротьбу й інші села. Він скликає екстренну нараду секретарів партійних осередків повіту, де було обговорено питання про повстання.

Учасник цієї наради і Поліського повстання Йосип Назарук згадує:

«В той час (тобто в період повстання в Неплівці — Ю. М.) повітовий партійний секретар О. Гаврилюк організовує екстренну нараду секретарів партійних організацій, на якій був присутній і я, і ставить на розгляд два основні питання:

1) Підтримка повстання в Неплівці, тобто виведення його на ясний політичний шлях боротьби.

2) Посилення агітації в різних формах проти грабівницької політики уряду та політичних утисків і підняття мас на боротьбу за свої права».

Далі Й. Назарук розповідає про результати проведеної О. Гаврилюком наради.

«Ми, — пише він, — підняли на ноги всі навколишні села: Ольшанки, Ленишки, Вільку-Заболотську, Желевше, Яблучне, Межилистя, Матяшівку, Сачівку, Славатичі та інші. Організувавши групу численністю понад 400 чоловік, ми рушили за Буг, на допомогу неплівським повстанцям. На озброєнні у нас були коси, вила, пістолети, мисливські рушниці, де в кого обрізи, що були заховані ще з 1920 року. Запаслись також вапном, яким передбачалось засипати очі поліцаям на випадок атаки».

Поліське повстання розгорталось щораз ширше і набирало дуже небезпечних для польсько-шляхетських окупантів розмі-

О. Гаврилюк на березі р. Буг. Фото з періоду підготовки селянського повстання на Поліссі.

рів. Це був уже не стихійний вияв протесту, а організована політична боротьба, підготовлена революційним підпіллям і координована з боротьбою міського пролетаріату. Й. Назарук дає йому в своєму листі таку характеристику:

«Поліське повстання, що почалось в селі Неплівці, це не стихійне явище. Це результат роботи революційного підпілля, в яку величезний вклад вніс Олександр Гаврилюк».

Про тогочасну діяльність О. Гаврилюка у поліцейській справі записано: «В 1930—1933 роках Гаврилюк провадив досить активну протидержавну діяльність на території Бельського повіту як секретар осередку КПЗБ (Комуністична партія Західної Білорусії) в селі Заболоття, а потім як секретар повітового комітету КПЗБ».

Польський уряд доклав усіх зусиль, щоб придушити це повстання і потопити його в крові повстанців.

О. Гаврилюк пізніше в своїй поемі «Пісня з Берези» писав:

Ти ж був там, де в скривавлені жнива
У розпуці зірвалось повстання,
І відчаєм, і кров'ю, і гнівом
Під багнетами впало востанне.

Будь же гнівним і гордим трибуном,
щоб як свідок сказати перед світом
про незнані польські комуни,
у болотах розстріляні скрито.

(Поема «Пісня з Берези», стор. 40—41).

Олександра Гаврилюка, як одного з організаторів і керівників повстання, починає розшукувати поліція. Він переходить на нелегальне становище, переховується у вірних людей, а згодом за викликом підпільного революційного керівництва виїжджає до Варшави.

Перша поїздка О. Гаврилюка до столиці Польщі була дещо незвичайною. Залізницею їхати було небезпечно, і О. Гаврилюк позичає велосипед і з рюкзаком за плечима відправляється в далеку путь. Ця подорож мала свої позитивні сторони. Він бачить, що польські селяни живуть не краще, ніж українські, що капіталістична експлуатація з однаковою вагою лягла на плечі як українському, так і польському трудящому. Молодий письменник-революціонер бачить, як щораз яскравіше посилюється протест трудящих проти капіталістичного ладу.

Селяни одного польського села, вислухавши його розповідь про героїзм селян-повстанців з Неплівки, вирішили не сплачувати податків і не йти до фільварку на роботу. Олександра дуже втішає загальна революційна зрілість трудящих і тому в нього з'являється радісне бажання:

Крикнуть селам і землі:
«Прийміть! Я ваш, а ви мої».

(Стор. 50).

Тимчасом до рук поліції потрапляє Іван Якубюк («Мотій»), заболоттянський підпільник, відряджений з відома О. Гаврилюка і Регіни Каплан до Вільно для координації дій з литовськими революціонерами. На допиті Якубюк не витримав катувань поліції і признався про мету своєї подорожі до Вільно, розповів про заболоттянське підпілля, про діяльність Олександра Гаврилюка, Регіни Каплан і багатьох інших товаришів.

Від довірених людей Регіна Каплан своєчасно дізналася про зраду. Яким Павлович Гаврилюк переправив переодягнену в селянський одяг Р. Каплан через Буг. Але не вдалося відважній «Валі» уникнути жорстоких рук поліції. Підлий провокатор вказав поліційним агентам її явочну квартиру на території Західної Білорусії.

Під час арешту Регіна Каплан встигла проковтнути записку, що стосувалася діяльності О. Гаврилюка. Не допомогли ні лікарі, які вживали різних заходів добути записку, ні катування поліції, яка вимагала визнання. Молода комуністка зберегла революційну честь і з гордо піднятою головою вислухала вирок буржуазного польського суду, який засудив її до смертної кари через повішення¹.

Олександр Гаврилюк повертався з Варшави. Він віз нове доручення для «Валі», віз парик і чоловіче вбрання, в якому вона повинна була переїхати до Вільно. Завдяки своєчасному попередженню своїх друзів про зраду Якубюка О. Гаврилюк до Заболоття не повернувся. Деякий час він перебував у сусідньому повіті, налагоджував роботу підпілля, дезорганізовану провокатором, який назвав поліції прізвища вісімнадцяти підпільників, і згодом повертається до Варшави. Тут він встановлює тісний контакт з революційним підпіллям і налагоджує зв'язки з письменниками революційного напрямку.

Пізніше О. Гаврилюк направляє до Вільно, де він плідно працює як революціонер-професіонал.

Прибуття О. Гаврилюка в прикордонну смугу насторожує поліцію. Його систематично переслідують поліцейські шпигуни.

Нарешті його затримують при намаганні перейти через кордон до Радянського Союзу і кидають до тюрми, де жорстоко катують².

¹ Пізніше цей вирок був переглянутий і скасований.

² Рішенням міського суду в Глибокому від 14 жовтня 1933 року О. Гаврилюка засуджено до 4 місяців тюрми. Своє покарання він відбував у віленській тюрмі. Під час арештування О. Гаврилюка на кордоні поліція конфіскувала у нього рукопис повісті, у зв'язку з чим він заявив протест. Доля цієї повісті О. Гаврилюка невідома і дотепер. Розшукати її не вдалося.

Про намагання О. Гаврилюка перейти кордон СРСР розповідає Петро Козлянюк у своєму оповіданні «На той бік». Див. П. Козлянюк, Твори, т. I, Держлітвидав 1954, стор. 352.

У віленській тюрмі О. Гаврилюк повністю перевірів велику правду слів Івана Франка про те, що «в цьому домі (в тюрмі — Ю. М.) особливо відчутна сваволя урядових «законників», з ласки яких по параграфах правду виміряють, а неправда і без міри ллється».

Польський буржуазний уряд перетворив свої тюрми на заклади поступового фізичного винищення революційних елементів. Про це говорять жахливі умови, створені для в'язнів. Наприклад, газета «Трубина robotnicza» («Робітнична трибуна») писала про віленську тюрму, в якій був О. Гаврилюк таке:

«Камери переповнені. Духота, бруд. Харч зовсім не придатний. Дають суп бруднуватого кольору, походження якого важко встановити, сирість така, що в деяких камерах підлога вкрита водою. Хворих, головним чином туберкульозних, тут багато, але лікаря нема, не дивно, що кожний день тут умирає декілька людей. Лазня один раз в 4—6 тижнів, але дозволяється користуватися нею 8—10 хвилин. Чисту білизну видають раз на 4—6 тижнів, переважно мокру і мерзлу. Політичних в'язнів приводять сюди жорстоко побитих».

В тюрмах Польщі політв'язнів під час допитів катували нечуваними способами — виривали кліщами нігті з пальців рук і ніг, встромлювали під нігті сталеві шпильки, виривали волосся, вливали рідину через ніс, били шомполами по п'ятах, ламали ребра, дівчатам калічили груди.

Колишній політичний в'язень Т. Лебедь, народження 1907 року, робітник, у своїй заяві, яка була оголошена в збірнику матеріалів ЦК МОДР'у під заголовком «Документ № 5», пише:

«Мене арештували 28 серпня. Вперше мене допитували на слідуючий день з 7 до 10 год. вечора. Під час допиту мене били дошкою і залізною палицею по всьому тілі. Після допиту у мене був випадок судорог. Вдруге мене допитували 31 серпня з 9 до 2 години. Мені стискали руки залізними ключами і підіймали вверх за волосся. Мені затискали руки між дверима. Потім мої руки були приковані нижче колін, а два поліцейські, просунувши палицю між колінами і ліктями, довго крутили мною кругом палиці. Довгий час мене били по голих ступнях залізною палицею. Після 18-ти ударів мене кинули на землю і наказали встати. Але я не міг цього зробити тому, що в мене розпухли ноги, мене почали штовхати один до одного. Потім мені влили в ніс 8 пляшок води і знову били залізною палицею. Після того, як мене вдарили головою об муровану стіну, — я втратив пам'ять. Про все це я свідчу і стверджую власноручним підписом».

Кати в поліцейській уніформі органів безпеки польського

уряду («конституційного») робили свою службову кар'єру на удосконаленні методу знущань над революціонерами.

Жахливих дикунських тортур зазнав у віленській тюрмі і О. Гаврилюк. Йому виривали волосся, встромляли під нігті довгі сталеві шпильки, били по п'ятах, прикладали до тіла наелектризований дріт і три рази по декілька хвилин підвішували на перекладині вверх ногами...

О. Гаврилюк, скатований в застінках дефензиви.

Зомлілого і скривавленого в'язня без ознак життя підбирали в'язничні фельдшери. А після лікарської «допомоги» в'язня знову вели на нові «сеанси допиту».

Юний Гаврилюк з величезною мужністю переносив всі страхіння тюремного життя. Тут, в жахливих умовах тюрми, на грані життя і смерті, він створив одну з найкращих своїх революційних поезій «Плакати». Ніякі катування поліції не могли зламати або залякати незламного борця за справу комунізму.

Це до багатьох тисяч — цілої армії революціонерів і борців за високі ідеали визволення поневолених трудящих, до якої

належав і О. Гаврилюк, звертався його товариш по перу і боротьбі Степан Тудор:

Цілую твої руки, брате,
Руки вкайданені,
Гострими зvenaми злого заліза
Люто поранені.

Обійму зимні твої долоні,
Нагрію скропями,
Може, не гризтиме гостре залізо
Понад долонями.

Може, розійдуться зимнії звена,
Туго заковані,
І відпочине тіло змозоле
Поміж оксвами.

Підійму руки твої високо
Разом з кайданами —
Хай нам палають, як живий прапор,
Люто поранений.

Нехай горять нам, як жива пісня,
Збита невслею,
Руки кохані люто заковані,
Бслюче зболені...¹

Віленські поліцейські власті одержують з Бреста офіціальні документи, в яких О. Гаврилюк обвинувачується в підготовці і керівництві протиурядовим повстанням на Поліссі. В зв'язку з цим О. Гаврилюка з віленської тюрми по етапу переводять до брестської тюрми, в якій за участь у Поліському повстанні перебували під слідством близько 200 українських, польських і білоруських революціонерів.

Слідчі органи брестського суду приймають рішення ізолювати О. Гаврилюка від решти революціонерів. Його кидають до камери, в якій відбували своє покарання «злочинці»: селянин, який нацькував собаку на ексекutora, що тягнув за податки останню одежину; 7 робітників-залізничників, які після звільнення з роботи за те, що не хотіли визнати римо-католицької релігії, займалися крадіжкою продуктів на залізниці; столярний челядник, який побив цехового майстра-хабарника. Не забули тюремні адміністратори заслати сюди й провокатора, який представився в'язням шулером — майстром на всі руки.

Особливо підмаслюючись до О. Гаврилюка, цей «шулер» на другий день почав ремствувати на уряд і, як людині, якій можна довіритись, розповів якусь побрехеньку про те, начебто під час попереднього ув'язнення він довго перебував в спіль-

¹ С. Тудор, Вибране, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951, стор. 95.

ній камері з одним видатним революціонером, який так сильно вплинув на нього, що він покинув своє злочинське ремесло і вирішив всі свої сили віддати революції. Тепер влада переслідує його як пропагандиста комуністичних ідей. Для О. Гаврилюка, досвідченого підпільника, потрібно було небагато часу, щоб викрити справжнє обличчя цього «пропагандиста», і провокаторові через декілька днів довелося просити начальство «перевести» його в іншу камеру.

Позбувшись поліцейського «вуха», О. Гаврилюк починає ближче знайомитися з своїми товаришами по камері. Він розкриває перед в'язнями справжні причини, які поставили сотні тисяч трудящих Західної України перед фактом жорстокої соціальної кривди і національного гніту, причини, які довели їх до зубожіння, голоду, злиднів, тюрми. Письменник-революціонер розповідає в'язням про могутню Радянську державу, де нема експлуатації, визиску, а робітничий клас разом з трудящим селянством під керівництвом Комуністичної партії будують соціалістичне суспільство, живуть вільним, щасливим життям.

О. Гаврилюк влаштовує в камері справжню політичну школу. В'язні слухають його лекції про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, про радянський державний лад, про міжнародний робітничий рух і необхідність боротьби проти фашизму — нового і найжахливішого ворога людства. О. Гаврилюк створює в камері осередок і готує з в'язнів майбутніх пропагандистів комуністичних ідей.

Через деякий час від чергового провокатора тюремної охорони вдалося довідатись про цю діяльність О. Гаврилюка. Начальник тюрми вирішує перевести його до політичних в'язнів, «бо, — як говорив він, — Гаврилюк загітує нам всю тюрму»¹. На цей час слідство в справі Поліського повстання було закінчене. Вина О. Гаврилюка, на думку тюремників і прокурора, була очевидною і незаперечною і тому вже не було потреби відокремлювати його від решти учасників процесу. О. Гаврилюкові вручили обвинувальний акт, з яким звичайно знайомили обвинуваченого після закінчення слідства і дозволили офіційною поштою повідомити про його зміст рідню чи адвоката для загальної поінформованості перед наступним судом. В цьому акті говорилося:

«Комендант постерунку² Кодень, Біло-Підляського повіту, Люблінського воеводства, пан комендант Шолуха, який протягом довгого часу пильно спостерігав за Олександром Гаврилюком, сином Якіма, 25 липня 1933 року об 11 годині 15 хвилин

¹ Із спогадів Я. П. Гаврилюка.

² Поліцейський відділок.

ночі бачив його на урочищі Лозеськи, в глибокій канаві, замаскованій кущами, де відбувалася конференція очолюваної ним підпільної комуністичної організації, в присутності білоруської комуністки і представника комуністичного центру Регіни Каплан, яка внаслідок прямих доказів злочинної діяльності проти польського уряду засуджена до смертної кари. На цій конференції було вирішено підняти повстання на Поліссі з метою відірвання від Польщі її східних кресів¹, встановлення на цих землях радянської влади і приєднання їх до Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Керівництво повстанням було доручено Регіні Каплан і Олександрові Гаврилюку.

Олександр Гаврилюк, син Якіма, нарівні з Регіною Каплан обвинувачується в політичній змові і, як безпосередній керівник повстання в Неплівці, Домачівського повіту, в організації бунту і збройної боротьби проти Речі Посполитої Польської².

Зміст акту говорить про те, що уряд, протягом цілого року ретельно готуючи розправу з своїм політичним противником, вирішив організувати суд так, щоб не дати О. Гаврилюкові найменшої можливості оборонятися чи опротестувати прокурорські обвинувачення, за якими стояла одна вимога: смертна кара.

Проте О. Гаврилюк не впадає у розпач. Готуючись до майбутнього суду, він до деталей обдумує свою поведінку на суді і думає над формами захисту. Далекозорий розум, професійна підпільна кмітливість, віра в свої сили і, що найголовніше, глибока віра в народ допомагають йому накреслити вірний тактичний план, який залишить в дурнях самовпевнених урядових юристів, суддів, прокурорів. Роздобувши аркуш паперу, О. Гаврилюк складає такий документ:

«Дня 25 липня 1933 року

ВЕСІЛЬНА УМОВА

Ми, нижчепідписані мешканці села Заболоття, Біло-Підляського повіту, Люблінського воєводства, Степан Соболю, син Антона, і Онуфрій Юшук, син Максима, на сватанню о годині одинадцятій ночі 25 липня 1933 року в присутності свідків Антона Мартинюка, сина Костянтина, Олександра Веремчука, сина Івана, і Якова Соболя, сина Степана, договорилися своїм новобрачним дітям Катерині Соболю і Миколаєві Юшуку дати придане, а іменно:

¹ Окраїн.

² Текст обвинувального висновку установлений по пам'яті рідними О. Гаврилюка і записаний, на наше прохання, польською мовою батьком письменника. Переклад з польської автора.

1. Я, Степан Соболю, даю своїй доньці, а також майбутньому зятеві Миколаєві Ющуку дерева на нову хату, корову, дві овечки і скриню з одягом.

2. Я, Онуфрій Юшук, даю своєму синові Миколаєві шість моргів поля, коня і воза, а своїй синовій Катерині хустку хволівку і нові черевики на високих каблуках.

Наша умова буде дійсна по шлюбові і по весіллю, в чому й підписуємось:

Батько нареченої — Степан Соболю

Батько нареченого — Онуфрій Юшук

Свідки: 1) Антон Мартинюк

2) Олександр Веремчук

3) Яків Соболю

Писар умови Олександр Гаврилюк, син Якіма.

Солтис села Заболоття Степан Харитонюк дійсність всіх підписів стверджує урядовою печаткою.

Село Заболоття
дня 25 липня 1933 року».

В одній камері з О. Гаврилюком сидів селянин з сусіднього села Адам Собчук. Його було засуджено на п'ять років тюрми за комуністичну агітацію, але внаслідок заходів хворої жінки, яка залишилася з малолітніми дітьми і, зрозуміло, хабаря, суд виніс рішення тимчасово випустити його на волю на поруки. Адам Собчук чекав санкції міністерства юстиції про своє хоч тимчасове звільнення з тюрми і з задоволенням взявся виконати прохання О. Гаврилюка передати «Весільну умову» його батькам і відповідно їх проінструктувати. Винесена Адамом Собчуком заштита в козирковій картуза «Весільна умова» потрапляє до рук батьків. Її охоче підписали всі зазначені О. Гаврилюком свідки. Друзі О. Гаврилюка запропонували сільському солтисові завірити умову печаткою і своїм підписом і попередили, як він мусить поводитися на суді і що говорити.

Нарешті настав день суду. З довколишніх сіл і повітів до Бреста приїхало багато селян і робітників. Приміщення, в якому відбувався суд, охоронялося численним підрозділом поліції. О. Гаврилюк на суді був у кайданах. За процесом в Бресті слідували революціонери Західної України, Польщі, Західної Білорусії, Литви. В залі були представники урядової преси, готові до сенсаційних інформацій про суд над «агентом Москви». Був також представник міністерства з Варшави і інше запрошене панство, перед якими організатори процесу хотіли похвалитися майстерністю проведення політичної розправи.

Після зачитання акту обвинувачення суд надав слово по-

ліцаєві коденського поліцейського відділку Шолусі, який, вихваляючи свої здібності, відвагу і вірність урядові, розповів про те, як від провокатора він дізнався про місце партійної конференції, про що саме говорили на конференції Каплан і Гаврилюк. Свою довгу промову Шолуха, в надії на нагороду і підвищення на службі, закінчив так: «Я, як вірний слуга польської держави, не жалів для неї своїх сил і віддав в руки її правосуддя небезпечного комуніста, на якому ламав собі зуби не один поліцай»¹. Потім суд заслухав свідків обвинувачення: поліцейських, осадників і декількох заляканих селян, які говорили про активну багаторічну революційну діяльність О. Гаврилюка, про його участь в підготовці і керівництві Неплівським повстанням. З великою промовою виступив на суді прокурор. Він говорив про небезпеку комунізму, про дії підсудного, спрямовані на повалення існуючого в Польщі буржуазного ладу, і вимагав покарання О. Гаврилюка смертною карою.

Величезне розгублення серед організаторів розправи викликала подана батьками О. Гаврилюка на розгляд суду «Весільна умова», яка свідчила про те, що в неділю 25 липня об 11 годині ночі, щепто в той самий час, про який йде мова в обвинувальному акті, О. Гаврилюк не міг бути на комуністичній конференції, оскільки він був на заручинах своєї двоюрідної сестри. Отже, донос поліцейського Шолухи і обвинувальний висновок треба розглядати, як документи чисто провокаційні, спрямовані на безпідставну розправу над безвинно переслідваною людиною. Доказом провокації поліцейського і безпідставності обвинувачення прокурора є складена О. Гаврилюком умова, підписана свідками і стверджена підписом і печаткою урядової особи — солтиса.

Трудящі знову прийшли на допомогу передовому борцеві за визволення. Свідки-селяни перед «божим розп'яттям» і польським «правосуддям» склали свідчення на захист О. Гаврилюка. Після детальної експертизи документа, підписів і печатки судді були змушені визнати цілковиту автентичність документа і вважати його виправдовуючим доказом.

Чотириденний суд над революціонером перетворився на суд над буржуазним ладом. У своїй промові на суді О. Гаврилюк вказав, що причина, яка викликала повстання на Поліссі, захована в самому суспільному ладові панської Польщі. Так довго підготовлюваний польською дефензивою суд ганебно провалився. Комісар поліції і прокурор за брак «спренжистосьці»² одержують догану від міністра внутрішніх справ і пере-

¹ Із спогадів Я. П. Гаврилюка.

² Гнучкості (польськ).

ведення в інше воеводство. О. Гаврилюка випускають з тюрми з умовою безвиїзного проживання в Заболотті під наглядом поліції¹.

Дозволимо собі зробити невеличкий відступ, щоб сказати, якого великого значення надавав О. Гаврилюк заступництву за нього селян на суді. Людей, що складали свідчення на його користь, комуніст Олександр Гаврилюк вважав виразниками волі трудящих, завжди з любов'ю згадував про цю подію, і ніхто ніколи не міг похитнути його віри в силу народних мас. Українські буржуазні націоналісти горланили скрізь про «незрілість низів», про «невдячну темну масу», що не вміє оцінити подвигу борців за «ідеали нації», а народ прислав на суд у Бресті своїх представників, які виявили політичну зрілість і вдячність справжнім борцям за інтереси трудящих. В творах Олександра Гаврилюка не раз зустрінемо яскраві і хвилюючі картини щирої підтримки і безпосередньої участі народних мас в революційній боротьбі, довір'я і любові трудящих до революціонерів-комуністів, приклади того, як комуністи, спираючись на зв'язок з масами, являли собою серйозну політичну силу в боротьбі проти капіталістичного ладу.

Дослідження революційної біографії полум'яного революціонера Олександра Гаврилюка викликає в пам'яті змальований товаришем Сталіним яскравий образ джерела сили більшовиків, яка полягає в щонайтісніших зв'язках з народними масами.

Повернувшись в Заболоття, О. Гаврилюк відразу стає на чолі революційного підпілля, налагоджує його роботу, зміцнює керівництво. Особливою увагою і любов'ю його оточує молодь. Працюючи як революціонер і письменник, О. Гаврилюк продовжував вчитися і близько цікавився всім політичним і літературним життям.

Вчився він заочно у Варшаві, «одержував звідти підручники, програми, писав реферати тощо. В справі свого навчання їздив до Варшави»². Безсумнівно, що навчанням у Варшаві О. Гаврилюк прикривав свої зв'язки з революційними діячами і керівництвом підпільного революційного руху. Його поїздки до Варшави, таким чином, менше насторожували поліцію, під наглядом якої він перебував.

Революційний авторитет О. Гаврилюка позначається на взаєминах між українцями і поляками Заболоття і багатьох інших сіл. На зміну національній ненависті, спеціально розпалюваній на окраїнах польською владою, українськими і поль-

¹ В зв'язку з такими наслідками процесу проти О. Гаврилюка були прийняті відповідні заходи для перегляду справи Регіні Каплан. Верховному судові довелося замінити їй смертну кару на 15 років тюрми.

² Із спогадів Я. П. Гаврилюка.

ськими буржуазними націоналістами, приходить інтернаціональна дружба. Особливого вияву набуває вона серед молоді. Польські шовіністи з реакційної організації пілсудчиків «Штшелец» з великою люттю спостерігали, як польська і українська молодь дружно витанцюувала різні танці, під керівництвом О. Гаврилюка співала польських і українських пісень, а замість традиційного збору на новорічну горілку серед молоді проводився збір коштів на передплату прогресивних газет. В цей час О. Гаврилюк складає «Пісню про Валю», присвячену Регіні Каплан, «Пісню про Неплівку» і цілий ряд інших пісень, які сприймаються трудящими, як «Пісні Гаврилюка»¹. Мати О. Гаврилюка ще й сьогодні пам'ятає рефрен однієї такої пісні:

Паличка-гумовочка, гумовочка моя,
Останній порятунок фашиста-буржуя.

Бажаючи позбутися О. Гаврилюка, повітові державні органи призивають його до армії. Система пригноблення людської особистості, садистських знущань і третювання, яка звила собі найтривкіше гніздо в польській армії, повинна була, на думку панів старости і воеводи, вихолостити революційний дух О. Гаврилюка. Адже метою «виховання» солдата пілсудської Польщі було перетворення солдата в істоту, позбавлену індивідуальності, яка, наче слухняна машина, покійно виконувала б волю начальства.

В журналі «Wiadomości literackie» («Літературні вісті») якраз в цей час було надруковано оповідання З. Уніловського «Один день польського солдата». Поява цього оповідання викликала величезну реакцію і протест з боку польської воєнщини та її друкованого органа газети «Polska zbrojna» («Озброєна Польща»). Редактора журналу було притягнуто до судової відповідальності. Офіційно вимагалось закриття журналу.

В своєму оповіданні Уніловський розкриває будні польської казарми: «Тут, — пише автор, — кожного, хто прийшов сюди, намагаються в першу чергу зробити ідіотом... Новобранцю не перестають говорити про те, що він скотина, хам, а його мати легковажна жінка...» Автор розповідає, як його з зубною щіткою в руках зустрів капітан Гулька. «Це неймовірно, — почав кричати капітан, — вештаєтесь по плацу і хочете займатись гігієною... Ідіть до капрала Сончка і скажіть йому, що я наказав вам цією зубною щіткою підмести іконюшню. Ну, бігом». Знущання над українцями, білорусами, євреями в тодішній польській казармі не мали меж. Неписьменних українських селян примушували заучувати напам'ять прізвища всіх начальників від унтер-офіцерів до президента. Це було для них гірше всяких фізичних знущань.

¹ Цих творів О. Гаврилюка, на жаль, виявити не вдалося.

Але навіть в умовах польської казарми О. Гаврилюк не припиняє своєї революційної роботи. Він веде пропаганду серед солдатів, знаючи, що це загрожує надзвичайним судом військового трибуналу і смертю.

На подив офіцерам і унтер-офіцерам, рекрути підрозділу, в якому був О. Гаврилюк, під час маршу через місто раптом заспівали пісню¹:

A kto chce rozkoszy użyć —
Niech idzie do wojska służyć.
Tam rozkoszy on użyje,
Kiedy kawy się napije.
Czarna kawa doskonała,
Nigdy cukru niewidziała².

На весь підрозділ було накладено арешт. Почалось слідство. На О. Гаврилюка падає підозра, що він є автором пісні. Військова поліція за вказівкою командування арештовує його і в підземеллях Брестської фортеці піддає жорстоким тортурам. Не маючи підстав віддати письменника в руки військового трибуналу, командування звільняє його з армії і передає під нагляд цивільної влади як політично неблагонадійного.

Щождо суті справи, то нам здається, що О. Гаврилюк не був автором згаданої пісні. Ті, хто служив у польській армії, кажуть, що ця пісня була відома ще в першій половині 20-х років. Можна припустити, що О. Гаврилюк, знаючи цю пісню, вивчив рекрутів співати її і був ініціатором цього співу під час маршу через місто. Зрозуміло, що військова поліція, знаючи, безперечно, політичне минуле Гаврилюка, запідозрила його в складанні «бунтівницької» пісні і піддала репресіям в стінах Брестської кріпості, що відповідає фактам з військової «служби» О. Гаврилюка.

Вперте і систематичне поліцейське переслідування письменника не обмежувалось позбавленням волі, воно відчувалось і в нахабній поведінці цензури, яка викреслювала цілі сторінки з його творів. Про це наочно свідчить його оповідання «Наївний мурин». Але викреслені сторінки з написом «сконфісковано» не заважали думці, полум'яному слову революціонера доходити до народу.

Існувала ще одна «література», яку успішно збагачував і розвивав О. Гаврилюк. Це була політична листівка, прокламація — заклик до протесту і революційної боротьби.

¹ Польські урядові газети дуже часто вихваляли порядки, які існували в армії. Життя нещасних жовнірів вони називали розкішним життям, а тимчасом солдатів поїли чорним кофе без цукру. У пісні висміюється казармені «порядки» в польській армії

² Хто хоче зазнати розкошів, хай іде на військову службу. Там зазнає він розкошів, коли нап'ється чорного кофе. Чорне кофе досконале — цукру ніколи не бачить.

*Той не вмирає, хто з криком «свобода»
у битві поляже.*

Христо БОТЄВ.

Складність революційної боротьби в Західній Україні полягала ще й в тому, що ворог був не тільки в міністерствах, воеводствах і поліцейських катівнях. Фашизованій польській владі ретельно служили українські буржуазні націоналісти. Вони болотом обливали революційну справу і були першими заспівувачами зради, торгівцями інтересів українського народу. А в ряди Комуністичної партії Західної України пробрались провокатори — агенти міжнародного імперіалізму. Реакційна частина інтелігенції пристосовувалась до нових порядків фашизованого польського уряду, на колінах вимолюючи в нього дозволити легальне існування своїх мерзенних ренегатських організацій, які намагалися за всяку ціну не допустити піднесення революційної свідомості мас. Велася розгнуздана і нахабна антирадянська пропаганда, в ній українські буржуазні націоналісти грали першу скрипку.

...Починаючи від «Діла»¹
аж до усдепівщини труп,
пливла із всіх газетних труб
реакція чорніш чорнила,
немов у перегонах взвиш:
хто огидніш, хто безстидніш.

(Стор. 53)

Крім розповсюдження найпідлішої брехні проти Радянського Союзу і революційного руху, українські буржуазні націоналісти наймалися до польсько-шляхетських окупантів в ролі терористів. Про цю мерзенну «діяльність» українських буржуазних націоналістів Степан Тудор писав, що це був час (автор має на увазі 1933—1934 і дальші роки) «фізичного терору з боку націоналістів по селах, коли стріляли в комуністів з-за рогу, коли поліція і українські націоналісти були в явному контакті. То був час економічного, фізичного й морального терору. Коли когось підозрівали в лівизні або у симпатіях до Радянського Союзу, того націоналісти позбавляли праці, усували від усякого культурного життя. Їм це було легко робити, бо поліція їм допомагала в цьому»².

Прогресивна і революційна преса в Західній Україні була розгромлена³, з тридцяти пролетарських письменників, яких

¹ Реакційна газета, яка виходила тоді у Львові.

² С. Тудор, Вибране, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951, стор. 131.

³ Журнал «Вікна» був заборонений ще в 1932 році.

об'єднувала у свій час організація «Горно», продовжувала боротьбу тільки невелика група, в тому числі С. Тудор, П. Козланюк, О. Гаврилюк, Я. Галан, інші сиділи в тюрмах, частина перейшла до націоналістичного табору або усунулася від активної творчої діяльності. А націоналістичні борзописці святкували перемогу. «Націоналістичні писакки, — згадує Петро Козланюк, — справляли тепер відьомський протирадянський шабаш. «Ми єдині творці української культури» — верещали вони, захоплені п'ятками з Варшави і Берліна.

...В націоналістично-фашистському кошмарі деяким писаккам ввижались вже й сні сірої фашистської кобили про «розгром» Радянської влади на Україні. В «художніх» повістях описувалися навіть п'яні гульбища й оргії «переможних» січовиків у «соборному Києві». «Єдині творці» на замовлення Геббельса настіх писали панегірики Гітлеру і Муссоліні. А по селах Західної України гасали поліцаї і улани з шомполами, тріщали переповнені тюрми, бродив голод, розстрілювались демонстрації безробітних»¹.

Українські буржуазні націоналісти намагалися все зробити для того, щоб і сліду не залишилось від творчості революційних літераторів. Вони замовчували діяльність і навіть наявність революційних письменників. В 1933 році у «Wiadomościach literackich»² була надрукована велика стаття Є. Маланюка під претензійним заголовком «Українська поезія останньої доби». В цій статті про революційну літературу Західної України, про творчість таких визнаних трудящими поетів як С. Тудор, О. Гаврилюк, Я. Кондра, А. Волошак він навіть не згадує. Зате про своїх, як вдало назвав їх С. Тудор, «кликшестуючих вічних супутників», які були «більше чи менше наспеціалізовані в римуванні класової ненависті», про націоналістичних продажних нікчем, яких ніхто не потребував, він писав з безсоромним вихваланням, рекламуючи їх і себе «єдиними творцями» української літератури.

На службу до гнобителів охоче йшла і церква. Попи під час богослужінь проклинали революційне підпілля і комунізм. Діючи підлою зброєю обдурювання малописьменних мас, церква відіграла неабияку роль у справі духовного закріпачення трудящих. Вона, як пише у своїй поемі «Львів» О. Гаврилюк,

шпигує єзуїтським оком
у школі, у «Просвіті», скрізь,
щоб ворог тьми де не проліз.

, (Стор. 53).

¹ П. Козланюк, Оновлена земля, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1953, стор. 144.

² «Wiadomości literackie» № 4 від 15 лютого 1933 року.

Польська реакція в особі колишнього польського драгуна, шпигуна, розпусника і скандаліста, а потім митрополита Шептицького мала вірного політичного комівояжера. «Святий отець» греко-католицької церкви об'єднав на території Західної України під прапором Ватикану і в угоду польській імперіалістичній кліці всі реакційні елементи, які повинні були утворити авангард «армії Христа» в поході на Радянський Союз. В передовій газеті «Мета»¹ від 17 квітня 1932 року кровожерливий митрополит роз'яснював всій реакційній банді, що «український націоналізм мусить бути приготований на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масового фізичного винищення, хоча б і жертвою мільйонів людських фізичних існувань».

Отже, уніатська церква розкрила свій справжній паспорт прислужниці міжнародного імперіалізму і заявила про свою готовність замінити хрест на меч, про свою готовність винищити в угоду Ватикану і світовому імперіалізму мільйони людей, які мирно будували своє життя, свою соціалістичну державу.

Писали українські буржуазні націоналісти і церковні мракобіси, звичайно, що хотіли і як хотіли. але трудящі впізнавали фашистських хижаків в тогах борців за «ідеали української нації».

Радянський Союз досягав щораз нових успіхів в народно-господарському і культурному житті, і це надихало на боротьбу. В Західній Україні відбувалися велетенські страйки. Револьюційна боротьба тривала і зростала. Над краєм лунали голоси людей, в яких трудящі бачили борців за свою долю. Одним з таких вірних борців революції був Олександр Гаврилюк.

Обставини вимагали скупчення революційних діячів і письменників у Львові, і тому О. Гаврилюк в листопаді 1935 року переїжджає до Львова. Тут він працює у підпільній партійній редакції, яка була створена керівництвом революційного підпілля для підготовки Антифашистського конгресу захисту культури. З метою конспірації партійна редакція почала видавати молодіжний журнал «Знання», в якому О. Гаврилюк друкував свої твори.

О. Гаврилюк цілком віддається революційній і творчій роботі. «Вдень, — як згадував Ярослав Галан, — він писав листівки й брошури, приймав партійних зв'язківців, організував сходи, а вночі сідав за роман. Перший його і останній, на жаль, незакінчений роман. Коли Гаврилюк почав останній розділ, на роман поклала лапу дефензива, й плід кількох років важкої праці потонув у поліцейських архівах»².

¹ Орган «Українського католицького союзу», заснованого у Львові А. Шептицьким.

² Я. Галан, Вибране, том 1, стор. 461.

На цей час припадає робота О. Гаврилюка над його видатним публіцистичним твором «Пани і паничі над «Кобзарем»¹, в якому автор викриває українських буржуазних націоналістів як підлих фальсифікаторів творчості Тараса Шевченка і як лютих ворогів українського народу. О. Гаврилюк пише також статтю про життя і творчість Т. Г. Шевченка «Кобзар стереже»², присвячену 75-літтю з дня смерті великого українського поета революціонера-демократа.

З ініціативи революційного підпілля ведеться велика робота по збиранню і згуртуванню прогресивних сил Польщі для боротьби проти фашизму. Дуже важливу роль відіграла у цій справі декларація, підписана прогресивними і революційними письменниками Польщі і Західної України. Ось її текст:

«Небезпечний для культури і прогресу ухил до дикунства, який щораз відкритьше і послідовніше здійснюють сили реакції, змушує кожного незалежного письменника і митця зайняти виразну і рішучу позицію щодо сьогодношньої дійсності.

Старий лад не цурається жодних засобів насильства, щоб утримати своє існування, яке тримається на експлуатації трудящих мас. Прирікаючи ці маси на голодування, видираючи у них залишки виборених колись політичних прав, фашизм одночасно наступає на всіляку незалежну діяльність культурну, незалежну літературну і мистецьку творчість. Він переслідує незалежних письменників, прирікає їх на бідкування і мовчання. При допомозі підкупу і насильства деморалізує письменників, щоб заволодіти літературою в своїх інтересах. Зфашизована ж література обробляє маси в націоналістичному, мілітаристському дусі. Література на послугах реакції, література фашизму — це література занепаду.

Тепер стає щораз яснішою істина, що тільки соціалізм живить справу прогресу культури, яку занедбав і нівечить вмираючий капіталізм. Для письменника, який прагне служити справі прогресу і культури, не час сьогодні на вигідне «умивання рук», на ізолювання від змагань світу праці. Сьогодні, коли розгулює реакція, не вільно обманювати себе, що в боротьбі двох світів можна займати нейтральне становище. Видумана «аполітичність» літератури тільки полегшує фашизмові заволодіти культурним і мистецьким життям.

Коли в народних масах, робітничих і селянських, зростає

¹ В січні 1936 року ця праця О. Гаврилюка була видана окремою брошуурою під псевдонімом А. Холмський. Брошура була конфіскована поліцією. Вперше надрукована в збірці творів письменника «Вибрані твори», виданій у Києві «Радянським письменником» в 1949 році.

² Стаття була надрукована у журналі «Знання» № 2 за 1936 рік. Цей номер журналу був конфіскований, і стаття донедавна була невідомою.

стремління до єднання сил у боротьбі проти фашизму — стаємо з ними в одні лави. Незалежно від різниць, що ділять нас в галузі політики, філософії, творчості, незалежно від мови, якою творимо, — виступаємо виключно з метою співдіяльності з масами, які виступають проти реакції єдиним фронтом. Протестуємо проти намагань відібрати від народних мас політичні права. Боремося проти утисків народностей. Протестуємо проти всіляких спроб розпалення війни. Солідаризуємося з ухвалами Паризького конгресу письменників в справі захисту культури. Боремося проти реакції в галузі культури, проти ліквідації освіти, проти унеможливлення для працюючих мас доступу до науки. Боремося за свободу слова, за незалежність письменника і його праці. Закликаємо всіх незалежних письменників і митців до солідарності з нами на захист прогресу, миру і культури»¹.

Декларацію підписали В. Броневський, С. Добровольський, А. Струг, В. Василевська, А. Важик, Л. Кручковський, Я. Галан, О. Гаврилюк, П. Козланюк, С. Тудор і цілий ряд інших прогресивних письменників.

Виходячи з рішень Паризького конгресу на захист культури від фашизму, і особливо VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, в центрі уваги якого стояло питання про боротьбу проти фашизму, автори декларації враховували також політичну обстановку, яка панувала в Польщі. «Осінь 1935 року, — писав Я. Галан, — давала підстави для найбільш райдушних надій. Поліцейський апарат насилу справлявся з революційним рухом. В Польщі «варилося». Кипіла бунтарська Волинь, заворушилися села від центральної Польщі, а легіон безробітних по містах переходив від ремства до дії й дисциплінованими колонами вирушав на вулиці»².

Зрозуміло, що краща частина інтелігенції не могла залишатися осторонь цієї боротьби, і тому декларація закликала її швидше і рішуче визначити своє ставлення до дійсності. Назрівали умови для створення Народного фронту, який мав підняти всі прогресивні сили на боротьбу проти реакції, проти розпалювання нової світової війни.

Комуністичне підпілля вирішило скликати конгрес, який мав бути великою демонстрацією працівників науки, мистецтва й літератури проти фашизму. Було створено організаційний комітет, до якого увійшли О. Гаврилюк, Я. Галан, Мар'ян Нашковський (тепер заступник міністра закордонних справ

¹ Текст декларації взято з літературно-суспільного двотижневика «Porostu» («Просто», виходив у Вільно польською мовою), № 6 від 20 жовтня 1935 р. Ця декларація друкувалася також в журналі «Левар» (№ 11 за жовтень 1935 р.) Переклад з польської автора.

² Я. Галан, Твори, т. I, стор. 424.

Польської народно-демократичної республіки) і ще кілька представників прогресивної інтелігенції. Активну участь в роботі комітету брали С. Тудор, П. Козланюк, К. Пелехатий, О. Дан. Від підпілля роботою комітету керував комуніст Єжи Седлецький, а потім його замінив Іван Тишик, який згодом був засуджений на 10 років каторги.

Комітет, проводячи основну роботу конспіративно, наголошуючи на тому, що в склад комітету входять також люди нейтрального типу, розпочав у пресі кампанію за скликання конгресу. Наприклад, польський часопис в замітці «З'їзд на захист культури» писав:

«Прогресивна літературна молодь виявила ініціативу скликання у Львові «з'їзду працівників культури трьох народів¹ під лозунгом захисту культури і миру, а також боротьби проти націоналізму і шовінізму. Дотеперішні наслідки підготовчої роботи свідчать про величезне зацікавлення, яке ідея з'їзду викликала серед найширших кіл прогресивної інтелігенції. На з'їзді будуть виступати письменники, вчителі, журналісти, люди науки»².

Треба відзначити, що свою роботу організаційний комітет проводив в дуже складних умовах. Питання стояло так, що комітет повинен був запропонувати взяти участь в роботі конгресу працівникам культури, які належали навіть до найреакційніших партій і угруповань. Це робилося з тією метою, щоб такого «діяча», який відмовиться від участі в конгресі, викрити як посібника фашизму. О. Гаврилюкові, наприклад, довелося вести безнадійну розмову про участь в конгресі з Кирилом Студинським. Я. Галан згадував, як прийняли членів комітету у науковому товаристві ім. Шевченка.

«Тодішній голова товариства Раковський, — пише Я. Галан, — не лише не вислухав їх пропозиції, але й не пустив їх за поріг товариства. Даремно Гаврилюк переконував Раковського, що така поведінка не гідна вченого. Лютий вигляд шановного професора показував, що він ладен подзвонити в комісаріат поліції»³.

Не щастило О. Гаврилюку, не щастило й іншим представникам комітету, яким довелося працювати серед українських буржуазно-націоналістичних «діячів» культури. «Українська націоналістична вулиця — від УНДО до соціал-демократів — одностайно декларувала свою відданість фашистському дияволу»⁴.

¹ Мається на увазі поляків, українців і білорусів.

² «Progrstu» № 16 від 5 березня 1936 р., стор. 5. Переклад з польської автора.

³ Я. Галан, Твори, т. I, стор. 427.

⁴ Там же.

У своїй статті «Напередодні» Ярослав Галан подає цікаві деталі діловитості і запалу, якими відзначався Олександр Гаврилук під час роботи в організаційному комітеті. Він «відповідав короткими, уривчастими фразами, та коли запалювався якоюсь ідеєю, в очах його спалахували іскорки, і він говорив тоді з пристрасстю, яку може породити лише полум'яна, невгамовна віра»¹.

Тимчасом нацистська пропаганда і терор в Польщі щораз посилювалися. Поліція розстріляла робітників на краківському заводі «Сімперіт». Польський пролетаріат почав масові демонстрації. Щораз ширшого розмаху набирала революційний рух трудящих Західної України. Уряд, з свого боку, заохочував терористичну діяльність українських буржуазних націоналістів і зустрічав кривавими розправами всякий вияв протесту проти розгулу реакції, всякий виступ за права і поліпшення життєвих умов трудящих. Згадаймо хоч би історію мирної демонстрації безробітних Львова, під час якої було вбито Владислава Козака, а багатьох робітників поранено і покалічено. Ще більший злочин учинив польсько-шляхетський уряд у дні похорону В. Козака, коли поліція вбила і поранила велику кількість робітників. Проте революційна боротьба не припинялася. Революційна активізація трудящих Західної України йде під гаслом захисту Радянського Союзу і возз'єднання з Радянською Україною.

Революційні письменники Західної України були в перших рядах борців за інтереси трудящих. Польський буржуазний уряд заборонив прогресивну пресу, видавництва, але письменники не припиняли своєї творчої і політичної діяльності навіть у найтяжчих умовах.

16—17 травня 1936 року відбувся у Львові Антифашистський конгрес захисту культури. З трибуни конгресу виступали представники робітничих організацій міста і посланці селян, письменники і безробітні, громадські діячі і вчителі — і всі закликали трудящих до об'єднання сил проти фашизму, який готував збройний напад на Радянський Союз.

Ванда Василевська, яка брала участь в роботі конгресу, згадуючи про цю важливу подію в боротьбі революційних сил Польщі проти капіталістичного рабства і фашистської загрози, писала:

«Тут, у місті Львові, страйкували будівники — мулярі, цегельники, чорнороби. Стояли як один у великому, твердому страйку. Тут, у місті Львові, де ще вікна чорніли розбитими шибками, де ще не вправили в брук вирваного з нього каміння, з'їхалися з усієї Польщі працівники культури та частина інтелігенції, що стояла по цей бік барикади. Тут, у місті Львові,

¹ Я. Галан, Твори, т. I, стор. 427.

у великому залі, польський письменник прилюдно передавав столиці Західної України — Львову привіт від революційної Варшави. Вперше пролунали такі слова — і ніхто не насмілювався переписати промовця, розпустити збори. Тут, у великому залі, браталися в травневий день представники трьох національностей — поляків, українців і білорусів. Тут співали ми «Інтернаціонал» трьома мовами — кожний своєю рідною — і відчували, що він звучить однією і тією ж мелодією. Лунали в ньому всі наші задушевні прагнення, вся наша ненависть та любов, вся наша боротьба і віра. І росла в ній червона кров, пролита на львівському бруку.

...І хоч потім прийшли знов сірі, чорні дні, хоч потім знов вище піднялась поліційна дубинка і щільніше зачинилися двері тюрем — все ж такі залишився той Травень і все, що прийшло після нього. У важкі дні він приносив дух, народжував бунт і завзятість у серцях. Стократний урожай давала кров, пролита на вулицях Львова»¹.

Олександр Гаврилюк виступив на конгресі з палкою промовою, в якій викривав фашизм як винуватця розпалювання нової світової війни, ворога всього передового, прогресивного. Конгрес позначився тісною співпрацею польських і українських прогресивних діячів культури і особливо письменників і журналістів. Ванда Василевська, Олександр Гаврилюк, Галина Гурська, Степан Тудор, Леон Кручковський, Ярослав Галан, Єжи Дембінський, Петро Козланюк, Владислав Броневський, Кузьма Пелехатий, Ганна Ковальська, Ярослав Кондра, Галина Крагельська, Сабат, Еміль Зегадлович взяли активну участь у роботі конгресу, виступали з доповідями і промовами, брали участь у літературних вечорах, зустрічах з робітниками, страйкарями, трудовою молоддю.

Про високе революційне піднесення, яке панувало на конгресі, промовисто свідчить хоч би виступ старої робітниці — учасниці червневих подій 1902 року. Вручаючи голові урочистого засідання конгресу Ванді Василевській від імені страйкуючих будівельних робітників² величезний букет червоних троянд, вона сказала:

— Приймійте ці троянди, вони кольору наших прапорів. Скоро настане час, коли ці прапори перестануть нагадувати нам пролиту кров наших братів і синів, і під їх захистом розцвіте зовсім інше, молоде, чудове життя...»³

А польська письменниця Гурська з великим запалом говори-

¹ В. Василевська, Кров на вулицях. Переклад з польської Я. Галана.

² В той час у Львові страйкувало понад 20 тисяч робітників

³ Я. Галан. Твори, том I, стор. 436—437.

ла з трибуни з'їзду «про славу тих, що полягли, і про щастя тих, що дійдуть до мети, якій ім'я: держава трудящих»¹.

Доповіді, палкі промови, поведінка учасників конгресу, які висували політичні гасла, співали революційних пісень, і тісне братерське інтернаціональне єднання, що панувало тут, привели місцеві урядові власті до розгублення. С. Тудор писав:

«В квітні² робітництво здобуло на час свою перемогу. В червні місто було під впливом революційних письменників. Директор поліції Дістав за це відставку, поліція була розгублена»³.

Львівський Антифашистський конгрес захисту культури мав величезний політичний резонанс. Це була славна перемога народного фронту, відчутний удар по фашизмові. Трудящі маси з новим запалом розгорнули боротьбу за свої права проти фашизації Польщі і перетворення її в плацдарм для нападу на Радянський Союз.

На конгресі була прийнята резолюція, яка стала програмою боротьби прогресивних сил Польщі, Західної України і Західної Білорусії. Оскільки про цю резолюцію до цього згадувалося побіжно і вона невідома широким колам нашої громадськості, а також через те, що вона має не тільки пізнавальне значення, але й є політичним документом, у виробленні якого брав участь і Гаврилюк, з неістотними скороченнями наведемо її цілком:

«Конгрес працівників культури, який відбувся у Львові з 16 по 17 травня 1936 року, після заслухання доповідей і проведення широкої дискусії на тему найактуальніших питань в галузі культури, стверджує, що зроблено перший важливий крок у напрямку організації працівників культури під прапорами боротьби на захист культури, якій загрожує фашизм.

Представники культури Львова і провінціальних міст, разом з делегатами всіх культурних осередків цілого краю, які зібралися на з'їзд, заявляють про своє приєднання до безкомпромісної боротьби на захист надбань людства, які є під загрозою, і цілком солідаризуються з визвольним рухом трудящих мас, закликають всіх друзів прогресу і волі, без огляду на національність, до згуртованих, могутніх зусиль на захист культури.

Зваживши, що фашизм є найгрізнішим ворогом культури, середньовічним варваром, який прагне на сотні років відкинути назад досягнення цивілізації, спалює на купах твори найбільших мислителів, душить в тюрмах і концентраційних таборах людську думку і гідність людини, представники культури, що зібралися, вирішують, за прикладом найвидатніших мислителів

¹ Я. Галан, Твори, т. I, стор. 437.

² Квітневі революційні події 1936 р. у Львові.

³ С. Тудор, Вибране, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951, стор. 133.

і інтелектуалістів світу, підняти рішучу боротьбу проти всього фашистського режиму у всіх його видах і протиставити руйнуючій навалі фашизму зорганізовані і сильні кадри антифашистських оборонців культури, заклавши одночас міцні підвалини під будову могутньої незалежної антифашистської культурної творчості.

Присутні підкреслюють, що з'їзд працівників культури у Львові відбувається в час, коли на півдні Європи цинічно тріумфує военний загарбник, погромник беззбройної абіссінської людності, в час, коли головний фашистський інспіратор до нової імперіалістичної різні — Гітлер в сказі божевільних злодіянь прагне до завоювань незалежних народів, загрожуючи також незалежності польського народу; в час, коли кровожадний японський імперіалізм, разом з німецьким і іншими фашизмами при підтримці української буржуазії, за рахунок прав і інтересів трудящих, зазіхає на волю СРСР. Імперіалістична війна націлюється безпосередньо на культурні надбання, сіючи спустошення і деморалізацію, знищуючи найцінніші здобутки культури, залишаючи за собою море крові, пролітої мільйонами трудящих задля чужої і ворожої для них справи. Будучи на становищі спільної боротьби всіх, кого визискує і пригноблює фашизм, без огляду на національність, присутні стверджують, що боротьба проти імперіалістичної війни, за мир є найпершим обов'язком всіх прогресивних працівників культури.

З'їзд працівників культури заявляє, що в теперішній час пасивна і удавана нейтральність людини творчості стосовно боротьби за людські права є рівнозначною підтримці позиції реакції, яка націлюється в серце прогресу і волі.

З'їзд з усією рішучістю висловлюється проти націоналістичної агітації.

З'їзд протестує проти національних утисків.

...Присутні, спираючись на докладні факти і статистичні дані, зібрані і представлені фаховими доповідачами з галузей літератури, науки, мистецтва, журналістики, музики і т. п., стверджують, що фашизація культурного життя грізним темпом опановує щораз нові культурні терени країни. Незалежна література, яка стоїть на сторожі прогресу й інтересів трудящих мас, зазнає щораз більше утисків цензури, яка душить її. Роблячи неможливою працю молодих незалежних творчих сил, впливові кола протегують мистецтво, яке перебуває на службі фашизму, сприяють заснуванню вогнищ фашистської «культури», утворенню літературних академій, які вихваляють концентраційні табори, державних театрів з беззмістовним і безкорисним репертуаром, літературних агентств і т. п.

Переслідування прогресивної преси, особливо робітничої

і селянської, зараження гітлеризмом всього культурного життя, жахливий занепад шкільної справи, щораз важчі умови доступу до шкіл дітям бідноти, поворот до неписьменності, щораз потворніші розміри безробіття серед розумових працівників, при величезній нестачі в країні учителів, лікарів і т. п., скорочення бюджетів на освіту; озброєння і видатки на адміністративний апарат, переслідування і жахливі утиски розвитку освіти непольських народностей рідною їм мовою, фашизація мистецьких і наукових професійних спілок і неможливість доступу до них прогресивних елементів — ось картина руйніцього нашестя фашизму в галузі культури.

З'їзд працівників культури висловлює свою цілковиту солідарність з Народним фронтом Польщі, який формується, незважаючи на всі труднощі, і висловлює глибоку повагу і співчуття робітничому класові Львова, Кракова і інших міст.

Присутні стверджують, що тільки на підставі найтіснішої солідарності всіх тих, кого визискує і пригночує фашизм, без огляду на національність і політичні переконання, можна створити могутню, непереможну перешкоду проти ворожої фашистської загрози і закласти тривкі підвалини під будівлю незалежної творчості, яка віддано служить ідеалам людства, справі миру, суспільної справедливості і свободи¹.

Польський уряд вжив суворих заходів проти розповсюдження революційних закликів до боротьби з фашизмом і проти практичних революційних дій, ухвалених на конгресі. Активну допомогу в цій справі подали урядові українські буржуазні націоналісти й уніатська церква.

Зокрема, митрополит Шептицький виступив з «Осторогою проти комунізму», в якій «благословляє» служителів церкви роз'яснити «правовірним» від його імені, що загрозу з боку фашизму нібито вигадали комуністи, що в трагічному становищі трудящих у панській Польщі і в світовій економічній кризі винна... Радянська влада і пропаганда комунізму. Це була ганебна декларація воїствуючого мракобіса — агента Ватикану і фашистського Берліна.

Почались переслідування організаторів і учасників конгресу. Власті шукали «сатисфакції» за свою політичну поразку. В поліції, дефензиві, судах і в'язницях почалися жнива. Безпосередня небезпека почала загрожувати і Гаврилюкові. «Через кілька тижнів після того, як Гаврилюк промовляв з трибуни Антифашистського конгресу працівників культури, ми одержали сигнал: мерщій виїжджайте зі Львова. Перед Гаврилюком стало питання: куди ж їхати з сім'єю. Але на міркування

¹ Текст резолюції взято з газети «Трубина robotnicza», яка 24 травня 1936 р. присвятила конгресові на захист культури спеціальний (21) номер. Переклад з польської автора.

не було часу. Гаврилюк зробив те, що мусив зробити: завіз сім'ю в рідне село»¹.

Майже півроку О. Гаврилюк вів напівлегальне життя, але це було плідне життя революціонера. Боротьба за перетворення в життя ідеї створення могутнього антифашистського народного фронту, викриття лакеїв фашизму — українських буржуазних націоналістів, розповсюдження правдивої інформації про Країну Рад, про вільну творчу працю радянського народу і великі його досягнення на фронтах соціалістичного будівництва — було священним змістом його діяльності. Мужні іспанські республіканці, грудьми зустрінувши фашистських варварів, кинули героїчний клич «Но пассаран!» (Не пройдете!) і стояли на смерть. Їх героїзм хвилював серця мільйонів. Мужнє «Но пассаран!» лунало і в Західній Україні, і тисячі людей віддавали свої сили, кров, життя в ім'я того, щоб це слово стало плоттю. О. Гаврилюк боровся за це теж з цілковитою самовідданістю.

Лакействуючи перед Гітлером, польський уряд вдався до одчайдушних репресій, до найжорстокіших переслідувань борців проти фашизму. Для розправи з комуністами, які йшли в перших лавах антифашистського фронту, ~~була створена, за~~ гітлерівським взірцем, концентраційний табір ~~і серед них~~ Береза Картузька, одна з найжахливіших катівень, яку породив світовий капіталізм у 30-х роках ХХ століття.

У січні 1937 р., під радісне схвалення українських націоналістів і митрополита Шептицького, уряд пілсудчиків кинув О. Гаврилюка до Берези Картузької, цього жахливого місця катувань революціонерів у панській Польщі, передвісника майбутніх фашистських майданеків і освенцімів. В поліцейській справі про це говориться: «Гаврилюк 21 січня 1937 року як один з найбільш відомих комуністичних діячів був відправлений в Березу Картузьку»².

Добре ворог цинив мою працю,
Щедру ворог зготовив розплату,

(Стор. 37)

— писав пізніше у своїй поемі «Пісня з Берези» О. Гаврилюк.

Але навіть ізолюючи Гаврилюка за дроти Берези, польський буржуазний уряд не міг зломити революціонера, позбавивши його свободи, не міг скувати його волі до боротьби. Навіть у тюремній камері О. Гаврилюк створює конспіративну «трійку», згуртовує навколо неї політв'язнів, налагоджує зв'язок з загальнотабірною комуністичною організацією Берези

¹ Я. Галан, Твори, том I, стор. 464.

² Львівський Облдержархів, ф. 159, спр. 215.

і включається в її непримиренну боротьбу як революціонер і як письменник.

Тимчасом у країні розгортається широка кампанія за звільнення О. Гаврилюка з концтабору.

Прогресивна преса швидко рознесла звістку про арештування О. Гаврилюка. Польська газета «Dziennik popularny» («Щоденник популярний»), повідомляючи про цей арешт своїх читачів, рішуче протестувала проти поліцейських репресій щодо прогресивних діячів літератури і мистецтва: «Запитуємо законодавчі установи, чи довго ще будуть повторюватися репресії проти представників літератури?»

Звертаємося водночас до керівництва професійного союзу польських літераторів, до голови Пен-клубу і до польської академії літератури з запитанням, чи довго ще будуть омиватися гробовою мовчанкою репресії проти піонерів вільного слова?»

А згодом, коли стало відомо про відправлення О. Гаврилюка в концтабір, «Dziennik popularny» писав:

«Кілька днів тому ми повідомляли про несподіване і безпідставне арештування українського прогресивного поета О. Гаврилюка. Сьогодні ми довідалися, що арештованого 20 січня 1937 року О. Гаврилюка вислано до концентраційного табору в Березі Картузькій.

Наше звернення з передкількох днів до офіційних і неофіційних літературних інституцій поновляємо з усією рішучістю».

Арештування О. Гаврилюка і його ув'язнення в Березі Картузькій стурбувало закордонні прогресивні кола. Наприклад, газета «Українські робітничі вісті», яка виходила у Вінніпегу (Канада), в інформації 29. II. 1937 р. під заголовком «Польська фашистська поліція арештувала поета О. Гаврилюка», писала:

«О. Гаврилюк, молодий видатний письменник Західної України, брав минулого року участь в з'їзді поступових письменників Польщі в обороні культури проти фашизму.

Його активна участь в цьому конгресі і праця в цьому напрямку дала причину польській фашистській поліції до його наглого арештування. Польський фашизм не вдовольнився тим, що арештував Гаврилюка, але негайно вислав його до концентраційного табору в Березі Картузькій.

В обороні О. Гаврилюка виступила уся польська прогресивна преса».

Газета публікувала також фото письменника, скатованого дефензивою.

Прогресивні письменники Польщі: Ванда Василевська, В. Броневський, Г. Крагельська, В. Добровольський, голова правління Ліги оборони прав людини і громадянина А. Струг

і багато інших діячів культури, мистецтва і науки звернулися до польського Пен-клубу і академії літератури з рішучою вимогою звернутися до уряду, щоб звільнити з Берези Картузької письменника О. Гаврилюка. Вся кампанія широко висвітлювалась і пропагувалась газетою «Dziennik popołudniowy», яка гуртувала навколо себе революційних літераторів. Польський поет Кубицький опублікував у цій газеті віршований заклик до О. Гаврилюка «Витримай!» Протест літераторів підтримували робітничі і селянські маси. Справа Гаврилюка набула значення громадської події в країні.

«Реакційне керівництво обох¹ цих установ, — пише Я. Галан, — спочатку категорично відмовилось будь-що зробити в цій справі. Однак натиск з боку представників польської прогресивної думки був такий сильний, що мастодонти з офіційної літературної верхівки налякались і після довгих міркувань знайшли вихід: вони заявили, що *на цей раз* Гаврилюка буде звільнено, але *на другий раз* вони вмиють руки»².

Проте панам важко було примиритися з думкою про звільнення О. Гаврилюка з концтабору. Поліція заводить на нього нову судову справу, обвинувачуючи письменника у вбивстві поліційного донощика, до чого О. Гаврилюк був непричетний. В статті «Творча наснага» Гаврилюк пише:

«В 1937 році пани кинули мене до відомої катівні Береза Картузька. Важко там було від щоденних знущань. Але крізь кільчасті ґрати прийшла до мене звістка, що за мене піклуються товариші у профспілках, протестують письменники... Під натиском протестів пани мене звільнили, протримавши в Березі сто днів. Зате вони вирішили мене знищити інакше: чинили наді мною суд за те, що я нібито вбив провокатора. Насправді було так, що люди в моєму селі дійсно покінчили самосудом з поліційним донощиком³, але я тут був ніпричому: пани хотіли скористатись з нагоди. Їм це не вдалося, брехня була така очевидна, що суд усіх обвинувачених мусив звільнити»⁴.

Після звільнення з Берези Картузької⁵ О. Гаврилюк повертається до Заболоття і з новим запалом віддається революційній діяльності. За звільненням революціонером ретельно стежить поліція. Як правило, перед кожним революційним святом Гаврилюка арештовують і подовгу безпідставно тримають у тюрмах.

«Та ось очманілі польські пани догрались до війни. Одного

¹ Мається на увазі Пен-клуб і польська академія літератури.

² Я. Галан, Твори, т. I, стор. 464—465.

³ Було вбито В. Маціюха, якого польська дефензива мала заслати в СРСР для шпигунської роботи.

⁴ Газ. «Ленінська молодь» № 37, травень 1940 р.

⁵ О. Гаврилюка було звільнено з концтабору 1 травня 1937 р.

ранку загупали вибухи німецьких бомб над залізницею. Я знав: пани тепер схочуть знищити активних борців за справу трудящих. І я зібрав всі свої надруковані писання — а було їх багато — і про Березу, і про пацифікацію, і про героїчний «львівський четвер», і про українських панів, запхав усе до скляного посуду і закопав у землю. Тут перебуде до днів свободи — хоч би я згинув, хоч би спалили хату. Хтось укаже місце: батько чи мати, дружина чи маленький син...

А вночі поліція забрала знов мене до страшної Берези», писав О. Гаврилюк у тій же статті¹.

Тепер вже не могло бути й мови про якісь протести або заступництво. А коли врахувати озвірілість польської вояччини, яка терпіла поразки на фронті, то для політичних в'язнів існувала смертельна небезпека. Зустрічаючи прибулих до Берези в'язнів, серед яких був і Олександр Гаврилюк, поліцейський Томака верещав: «Я тут вам всім!.. В'язи поскручую!.. Наша ойчизна... Порахуємось з усіма!.. І з тими з заходу, і з тими зі сходу!.. Ми вам покажемо!..» (Стор. 130).

В концтаборі почався голод, захворювання, а далі треба було чекати епідемії, фізичного винищення. У вірші «Непередбачений епілог» О. Гаврилюк писав:

Десять тисяч поміж дріт запертих,
під киями без води й їжі
йшли ми у кістляві руки смерті...

(Стор. 65.)

Письменник з великою витримкою загартованого в боях солдата революції переносить ці страшні дні. Для товаришів він був взірцем мужності, хоч часто доводилось близько заглянути смерті у вічі. В листі до сестри Анастасії він писав: «Панская петля затягивалась окончательно... уж совсем близко пришлось заглянуть в глаза смерти под штыками озверелых полицейских»².

З лабет польсько-шляхетської Бастилії на цей раз врятувала О. Гаврилюка Червона Армія, яка визволила Західну Україну і Західну Білорусію з-під польсько-шляхетського поневолення і врятувала від фашистської навали. «Не приди Красная Армия еще две недели и, пожалуй, все мы тысяч 10 подошли бы», писав О. Гаврилюк.

Повернувшись в рідне село, О. Гаврилюк бере провідну участь в організації революційного селянського комітету, який став першим органом влади в селі, працює секретарем ревкому. Він очолює загін сільської Червоної Гвардії, якому не

¹ Газ. «Ленінська молодь» № 37, травень 1940 р.

² Лист з 1939 р.

раз доводилось вести бій з бандами польських офіцерів, осадників і українських буржуазних націоналістів, що намагалися в перші дні визволення винищити революційний актив і перешкодити революційним комітетам виконати волю трудового народу — встановити радянський лад. «Организували мы сразу того же дня ревкомы, — пише О. Гаврилюк, — дрались с недобитыми панями, пока Красная Армия пришла. После встречали живых, настоящих большевиков, за коими 20 лет тосковали».

Але недовго перебував у Заболотті О. Гаврилюк. Сюди прийшли фашистські війська, і він разом з сім'єю і більшістю своїх односельчан покидає рідне село і переходить за Буг, на радянську територію. Переїхавши до Львова, Гаврилюк і тут стає в перші ряди борців за встановлення Радянської влади. Він — полум'яний агітатор за проведення Народних Зборів Західної України під знаком возз'єднання з Радянською Україною — у всій своїй діяльності був живим прикладом служіння рідній Комуністичній партії.

У Львові О. Гаврилюк знов зустрівся з своїми вірними друзями — С. Тудором, Я. Галаном, П. Козланюком, К. Пелехатим, Я. Кондрю, В. Василевською, Т. Бой-Желенським, Г. Гурською, А. Пастернаком, А. Важиком, Ю. Путраментом та багатьма іншими товаришами по перу і боротьбі, які тепер поринули у вир нової радісної праці.

«И вот теперь я тут, — писав про своє повернення до Львова О. Гаврилюк, — скажу прямо — прекрасно живу. Что мелких хлопот еще разных много, что работы слишком — так это пустяки, но вобщем ведь лучезарные перспективы. Да и мелочи улаживаются: квартиру, например, получил я от городских властей такую, что и не снилось мне и во сне, вила директорская, три комнаты, кухня, ванна, газ, центральное отопление... Великолелно, комфорт, солнце и воздух. Миша¹ приехал ко мне, ходит в школу, моя Анка² тоже учится. Отец приезжал, но решил остаться в Отоках³, там он председателем селькома. Ксения⁴ учится в гимназии в Бресте... А к этому плюс, прошу, пожалуйста, нижеподписавшийся является представителем издательства «Интернациональная литература» на бывшую Западную Украину... По совести сказать, так боюсь даже немного, сумею ли доверие оправдать, хотя энергии у меня океан, и в свои силы я верю. Но все же большая честь, а человек я такой...

¹ Син письменника. Тепер Михайло Гаврилюк — лаборант і комсорг ЦК ВЛКСМ Львівського політехнічного інституту.

² Дружина письменника.

³ Село в Брестському повіті.

⁴ Сестра письменника, померла.

Имсю груды материалов к печати, ведь я десять лет, как писатель, а издать с 1932 года ничего нельзя было. Пришла теперь пора. Записался я в издательский план на 1940 год, на два тома и наиболее радостно, что нигде я не запачкался и никогда не согнулся»¹.

Так почалося для О. Гаврилюка вільне життя, радісна творчість в умовах радянського державного ладу, за який він страждав і боровся. Дійсно, у О. Гаврилюка були океан енергії і більшовицька воля. Він працює головою Виборчої комісії по виборах до Народних Зборів Західної України, виступає з доповідями і хвилюючими промовами на зборах і мітингах та по радіо, в пресі друкує свої твори, у яких стверджує безмежне щастя і радість радянського громадянина. Він узяв участь у підготовці однотомника поезій П. Тичини, виданого до ювілею поета польською мовою у перекладах львівських поетів. Крім того, він викінчує старі твори, з великою наполегливістю відтворює загинув в архівах дефензиви роман «Савка вчиться революції» і багато працює над собою.

В листі з грудня 1939 року О. Гаврилюк дає відповідь сестрі в Москву, щоб вона не турбувалася умовами його життя, а швидше вислала книги, особливо твори Пушкіна:

«Главное, что поразило меня в твоём письме, это совсем излишнее беспокойство о нас и хлопоты. Мы ведь живем в родных нам советских условиях, положение наше довольно устойчивое, сами здоровы, чего же еще?

Я исполняю обязанности инспектора-методиста по репертуару в Львовском областном доме народного творчества. Мой оклад 550 рублей плюс 250 от «Интернациональной литературы». Надеюсь и на гонорары, а имея в виду, что к большой роскоши мы не привыкли, то живем довольно хорошо. Прибавь к этому великолепное самочувствие, и ты получишь картину вполне привлекательную.

Работа моя заключается в организации репертуара художественной самодеятельности. Это мне очень по сердцу, лучше и мечтать не следует, самая близкая связь с массами и искусством, остается время и на собственную литературную работу. Часто принимаю участие в выступлениях писателей на производствах. Отдал порядочно материала в литературный сборник, готовящийся во Львове, кое-что взяли у меня московские переводчики. Что напечатается, пошлю тебе, а от тебя ожидаю твоих трудов. Твои подарки ожидаем с нетерпением, особенно Пушкина. Гвалт! — давай его сейчас».

Значних успіхів досягнув О. Гаврилюк у своїй роботі в Обласному будинку народної творчості. У Львові з 20 по

¹ З листа до Анастасії Якимівни Гаврилюк.

22 березня 1940 року з великим успіхом пройшла олімпіада художньої самодіяльності. Це була перша олімпіада в Західній Україні, свято сотень художніх колективів, в які ввійшли селяни, робітники, службовці, студенти. Це була творча перемога й самого Гаврилюка. Наскільки він любив доручену йому роботу, говорять хоч би ці рядки: «Это теперь мое кровное дело. Выращиваем новые художественные коллективы. Просто с дрожью следишь за их развитием, отгадываешь перспективы развития талантов, радуешься успехам, огорчаешься провалам, волнуешься, попадаешь на вершины счастья... Боюсь, что не захочу попроситься с этой работой ради исключительно писательской»¹.

О. Гаврилюк був ініціатором і, по суті, головним автором звернення про виявлення і виховання молодих талантів. В цьому документі-зверненні, який був надрукований у львівській молодіжній газеті «Ленінська молодь», говорилося:

«До всіх працівників літератури, мистецтва і науки міста Львова. В серпні 1940 року в Москві відбуватиметься Всесоюзна олімпіада дитячої творчості. Мета олімпіади — показати ріст масової самодіяльної творчості дітей у галузі мистецтва, науки і техніки, її кращі зразки і розквіт. Ця олімпіада — вияв того величезного піклування про виховання дітей, яке можливе лише в Країні Рад, у країні молодості. Діти нашої соціалістичної Вітчизни можуть вільно вчитись, вільно розвивати свої таланти. Їм дано сонячні школи, пишні палаци, технічні станції, клуби, сади. Їх виховують народні вчителі, діячі мистецтва, працівники науки, техніки.

Діти — це квітучий сад Радянської землі. В цьому саду цвітуть і зріють майбутні художники, поети, музики, дослідники земних надр, конструктори повітряних апаратів...

Ростуть молоді таланти буйно, вільно, бо їх доглядає велика більшовицька партія, Радянська влада, мудрий Сталін.

Дорогою ціною здобували юнаки і дівчата освіту в колишній панській Польщі. Все залежало від грошового мішка. Тисячі талановитих дітей робітників і селян в'янули в самому зародку. Вбивало їх життя, влада графів і фабрикантів, влада крові і ненависті.

Тепер наші діти живуть у вільній сім'ї народів Радянського Союзу. Тепер діти трудящих західних областей України мають можливість вільно вчитись, вирости у висококваліфікованих спеціалістів, розвивати свої таланти.

На Всесоюзній олімпіаді учні, дитячі колективи виступатимуть у всіх жанрах і галузях самодіяльності. На цьому великому святі повинні бути і діти з міста Львова, з усіх західних

¹ З листа до сестри від 23 березня 1940 р

областей України, а це у великій мірі буде залежати від нашої допомоги.

Ми звертаємось до письменників, художників, скульпторів, артистів, режисерів, співаків, музик, майстрів спорту, до всіх працівників науки і мистецтва м. Львова взяти шефство над самодіяльними гуртками шкіл. В цьому вже дехто виявив похвальну ініціативу...

Підемо в школи, в гуртки самодіяльності, допоможемо нашим дітям стати учасниками Всесоюзної олімпіади дитячої творчості, допоможемо їм виявити і розгорнути мистецькі здібності, щоб у майбутньому з них виросла талановита зміна тим, хто здобув у Жовтні 1917 року волю для трудящих, тим, хто буде соціалістичне суспільство на одній шостій земної кулі, хто іде твердо до сонячної мети — до комунізму.

Гаврилюк Олександр — Львівський обласний будинок народної творчості.

Панч П. Й. — Оргкомітет письменників Львова.

Шовкопляс Ю. Ю. — письменник».

Отже, крім копіткої праці по підготовці до проведення олімпіади гуртків художньої самодіяльності області, О. Гаврилюк виявив щире турботу про дитячу самодіяльність, згоден був взяти на себе нові обов'язки на користь і радість дітвори і всього народу. Але новий, повнокровний світ радянської дійсності, який відкрився перед письменником, кликав його віддатися літературній праці. І вже в листі від 8 травня 1940 року читаємо: «На меня советская власть влияет хорошо. Все говорят, что я расцвел и омолодился. Работать хочется, работаю крепко, стремлюсь скорее перейти исключительно на литературную работу...»

Львівський обласний радіокомітет і Оргкомітет письменників вирішили організувати літературну радіогазету. Завданням цієї нової для західних областей форми зв'язку письменників з читачами мало бути ознайомлення широких мас трудящих з кращими зразками ще не надрукованих художніх творів письменників Львова, Києва, а також літератур братніх народів. Це був важливий почин, у якому взяв участь і О. Гаврилюк.

До співробітництва в радіогазеті були запрошені кращі представники української літератури і літератури братніх народів.

Перший номер радіогазети, як інформувала преса, передавався 4 липня з участю письменників Петра Панча, Степана Тудора, Олександра Гаврилюка, Петра Карманського, Михайла Рудницького та інших.

19 липня О. Гаврилюк з О. Десняком і Л. Пастернаком виступав на творчому вечорі, який відбувся на курорті Великий Любінь, Львівської області. На вечорі, крім відпочиваючих,

було багато селян. Олекса Десняк прочитав уривки з повісті «Тургайський сокіл», а Гаврилюк і Пастернак — свої вірші.

О. Гаврилюк брав активну участь в роботі профспілку працівників преси, яка була створена 26 листопада 1940 року на загальноміських зборах працівників преси. Його було обрано головою профкому.

13 грудня у Львівському театрі опери та балету відбулися збори інтелігенції міста, на яких було присутніх 1200 чоловік. «З доповіддю виступив поет-орденоносець Микола Бажан. Після доповідача з яскравими промовами виступили професори Львівського університету тт. Крип'якевич, Бой-Желенський і письменник тов. Гаврилюк. Промовці закликали віддати всі голоси кандидатам блоку комуністів і безпартійних. З винятковим піднесенням збори прийняли тексти привітальних телеграм тт. Сталіну, Молотову і Хрущову»¹.

Незабаром О. Гаврилюк звільняється з роботи в Будинку народної творчості і плідно працює як літератор і громадський діяч. Він керує агітколективом під час виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР, бере активну участь у роботі Львівського університету марксизму-ленінізму, працює членом поетичної секції, дуже часто виступає перед трудящими.

В 1940 році О. Гаврилюк пише вірші «Непередбачений епілог», «Мавзолей», «Бессарабії», «Пісня», які займають почесне місце серед поезій, створених після визволення Західної України з-під польсько-шляхетської неволі. Письменник викінчував повість «Берега» про концтабір Березу Картузьку, писав п'єсу «На нових квартирах», в якій відтворював велику радість, що її зазнали в радянських умовах трудящі, і висміював хапуг, спекулянтів і обивателів, які дбали тільки про те, щоб наживатись. 25 січня 1941 року його призначають директором Львівської філії Літфонду.

А ось короткий перелік діяльності О. Гаврилюка за 9 днів лютого 1941 року:

11 лютого — виступав на літературно-художньому вечорі, присвяченому 104 роковинам з дня смерті О. Пушкіна. Читав свої вірші, переклади.

12 лютого — виступав на літературному вечорі в гарнізонному будинку Червоної Армії.

13 лютого — в університеті ім. Ів. Франка. Ділився своїми враженнями про поїздку в Київ на ювілей П. Тичини.

15 лютого — завод «Контакт». Читав поему «Пісня з Берези», ділився своїми враженнями про Київ і завод «Більшовик».

16 лютого — виступав на зборах поетичної секції.

18 лютого — поширене засідання правління Львівської

¹ Газ. «Ленінська молодь» за грудень 1940 р.

організації СРПУ. Взяв на себе зобов'язання до 25-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції закінчити і здати до друку роман «Савка вчиться революції» і п'єсу «На нових квартирах».

20 лютого — читав доповідь «Класовий світогляд».

Це тільки те, що вдалося виписати з сторінок журналів і газет. А скільки прекрасних, благородних вчинків цього полум'яного патріота не зафіксовано!

Твори О. Гаврилюка друкуються в російській і польській пресі, в перекладі на англійську мову. Готуючи до друку перший том роману «Савка вчиться революції», О. Гаврилюк працював над другою книгою. Про це знаходимо згадку в статті С. Тудора «У бистрині»: «Олександр Гаврилюк розпочав другий том роману з революційної боротьби на Холмщині, широкий революційний пафос поєднує у своїй прозі з ліризмом і психологічним заглибленням»¹.

В березні 1941 року здійснилась велика мрія письменника — він відвідав рідну Москву.

Сестра О. Гаврилюка Анастасія Якимівна Гаврилюк, згадуючи про свою зустріч з братом, що відбулася в Москві в березні 1941 року, пише:

« В березні 1941 року я на кілька днів приїхала до Москви, в службову командировку, і зовсім випадково дізналася про те, що Олександр буде брати участь у з'їзді профспілок працівників преси, як представник місцевому Львівській філії СРПУ. Я пішла в будинок, де проходила реєстрація делегатів конференції. Тут я дізналася, що Олександр ще не приїхав, але буде. Залишивши свій телефон, я пішла до виходу і в дверях випадково зіткнулась з братом. Він був дуже схвильований тим, що наша молодша сестра була безнадійно хвора.

Після реєстрації йому подали легкову машину і запропонували їхати в готель «Москва». Я поїхала з ним. Вже в дорозі можна було бачити, як схвильовано-зажурений вираз його обличчя змінюється на радісний. Очі його горіли щастям. Посміхаючись, він сказав: «Ти розумієш, я в Москві. І що це для мене означає!». Я бачила, як у нього на очах заіскрилися слюзи.

З вікон кімнати, яку зайняв брат, була хороша панорама на Москву. Ми підійшли до вікна, і він сказав: «Все ж моя мрія збулась. Ось вона — рідна Москва — джерело надії, сил, натхнення. Розумієш, слово «Москва» я ніколи не міг вимовляти без глибокого хвилювання чи на нелегальних зборах, чи на допиті або у в'язниці. Навіть під час найжорстокіших катувань у дефензиві, на які мені особливо щастило, коли смерть загля-

¹ С. Тудор, Вибране, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951 р., стор. 151.

дала в очі, нагадуючи про останні хвилини життя, а кат, повертаючи мене холодною водою до притомності, настирливо нагадував, що життя можна зберегти, видавши товаришів по боротьбі й осудивши комунізм, — я навіть тоді звертався до Москви, і Москва завжди надавала мені нових сил. Коли кат на п'ять хвилин припиняв знущання для того, щоб дати мені можливість обдумати його пропозицію, я в думці переносився до Москви, заходив до мавзолею, а потім в Кремль, розмовляв із Сталіним. І ось віра в Москву перемогла. Мрія стала реальною дійсністю».

Він прагнув швидше приступити до діла, довідатись, хто прийшов, який план роботи, коли можна піти в мавзолей, «Скажи, яку кнопку натиснути, щоб усе стало ясно, щоб не втрачати часу».

Увечері я йому багато разів дзвонила, але ніхто не відповідав, тільки наступного ранку я його побачила. Виявилось, що весь вечір він провів у бібліотеці імені Леніна. У нього з'явилось багато нових справ. Він уже встиг відвідати мавзолей, збирався побувати в музеях, театрах, у видавництві «Советский писатель», в редакціях московських журналів. Він був так поглинутий своїми думками, так захоплений Москвою, що, розмовляючи зі мною, він ніби відривався від іншого, у мене навіть з'явилось почуття, що я заважаю... Я навіть заборонила йому проваджати себе на поїзд. Ми розсталися веселі, впевнені у новій зустрічі. Брат не сумнівався, що в Москві він ще буде не раз. Виявилось, що це була його перша і остання поїздка в Москву»¹.

Перебування О. Гаврилюка в Москві дало йому можливість глибше відчуті і повніше відтворити у своїх творах велику радість і гордість всього радянського народу з того приводу, що Москва є світочем передової марксистсько-ленінської думки, надією всього трудящого людства. Відвідавши мавзолей В. І. Леніна, О. Гаврилюк міг переконатися, що пафос його вірша «Мавзолей», який набував популярності серед читацьких мас, є вірний, стверджуючий:

В мавзолеї, на площі Червоній,
там схоронене в камінь лежить
серце світу в гранітному лоні,
як набій для розгону століть.

(Стор. 68).

Олександр Гаврилюк брав активну участь в роботі Львівської організації СРПУ і був, як згадують його товариші, ду-

¹ Цей спогад Анастасії Якимівни написаний на прохання автора і оригінал зберігається у нього. Переклад з російської.

шею письменницького колективу. Він закликав письменників західних областей Радянської України нещадно боротися з трафаретом, зі спрощенством і безплідним формалізмом. Він закликав письменників визволеної землі «віддати всі сили служінню комунізму».

Львівська письменницька організація відзначалася високою творчою активністю. Було проведено цілий ряд дуже важливих заходів, спрямованих на підвищення ідейно-теоретичного і мистецького рівня письменників, на посилення боротьби проти буржуазно-націоналістичної ідеології, на ширше і повніше висвітлення питань радянського життя, яке успішно перемагає старі капіталістичні порядки і на засадах якого народ досягається величезних досягнень у розвиткові народного господарства, науки, літератури, мистецтва.

Наприклад, поширене засідання Правління Львівського відділення СРПУ 21 жовтня 1940 р., яке проходило під головуванням Олекси Десняка, було присвячене питанню боротьби за піднесення ідейно-художнього рівня творів львівських письменників. А дискусія у зв'язку з доповіддю про твори львівських письменників, що були видані в 1940 році, і творчі перспективи на 1941 рік, яку зробив на поширеному засіданні правління О. Десняк, тривала три дні — 3, 4 і 6 січня. З 12 по 15 квітня 1941 р. у Львові проходила творча конференція письменників на тему: «Сучасна тематика в творчості львівських письменників». Для прикладу ми навели тільки три важливі творчі наради, але подібних заходів було значно більше, і О. Гаврилюк брав у них активну участь.

На творчій конференції 12—15 квітня 1941 р. О. Десняк у своїй доповіді дав, між іншим, високу оцінку поетичним творам О. Гаврилюка «Пісня з Берези» і «Мавзолей», віднісши їх до найкращих поезій, написаних львівськими авторами. О. Десняк загалом високо оцінив збірку О. Гаврилюка «Поезії», яку видало видавництво «Радянський письменник».

У своєму виступі на цій конференції Гаврилюк говорив:

«Треба пам'ятати тяжке минуле і хвилюючі події героїчної визвольної боротьби українського народу. Тільки поєднання тем з сучасного і минулого, тільки глибоке знання дійсності дасть письменникам можливість написати твори великої художньої та ідейної наснаги».

Гаврилюк закликав також своїх товаришів вивчати марксистсько-ленінську теорію, відображати в своїх літературних творах прекрасне комуністичне майбутнє. Він уважно стежив за розвитком радянської літератури в західних областях України. Тривогу і гостру критичну реакцію викликала в нього кожна творча невдача кого-небудь із своїх товаришів по перу. Закликаючи письменників давати твори досконалої художньої

форми та глибокої ідейної насиченості, він завжди нагадував, що до невдачі приводить примітивне сприйняття явищ, сліпе фотографування подій.

«Від дрібного, — говорив Гаврилюк, — треба йти до узагальнення, а в творах деяких наших письменників помічається поверховість, замале знання життя, що приводить до примітивних узагальнень».

Гаврилюк був нещадним до ворогів народу, до всіх тих, хто намагався шкодити соціалістичному будівництву. Але одночасно він умів бути винятково щирим до людей, які свідомо ставали на шлях радянської дійсності. Він дуже шанував цих людей, був їх радником і другом. Наведемо один приклад (взятий з статті Я. Галана), який яскраво свідчить про високу культуру О. Гаврилюка.

«Пригадую збори, — писав Я. Галан, — на яких розглядали заяви письменників про прийом у члени профспілки. Кого голова зборів викликав по прізвищу, той вставав і розповідав про своє політичне і творче минуле. Як завжди в таких випадках, головував Гаврилюк. Прийшла черга на професора Львівського університету, видатного польського письменника й перекладача французьких класиків Тадея Бой-Желенського, до речі, одного з найскромніших письменників тодішнього Львова. Ознайомлений уже з практикою таких зборів, Бой-Желенський встав. В цю ж мить встав і Гаврилюк:

— Прошу сідати, товаришу професор. Це ми повинні встати, коли про вас іде мова.

Всі піднялись. Хвилина напруженого мовчання, і раптом — буря аплодисментів. Бой-Желенський був прийнятий у члени профспілки...»¹

Глибоко в пам'яті О. Гаврилюка залишився січень 1941 року, коли він в числі групи делегатів письменників Львова вперше побував у Києві на ювілеї поета П. Г. Тичини. Гостинно приймала київська громадськість письменників возз'єднаної Західної України.

Львівські літератори відвідали годі філіал музею В. І. Леніна, будинок, в якому проживав Т. Шевченко, Інститут літератури ім. Шевченка Академії наук УРСР, бібліотеку Академії наук, Інститут експериментальної біології і патології, Софійський собор, Печерську лавру, київські драматичний і оперний театри, кіностудію, видавництво «Радянський письменник» і редакції київських журналів та газет. Львівські письменники прочитали свої твори перед слухачами Київського державного університету ім. Шевченка та перед робітниками заводу «Більшовик». За теплий братерський прийом львівські письменники склали

¹ Я. Галан, Твори, том I, стор. 465—466.

подяку секретареві ЦК КП(б) України М. С. Хрущову та президії СРПУ.

З новими силами повертається О. Гаврилюк до Львова. Його глибоко хвилюють повага і любов, якими оточені в Радянському Союзі письменники. Він ще з більшою енергією як в своїх художніх творах, так і в широкій громадській діяльності веде активну боротьбу за успішну побудову соціалізму в західних областях України. Голос письменника звучить в його по-

Фото О. Гаврилюка під час його виступу на мітингу, яке ми публікуємо тут, зберігається в музеї Василя Стефаника в Русові і є, очевидно, останньою фотографією письменника.

лум'яних і незабутніх творах, лунає з трибун мітингів і зборів, розноситься на всі світи по хвилях радіо.

18 травня 1941 року О. Гаврилюк, як представник Львівського відділення Спілки радянських письменників України,

був присутній на врочистому відкритті музею Василя Стефаника в Русові. На мітингу, присвяченому цій події, О. Гаврилюк виголосив палку промову. Відзначивши велику цінність і популярність творів видатного письменника, О. Гаврилюк сказав, що творчу працю незомного і славного поборника інтересів трудящегоо люду — Василя Стефаника по-справжньому оцінено і возвеличено тільки при Радянській владі, і завдяки цьому Василь Стефаник займає своє заслужене місце в історії і літературі великого українського радянського народу.

«Свою промову, як пригадую, — пише в своєму листі син Василя Стефаника Кирило Васильович Стефаник, — він закінчив віршем, але ні в нас в музеї, ні ніде не збереглося його». Отже, у Гаврилюка був ще вірш, присвячений Василеві Стефанику, але і цей його твір залишився, на жаль, невідомим.

Вороги українського народу, вороги Радянського Союзу намагалися перешкодити успішній соціалістичній перебудові народного господарства в західних областях України. Кривавим терором і жахливим залякуванням агенти міжнародного імперіалізму намагалися деморалізувати відданих Радянській владі людей.

О. Гаврилюк отримує анонімні залякувальні листи, в яких імперіалістичні наймити — українські буржуазні націоналісти — пропонують йому припинити свою діяльність на користь Радянської влади. «Якщо не послухаєте наших попереджень, — писали ці блазні, — то ми зробимо вам, доморослий комуністе, таку лазню, про яку вам навіть в Березі не снилось»¹.

Але ніякі погрози не могли залякати більшовика, який раз назавжди віддав свої сили і присвятив своє життя Комуністичній партії, своєму радянському народові.

Кипучою була творча діяльність О. Гаврилюка. Не мрії, а прекрасна дійсність стає його духовним скарбом. Вже між письменником і народом не стоїть поліцейський з карабіном і гумовою палицею, не стоїть цензор з ножицями і параграфом буржуазного судового закону. Для літературної творчості і громадсько-політичної діяльності О. Гаврилюка немає вже ніяких перепон. Своїми творами письменник збагачує і розвиває культуру народу і, спираючись на безпосередній і міцний контакт з масами, всі свої здібності і сили віддає народеві, який активно буде нове, радянське життя на визволених з-під вікового рабства землях своєї Батьківщини. «Смисл життя в службі революції» — любив повторювати цей горьковський девіз О. Гаврилюк. І ніяких перешкод на своєму шляху він не визнавав.

Але життя письменника, на жаль, було коротким. Тільки два роки в умовах Радянської влади продовжувалась його

¹ З спогадів вдови письменника Ганни Степанівни Гаврилюк.

бурхлива літературна і громадська діяльність. О. Гаврилюк загинув у перший день віроломного нападу фашистських орд на нашу Батьківщину. З своїми друзями письменник йшов на львівський радіовузол, щоб звернутися до народу з закликem піднятися на боротьбу проти дикого фашизму, і впав на вулиці Львова від осколків ворожої бомби на тридцятому році свого життя, в час найбільшого розквіту свого таланту, великих і повнокровних творчих планів. Він збирався вдруге відвідати Москву, побувати на сільськогосподарській виставці. В своєму останньому листі — поштової картці від 11 червня 1941 року він писав: «Я около двадцатого¹, кажется, поеду в Москву на сельскохозяйственную выставку, постараюсь вместе и жену захватить, Москву ей показать, но не знаю удастся ли. Печатаю теперь свой очерк о концлагере² по-украински».

А 22 червня почалася війна, і письменник поліг як жертва фашистського кривавого злочину...

Український радянський народ свято береже пам'ять про свого вірного сина, письменника-революціонера Олександра Якимовича Гаврилюка. Його полум'яна любов до народу, відданість і вірність ідеям комунізму є прикладом служіння своїй Батьківщині для нашого молодого покоління. Правдиво і щиро написав про відношення до Гаврилюка нашої молоді поет В. Вільний:

І нова юнь іде, рівняючись серцями
На незборимого Гаврилюка.

Образ незабутнього Олександра Гаврилюка вічно житиме в серцях радянських людей, всіх чесних людей світу.

¹ Двадцятого червня 1941 р.

² Мається на увазі повість «Береза».

одержувала багато відгуків, у яких високо оцінювалося це оповідання, що заклиало до революційної народної боротьби проти капіталістичних гнобителів. Зрозуміле народові і прийняте ним оповідання О. Гаврилюка «Прощайте» вносило в пролетарську літературу того часу свіжий струмінь, пафос героїки і величі людини-комуніста.

Наприклад, у села, охоплені страйковим рухом селянства, який набрав у ті роки особливо гострих політичних форм, сотнями екземплярів безкоштовно висилався папський друкований орган у Західній Україні «Місіонар».

У цьому жовтому щомісячнику «Братства Ісусового серця» поруч з наклепницькими статтями про Радянський Союз вміщувались «літературні» твори, які проповідували угодну пануючим класам ідею посмертного раю. В нагороду за відмову від боротьби за людські умови існування на землі експлуатовані, згідно з цими лжетворами, одержували «царство небесне», щасливе загробне життя.

Але трудящі хотіли мати хліб і волю тут, на землі. Посмертний рай їх не захоплював. Виразником їх стремлень і надій був не «Місіонар», який вони мішками відправляли назад святоюрському князеві католицької церкви, а автор оповідання «Прощайте», який закликав їх до непримиренної боротьби за визволення. Тому в численних листах до редакції «Вікон» трудящі вимагали: «Друкуйте більше таких творів, як «Прощайте» О. Гаврилюка». Отже, говорити про популярність оповідання «Прощайте» — це, насамперед, говорити про його революційність.

Оповідання написане у формі розповіді від першої особи у вигляді листа, нелегально пересланого з в'язниці на волю. Друзі героя оповідання, ув'язненого в чернівецькій¹ тюрмі, вже удруге читають цей «звичайний, незвичайний лист» і, судячи по товаришеві, який вголос читає його («Кость нервово затягнувся папіроскою і став читати удруге»), глибоко схвилювані і стурбовані долею свого ув'язненого друга. Цей настрій передається відразу і читачеві.

З першого розділу оповідання (воно складається з 7 невеличких розділів) дізнаємося, що над в'язнем — героєм твору відбувся суд, на якому засуджено його до смертної кари. Це був несправедливий суд, і тому перед в'язнем постають образи безвинних Сакко і Ванцетті, яких спалено на електричному стільці. «Вони не перші були і не останні», говорить герой твору, розмірковуючи про свою долю. Звертання до образів Сакко

¹ О. Гаврилук «прив'язав» події до чернівецької тюрми для того, щоб обійти пильність цензури, оскільки Чернівці перебували під окупацією болярської Румунії.

і Ванцетті з'ясовує характер «злочину», за який винесена найвища міра покарання. Значить, засуджено не розбійника, не вбивцю, а революційного діяча, борця проти капіталістичної несправедливості.

Письменник реалістично розкриває внутрішній світ героя, показує його стійкість і незламну волю до перемоги.

Кати не відразу страчують засудженого. Смертна кара відбудеться лише через чотирнадцять днів. В'язня уже не випитують на муках, не знущаються над ним фізично, але що може бути страшніше моральних тортур, придуманих катами: чотирнадцять днів і ночей засуджений має чекати своєї смерті, втрачуючи останні дні, години, хвилини, які залишились до неї. Бували випадки, коли смертники не витримували цього терміну і божеволіли або закінчували життя самогубством. Але якраз ці моральні страждання приносили насолоду тюремникам. Вони в цей час намагались добитись від в'язня покаяння, підбивали його до зречення від своїх політичних переконань. Зради — ось чого вони найбільше бажали.

«Не боротись з такими людьми і бути чесним не можна, — говорить герой оповідання. — І тому-то всі чесні мусять бути революціонерами. Отже, пострахом для вас, панове, є не тільки нова суспільна ідея, але й людська чесність і тому-то ви пробували за гроші купити у мене честь, зробити з мене зрадника і провокатора. А раз я не хотів позбутись честі, то треба її знищити разом з життям. Бо ви лише тоді зможете спокійно почуватися, коли створите свій ідеал громадянства з дрібязково-егоїстичної, боягузливої, плазуючої плюгавої грязі. А я ще швидше міг би вам простити голод, нужду і інквізицію, але цього планового нищення усього, що є саможертвене і людське, не можу терпіти. І лише тепер я буду спокійніший, наче склав на других свій обов'язок. Зробив у боротьбі з вами усе, що міг, віддаю, що маю останнє — життя. Я гордо загину». (Стор. 137).

Далі розповідь переходить у складну, багатопланову систему. Змалювавши трагічність обстановки, автор показує поведінку героя в різних конкретних ситуаціях, у ставленні до своїх друзів, ворогів, до батька, матері, нареченої, його ставлення до дійсності і роздуми про майбутнє. Він вводить цілий ряд безіменних позитивних і негативних персонажів, вдається до дуже цікавих і логічно побудованих відступів.

13 передсмертних днів минуло, залишився ще один. І автор вирішив у цьому останньому дні сконденсувати всю дію твору. Ось в'язень іде на свій останній приписаний тюремним розпорядком прохід. Його душевний стан погідний, спокійний: «Сонце дихало жаром, а я ходив собі самотньо по розпаленім піску, а товариші, зденеровані, сумні, готові плакати наді мною,

не розуміючи, слідували за мною зором. Я знав їх положення: вони так жаліли мене, так хотіли якось хоч словом співучасті осолодити мені останні години життя. А я був такий неподібний на страченця. Вартівники, стоячи під мурами, питливо поглядали то на мене, то один на одного. «Що в цій голові за думки, що за почуття у тім серці, яке за кільканадцять годин буде прострілене?» (Стор. 138).

Автор показує, як спокійний перед друзями і ворогами, приречений на страту юнак любив життя і боротьбу, як пристрасно він мріяв про своє і людське щастя. Адже він ще такий молодий. Спокійно крокуючи тюремним подвір'ям, він увесь на волі, серед своїх друзів. Напередодні тюремники вирішили піддати в'язня ще одному випробуванню. Вони влаштували йому побачення з матір'ю, розраховуючи, що це надломить стійкість, викличе в нього жалість до себе самого і змусить подумати над тим, що варто зберегти своє життя, яке тільки що почалося. Але і в цьому своєму останньому розрахунку вони прорахувались.

На побаченні з засудженим на страту сином мати («така маленька і лагідна, ласкала мене поглядом, а сльози текли, текли...») розповіла йому про хвилюючу подію, яка трапилась після його арешту. 3-го травня, в день державного свята панської Польщі, незважаючи на те, що в цей день заборонялося працювати, друзі героя оповідання вирішили допомогти його сім'ї у весінніх польових роботах. На невеликій ділянці землі працювало чотири пари коней і біля 50 чоловік молоді. Сіяли овес, ячмінь, садили картоплю. В полі лунав тоскний спів молодих друзів героя, яких він не раз «відчитував» за те, що дехто з них не знав, у якому році вперше почали святкувати Перше травня. Вони співали про свого втраченого ватажка, про волю, про борців, які «віщим зором бачать чарівну даль віків». Грізні слова пісні, яку співали учасники цього політичного протесту, були спрямовані проти гнобителів:

Надійде ось час і повстане народ
У силі могутій свободи.

З поля всі зайшли до матері, розповіли їй про те, що закінчили роботу, а до кінця дня встигли ще відремонтувати дах і паркан, повалений поліцією, прибрати загату і навести порядок у дворі, нарубати дров, відремонтувати місток. Дівчата побілили хату, помyli вікна, посипали підлогу свіжою травою, прикрасили портрет свого друга віночком із пролісків. А потім всі довго сиділи в хаті, називали матір героя своєю мамою, розважали її, співали пісень.

В «Прощайте» ми бачимо, яке глибоке враження зробив на

героя оповідання вчинок його друзів. Цей вчинок він сприйняв як свідчення великої любові до нього односельчан, які розуміли, що він боровся і віддає своє життя за велику справу визволення трудящих з-під тяжкого капіталістичного гніту, що на його місце стануть нові борці, гідні його спадкоємці. Кайдани стають для героя твору, як зазначає автор, використовуючи вислів Івана Франка, «солодкими кайданами», він почуває себе не в'язнем, а переможцем, триумфатором.

Він ще сильніше відчуває свій зв'язок з народом: «...перший раз від засудження я почув, що ще багато ниток в'яжуть мене з життям». Він бачить те щасливе майбутнє, за яке борються трудящі і в ім'я якого він повинен піти на смерть. Він бачить нахабну брехню агітації тюремних слідчих і ксьондзів, які намагалися посіяти серед політичних в'язнів недовір'я до «темної невдячної маси», яка, за їх словами, не в змозі оцінити велику самопожертву революціонерів. У вчинкові своїх друзів він побачив не просто звичайну допомогу матері політичного в'язня. Він сприймає цей вчинок як схвалення обраного ним шляху боротьби проти гнобителів, відчуває щирю любов народу, який бажає йому мужньої витримки. Герой оповідання ще раз відчуває, що належить народові, вирішує бути його гідним обранцем і робить висновок про те, що сили революціонера — у його вірності марксистсько-ленінському вченню і могутньому зв'язку з народними масами. З вірою, що трудящі скинуть капіталістичне іго, здобудуть бажану волю і встановлять новий, соціалістичний лад, молодий в'язень до останніх хвилин свого життя залишається непохитним борцем революції, яка принесе волю і щасливе майбутнє для народу. Останнє слово він адресує катові — капіталістичному ладові: «Мало вже маю на світі часу, а це неправда, що я всі рахунки заспокоїв: я ще до тебе — ката — маю слово.

Ну, що ж? Ти в'єш мене. Безслідно всякне кров у пісок. Це буде за дві години. А сонце однаково радісно і буйно бризне промінням, тільки вже не приласкає мене.

Що ж тебе це обходить, що по смерті буде плакати стара мати за сином, що їй був єдиною радістю в житті?

Що тобі, що й зараз вона десь б'ється чайкою довкола цих мурів, — чекає поки гук пострілів за мурами сповістить їй, що кровопивці вже згасили синове життя?

Що тобі, що в темній ночі, в порожній сумній хаті кривавими сльозами ридатиме мій понурий батько? Що якісь там хлопці, в зубах здушивши сльози, мозолисті затиснувши п'ястуки, десь на дно серця сховають німу погрозу помсти. Що все це тобі?

Що це тобі, — котрому співають гімни і курять кадила?» (Стор. 146).

В цьому авторському відступі, адресованому капіталістич-

ному ладові, якому ще «співають гімни і курять кадила», закладена величезна викривальна сила.

З висот прийдешнього комунізму, очима нової людини автор з огидою дивиться на «залізні могили» сучасних йому капіталістичних неронів, із соромом згадуючи, що вони також носили назву людей. Зате пам'ять про тих, хто боровся за визволення людства з кайданів капіталізму, буде жити в віках. У новому, комуністичному світі «кров бунтарів усіх віків, всіх тих, що для майбутнього людства її пролили, вдячним словом згадають».. (Стор. 147).

Герой «Прощайте» — це людина майбутнього, людина комуністичного суспільства: «Бо теперішній світ мене вважає передчасно родженим і проганяє мене», але майбутнє — комунізм — «буде і моїм світом».

Хіба можна такого свідомого революціонера збити з його дороги, залякати його смертю? Звичайно, ні. Ніхто не може залякати його. Його можна тільки умертвити, а це означає увіковічити його життя і боротьбу як героїчний подвиг.

Тим більш жалюгідними постають перед нами спроби представників влади похитнути стійкість комуніста, за гроші купити в нього честь і совість, зробити з нього зрадника і провокатора. Прокурор і представник міністерства юстиції нагадували молодому революціонеру про можливість уникнути передчасної смерті. Йому лише вісімнадцять років! Хай він тільки публічно заявить про свою ідейну капітуляцію, підпише відповідну декларацію, і життя його буде врятоване.

Це страшно обурило молодого революціонера. У нього в серці не було й не могло бути місця для зради чи половинчастості, для ідейних хитань чи сумнівів. Він був твердо переконаний, що тільки самовіддана боротьба проти гнобителів є єдиною метою життя справжнього революціонера. Мерзенним торговцям, які обіцяли йому за зраду іудині срібняки і мріяли вкрити його ганьбою провокатора, він з великим презирством і гордістю відповідає словами, гідними комуніста: «Ну і що ж, правда, кате, я нудьгую і тужу за життям, бо є в ньому краса боротьби, — усе те, що ти ненавидиш». (Стор. 140).

Ця відповідь має і чисто автобіографічний характер: це опис відсічі самого О. Гаврилюка адміністрації біло-підляської в'язниці, де намагалися зробити з нього провокатора, відсічі, яка показувала, що герой твору, як і автор його, назавжди зв'язав своє життя з революцією.

Герой відомої повісті Олександра Бойченка «Молодість» Василь Бойчук під час знущання над ним петлюрівських бандитів черпає силу і витримку у таких своїх думках: «Тримайсь, Василю! Ти — більшовик, і якщо тобі смерть судилася, то смерти ти повинен гідно. Щастя, перемога не приходять самі.

собою, більшовики завойовують їх для народу своєю кров'ю. Чи чесно, чи правдиво прожив ти своє життя?.. Життя прожите правильно, ніколи товариші не забудуть, що я віддав його за загальне щастя...» Звертаючись до своїх катів, Бойчук каже: «Ви можете замучити мене, але пам'ятайте — я більшовик... і нема в світі такої сили, яка б змусила мене стати зрадником»¹.

Ці слова співпадають з думками і словами О. Гаврилюка і його героя. Таким чином, це вже виходить за межі окремої індивідуальності. Тут слід говорити вже про нові моральні якості людей, вихованих комуністичною партією, про риси, властиві комуністам.

Ось перед нами книга «Листи розстріляних французьких комуністів» — сторінки героїчної боротьби кращих синів французького народу за високі ідеали комунізму, за свободу своєї батьківщини. Редактор «Юманіте», депутат парламенту Габріель Пері в своєму останньому листі перед розстрілом писав: «Нехай мої друзі знають, що я залишився вірним тому ідеалові, якому служив усе життя... Я хочу, щоб ви сказали всім: якщо б мені довелося почати життя знову, я пішов би по тому ж шляху... Комунізм — це молодість світу, комунізм підготовляє світле майбутнє. І ось я помру, щоб підготувати це світле майбутнє»².

Молодий комуніст Поль Кампфен перед смертю писав: «Жалкую хіба тільки про те, що мало встиг зробити, і, якщо б можна було знову почати життя, я пішов би по тому ж шляху. Я горджуся тобою, моя комуністична партіє, горджуся твоїми невідкупними синами. Мені двадцять один рік. Через кілька днів я розлучуся з своїм молодим життям. Я не зрадив справи своєї партії, я відходжу посміхаючись, з піснею на устах, смерть мені не страшна»³.

«Я посміюся над смертю, тому що я не помру, я буду жити вічно — моє ім'я буде звучати не похоронним дзвоном, а дзвоном надії», пише засуджений на гільйотинування юнак-комуніст Фелісьєн Жолі⁴.

«Але ж мене не заберуть від тебе, світе... Мене зі світу не знищать, бо справа, за яку я віддаю своє життя, — безсмертна. І колись, коли за кривавою загравою над землею зійде у серці здійснений ідеал, я ростиму жовтою пшеницею і буду шептати з вітром про волю і щастя» (стор. 149), з великою вірою говорить герой О. Гаврилюка в творі, написаному ще в 1929 році.

Оповідання закінчується останніми хвилинами життя ге-

¹ О. Бойченко, Молодість, вид. «Молодь», К., 1950, стор. 142—143.

² Письма расстрелянных коммунистов, издательство «Правда», 1949, стор. 71.

³ Там же, стор. 37—38.

⁴ Там же, стор. 32.

роя — вже чути, як відчиняють браму, як йдуть жовніри, що будуть його розстрілювати, але душевний стан героя погідний, розум його працює чітко і ясно.

Вже ось-ось прийдуть жандарми,
поведуть, і без слова, з келії...
Треба вміти всяком армії
йти під мур цитаделі...

Ах, вмирати не буде важко,
що ж, що серцю всього лиш двадцять —
у незламнім досі поразксю
десять мук, десять куль ще вмістяться.

За нове, за нестриманий напір
варто жити і варто вмерти.
Треба голову нести, як прапор, —
Бодро груди, кульками роздерті.

Цей вірш польського пролетарського письменника В. Броневського, з свого боку, теж характеризує самопочуття революціонера і є підтвердженням типовості образу революціонера, який іде на смерть за загальну справу.

Ідейна глибина твору, новаторство художнього виразу революційної думки свідчать про обдарованість вісімнадцятирічного письменника О. Гаврилюка, який у своєму першому прозаїчному творі так повно і правдиво подав образ революціонера, людини, до кінця відданої своєму народові, ідеям комунізму.

Коли говорити про революційну самовідданість, непохитну віру в торжество поставленої перед собою мети і усвідомлення своєї відповідальності перед історією, то у створенні такого сильного героїчного характеру, яким є герой твору Гаврилюка, дало себе знати навчання автора у Івана Франка, М. Горького, М. Коцюбинського та інших передових українських і російських письменників, які у своїх творах висували такі життєві проблеми і створювали такі образи, які відповідали інтересам трудящих. Із численних творів згадаємо хоч би ці рядки з вірша Івана Франка «Товаришам з тюрми»:

Наша ціль — людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!

Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякаться, що вправ перший ряд,
Хоч по трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертатися взад.

Це ж остання війна! Це до бою
Чоловіцтво із звірством стає, —
Це побороє воля неволю...¹

¹ Іван Франко, Вибрані твори, Держлітвидав, 1948, стор. 31

Розвиваючи революційні традиції творчості таких письменників, як Іван Франко, молодий письменник О. Гаврилюк домігся того, що його твір чіткістю революційної спрямованості, силою гніву до капіталістичного ладу і художнім відтворенням зайняв у активі революційної літератури Західної України одне з перших місць і тепер посідає своє достойне місце з української радянської літератури. Поява в пресі оповідання «Прощайте» була знаменною подією.

Радянський народ дуже любить чеського письменника-комуніста Юліуса Фучіка і високо цінить його чудовий твір «Слово перед стратою», в якому відображена героїчна боротьба чеського народу проти німецько-фашистських окупантів. Радянські видавництва видали багатотисячними тиражами переклади книги Фучіка, радянські письменники оспівують славного сина чеського народу і вихованця комуністичної партії у віршах, поемах, піснях, прозаїчних і драматичних творах.

Слід відзначити те спільне, що є між Юліусом Фучіком і Олександром Гаврилюком. Воно полягає перш за все в тому, що вони обидва служили одній великій справі — комунізму. Обидва письменники ішли кожний своїм шляхом, але спільність ідей спрямувала їх літературну діяльність і боротьбу єдиним революційним руслом.

Юліус Фучік був тісно зв'язаний з пролетарськими письменниками Західної України. Він одержував журнал «Вікна» і завжди був добре поінформований про діяльність літературної групи «Горно». Він листувався з П. Козланюком, С. Тудором, а в огляді журналу «Вікна», надрукованому ним у газеті «Творба», дав дуже високу оцінку оповіданню Гаврилюка «Прощайте», з яким так багато спільних мотивів має його значно пізніше написане «Слово перед стратою». Фучік назвав «Прощайте» полум'яним репортажем революціонера-більшовика, якого потвора капіталізму вирішила зжити зі світу.

Гордістю українського народу є те, що він у роки гніту польсько-шляхетськими загарбниками Західної України дав із свого середовища великій справі боротьби проти імперіалізму і фашизму полум'яного революційного письменника-більшовика Олександра Гаврилюка.

Оповідання «Прощайте», поема «Пісня з Берези» і документальна повість «Береза» О. Гаврилюка належить до кращих у пролетарській літературі творів героїчного характеру, в яких головними дійовими особами є комуністи, революціонери.

Герой оповідання О. Гаврилюка не вигаданий. Тогочасна дійсність давала письменникові багато прекрасних прототипів, а участь у революційній боротьбі самого автора, перебування у в'язниці допомагало правдивому змалюванню типових обставин, в яких діє герой твору.

Боротьба трудящих Західної України проти польсько-шляхетського поневолення, за революційне повалення капіталістичного ладу дуже багата прикладами самовідданості і героїзму. Коли глибше говорити про властиві героєві оповідання «Прощайте» риси мужності і героїзму, то варто нагадати про процес, який відбувся в Чорткові в листопаді 1922 року проти учасників повстання, або, як ще їх любовно називали трудящі, «червоної дванадцятки». Польсько-шляхетський суд засудив керівників повстання Степана Мельничука і Петра Шеремета до смертної кари. Для того, щоб похитнути стійкість молодого революціонера С. Мельничука, поліцейські власті влаштували йому побачення з матір'ю. За десятки кілометрів з Коломийського району привезли на суд літню вже жінку — матір підсудного, яка, за задумом поліції, повинна була вплинути на сина, щоб він подав для опублікування в пресі заяву про відречення від комунізму і осудження радянського ладу. Але С. Мельничук не зробив цього. Навпаки, він з великою мужністю зустрів свій смертний час, відмовився від сповіді, не дозволив зав'язати собі очі перед стратою і в той час, коли солдати шикувалися в ряд, щоб за командою офіцера випустити в груди повстанця смертоносні кулі, С. Мельничук співав «Інтернаціонал». Останніми його словами були: «Хай живе комунізм!», «Хай живе Радянська Україна!»

Передсмертні листи С. Мельничука, які переписувались і розповсюджувались, підпільно видана книга «Думи про Степана Мельничука», численні листівки, випущені революційним підпіллям, довгі роки хвилювали уми революційно настроєної молоді.

Другий такий живий приклад — це львівський комсомолец Нафталі Ботвін (підпільна кличка «Пилип»), який виконав смертний вирок, винесений комуністами-підпільниками Львова провокатору Цехновському. Юний революціонер убив провокатора, але потрапив до рук поліції. Його засудили до смертної кари. Йдучи до місця страти, Ботвін співав «Інтернаціонал» і вмер з словами: «Хай живе комуністична революція!» Таких прикладів можна навести багато.

Узагальнюючи, конденсуючи мужні риси революціонерів-комуністів на основі історично правдивого матеріалу, О. Гаврилюк створює винятковий своєю силою, своїми душевно-моральними якостями героїчний характер. Автор створив такий характер, який відповідав його ідеалові, показав читачеві революціонера таким, яким він повинен бути. Велика цінність створеного О. Гаврилюком образу полягає перш за все в тому, що він характерний для свого часу, для свого середовища. В цьому — величезне суспільно-політичне значення твору.

Свого часу в літературних колах, та й в редакції журналу

«Вікна», О. Гаврилюку робились закиди, що, мовляв, на «Прощайте» помітні «книжні впливи», яких треба позбавитися, і що автор ніби запозичив з етюду М. Коцюбинського «Невідомий» розробку деяких ситуацій. З цього приводу слід поговорити.

Розглядаючи «книжний вплив», під яким нібито перебував перший твір О. Гаврилюка, як факт позитивний і такий, що заслуговує всілякого схвалення (це вплив творів М. Горького, І. Франка, В. Маяковського), скажемо про «запозичення» з М. Коцюбинського. Після уважного вивчення обох творів можна констатувати, що «спільні ситуації» критики О. Гаврилюка вбачали, очевидно, в тому, що, як і у М. Коцюбинського, так і у автора «Прощайте», герої творів приречені на смерть.

Але ми повинні заперечити проти такого механічного співставлення героїв, причому людей різних епох і різних політичних переконань. Герой М. Коцюбинського засуджений на смерть за терористичну діяльність, і письменник особливо підкреслює в ньому таку рису, як страх смерті, в героєві живе «підлий і боязкий звір». Ясно, що між ним і героєм О. Гаврилюка існує докорінна різниця.

Звичайно, О. Гаврилюк дуже любив М. Коцюбинського, зачитувався його творами. Твори видатного письменника, класика української літератури М. Коцюбинського мали великий вплив на формування молодого західноукраїнського письменника. Але не в запозиченні окремих ситуацій з відомого твору класика, а зовсім в іншому треба шукати впливу, який, безперечно, мав М. Коцюбинський на О. Гаврилюка.

О. Гаврилюк учився в Коцюбинського художньої майстерності, вміння висувати в своїх творах такі життєві проблеми, які б відповідали інтересам народу. Він засвоював постійний творчий неспокій, дерзання М. Коцюбинського, який не уявляв свою душу спокійною і хотів гукати так, «щоб всі почули, щоб ніхто не спав, щоб всі прокинулись...»

Сюжетна побудова, прагнення до створення сильної внутрішньої напруженості і драматичної динаміки, рівномірно витриманий стиль, багатство мови і яскравість образів — ось ті цінні надбання О. Гаврилюка, яких він досягнув завдяки навчанню у Коцюбинського.

Візьмемо, наприклад, мову творів О. Гаврилюка. В Західній Україні нараховується дуже незначна кількість письменників, твори яких були б написані такою виразною і правильною українською літературною мовою, якою писав О. Гаврилюк. І цим він зобов'язаний навчанню у класиків української літератури Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського.

Олексій Максимович Горький говорив: «Справжня краса мови, діюча, як сила, створюється точністю, ясністю, звучністю слів, які оформляють картини, характери, ідеї книг. Для

письменника, «художника» необхідне широке ознайомлення з усім запасом слів багатого нашого словника і необхідне вміння вибирати з нього найбільш точні, ясні, сильні слова. Тільки поєднання таких слів і правильна, за їх смислом, розстановка цих слів між крапками може зразково оформити думки автора, створити яскраві картини, виліпити живі фігури людей настільки переконливо, що читач побачить зображене автором. Літератор повинен зрозуміти, що він не лише пише пером, а — малює словами...»

На підтвердження того, що О. Гаврилюк глибоко розумів завдання письменника-художника і прагнув «малювати словами», щоб читач не лише прочитав, але й побачив відображене, наведемо невеликий уривок з його оповідання:

«Я почув запах сіна...

Непомітним ніжним зітханням приплив він із-за мурів, недоступний для усіх заборон, овіяв усіх нас, знайшов мене і зложив поцілунок від рідних лук.

Ага, знаю, це з тої сіножаті.

Там хлопці і дівчата вільним гуртом збирають сіно моєї матері. Сонце вже відміряло половину дня — на півдня ближче година вбивства. Несе мати обід, течуть по страждальницькому обличчі рештки сліз.

Але глянула мати на молодий гурт.

І гордо, хоч скорботно, спокійно, викликаючи, глянула мати вдалечинь.

«Прийди, кате, глянь! Глянь і зрозумій! Ти забрав сина, — чи осталась я сиротою? Полічи очих моїх дочок і синів!»

Сумно люблячим зором обвела всіх і зупинилась на стрункій постаті дівчинки, котру колись так ненавиділа, а тепер так з'єдналась з нею спільною тугою і коханням. Бо лиш тепер, на старості літ, збагнула, що є радості, котрі не від посагу залежать.

Посідали під купкою сіна.

Мовчали.

І тоді мати:

—Що це, дітки, у нас за гостина? Чи не весілля? Чи не заміж Галю віддаємо?

Схилилась, схилилась, схилилась на траву струнка дівчина, — заридала. А дівчата поспішно відвернулись одна від одної, хвилю кріпились, і залились частими гарячими наболеними сльозами.

А голоси хлопців знялись тихо й гаряче над скошеними луками: «Ви жертвою в бою нерівнім лягли...» (Стор. 138).

Ця багатопланова, чудово намальована картина досить переконливо говорить про те, що О. Гаврилюк наполегливо й успішно працював над винайденням нових зображувальних

засобів, що арсенал його художнього озброєння був досить багатий.

А ось ще приклади того, як, навчаючись художньої майстерності у М. Коцюбинського, О. Гаврилюк успішно засвоює стилістичні прийоми і синтаксичні конструкції видатного письменника, залишаючись оригінальним, самобутнім художником:

У М. Коцюбинського:

«Бо що з того, що замкнули мене у цей холодний льох, коли весь пишний світ, всі барви, весь рух життя отут у мені, в голові, в серці... Ах, як мені хочеться повними пригорщами черпати ту золоту рідину... як мені хочеться взяти перо, обмокнути його у блакить неба, в шумливі води, в кров свого серця, і все списати, востаннє списати, що бачив, що почував.

Клапоть паперу, тільки клапоть паперу...» («Невідомий»)¹.

У О. Гаврилюка:

Хай же вільно мені тепер буде, хай востаннє собі ще дозволю сколихнутись схвильовано грудям і впиватися тугою й болем. Я, хто всі почування і сили в тверду грудку сталеву заціпив, кину серце своє скам'яніле в ніжну купіль, у запахи липи. Йдіть до мене всі барви, всі цвіти, все, чим юне життя променіло, хочу вами безтямно упитись, прагну зранитись гостро і сміло.

(«Пісня з Берези»)².

«А так мені не хочеться оставляти вас, луги і друзі!..

І для того я пишу, щоб був після мене слід.

Це мое серце, гаряче, буряне і зболіле, витікає на папір чорним» («Прощайте»)³.

Герой «Прощайте», як тип борця, що присвятив себе революційній боротьбі за визволення трудящих, за перемогу комунізму, цілком природно, має своїх попередників у відомих творах російської літератури. Згадаймо хоча б «Мати» Горького і побачимо, як багато ідейних відгуків залишила вона в творчості О. Гаврилюка. Неухильне виконання волі партії, безстрашність, мужність, невичерпна активність, відданість великій ідеї пролетарської солідарності, органічне злиття з народом, висока моральна чистота — ці і багато інших рис горьковських героїв ми впізнали в багатьох героях із художніх творів О. Гаврилюка.

Наприклад, риси Павла Власова — його безстрашність, презирство до смерті, готовність віддати своє життя за великі ідеї визволення трудящих — ми бачимо в герої оповідання «Прощайте»; побачимо також ці риси втіленими в образах революціонерів з повісті «Береза» та інших творах О. Гаврилю-

¹ М. Коцюбинський, Вибрані твори, том II, стор. 180.

² О. Гаврилюк, Вибрані твори, стор. 38—39.

³ Там же, стор. 140

ка. Подібно горьковському Єгору Івановичу герой О. Гаврилюка відзначається бадьорістю духу, яка не залишала його навіть у передсмертні хвилини; образ Ніловни був для О. Гаврилюка прикладом мужності матері революціонера, яка так хвилююче відображена в «Прощайте» та інших творах.

У монолозі «Васьки Буслаєва», написаному М. Горьким ще в 90-х рр., говориться:

Эх-ма, кабы силы да поболе мне!
Жарко быдохнул я — снега бы растопил.
Круг земли прошел бы да всю распахал,
Век бы ходил — города городил...

Нашу увагу привертає до себе прагнення до соціального перетворення світу, помітне у фразі «жарко быдохнул я — снега бы растопил», бажання людини — справжнього господаря землі — визволити її від кайданів снігу — буржуазного ладу, і перетворити її, зробити її радісною, а життя людства щасливим.

Є у «Прощайте» О. Гаврилюка такі символічні образи, звернені до капіталістичного ладу:

«Знаєш ти ранню весну? Сонце так слабко блищить; сніг так побідно лежить, і такі ще маленькі вільні від снігу острівці чорної ріллі.

Але ростуть і ростуть острівці чорної ріллі...

Але тануть і тануть сніги». (Стор. 146).

Зрозуміло, що з цензурних міркувань О. Гаврилюк, як у свій час і М. Горький, не міг відверто говорити про неминучу загибель капіталізму. Він порівнює його із снігом, який ще переможно лежить на землі, але неминуче загине від всемогутнього сонця, невпинно наступаючої весни — революції. Ці надзвичайно вдалі образи, якими скористався у своєму творі О. Гаврилюк, свідчать про те, що, звертаючись до творів російської і української класичної і радянської літератури, він творчо зростав. Його герой впевнений у перемозі революції і кличе трудящих на битву проти світу капіталу, перемога над яким приведе людство до найбільшого щастя, до комунізму:

Линуть і линуть літа —
Линуть і линуть літа..
Гей до крилатих віків!

Вище було сказано вже, що О. Гаврилюк глибоко вивчав твори класиків марксизму-ленінізму, геніальні праці Леніна і Сталіна, їх героїчні біографії. Це відбивалося і на творах письменника, на створюваних ним образах. В «Прощайте», зокрема, мотив мужності і вірності героя своїм переконанням допов-

нюється мотивом презирства до смерті. Катам не вдається при-
видом смерті похитнути моральної стійкості героя. Маючи на
увазі капіталістичний світ, герой «Прощайте», звертаючись до
свого ката, каже:

«Але якби ти чув, як я буду сміятись, коли по твоєму наказу
мене поведуть розстрілювати, тобі б пішли мурашки за шкірою.

...Усмішку радісну кидаю вам в лице, в очі, — усмішку —
катам! Кидаю вам усмішку безсмертя, усмішку перемоги».

Цей мужній сміх в час смертельної небезпеки — риса
характеру комуніста. Не зневіра, пхикання і сльози, не
утрирування «зовнішнього жаху» і боязні смерті характери-
зують революціонерів, а непохитна віра у справедливість своєї
справи і готовність йти заради неї на всі випробування і жертви,
навіть на смерть.

До суду над героєм оповідання в тюрмі разом з ним пере-
бував його батько. Автор в образі батька чітко виділяє риси
агітатора, борця проти ворогів трудящих, риси, які, безперечно,
успадкував від нього герой оповідання. В тюрмі, «на дні жит-
тя», батько знаходить щирі, теплі слова для сина: «Синочку,
синочку! Накрийся кожухом, — зимно!» і тут же підсвідомо
подає йому приклад поведінки нескореного борця, дарма що
він опинився в неволі, в тюрмі. Побачивши за ґратами гурт
людей, які зібралися біля вогнища, батько почав розповідати
їм «про кривду страшну, тяжку, як сира земля», кликати до
бунту, до боротьби проти кривдників.

Тепло, щиро, з урочистим піднесенням змальовує автор
образ батька: «Сперся руками в ґрати, а коптюшка освічує,
як дрижать від холоду руки і плечі. Це нічого, що він дри-
жить. Бо це не батько, це апостол святий, великий, натхненний,
покинув дім свій і прийняв муки за правду. Це нічого, що він
дрижить, — йому все одно. Лише б правду свою велику і нову
кинути, як промінчик, у душі темні, що вже й не болять, як
і кожне помертвіле від побиття місце.

...І зрадів апостол, і став роздмухувати в душі рабів
маленьку кинуту іскорку, щоб розгорілась вона в полум'я
бунту». (Стор. 144—145).

Для створення образу батька письменник взяв реальний
прототип — свого батька, Якіма Павловича, з яким йому
довелось сидіти разом у біло-підляській тюрмі. І це значно
допомогло О. Гаврилюкові створити узагальнений, типовий
образ глави передової сім'ї, яка бореться за краще майбутнє
трудового народу. Участь батька і сина в революційній бо-
ротьбі сприймається як символ її безнастанного продовження
аж до перемоги.

Точними, виразними штрихами змальовує автор портрет
колоніста, який, задихаючись від люті, почав чомусь молитись

до бога, щоб той покарав комуністів. «З п'ятьми ночі виринув довгий скульпбачений колоніст. Трясучись своїм худим виснаженим тілом, ліз сірим полупаним труп'ячим лицем на ґрати, затискав люто кострубаті п'ястуки і харчав ненависно:

— Сидиш? Сидиш?

Взявсь у люті за ґрати і заричав:

— Ще й кайдани наложать. Старий пес!

Обернувся, звів очі до чорного неба, складав руки: молитву безумну виводив...» (Стор. 145).

Зовнішність колоніста, його звіряча ненависть і комічна безпорадність змальовані О. Гаврилюком дуже майстерно.

Варті уваги також портретні характеристики в'язничного писарчука, який, проходячи повз вікно камери, в якій сиділи герой оповідання і його батько, «усміхався невесело, дивився на нас незлобно, лише з цікавістю, як діти дивляться на проктнуту патичком жабу», а також поліцейського: «плюгавенькі хитрі очі раді, що можуть над нами познушатися».

Підкреслюючи велике значення, яке мало для революційної літератури оповідання О. Гаврилюка «Прощайте», віддаючи належне тому, що під його впливом (оповідання друкувалося польською, чеською, англійською мовами) було написано чимало творів, що піднята О. Гаврилюком тема революційного героїзму не сходила з сторінок журналу «Вікна», не можна промовчати про ті недоліки, які має цей твір.

Правильно ї на конкретних прикладах показуючи, що революційна боротьба героя знаходить підтримку трудящих мас (наприклад, протест молоді після арешту героя оповідання), змалювавши образ революціонера, достойний наслідування, автор все-таки не послідовно провів лінію герой — маси. В оповіданні звучать подекуди нотки невіри в бойовий дух трудящих мас, незаслужено принизливі епітети тощо.

В четвертому розділі є такий монолог: «Я дивився в брудну п'ятьму ночі. Там десь кричали голодні діти, йшли згорблені знедолені чорні люди — раби землі, на них тряслась нужда рештками штанів. Ідучи побіч нас, лякливо заглядали у вікно і моргали незадоволено: «Знову є гості», клякали перед черватим ксьондзом і, наскільки мали сили, боязко випростували згорблені плечі перед поліцаєм». (Стор. 143).

Цей широкий, напрочуд живописний мазок («тряслась нужда рештками штанів») нам здається непотрібно переобтяженим пасивністю і примиренням трудящих мас з дійсністю, тим більше, що в цей час (1928—1929 рр.) Західна Україна була охоплена новим піднесенням революційного руху. Без потреби вживаються також слова «раб», «темний», які в окремих розділах досить часто повторюються: «Так, так, — байдуже згоджуються раби, що вже і обурюватися не уміють, ані боротись

не мають охоти, лише гнуться за кожним наказом поліцая».

Добре те, що подібних недоліків в інших творах О. Гаврилюка немає. Оволодіваючи методом соціалістичного реалізму, письменник творчо зростає, відображав дійсність у всій складності її розвитку.

2

То є банда маціньких доробкевичів, що удають нині ще м'якосердечних, аби завтра, дійшовши до грошей, стати п'ятою на серце мужика.

В. СТЕФАНІК.

Питанню відношення до революції — «за» чи «проти» і, в зв'язку з цим, похідному від нього питанню ідейного розмежування на прихильників революції та її супротивників, починаючи від політичних організацій і кінчаючи боротьбою і диференціацією в окремій сім'ї, присвячений нарис О. Гаврилюка «В очах дитини».

Дія відбувається в родині Листовських, яка складається з трьох братів: Пилипа, Йосипа і Василя.

Наймолодший Василь був комуністом. За участь у революційному русі зазнавав переслідувань з боку польсько-шляхетського уряду. Письменник говорить в своєму нарисі, що Василь якраз тільки повернувся з тюрми, де пробув три роки.

Пилип, найстарший з-поміж братів, «хазяйнував» на батьковому господарстві, коротав рік за роком в злиднях та нестатках своє життя. Так пройшли молоді роки, а з ними минула і надія добитися того нехитрого ідеалу, який він ставив перед собою: щоб у хаті був хліб і до хліба, щоб була на плечах хоч зрібна, але ціла, не латана сорочка, щоб його діти не знали голоду і холоду. Працював Пилип на своєму кількаморговому господарстві з ранку до ночі, як віл, але все одно хліб у хаті був не завжди, сам він ходив в полатаному сіряці, а діти росли в тій самій селянській нужді, в якій виростав і він. Навколо панувала несправедливість, уряд обкладав селян податками, які перетворилися в прямий і одвертий грабунок, і не було ніякого просвітку в чорній селянській дійсності.

Пилип зрозумів, нарешті, що при владі буржуазії селянство не доб'ється кращого життя, хоч би працював вдсятеро продуктивніше, бо уряд створив таку систему визиску і експлуатації, яка, наче хижий павук, висотує з селянина всі життєві соки. Він дійшов до вірного висновку, що єдиний порятунок селянства в боротьбі проти існуючого буржуазного ладу — в насильному поваленні його і встановленні такої дер-

жавної системи, яка б відповідала інтересам трудящих. Пилип знає, що за інтереси трудящих борються комуністи, і тому він з нейтрального прихильника комуністичного руху вирішив стати його активним учасником, активним борцем проти капіталізму.

«Поки молодий був, — говорить Пилип братові Йосипу, — працювати міг, як віл робив. Здавалось, ще рік, ще рік і легше буде. Але тепер вже бачу, що нічого з того... що і здихатиму, а хліба для дітей досить не дам. Так чорт же його бери! Піду в організацію і буду боротися проти експлуататорів, віддам всі свої сили тій справі, за яку терпить Василь і тисячі таких, як він. Піду, хоч і не молодий вже, бо терпіти більше нема сил. Життя нам таки отруїли, білий світ затуманили». (Стор. 154).

Рішення, прийняте Пилипом, здавалось Йосипові божевільним, бажання брата-селянина були не зрозумілими йому своїм змістом, вони лякали його, і він сприймав їх як загрозу своєму існуванню.

Небіжчик батько з останніх сил тягнувся, тримаючи Йосипа в школах, бо сподівався, що стане син ученим, то і йому і братам допоможе. Але Йосип рано і безболісно відцурався свого «хлопського» роду. Як інтелігент, що вийшов з трудової селянської сім'ї, він повинен був віддати свої знання справі боротьби за інтереси трудящих, але не зробив цього. Хоч навколо точилася жорстока боротьба між трудящими і буржуазними кривдниками, хоч на боці перших був його молодший брат Василь, який всі сили віддав боротьбі проти капіталістичного ладу, проте Йосип вирішив за краще осудити Василя, ніж разом з ним боротися за інтереси народу.

Створивши свій дріб'язковий ідеал безхребетного міщуха, підпанка, як з презирством називав їх народ, Йосип жив надією на службову кар'єру, на те, що вбереться скоро в пір'я і не признаватиметься навіть до свого «хлопського» походження.

Зрозуміло, що думки Пилипа про вступ в лави революційної організації були неприйнятні для Йосипа не тільки через опозиційність і ворожість до державного ладу, на службі якого перебував Йосип, а й тому, що вони ставили під загрозу його міщанський ідеал, його кар'єру. З властивим йому егоїзмом Йосип пробує рятувати свій «ідеал». Заграючи на родинних почуттях, він намагається заслонити собою, своїми інтересами той вірний шлях, на який вирішив ступити Пилип, — шлях революційної боротьби проти експлуататорів:

«Дурень ти, — скрикнув Йосип злякано. — А чи ти знаєш, що цим мене згубиш? І так через Василя досить мені біди і неприємностей... де тільки зайди, чи до староства, чи у сеймку, скрізь тобі: «А, Листовський, то пан, напевно, брат того

відомого комуніста». Червоніти мені приходиться. А тут ще й ти хочеш вже зовсім мене докнати».

А переконавшись, що ця тирада не впливає на Пилипа, що йому вже не легко відступити від свого рішення, Йосип вирішив запропонувати йому... юдині срібняки, купити за гроші відмову брата від своїх переконань.

Йосип «став говорити м'яко, лагідно: «Слухай, брате, у тебе нужда, — я знаю. Але ж послухай, я швидко напевно зроблю кар'єру, буду вже секретарем. Тоді і тобі допоможу. Слухай, Пилипе, я тобі зараз дам двадцять злотих. Тільки закинь ті дурні думки».

Психологічно поглиблюючи образ Йосипа, який, за задумом автора, уособлював лакействующу частину західноукраїнської інтелігенції, О. Гаврилюк показує «хрунівську» душу цього панського блюдолиза. Народ для нього є ніщо або, в крайньому випадку, темна, невдячна маса. Йосип говорить Василеві:

«Ти ще не знаєш, що це — люди. Ти думаєш, що вони варті, щоб за них розпинатись. Але я вже бачив, як маса віддячує таким, як ти. Ти готов за неї сто разів життя віддати, а тобі за те насмішка. За любов твою. Я це бачив, і тому я не можу за них розпинатись, моє естетичне почуття мені цього не дозволяє. Нехай гинуть!»

Таких циників і ідіотів, як Йосип, було немало в той час поміж західноукраїнськими панами і різнокаліберними підпанками. Трудящі з презирством охрестили їх «хрунями» — це суміш зрадника і блазня. Петро Козланюк у своєму романі «Юрко Крук» показав презирство трудящих селян до української «хруніяди», яка, вислугуючись перед польсько-шляхетськими окупантами, допомагала їм в проведенні дискримінаційної щодо українського населення політики, сприяла шахрайським комбінаціям під час виборів і т. ін.

Таким, власне, був Йосип. Підмаслюючись до польсько-шляхетських окупантів, він рештки людської гідності кидав під ноги першому-ліпшому поліцейському урядовцеві чи єзуїтові, тільки б заслужити їх довір'я, одержати посаду хоч би якогось канцелярського посіпаки. Він, як кажуть, почував себе на сьомому небі, коли селяни, звертаючись до нього, називали його паном, а він для задоволення своїх польських колег і наставників по службі називав своїх нещасних земляків презирливими кличками: «хлоп», «хам», «мурга». Йосип хотів бути «паном» і, щоб досягнути своєї мети, блазенствував перед ворогами трудящих — польсько-шляхетськими окупантами, був їх наймитом. Він не мав своїх політичних переконань, свого світогляду, але виступав і боровся проти всього, що загрожувало існуванню панів. Правда, ця «боротьба» велася найпідлішими,

найнедостойнішими методами, як, наприклад, намагання купити за гроші відмову Пилипа від вступу до революційної організації або старання прищепити Василеві зневіру в трудящих, але це нітрохи не бентежило Йосипа. Таким способом купили його честь, так само він намагався баламутити інших.

Василь викриває Йосипа як дрібного егоїста і мерзенного відщепенця.

«Коли тебе батько віз до школи, то казав тобі: учись, синку, — паном будеш. — З цим заповітом ти узявся до науки. В науці ти бачив не стільки знання, скільки можливість гарно жити, мало працювати. Ця думка була тобі провідною ідеєю, в'їлася у самий глиб свідомості, стала твоєю суттю. Так, так, я розв'язав загадку, — чому інтелігенція в більшості сторониться революційного руху. Бо в життя увійшов той дрібно-егоїстичний елемент, що рвався бути «паном».

Та частина української інтелігенції, що, подібно Йосипу, тягнулася до панства, не тільки сторонилася революційного руху, але й являла собою резерв українського буржуазного націоналізму, природний контингент поповнення.

Злочин і духовне падіння Йосипа стають зрозумілі навіть представникові молодшого покоління, Андрієві — старшому синові Пилипа. У зв'язку з цим не можна обминути по-справжньому художньо і реалістично зображеного автором розвитку характерів Андрія, Йосипа і Василя і методів розкриття їх світогляду.

Андрій поважав Йосипа за його вченість, по-дитячому вірив у його знання, надіявся на те, що, можливо, дядько Йосип безкорисно допоможе влаштувати його в міську школу, бо мав він велике бажання вчитися.

До Василя у Андрія було трохи інше відношення. Він був для нього взірцем хоробрості, безстрашності, відданості народові. «Андрієві було дев'ять літ, коли дядька заарештували, але дядькових розмов не мало пам'ятав. Ув'язнення дядька він вважав найбільшою кривдою у світі. І він з запалом дитини постановив іти тою ж дорогою». Андрій любив Василя особливою любов'ю. Дізнавшись про його повернення з тюрми, він вирішив при зустрічі сказати Василеві щось таке надзвичайне, урочисте. «Прийду до нього, скажу: нарешті прийшов борець за волю, за правду, міцно стисну його руку», щоб дати цим відчутти Василеві, що його слова, його життєві настанови не забуті, а розвиваються в його серці. Але невистачило в дванадцятилітнього героя такої сміливості. Побачивши збідованого в тюрмі «такого білого-білого, як питльованого» дядька Василя, Андрій розплакався.

Слухаючи згодом розмови, що точилися між Йосипом і Василем, Андрій почав щораз гостріше відчувати, як його серце

сповнювалося гнівом до того дядька «пана» — до Йосипа. Андрія драгувала згірдлива мова Йосипа про народ, як невдячну темну масу, свідомо приречену такими, як він, на загибель, до глибини душі обурила його поведінка дядька, який намагався за гроші підкупити батька і протиставити його тій справі, за яку так мужньо боровся дядько Василь. «Його маленьке ентузіастичне серденько закипіло великим, як розбурхане море, гнівом». Сталося так, що заплакав, просячи хліба, його менший брат Стьопа, і, щоб заспокоїти його, Йосип «вийняв з кишені срібну монету і втиснув її в рученята заплаканої дитини.

— Стьопа, Стьопа, на тобі грошей, їди до склепу, купи собі булки, ковбаси, їж.

— Поцілуй дядю в руку, — сказала мати.

Але друга, більша дитина, вирвала від Стьопи гроші і жбурнула просто в лице дядька. Андрійко, трясучись з обурення, проікав:

— Дядьку Йосипе, ви... ви падлюка».

В срібній монеті, якою Йосип хотів тимчасово заспокоїти голод свого молодшого племінника і купити цим спокій для своїх вух, Андрій безпомилково пізнав тих 20 злотих, якими Йосип хотів купити в його батька гарантію свого паразитичного існування.

Відцуравшись від народу, Йосип став чужим і для своєї сім'ї. Звернути з свого шляху у Йосипа не вистачило сили волі, його зассало пансько-ліберальне болото. Він став покидьком, непотрібним народові хламом, місце якому на смітнику історії. Маючи на увазі всіх ліберальствующих інтелігентських сліпців, які, не знаходячи для себе місця в боротьбі за інтереси народу, блукали в п'їтмі капіталістичної ночі, Олександр Гаврилюк дав своєму оповіданню таку вдалу символічну кінцівку:

«Йосип, з виглядом глибоко ображеної гідності, узяв плаша і капелюха і серед загальної мовчанки пішов у п'їтму ночі».

Йосипові, який втілює в собі такі гидкі якості, як обман, лицемірство, корисливість, підкуп, письменник протиставляє образи прогресивних людей свого часу, зокрема Василя, який є носієм революційних ідей, революційної моралі. Показуючи диференціацію, що відбувається в окремій сім'ї, письменник подає типову для того часу обстановку класової диференціації, яка проходила в Західній Україні шораз виразніше і гостріше.

Досліджуючи історію написання нарису «В очах дитини», варто сказати про те, що герої мали своїх прототипів, і події, описані в творі, не видумані, а взяті письменником з життя і відповідно типізовані.

В селі Заболоття, де народився і провів свою юність О. Гаврилюк, жили сім'ї Коренівських і Вальчуків. Про Івана Коре-

нівського і Михайла Вальчука, їх дружні стосунки з Олександром Гаврилюком і навіть вплив на формування його світогляду вже йшла мова вище, в главі, присвяченій біографії письменника. В сім'ї Коренівських було три брати: Іван, Степан і Йосип. Іван віддався революційній справі, Йосип працював на батьківському господарстві і спочатку ніякої політичної активності не виявляв, тільки згодом під впливом Івана вступив до революційної організації і був її активним членом. І, нарешті, Степан став ренегатом і панським прислужником, маючи на меті вибитися в панський стан. Степан, одержавши посаду помічника писаря, соромився свого селянського походження, не любив своїх братів, особливо Івана, який був відомим революціонером. На цьому тлі в сім'ї часто виникали серйозні суперечки. Все це було добре відоме О. Гаврилюку і стало матеріалом для його твору. В нарисі Іван виступає під іменем Василя, Йосип — Пилипа, а Степан під іменем Йосипа. Крім цього, створюючи образ Василя, автор використав багато біографічних рис Михайла Вальчука, наприклад, вся перша частина нарису, де Василь, повернувшись після трирічного перебування в тюрмі, розмовляє з сліпою тіткою Юстиною та інше. Юний герой нарису Андрійко мав свого прототипа в особі Миколи — сина брата Михайла Вальчука.

Але така перестановка не заважала читачам з Заболоття і з поблизьких сіл пізнати справжніх героїв нарису, так само як пізнали самі себе і брати Коренівські. Два перші були вдячні Гаврилюкові, а Степан (Йосип) не тільки гнівався, але й доносив в поліцію про революційну діяльність О. Гаврилюка.

Цікаво також, що у світогляді Йосипа Коренівського (в нарисі Пилип) під впливом твору О. Гаврилюка відбуваються буквально революційні зміни. Від пасивної споглядальності затурканого і збідованого селянина він стає на шлях активної боротьби за кращу долю трудящих. Щоб висловити свої почуття, цей пробуджений селянин вирішив написати... вірш. В обробці О. Гаврилюка цей вірш під символічною назвою «Пролог» був надрукований в журналі «Вікна». Наведемо його цілком:

У клуні з ціпом я гадаю
про той селянський брудний піт,
що чорну землю напуває
й прокормлює неробів світ.

За ціпом я перебиваю
життя безборних сорок літ,
і думка довбає без краю,
пощо вродився я на світ.

Хотів би я все пригадати,
створить із цього цілий твір,
з тих літ затурканих, прибитих,
що тягнуться аж до цих пір.

З тих літ мовчазних, терпеливих,
створить протест грімкий, як зрив,
щоб кожний рік питався криком,
що мав ти з мене? Пощо жив?

Та голова моя не в силі
створити той великий твір,
рука не зможе перевести
із голови це на папір.

Рука моя дрижить від праці,
не спише гарно до складу,
а голова в думках за хлібом
не дасть словам моїм ладу.

Та буду, буду я писати,
щоб словом простим у серцях
нам іскор зриву накресати,
щоби потряс панами страх.

Щоби струснули мої браття
відвічний гніт старих ярем,
й сказали в творчому зав'язті:
ми знаєм, пощо ми живем!

Безперечно, що нарис О. Гаврилюка «В очах дитини» мав такий перероджувальний вплив не тільки на героя твору, але й на тисячі людей, які проводили «життя безборне». Показавши конфлікт, який виник у сім'ї Листовських через ідейну сутичку між братами, письменник говорить читачеві, що історичні обставини категорично вимагають від нього визначити своє ставлення до революції, стати по цей або по той бік барикад. Нарис О. Гаврилюка «В очах дитини» — твір глибоко реалістичний. Показуючи нездоланність революційних ідей, які оволодівають щораз ширшими масами трудящих, письменник викриває нікчемність носіїв реакційних ідей і, образно висловлюючись, каже, що єдина перспектива їх майбутнього — це «п'ятьма ночі», яка, зрештою, рано чи пізно поглине їх і віддасть забуттю.

* * *

У вересні 1931 року в журналі «Вікна» було надруковано «Оповіданнячко про лиху і про добру дівчину»¹. За формою цей твір О. Гаврилюка можна віднести до казки, зміст якої наскрізь життєвий і типовий для західноукраїнського села тих часів.

«Було так, — починає своє оповіданнячко-казку О. Гаврилюк, — що над річкою стояли дві хатки. Одна була велика.

¹ Журнал «Вікна» № 9, 1931 р.

а друга маленька, обложена мохом з прогнилою стріхою і з віконцем таким, що котові пролізти.

І сталося так, що в обох хатках, та одного тижня, народились дівчатка. Були вони зовсім однаковісінькі...» (Стор. 174).

Ведучи таку плавну, легку казкову розповідь, автор послідовно і логічно розвиває свій задум. Однакові народились дівчатка, але не в однакових хатах, різними були їхні матері, батьки, різним було до них ставлення сторонніх людей, хоч все це відбувалося поза свідомістю дівчаток. У дівчинки з малої хати була хвора, збідована мати, вона не могла як належить доглянути своєї дитини, досхочу нагодувати її. Від крику у дівчинки випнувся пупок, а роздратований батько бив її. Інша справа у великій хаті. Там був достаток, благополуччя.

Письменник дуже вдалими зіставленнями щораз глибше розкриває ту соціальну прірву, яка існувала між жителями великої і маленької хат. Він не переобтяжує своєї розповіді такими деталями, як, наприклад, скільки землі або худоби було в батьків однієї чи другої дівчини, але наявність багатства і крайньої бідності вмотивовує дуже переконливо і відчутно. Велику і маленьку хати відвідували часом чужі люди. «У великій хатці бачили вони гарну, чисту дівчинку, через великі вікна світило ясне сонце, людям було приємно, і вони гукали до дівчинки, і сміялись привітно, і вона до них сміялась. І люди казали:

— Ах, яка це гарна дівчинка!

А опісля зверталися до дівчиного тата:

— Дядьку Федоре, може б ви мені та позичили пару золотих.

А як приходили до маленької хатки, то бачили сміття і від смороду морщили носа. А в куточку на лахмітті бачили замурзану дівчинку з тоненькими ніжками і великим пупиком і відверталися від неї. І опісля казали сердито до дівчиного тата:

— Денисе, чи не час би вже віддати гроші? Чи то я ще за своїм добром ходити повинен?» (Стор. 174—175).

Показавши такий соціальний контраст, автор поступово розповідає, як обставини, що склалися, впливали на формування характерів двох дівчаток. Бідна дівчина почала ненавидіти людей, які відвідували їх хату тільки для того, щоб нагадати батькові про позичене. Вона дуже мріяла про зустріч із своєю ровесницею — дівчинкою з великої хати, яка, як залевняла мати, буде вгощати її смачними пиріжками.

Так воно і сталося. Влітку дівчинка з малої хатки побігла до своєї багатой сусідки, і та дійсно вгостила її пиріжками. Але така щедрість тривала недовго. Мати багатой дівчинки почала ненавидіти бідну дівчинку, обзивати жебрачкою, і свою

неприятнь прищеплювала їй дочці. І мати-багачка добилаь свого. Характер її юної доньки почав формуватися в заданому соціальному напрямку. Якось дівчатка разом з сусідським хлопчиком гралися в «коней». Хлопчик прийняв рішення підгодувати «коней», підвів їх до жолоба з вівсом і запропонував «їсти» овес. Дівчатка почали плямкати ротиками, і тут раптом виник у них перший конфлікт, до якого свідомо готували свою дочку батьки з великої хати. «Дівчинка з великої хати сказала:

— Ти не їж, бо то наш овес. Не їж.

І дівчинка з малої хати перестала плямкати ротиком, — вона так вже звикла, щоб усе було для інших, а для неї лише те, що їм із носа спаде. Але стало їй так тоскно і смутно, що вона перестала бавитись, пішла додому, загорнулась у солому і плакала там довго. Вона не знала чого. А вона плакала того, що маленька дівчинка з великої хати робиться такою ж, як і інші великі багаті люди». (Стор. 177).

Голод і злидні штовхають бідну дівчинку на жебракування, а то й на крадіжки. Хоч заробити на своє прожиття вона не може і іноді вкраде кусень хліба, щоб втамувати голод, старші люди, заможні, але безсердечні, цькують її, пускають поголос, що вона «злодійське насіннячко», непотріб. Ніхто не хотів зрозуміти справжніх причин, чому дівчинка з малої хатки «крала, брехала, дивилась спідлоба, як вовчєня, і була зла, як вовчєня». У всіх її пороках чужі люди огульно обвинувачували маму бідної дівчинки — «це мати всьому винна».

Письменник не робить ніяких своїх розміркувань щодо цього обвинувачення. Своє оповідання-казку він закінчує словами: «А втім, — це, що я розказав, і зовсім не цікаве, бо і самі ви обох дівчаток дуже добре знаєте». Автор не нав'язує читачеві своїх висновків, а дає йому на роздум і розсуд великий і серйозний матеріал, який, природно, веде його до висновку, що до скалічення бідної дівчинки її нещасна мати зовсім непричетна. Вся вина падає виключно на капіталістичний лад і соціальну нерівність і несправедливість, яка при ньому панує. Тільки капіталізм калічить і спотворює характери і життя людей, і на це автор спрямовує увагу своїх читачів.

«Оповіданнячко про лиху і про добру дівчину» знайшло свого читача і викликало жваві дискусії. О. Гаврилюка критикували, щоправда, за недосить чітке авторське відношення до кульмінаційної розв'язки твору, але в цілому зміст і ідея оповідання були зрозумілі. Один з читачів писав:

«Дай дитині з малої хати (примираючій з голоду і плачу) хліба, освіту, потім працю, і вона буде зовсім подібна до дитини з великої хати — чесна, амбітна, працьовита, без порівняння морально вища за дітей куркульсько-панських. Спробуємо не

дати «жертги», як виражалася мати з великої хати, панським шлункам, і побачимо, чи збережуть вони надальше мнимий їх стид перед крадіжкою, брехнею і т. д.»¹.

Хоч «Оповіданнячко про лиху і про добру дівчину» О. Гаврилюка не привертало до себе уваги наших критиків, воно є свідченням постійного активного втручання письменника в навколишню дійсність, показує, що О. Гаврилюк був майстром глибокого психологічного малюнку, письменником-реалістом.

3

Але якщо буржуазія обирає шлях війни, то робітничий клас капіталістичних країн, доведений до відчаю 4-річною кризою і безробіттям, стає на шлях революції. Це значить, що зрив і назрватиме революційна криза. І революційна криза наростатиме тим скоріше, чим більше заплутуватиметься буржуазія в своїх військових комбінаціях...

П. СТАЛІН.

Оповідання О. Гаврилюка «Наївний мурин», присвячене на зріванню революційної кризи в капіталістичних країнах, було надруковане вперше в журналі «Вікна» за 1930 рік. Воно являє собою великий інтерес для дослідження.

В нашій літературі є величезна кількість творів, присвячених критиці капіталістичного суспільства, але серед них оповідання «Наївний мурин» відзначається оригінальністю теми і своєрідністю творчого розв'язання. Шкода, що до цього часу про це оповідання говорилося двома-трьома загальними фразами і ніхто з критиків не вникав у суть цього твору.

Сюжет оповідання «Наївний мурин» такий: професор Гальберт привіз до Європи мурина Папуа — мешканця глухих диких лісів, представника первісної культури. «Його плем'я, — пише автор, — не знало навіть вогню, ані користі з нього, жилося лише дикими овочами та сирим м'ясом убитих палкою чи каменюкою кенгуру і інших звірів. Мова їх — це лише кількаканадцять слів, що означають найпростіші поняття і предмети, як, наприклад, «їсти», «вода», «дерево». (Стор. 160).

І цей представник «первісної культури» потрапив у цивілізовану Європу. Він не мав уяви про те, що можна збудувати, наприклад, багатопверховий будинок, їздити автомашиною, поїздом або трамваєм. Він ішов широкою вулицею і думав, що це глибока яруга, дивився на багатопверхові будинки обабіч вулиці і думав, що це стрімкі скелі, в яких сміливі люди позви-

¹ Журнал «Вікна» № 12, 1931 р.

зали собі гнізда, щоб не було до них доступу хижим звірям. Про автомашини Папуа думав, що то якісь швидкі звірі, зарочаровані чаклуном.

Не мало клопоту мав професор Гальберт з Папуа. Проте йому порівняно швидко вдалось пристосувати уяву представника первісного суспільства до навколишньої дійсності. Завдяки професорові Папуа зрозумів, що рівненські асфальтові вулиці, красиві будинки і палаци, розкішні авто і величезні кораблі — це справа людських рук, людського розуму. Професор орудував такими переконливими фактами, доводами, прикладами, що його вихованець швидко почав обожнювати капіталістичний світ.

«Чому тут, над дорогою, не ростуть ніякі інші дерева, лише ті лапаті каштани?» запитав якость Папуа.

«Тому, — відповів професор, — що ми так хочемо, щоб росли каштани, а не інші дерева, бо каштани гарні і дають найкращу тінь». (Стор. 162).

Це «ми так хочемо» уявлялося Папуа якимсь незрівняним чарівництвом, бо хіба насправді можна все зробити так, як хочеться людині? Ось на його батьківщині його земляки цілком залежать від милості природи. Вони ходять у пралісах непомітні, боязкі, борються за своє існування і ніхто з них навіть не думає, що може бути щось таке, як він цього хоче.

А професор своїми доводами вцент розсіював ті незначні сумніви щодо всеильності людини, які таїлися ще десь в закутках свідомості мурина, утверджуючи його віру в те, що все на світі зроблено людьми, все належить їм і залежить від них, тому що людина — найвищий твір природи.

«Ми з усіх піль позбирали каміння, — говорить професор, — і воно лежить тепер тут, де ми хочемо, а інакше не сміє лежати. Кожний цаль землі зрушений, зритий чи зрівняний людиною, кожне дерево і зело росте там, де ми визначили. І лише таке, яке ми хочемо. Ти глянь, тут світ здається створений нами, наш світ». (Стор. 162).

«Так ви уже все на світі поробили, ви тепер вже не маєте чого робити! — вигукнув Папуа.

Професор засміявся:

— Чому? Ось ми йдемо по кам'яній дорозі, а чому би не зробити гумової? Мешкаємо в кам'яних будинках — чому не побудувати скляних? Це ж краще! І обов'язково зробимо це, як *будемо мати вільний час!* Світ ще можна сто разів зробити кращим і приємнішим. Ось глянь (професор вказав на поле): косить чоловік збіжжя — мах косою, мах, по маленькій жменьці. А пощо це? Ось дивись, там далі коні тягнуть таку машину на колесах, а вона косить, а вона косить, та швидко ж як. А тепер така вже машина є, що разом і косить, і молотить, і зерно

сортує. Ось коли люди такими машинами досконалими *скрізь* працювати будуть, тоді легко заживуть і часу більше матимуть. Машинами зроблять куди більше, а більше зроблять — більше будуть мати». (Стор. 163, підкреслення наше).

Папуа ні в чому не міг заперечити професорові.

Але період споглядання і зовнішнього милування капіталістичним світом для Папуа скоро закінчився. Він почав цікавитися соціальними питаннями і цим завдавав професорові чимало прикросів, а сам почав щораз глибше тонути в потоці власних сумнівів щодо ідеальності і досконалості капіталістичного ладу.

Якось, проходячи біля заводу, він побачив за дротяною сіткою дуже багато новісіньких машин, які він називав «коси на колесах», а там, на полі, люди косили вручну, жали серпами, страшенно втомлюючись. Чому ж не дають людям ці жатки, щоб вони швидше закінчили жниво і мали більше часу займатися «великою роботою» по вдосконаленню світу?

Незабаром з вікна своєї квартири Папуа побачив похід погано зодягнених і виснажених людей, які несли червоні полотнища, співали пісень та вигукували якісь заклики. Раптом проти них ринулись загони озброєної поліції, яка почала стріляти, колоти штиками, бити. Виявилось, що це маси безробітних вийшли на вулиці міста вимагати праці для своїх рук і хліба для своїх родин, яким загрожувала голодна смерть. Але ж де взялися безробітні в світі, краса і суть якого вимагає ще так багато людської праці, звідки взялися обірвані і голодні люди, коли все навколо робиться так, як вони хочуть?

Іншого разу Папуа довідався знов, що країна, в якій він перебуває, більше половини своїх багатств тратить на виготовлення різних засобів для ведення війни, для навмисного винищення людей замість того, щоб за рахунок цих витрат поліпшити добробут людей. Дізнався, що війна готується з метою загарбати чужі землі, захопити колонії, поневолити туземне населення і що для цього розбою готові свідомо пожертвувати життям сотень тисяч людей.

Чому це так, в чому загадка, в чому причина такого становища?

Автор дає розумну на це відповідь, і в читача не залишається найменшого сумніву в її правильності. Причина такого ненормального стану в цілком нормальній зовні країні, таких нелюдських порядків на землі, заселеній і вдосконаленій людьми, криється в самій суті капіталістичного ладу. Непримиренні суперечності між капіталом і працею, між виробничими відносинами і продуктивними силами суспільства, між тими, кому належать багатства, — буржуазією, яка паразитує на тілі суспільства, і тими, хто створює своїм потом і мозолями ці багат-

ства, але вони не належать їм, — трудящими масами, пригнобленими і приниженими.

Папуа пізнав велику правду про капіталістичний світ, його вже не захоплює зовнішня маска цього світу, бо переконується, що, як каже народне прислів'я: «не все те золото, що блищить». Його серце по вінця сповнюється ненавистю і людською образою до тяжкого кривдника трудящих — капіталізму. Папуа ганьбить капіталістичний лад. Цей представник первісного суспільства говорить Гальберту, який представляє капіталістичний світ, таке:

«Спершу я гадав, що дістався до країни мудрості, подивляючи ваші машини. Але коли у вас ті, що убили десять мільйонів, називають злочинцями тих, що не хочуть убивати, а ті, що руйнують продукцію, замикаючи фабрики, називають злочинцями тих, що з ними не хочуть погодитися, і це у вас зветься «право», то *ваша уся технічна мудрість є нуль супроти вашої геніальної суспільної глупоти*». (Стор. 173, підкреслення наше).

Оповідання складається з двох майже цілком окремих частин і фіналу, закінчення, в якому автор через призму світобачування Папуа дає логічну розв'язку того, «чого вартий капіталістичний лад».

В першій частині автор дає історичний фон переростання капіталізму у найвищу і останню фазу свого розвитку — імперіалізм, показує ті невиліковні недуги капіталізму і нові соціальні сили, що доведуть капіталізм до остаточної загибелі.

В історії ВКП(б) сказано, що «...капіталізм в кінці XIX і на початку XX століття остаточно переріс у найвищий і останній ступінь свого розвитку — імперіалізм. При імперіалізмі здобули вирішальну роль у житті капіталістичних держав потужні об'єднання (монополії) капіталістів і банки. Фінансовий капітал став хазяїном у капіталістичних державах. Фінансовий капітал вимагав нових ринків, загарбання нових колоній, нових місць для вивозу капіталу, нових джерел сировини»¹.

Відправною позицією оповідання О. Гаврилюка «Наївний мурин» є боротьба між імперіалістичними країнами за переділ уже поділеного світу і, зокрема, боротьба між Німеччиною і Англією за «придбання» нових колоній за рахунок менш сильних капіталістичних країн. І Німеччині і Англії доводилось думати «... не стільки о захваті «свободних» земель і викраиванні «сфер впливання» в неподілених странах, сколько о том, чтобы отнять колонии и «сферы влияния» у других капиталистических держав. Дело шло, таким образом, не только о разделе, но и о переделе ранее захваченных территорий»².

¹ Історія ВКП(б), Короткий курс, Держполітвидав УРСР, 1946, стор. 152.

² Історія дипломатії, Том другої, стор. 107—108.

До висновку, що О. Гаврилюк має на увазі боротьбу з нові колонії, приходимо на підставі того, що письменник говорить на початку свого оповідання про державу Конго і Анголу. Заселена племенами негрів — банту, Ангола входила до складу негритянської держави Конго. Європейцям Ангола стала відомою наприкінці XV століття, коли її відвідав португальський мореплавець Дієго Као. Поневолення анголійського населення португальці, як і всі капіталістичні колонізатори, почале з насильницької християнізації, яка розчищувала дорогу встановленню рабства і найрозгнужданішої експлуатації. Португальські колонізатори організовували облави на негрів і торгували ними та буквально на їх кістках збудували через дикі, непрохідні ліси залізницю для ще ефективнішої експлуатації природних багатств Анголи.

Про нещасних негрів — жителів Конго і Анголи, О. Гаврилюк пише, що вони не одну сотню «палок від європейців одержали і при будові залізниці через ліси на плечах каміння носили, і взагалі усю цивілізацію, від рому починаючи, а карабіном кінчаючи, пізнали». І ця змучена в багатовіковому колоніальному ярмі країна, разом з іншими колоніями Африки, в кінці XIX століття стає об'єктом боротьби німецьких, французьких і англійських імперіалістів.

В 1891 р. в Німеччині була створена реакційна Пангерманська спілка, яка, виражаючи інтереси монополістів і крупних промисловців, поставила перед урядом вимоги захоплення колоній в Африці і Південній Америці. Спілка закликала уряд до активізації своїх дій щодо переділу колоній, рекомендуючи почати з володінь малих країн (Португалія, Бельгія) і не зупинятися навіть перед загарбанням колоній Англії і Франції.

Німеччина починає протидіяти англійській колоніальній політиці. Вона заперечує проти оренди Англією смуги землі в Конго, яка потрібна була англійцям для встановлення територіального зв'язку між британськими володіннями в басейні Нижнього Нілу і Британською Південною Африкою, заохочує до боротьби проти Англії бурські республіки тощо. Таким чином, конфлікт між Німеччиною і Англією починався в Західній Африці, в Конго і Анголі.

Англія вже виявляла готовність поступитися своїми інтересами в Західній Африці на користь Німеччини і розділити з нею португальські колонії, хоч, як сказано в «Історії дипломатії», «Солсбери и Чемберлену¹ не очень улыбалась мысль давать Германии новые куски Африки, тем более, что в португальских колониях уже хозяйничал английский капитал»².

¹ Солсбери — тогочасний англійський прем'єр, Чемберлен — тогочасний англійський міністр колоній.

² История дипломатии, Том второй, стор. 131.

Отже, репліка Джона в другій частині оповідання — «крім цього, проклятущий німець зазіхає на наші колонії, з котрих ми маємо мільйони прибутків» — має під собою історичну достовірність.

Давши картину колоніального гноблення в Західній Африці і боротьби між імперіалістичними хижаками за ще більше посилення цього гноблення, О. Гаврилюк підкреслює, що герої його оповідання належав до племені, якому пощастило не знати колонізаторської цивілізації. Він походив «десь аж з Ґетрів Нової Гвінеї... він не то, що антрополога якого, а навіть місіонера чи пляшки рому не бачив (пляшка рому, як звісно, — іронічно зауважує письменник, — швидше за усю цивілізацію до диких країн доходить)».

Нову Гвінею заселяють, як відомо, папуаси, і тому героя свого оповідання О. Гаврилюк назвав просто Папуа. Цьому ошелешеному враженнями технічної озброєності капіталізму, по-дитячому наївному дикунові автор протиставляє апологета капіталістичного ладу — професора Гальберта, який своїми розмовами про нібито невичерпні цивілізаторсько-перетворювальні можливості буржуазного ладу доводить Папуа до екстазу. Для мурина капіталістичний світ уявляється чимсь божественним, і він навіть не припускає думки, щоб у такому чудо-світі люди не жили, «як в бога за пазухою». До того ж, це враження запопадливо підтримувалось Гальбертом, який на кожному кроці, наче святу заповідь, втовкмачував у голову свого підопічного, що капіталізм — це суцільний прогрес, удосконалення, прагнення до кращого, задоволення всіх людських потреб і бажань тощо.

Автор наділив Гальберта багатьма перевагами над Папуа. Він був людиною високоосвіченою — професором. Гальберт для Папуа був людиною «безмежно мудрою, втіленням розуму, бездонною криницею мудрості і добра». А Папуа для Гальберта був тільки «дикуном і закінченим дурнем», який нічого не розуміє.

Завдяки тому, що автор наділив Папуа, крім наївності, ще й такими рисами, як допитливість і природний, логічний спосіб мислення, ми бачимо, як в міру фактичного зіткнення з життям його наївність поступається критичному ставленню. З першого «чому», яке задав Папуа професорові, у зв'язку з питаннями, що стосувалися суспільного життя, починається переростання наївності у свою протилежність. Папуа спочатку насторожується, йому здається, що він ще не до кінця зрозумів премудрості буржуазної науки про суспільство, але потім, коли вже остаточно переконався в її облудливій суті, він обурюється всією своєю глибоко людяною душею і відіграє в оповіданні роль викривача і критика буржуазного ладу.

«Чому ж фабрика його (капіталіста) власність, а не їхня (робітників — Ю. М.)? — питає Папуа.

— Бо він одержав її від батька, — відповідає професор.

— А батько?

— Побудував.

— Фабрику?! Неправда, я бачив фабрику і бачив, як будують. Фабрику не може побудувати один чоловік». (Стор. 165).

Такою, на перший погляд, наївною аргументацією Папуа ставить професора буржуазної соціології в тупик і крок за кроком розвінчує весь уклад буржуазної дійсності. Так само, як з фабрикою, він заперечує природну можливість існування права власності на землю: «як же земля може бути приватною власністю, коли її ніхто не будував».

Викривши невігойну хворобу капіталізму, якою є приватна власність, маючи на своєму боці симпатії читача, Папуа своєрідно анатомує капіталістичний лад і досить-таки відчутно бичує його апологета Гальберта.

«Багато я бачив тут різних див, — говорить він, — просто ціла країна чудес. Але ви, пане, розказали мені, що то не є чудеса і немає на світі ніяких чудес, бо усе має причину, а люди застосовують усе для себе на користь. А пізніше сказали ви, що іще не кінець роботі, що іще сто разів краще на світі зробити можна, лише часу не вистачає з усім упоратись. І мріяв я про це вічне вдосконалення світу. Але виявляється, що є на світі якісь безробітні, що робити хочуть і не мають роботи, в той час, як світ без меж вдосконалювати можна. А ще чудніше, що цих людей б'ють за те, що вони робити хочуть... І не б'ють того якогось «господаря», що людям робити не дає, бо видумали, що він якийсь «власник» і фабрика є його. А як вона може бути його, як її він не міг збудувати, а, крім того, навіщо ж вона йому одному... Один чоловік лише замкнути її може¹. Ось тепер володіє нею один, і стоїть вона замкнута, без користі...» (Стор. 166).

Професору Гальберту не допомогли його софістські викрутаси, його намагання представити капіталістичну дійсність, як єдино розумну, непорушну і досконалу та примирити непримиренне — класові суперечності. Він не може протиставити доводам Папуа жодного більш-менш переконливого аргументу і, відчуваючи свою цілковиту немічність, грубо зневажає його, виявляючи цим ще й жалюгідність своєї культури. Ясно, що з професором Гальбертом терпить поразку буржуазна соціологія, і взагалі вся буржуазна наука, банкрутство якої показане

¹ Набране врозрядку було сконфісовано.

О. Гаврилюком в оповіданні «Наївний мурин» досить переконливо.

Відомо, що російський антрополог, географ і етнограф Міклухо-Маклай, вивчаючи і досліджуючи безпосередньо життя папуасів Нової Гвінеї та інших народів Океанії, беззаперечно довів фізичну і психічну рівноцінність всіх людських рас. Але реакційна буржуазна наука в інтересах капіталістичної експлуатації і імперіалістичної колоніальної політики заперечувала та заперечує ще й сьогодні принцип рівноцінності і рівноправності рас.

Професор Гальберт, показуючи Папуа технічно-економічні досягнення капіталізму, завжди підкреслює, що це нібито наслідок расових переваг європейських народів, а його (Папуа) співвітчизники начебто нездатні до самостійного економічного, політичного і культурного розвитку і тому самим «божим провидінням» приречені бути колоніальними рабами.

Буржуазний вчений Гальберт весь час твердить про «расову неповноцінність» неєвропейських народів і при кожній нагоді замазує суперечності капіталізму. Говорячи про природу, він каже, що «ніщо не діється без причин» (підкреслення автора — *Ред.*)... а ми, учені, пізнали уже і землю, і воду, і те, що у небі, і ніде не знайшли нічого такого, що діялось би без причини» (Стор. 161).

Проте коли мова йде про класове суспільство, то Гальберт навіть не натякає на причини, він вперто не хоче бачити причин, які породили в умовах капіталізму такі жорстокі соціальні несправедливості, як експлуатація людини людиною, безробіття, голод тощо. Буржуазні соціологи, представником яких є професор Гальберт, намагаються приховати від народних мас суперечності капіталізму. Вони вбачають причину безробіття і злиднів не в капіталістичному способі виробництва, а в розвитку техніки, в поширенні марксизму тощо. А хіба не так поступає Гальберт, хіба не він «пояснює» Папуа, що причиною безробіття є те, що робітники «нарobili стільки, що вже нікуди діти, нікому вже не треба».

О. Гаврилюк, будучи обізнаним з працями Ф. Енгельса, з дослідженнями російського вченого Міклухо-Маклая, з працями великого революційного демократа М. Г. Чернишевського в галузі рівноцінності рас, вшент розбиває буржуазно-об'єктивістські, софістські твердження Гальберта і піднімає свій голос протесту проти використання науки в цілях пригноблення колоніальних народів. Як в питаннях про походження людини та її рас, так і в питаннях про суспільство, класові суперечності, назрівання революційної ситуації тощо О. Гаврилюк стоїть на вірних марксистсько-ленінських позиціях. Він розвінчує соціал-демократичну теорію «організованого капіталізму»,

показує його неминучий крах, оскільки робітничий клас активно готується до революції, до остаточного штурму капіталізму.

В другій частині свого оповідання О. Гаврилюк показує, що соціальні суперечності, які роздирають капіталістичний лад, доводять до кровопролитних загарбницьких воєн, якими буржуазія намагається продовжити своє існування, «оздоровити» капіталізм.

Оповідання «Наївний мурин» написане в 1930 році. Був це час небувалої по силі економічної кризи, яка вибухла в країнах капіталізму в кінці 1929 року. Криза перевиробництва промислових товарів, переплівшись з кризою аграрною, охопила Польщу, Румунію і балканські країни, США, Японію і Китай та інші країни капіталістичного світу. Світова економічна криза сприяла зростанню безробіття і різкому зниженню життєвого рівня трудящих капіталістичних країн. Загальна кількість безробітних досягла 30 мільйонів чоловік.

В травні 1930 року в Вашингтоні відбулася конференція найкрупніших банкірів 48 країн, на якій панувала справжня розгубленість між банковими королями з приводу затьожності і широкого розмаху кризи. Директор англійського банку Андерсон говорив: «Мы безмерно богаты в отношении нашего материального состояния, но мы все страдаем. Страдаем мы не потому, что нам нехватает пищи или одежды, не потому, что товары дороги, но потому, что склады наши забиты дешевыми товарами, которых никто не покупает, наши гавани заполнены кораблями, которых никто не фрахтует, а рабочие наши везде и всюду ходят в поисках работы. Что-то выпало из механизма нашей цивилизованной жизни»¹.

Правда, останнім реченням Андерсон нагадує нам героя нашого оповідання Папуа, коли той не міг зрозуміти причини руху автомобіля. Читачеві зрозуміло, що те «щось», що випало з механізму капіталістичного господарства, сталося не випадково, а що криза, як говорили ще К. Маркс і Ф. Енгельс, є невідступною супутницею буржуазного ладу.

Професор Гальберт в оповіданні О. Гаврилюка теж говорить про той розлад, який викликала в капіталістичній суспільній машині світова криза. Появу на вулиці безробітних текстильників він пояснює Папуа, як наслідок того, що власник закриття фабрики, бо нікуди йому дівати виробленої матерії: «...робітники хочуть їсти, а полотна свого не найдуться. Поки розпудувалось, то робітники мали гроші і купували хліб». Отже, нема покупців на промислові товари, хоч люди мають велику потребу в них, але, доведені до крайнього зубожіння капіталістами, вони не можуть їх купити, а буржуазія шукає

¹ «История дипломатии», Том третий, стор. 409.

виходу з кризи в загарбанні нових колоній, мріє про нові ринки збуту, нові сфери економічного впливу.

«Непримиренні суперечності між характером продуктивних сил і виробничими відносинами дають знати про себе в періодичних кризах перепродукції, коли капіталісти, не знаходячи платежоспроможного попиту внаслідок ними ж учиненого розорення маси населення, змушені спалювати продукти, знищувати готові товари, припиняти виробництво, руйнувати про-дуктивні сили, коли мільйони населення змушені терпіти голод і голод не через те, що товарів невистачає, а через те, що товарів вироблено надто багато.

Це значить, що капіталістичні виробничі відносини перестали відповідати станові продуктивних сил суспільства і стали в непримиренну суперечність з ними»¹.

Розвиток кризи викликав загострення боротьби за ринки і сфери впливу між головними імперіалістичними країнами, які вперто шукали виходу з кризи і, по можливості, за чужий рахунок. Імперіалістичні агресори підняли було крик, що причиною кризи нібито є... Радянський Союз, і почали фактично готуватись до чергової агресії проти СРСР. «Ненависть міжнародної буржуазії до єдиної в світі держави пролетарської диктатури та її революціонізуючого впливу виявляється в спробах організації економічної блокади, в боротьбі проти радянського експорту, в кампанії церковників, у шаленій наклепницькій кампанії буржуазної і соціал-демократичної преси, у посиленій підготовці війни проти СРСР»².

Про підготовку міжнародного імперіалізму до чергового злочину — війни проти СРСР йде мова і в оповіданні О. Гаврилюка.

В час найбільшого розпаду пропаганди антирадянської війни молодого хлопця Джона, який перебував під впливом Папуа, настроєного проти воєн, призивають на військову службу. Але Джон заявив військовим чиновникам, що служити у війську не буде.

«Офіцери зглянулися, заскочені тою несподіванкою. Почали питати:

- Ви баптист? Унітаріанець?
- Ні.
- Толстовець?
- Ні.
- Комуніст? — уже шорстко.

¹ Історія ВКП(б), Короткий курс, Держполітвидав УРСР, 1946 р., стор. 119.

² ВКП(б) в резолюціях і рішеннях, частина II, Держполітвидав УРСР, Київ, 1950 р., стор. 404

— Ні.

— Чому ж ви відмовляєтесь?

— Не хочу убивати людей без потреби.

— Ви гадаєте, що ми такі кровожери, що готові вбивати людей без потреби? — обурились офіцери. — Але скажіть, коли більшовики підбурюють проти нас наші колонії, ми маємо не боронити своїх прав?.. Нам зовсім не боронитися перед червоною загрозою? Чи, може, по-вашому, більшовизм не є загрозою? (Стор. 171—172).

Прикриваючись фальшивою пропагандою про те, що Радянський Союз, який проводив послідовну мирну політику і приступив до генерального розгортання соціалістичного будівництва, начебто посягає на колонії капіталістичних країн, міжнародна імперіалістична наволоч підняла істеричний гавкіт на країну соціалізму. А папа Пій XI 10 лютого 1930 р. навіть звернувся був до віруючих в усьому світі з посланням, в якому закликав до «хрестового походу» проти СРСР.

До питань висвітлення зовнішньої і внутрішньої політики імперіалістичних держав О. Гаврилюк в оповіданні «Наївний мурин» підходив з правильних, марксистських позицій. В питанні зовнішньої політики імперіалісти дотримувались політики розпалювання нової війни, маскуючись пропагандою захисту перед «червоною загрозою». Письменник розкрив це «обмінном» думок між Джоном і військовими чиновниками з приймальної комісії. В галузі внутрішньої політики імперіалісти вели лінію на приборкання робітничого класу і терор проти революційних і прогресивних елементів. Автор показує в своєму оповіданні політичну демонстрацію робітників, що є виявом їх революційної свідомості. Проти робітників, які йшли під прапором соціалістичної революції — червоним прапором, уряд вислав озброєні поліцейські загони, бо це відповідало його політиці приборкання і терору.

Далі О. Гаврилюк показує усвідомлення імперіалістичної політики прошарком тих людей, які були далекі від політичної боротьби, людей «нейтральних», діяльність яких до цього не відзначалася соціалістичною свідомістю. Такий в оповіданні Джон. Автор не знайомить читача з його біографією, читач не знає, чи Джон ремісник, чи працює десь на підприємстві, чи, може, за прилавком в якомусь магазині. Невідомо, чи Джон з робітничої чи з дрібноміщанської сім'ї. Відомо тільки, що Джон був веселий, безжурний хлопець, який ніколи не втручався до політики, до якихось соціальних проблем. В розмові з Папуа він з дитячою наївністю говорить про свою майбутню військову службу, як про цілком природне явище, розповідає про першу імперіалістичну війну, на якій убили «десять мільйонів, а скалічили вдвое більше», але ніяк не може пояснити

причин виникнення цієї імперіалістичної бойні. «Звісно, війна». Щось там було таке, якась причина. Одним словом, щось там було, — я докладно не знаю, що, а, може, і ніхто докладно не знає. Одним словом, була велика війна» (стор. 170) — так безпорадно пояснює Джон причину виникнення війни.

Але прослідкуємо за Джоном далі, як швидко перероджується він, коли йому роз'яснили суть імперіалістичних воєн і він зрозумів, що ведуться вони в інтересах купки імперіалістичних хижаків для того, щоб ще жорстокіше експлуатувати трудящих, коли соціалістичну свідомість він почерпнув, так би мовити, ззовні. Джон став невпізнаний.

На доводи офіцера, що війна проти Радянського Союзу потрібна для того, щоб захистити свої (імперіалістичні) права в колоніях, Джон відповідає: «Ви не маєте на колонії ніяких прав. Ви колоній не створили, значить, вони не можуть бути власністю. Ви створили гніт в колоніях, та цю свою власність можете собі забрати». (Стор. 172).

Це говорить Джон, який, і це навмисне підкреслює автор, «ніколи раніше подібних думок не висловлював».

Джон не тільки правильно оцінює грабіжницьку колоніальну політику імперіалістичних держав, він, і в цьому величезна заслуга автора, має своє переконання про так звану «червону загрозу», придуману ворогами радянського народу, він піднімає свій голос на захист соціалістичної держави.

«Так, тепер я не гадаю, що більшовизм є безпекою, — говорить Джон офіцерам, — але я знаю, що ніколи не було такої небезпеки, що грозила б убивством десяти мільйонів людей та знищенням третини усього багатства на землі, а війна знищила і обіцяє повторитися. Більшої небезпеки немає, і гурагани, і землетруси за тисячу років не знищили стільки». (Стор. 172).

Критикуючи імперіалістичні війни, Джон виступає проти капіталістичного ладу і прямо говорить, що найбільшою небезпекою для людства є імперіалізм.

Джона заарештували і засудили до довічного ув'язнення як «ворога держави». Інакше не могло бути, тому що Джон політично прозрів, а імперіалістичні палії війни особливо бояться прозріння мас.

Ми визначили час і смисл зображуваних подій. Не говорили тільки про місце — де, в якій країні відбувалися події, що послужили авторові матеріалом для його оповідання. Можна подумати, що це відбувалося в Англії, бо в оповіданні мова йде про колонії, а Англія має колоніальні володіння, ну і, нарешті, Джон — це англосаксонське ім'я. Так, власне, думали польські цензори, коли давали дозвіл друкувати оповідання «Наївний мурин» в журналі «Вікна», викреслюючи з твору ті

місця, які, на їх думку, могли мати відношення до тих політичних і соціальних порядків, що існували в панській Польщі. Що це було дійсно так, можемо підтвердити офіціальним документом — випискою з протоколу Львівського окружного суду в справі оповідання О. Гаврилюка «Наївний мурин»:

«Виписка з спільного протоколу від 28. XI. 1930 року.

Окружний суд, відділ VI кримінальний у Львові в справі конфіскації № 11 часопису «Вікна» за листопад 1930 р. до сигн. VI. I. Пр. 386/30 на закритому засіданні 28 листопада 1930 р., заслухавши міркування прокурора окружного суду у Львові, ухвалює: визнати справедливою здійснену 22 листопада 1930 року прокурором окружного суду у Львові конфіскацію часопису п. н. «Вікна» № 11 за листопад 1930 р., що містить в матеріалі п. н. «Наївний мурин» а) в розділі від слів «А ще чудніше до «нічого», б) в розділі від слів «І земля» до «будуть», с) в розділі від слів «І ти підеш» до «пакощі», d) в розділі від слів «сказав» до «буде», e) в розділі від слів «так тепер» до «в'язницю», f) в розділі від слів «Тому» до «безладдя» злочин ad розділ I abc проступку з §§ 305 ук. ag розділ I cde проступку з § 65 а ук., а особливо ad розділ If. Наказати знищити все видання і згідно з § 493 рк. заборонити розповсюдження цього часопису. Одноразово наказується відповідальному редакторові цього часопису, щоб сьогоднішню судову ухвалу вмістити безкоштовно в найближчому номері і то на першій сторінці. Невиконання цього наказу матиме наслідки, передбачені в § 21 уст. друк. від 17. XII. 1862 № 6 ex 1863 ДЗПП, цебто, засудження до штрафу 400 злотих.

Мотиви:

Оголошення друком перелічених вище розділів статті має на меті під Іаb) захитати правові поняття власності, під e) хвалити комуністичний лад, як протилежний суспільному ладові Польщі, під cde) пропаганда проти військового обов'язку на шкоду обороноздатності держави і таким чином розповсюдження погорди і ненависті до Польщі, під If) схилити незаможні верстви населення до ворожого ставлення до інших суспільних верств, що відповідає проступкам злочину з § 65 а ук.»¹ — і т. д. і т. п.

Словом, написали польські пани на оповідання О. Гаврилюка ціле кримінальне вірую. Пригадується поезія західнобілоруського революційного поета В. Тавлая «Про мої вірші»:

...Потім їх судили — недаремно.
І шпиків на допиті, як слід,
На хресті клялися, достеменно,
Що не вірші це, а динаміт.

¹ Переклад з польської автора.

Прокурор статтю закону смикав,
Видивлявся в кожен мій рядок.
Потім пальцем обережно тикав,
Визначавши: за рядок — годок!

(Переклад Т. Масенка).

Отак робили і львівські тогочасні прокурори та судді — смикали по статті, а то й по дві з карного кодексу, залежно від політичної гостроти рядка. Шість білих плям з надписом «сconfісковано» залишилось в оповіданні після їх втручання. Не без задоволення, очевидно, думали вони, що своїми конфіскаціями позбавили оповідання актуальності в межах Польщі, бо всі рядки, які могли нанести шкоду «могутності» польсько-шляхетської держави, забілені, а про англійські порядки хай собі читають, бо до нас, мовляв, такі наївні мурина не приїжджають. І завдяки цій своїй політичній короткозорості поліцейські цензори несвідомо зробили величезну послугу революційній літературі, бо оповідання О. Гаврилюка не втрачало своєї революціонізуючої сили навіть після скорочень цензури.

Пригадаємо передмову Карла Маркса до першого видання «Капіталу», в якій він писав: «Классической страной капитализма является до сих пор Англия. В этом причина, почему она служит главной иллюстрацией для моих теоретических выводов. Но если немецкий читатель станет фарисейски пожимать плечами по поводу тех условий, в которые поставлены английские промышленные и земледельческие рабочие, или вздумает оптимистически успокаивать себя тем, что в Германии дело обстоит далеко не так плохо, то я должен буду заметить ему: *De te fabula narratur!* (О тебе эта история рассказывается!)»¹

Оповідання «Наївний мурина» мало пряме відношення і до капіталістичної Польщі, яка послушно ходила в англо-американській імперіалістичній упряжці. Бо коли його проаналізувати з точки зору тогочасної польської дійсності, то воно тільки й Польщі стосується. Тут вам і масове безробіття, і жорсткий терор проти зреволюціонованого робітничого класу, і гарячка колоніального паразитування (своїми колоніями польська шляхта вважала Західну Україну і Західну Білорусію) і вкрай нахабна антирадянська пропаганда та пропаганда війни проти СРСР.

Проте О. Гаврилюк навмисне не окреслював географічного місця відображених у своєму творі подій. Його оповідання відбивало правдивий стан, так би мовити, всесвітнього капіталістичного господарства, і читач Англії, Польщі, Німеччини, Канади, Америки, Франції та інших буржуазних країн міг

¹ К. Маркс, Капитал, том I, Госполитиздат, Москва, 1949, стор. 4.

з цілковитим переконанням сказати: «Ще ж про нас, про нашу країну, про наші порядки написано». Поставимо це в особливу заслугу авторові, який у невеликому обсягом оповіданні піддав такій умілій критиці всю буржуазну систему.

Після надрукування оповідання «Наївний мурин» читачі — українці, поляки, білоруси, євреї — писали до редакції «Вікон» листи, в яких висловлювали свої враження про твір. Наведемо кілька уривків з таких листів:

«У конкурсних прозових творах Бобровича, Чулого, Сопілки, Вакули й Чорненського нема майже нічого оригінального: сучасна буденщина, замало пролетарської рішучості й героїчності. Зате «Наївний мурин» побив рекорд щодо гостросюжетності й актуальності» (група читачів «Вікон»).

«Найкраще сподобався нам «Наївний мурин», як той дикун бачив, як йшли безробітні, і про хлопця Джона, як він не пішов воювати і потрапив до в'язниці» (гурток працюючої молоді з Полісся).

«Колоски» Михайлюка слабші, багато кращий «Наївний мурин» О. Гаврилюка. Трохи нелогічності в перебігу подій, але змістом, ясно висловленими тенденціями бере верх» (лист інтелігента).

«Редакція «Вікон» повинна проламати ворожий фронт на відтинку літератури і мистецтва. Більше таких творів, як «Наївний мурин» О. Гаврилюка» (політв'язень).

Ці скупі на похвали, але щирі відгуки рядових читачів були для письменника найбільшою нагородою. Читач — робітник, трудящий селянин полюбили письменника, чекали його нових творів.

На конкурсі творів, оголошеному редакцією журналу «Вікна» на тему боротьби проти капіталізму, оповідання «Наївний мурин» було премійоване (всього на конкурс було надіслано 24 твори, відзначено преміями 2). В своєму рішенні журі конкурсу писало:

«Розглянувши присланий матеріал з ідеологічного і мистецького боку, журі постановило признати другу нагороду (першої не було — Ю. М.) оповіданню О. Гаврилюка «Наївний мурин» за гострий і задовільний з мистецького боку показ недоречностей капіталістичного ладу».

Оповідання було видане у видавництві «Вікна» окремою книжечкою. Пізніше його передрукували деякі прогресивні газети і журнали Америки, Канади, Чехословаччини. Так оповідання О. Гаврилюка «Наївний мурин» вийшло на міжнародну арену боротьби трудящих проти капіталізму. Воно стало здобутком інтернаціональної пролетарської літератури.

Урядовий цензор по сторінках оповідання «Наївний мурин», як говорив колись М. Горький, «гуляв, як голодна свиня

по городу». Він викреслював ті рядки, в яких автор говорив про політичне і економічне насильство буржуазії, про симпатії трудящих до Радянського Союзу, в яких висловлював свої антивоєнні погляди.

Український радянський читач, на жаль, ще й досі не знає повного тексту оповідання О. Гаврилюка «Наївний мурин», бо текст, надрукований у «Вибраних творах» О. Гаврилюка, ще рясніє білими плямами сконфіскованого польською буржуазною цензурою матеріалу. Кілька років тому нам вдалося виявити повний текст оповідання і зробити відповідні корективи в збірці «Избранные произведения», яка вийшла у видавництві «Радянський письменник» до Декади українського мистецтва і літератури в Москві. Через те, що однотомник творів О. Гаврилюка, до якого ввійде оповідання «Наївний мурин» в повному, авторському тексті, українською мовою готується Держлітвидавом України до видання значно пізніше, дозволимо собі, для поінформованості читача, навести сконфісковані уривки оповідання. Орієнтуватися будемо на згадану вже збірку письменника «Вибрані твори».

На сторінці 166 книги в дужках написано: «11 рядків сконфіковано цензурою». Ось ці рядки:

«А ще чудніше, що цих людей (мова йде про демонстрацію безробітних, проти якої власті кинули озброєні загони поліцейських — Ю. М.) б'ють за те, що вони робити хочуть, начеб краще було, коли б люди не працювали, лише напрацьоване з'їдали та зношували. І не б'ють того якогось «господаря», що людям робити не дає (а коли б робили, то би більше на світі добра було), бо видумали, що він якийсь «власник», і фабрика є його. А як вона може бути його, як її він не міг збудувати, а, крім того, навіщо ж вона йому одному, коли одна людина у фабриці нічогосінько не зробить, бо треба, щоби ті вугілля натаскали, а ті в печі палили — пару гріли, а ті те, а ті інше, — як же вона одного чоловіка бути може. Один чоловік лише замкнути її може, а більш нічого».

На сторінці 167 сконфіковано:

«І земля власна.

— А як же земля власна? Її ж ніхто ніколи не побудував. І... і що ж, нарешті, робити мають ті люди (безробітні — Ю. М.). Вони ж їсти мусять, все одно ж щось їсти будуть».

На сторінці 171 сконфіковано рядки:

«І ти (звертається Папуа до Джона — Ю. М.) підеш учитися вбивати людей, не знаючи навіщо, і будеш з'їдати хліб, марнуючи час на такі підлі пакощі».

І далі:

«...Сказав (Джон — Ю. М.) просто військовим урядовцям, що служити у війську не буде».

На сторінці 172 викреслено цензурою таке:

«Так тепер я не гадаю (слова Джона — Ю. М.), що більшовизм є небезпекою, але я знаю, що ніколи не було такої небезпеки, що грозила б убивством десяти мільйонів людей та знищенням третини і обіцяє повторитися. Більшої небезпеки немає, і гурагани, і землетруси за тисячу років не знищили стільки. Що мали на це говорити військові урядовці? Розуміється, обурилися й заарештували Джона як ворога держави та присудили незабаром на довічне в'язницю».

І останнє на сторінці 173 сконфісковано резюмевання Папуа:

«Тому у вас існує власність, що чорні напасники (поліція — Ю. М.), ці злочинці обстоюють за тим божевільним хазяїном. І це є те ваше «право». А від того «права» обов'язково люди будуть голодні й обдерті, бо робота йде без найменшого ладу, а «злочинець» у вас той, хто виступає проти того безладдя».

Значення оповідання О. Гаврилюка для тодішньої політичної боротьби пролетаріату і виховної роботи серед трудящих мас, яку проводило революційне підпілля, — важко переоцінити.

О. Гаврилюк, аналізуючи суспільне життя в класовому суспільстві, спирається на єдино вірну наукову теорію про розвиток природи і суспільства — теорію марксизму-ленінізму. Письменник, застосовуючи положення марксистської діалектики, показує боротьбу старого і нового, класову боротьбу пролетаріату проти капіталізму, яка є явищем неминучим і закономірним, він сміливо викриває суперечності капіталізму.

Зрозуміло, що в оповіданні «Наївний мурин» знайшли свій вияв класові погляди автора. Підтвердженням цього є головна лінія твору Папуа — Гальберт, а також в певній мірі Папуа — Джон, де буржуазному об'єктивізму і ідеалізму протиставляється марксистський матеріалізм.

Наприклад, професор Гальберт, як апологет капіталістичної суспільно-економічної формації, беззастережно захищає соціальний і економічний режим буржуазії, дивлячись на всі його суперечності з позицій їх непереборності: «*Так має бути*» — щоб були бідні і багаті, щоб були криза і безробіття, приватна власність і війна, і навіть те, що, як пише автор, «лоно природи» в Європі «обмотане дротами», маючи на увазі тюрми і концентраційні табори для тих, які вважають, що «*так не повинно бути*». Гальберт з усіх сил прагне довести Папуа, що капіталістичний лад життєздатний, і голосливо твердить, що соціальні суперечності не являють для нього суттєвої загрози. А коли не може в чомусь подолати опори логіки свого опонента, то просто каже, що це... не його галузь, бо «це пи-

тання соціології, — виправдовується він, — а я природник. Але ти постарайся, постарайся зрозуміти».

І Папуа зрозумів, але зрозумів те, що ясне і природне для кожного матеріаліста, що впливало із світогляду самого автора. Він зрозумів, що в суспільстві визрівають такі соціальні сили, які зірвуть несправедливий, антагоністичний лад, що ці сили — революційний пролетаріат, ведучи послідовну боротьбу проти капіталізму, заставляють історію працювати на користь нового суспільного ладу — соціалізму. О. Гаврилюк послідовно довів цю діалектичну необхідність і показав свого головного героя прямим і відкритим прихильником матеріалістичної концепції.

В «Наївному мурині» Олександра Гаврилюка, як і у всіх інших творах, чітко виявлена класова ідеологія письменника, його класові симпатії й антипатії, це оповідання було засобом пропаганди класових тенденцій і політичних переконань автора. Твори Олександра Гаврилюка, і зокрема оповідання «Наївний мурин», сповнені пролетарською, комуністичною тенденційністю, партійністю. Крім самих творів письменника, комуністична партійність яких очевидна, маємо ще й окремі докази того, що О. Гаврилюк до глибини розумів основне положення марксистсько-ленінської науки про літературу, яке полягає в твердженні, що література є ідеологією, і в своїй літературно-творчій практиці він відстоював тенденційність літератури, боровся за її ідейну чистоту і комуністичну партійність.

Із статті Ярослава Галана «Автор незакінченого роману» ми вже знаємо про те, як О. Гаврилюк відстоював на засіданні редколегії «Вікон» класову тенденційність оповідання «Наївний мурин» від нападів троцькістів і примиренців, які, на жаль, проникли були до редакції журналу.

Вище, в одному з відгуків читачів про оповідання «Наївний мурин», ми наводили приклад, коли, відзначаючи високу ідейність твору, О. Гаврилюку закидали «нелогічність у перебігу подій». Цей закид не є безпідставним. Дійсно, уважному читачеві така розхристаність подій і неухважність автора до історичної послідовності, безумовно, кидається у вічі. Наведемо кілька прикладів: якщо Німеччина захопила свої перші колонії в 1883—1885 рр., а колоніальні конфлікти з Англією виникають на початку 90-х років, то фігурування цих історичних фактів, віднесених, скажімо, до 20-х років ХХ століття, є дійсно нелогічним, тому що Німеччина після розгрому в 1918 р. втратила не тільки Анголу, але й т. зв. «трикутник Конго» на південь від ріки Ровуми (Східна Африка) і ніяких колоніальних конфліктів з Англією не мала і англійським колоніям не загрожувала. Далі йде мова про те, що начебто

більшовики підбурювали проти Англії її колонії, хоч дія сто- сується середини XIX століття і т. п.

Проте ми не бачимо потреби розглядати це як недолік твору чи недогляд автора. Він мав повне право поводитися з мате- ріалом на свій розсуд, пам'ятаючи тільки про одне: створити такі картини життя, так організувати події і подати їх у такій інтерпретації, щоб вони переконували читача і доносили ту ідею, якій присвятив письменник свій твір. Скажемо прямо, що створення О. Гаврилюком до деякої міри штучних історичних паралелей і ситуацій цілком виправдало його задум викриття суперечностей капіталізму, а це головна засада твору. Крім того, треба зважити й на те, що письменник писав в умовах цензурної сваволі і тому, безумовно, застосував таку «гру в історію» і часте звертання до засобів езопівської мови, щоб приспати пильність цензури. Це останнє, як ми вже мали мо- жливість переконатися, вдавалося Гаврилюкові блискуче.

4

*П'ятикутні зірки
випікали на наших спинах
панські воеводи.
Живцем,
у землю по голову,
закопували нас банди
Мамонтова.
В печах паровозних
спалювали нас
японці,
рот заливали свинцем та оловом.
— Зречіться! — ревли,
та із
горлящих горлянок
лише три слова:
— Хай живе комунізм!*

В. МАЯКОВСЬКИЙ.

В повісті Олександра Гаврилюка «Берега» знаходимо таку коротку згадку автора про свою поетичну творчість:

«До цього часу (автор має на увазі 1937 рік, коли, пере- буваючи в концентраційному таборі Берега Картузька, він почав працювати над створенням поеми «Пісня з Береги». — Ю. М.) я віршів майже не писав (не згадуючи дитячих літ)».
(Стор. 115).

Дехто з критиків і бібліографів брали цю згадку за основу

при дослідженні поетичної творчості О. Гаврилюка і робили невірні висновки про те, що до появи поеми «Пісня з Берези» О. Гаврилюк віршів не писав, крім перших своїх спроб дитячих літ.

Але робити такі висновки немає ніяких підстав, бо навіть у наведеній згадці говориться не про те, що автор віршів «не писав», а «майже не писав», що не є одне і те ж.

Бувши від природи людиною надзвичайно скромною, О. Гаврилюк, очевидно, вважав слабкими деякі свої поетичні твори, що передували poemі «Пісня з Берези», і згадував про них неохоче і ладен був навіть, що, безумовно, невірно, не зараховувати їх до свого творчого доробку. Але дослідження для того й ведеться, щоб встановити дійсний стан речей. Ніхто ж бо не повірить, що після перших незрілих спроб дитячих років (наприклад, віршований лист до сестри або вірш «Злодій») О. Гаврилюк міг відразу написати такий глибоко-ідейний і високохудожній твір, яким є поема «Пісня з Берези». У творчому зростанні кожного письменника завжди є закономірність. Була вона, безумовно, і у поетичному зростанні О. Гаврилюка.

Вище вже йшла мова про поетичні твори О. Гаврилюка раннього періоду. Навіть ці далеко не повні дані дають нам право говорити про те, що О. Гаврилюк до 1937 року написав цілий ряд поезій і пісень, з числа яких, на жаль, виявлено дуже незначну кількість.

Вже перші вірші О. Гаврилюка відзначалися політичною загостреністю, узагальненнями і схильністю автора до іронізування над буржуазною владою та її прислужниками. Коли проаналізувати і співставити тільки відомі нам сьогодні вірші, написані автором в період, який умовно можна назвати часом початківства, то переконаємося, що наше твердження про інтенсивну і поступову працю О. Гаврилюка в галузі поезії має під собою реальний ґрунт.

Висміювання безпорядків, які панували в польсько-шляхетській державі взагалі, і зокрема у створеній польсько-шляхетською владою в Заболотті початковій школі (віршований лист до сестри) і викриття підлого вчинку попа, який вкрав продукти з кухні, організованої для голодуючих дітей (вірш «Злодій»), були темами перших поетичних спроб О. Гаврилюка; в яких почали звучати нотки соціально-політичного характеру. Цю тематичну спрямованість дванадцятилітнього автора можна віднести навіть на рахунок випадковості. Але значно пізніше, в міру того, як початкуючий письменник внаслідок наполегливої роботи над самоосвітою набував загально-освітніх і політичних знань, тема викриття капіталістичного ладу займає в його творах дедалі чільніше місце.

Ось вірш «Ода Колумбові»¹. В ньому поет саркастично вказує, що відкриття Колумбом Америки звелось до пограбування тубільного населення і розширення капіталістичної експансії:

І слідом за тобою в Америку
Культуртрегери зграями ринули,
А назад, до святої Іспанії,
Скарбів повні галери поплинули.

І культуру нову там впроваджено
Над рікою, аж ген над Ямайкою,
Віру в бога правдивого введено
З буйволячої шкіри нагайкою.

Після цього відступу про ті «порядки», які «з буйволячої шкіри нагайкою» ввели в Америці іспанські колонізатори, відступу, до речі, дуже умовного і двозначного, тому що автор, користуючись езопівською мовою, міг мати на увазі умови життя трудящих Західної України, яких польські пани теж безжалісно грабували і тримали під нагайкою, — поет з явною іронією «дякує» Колумбові за те, що, вивозячи із завойованої країни галери золота, захопив з собою для розведення трохи картоплі, яка стала єдиною стравою зубожілого селянства в панській Польщі.

Бо як з боку Радзівілл розлігся нам,
А з другого Замойський розмостився,
То така наша нивка обрізана,
Що у хаті нам голод загостився.

О, картопле, ти наша спасителька,
Ти сім корців на моргу вродилася,
Як дітиська тобою напхаються,
То, бігме, вигляда, мов наїлися.

О, картопле, пригнила, поріпана,
Як зжились ми з тобою, збраталися,
Пирого й калачі всі нас зрадили,
Ти одна нам опора осталася.

І коли секвестратор грабує нас —
Ти одна лиш умієш не датися,
Бо в зимовий мороз не візьмеш тебе,
А весною нема з чим ховатися.

І вже вбивчим сарказмом сповнена кінцівка вірша:

То ж і ми, о Колумбе, із вдячності,
Що влілив нам спасення нежданого,
Теж склалаєм вінок на твій пам'ятник
Із хмелиння того картопляного.

З уривків наведеного вірша наочно бачимо, наскільки розширився світогляд автора, як помітно зросла техніка віршування.

¹ Вірш «Ода Колумбові» складався з 16 строф, з яких 7 запам'ятав і записав Федір Крат. Окремі наведені строфи знають і батьки О. Гаврилюка.

Дедалі розширювалась тематика віршів О. Гаврилюка. Він писав про тяжку селянську долю, про жорстоку капіталістичну експлуатацію, глибше вникав у суспільно-політичне життя, особливо в питання класових взаємин і класової боротьби. В подальших його поетичних творах зустрічаємо вже не звичайну констатацію фактів і явищ, а політичний аналіз, висновки, вірні думки про те, що в ім'я свого соціального і національного визволення народ мусить «іскор зриву накресати».

Ідея вірності високим ідеалам комунізму і боротьби за кращу долю свого народу лежить в основі вірша-пісні «Спогади політв'язня», написаного О. Гаврилюком під час перебування у біло-підляській тюрмі. Автор розповідає про жадливі тортури, яким піддавались у панській Польщі політичні в'язні-революціонери, про даремні намагання тюремників штовхнути в'язнів на шлях зради.

«Серед 50 тисяч політичних в'язнів у польських тюрмах не було сливе ні одного, що не знав би пісні: «Голово ти моя нелегальна, сконфіскує тебе прокурор», що не наспівував би її в найважчі хвилини тюремного життя і не розігнав нею чорної туги. Однак мало хто з-поміж них знав, що автором пісні був Олександр Гаврилюк, їх товариш по боротьбі, співець їхньої і власної долі», писав Ярослав Галан.

Вірш «Спогади політв'язня» заслуговує на те, щоб його навести цілком:

Голово ти моя нелегальна,
Сконфіскує тебе прокурор.
Твоя пам'ять зовсім не лояльна,
Тому є над тобою дозор.
Голово ти моя «вивротова»¹,
Цілий ряд нецензурних ідей.
Нелегально про те пам'ятаєм,
Як легально катують людей.
Хіба ж можна те не пам'ятати,
Як до карцеру нас завели,
Закували, перішили в п'яти,
Терпентину до носа лили,
Як нас вішали вниз головами,
Застрімляли за нігті шпильки,
Револьверами били й ногами,
Відбивали нирки й печінки.
Як в нас совість хотіли купити,
Щоб товаришів ми продали
І, пішовши у шпіцлі² служити,
Горожанами «чесно» жили
Як і досі ми харкаєм кров'ю,
Шкіру лупимо злізлу із ран,
І як подвигу спомин з любов'ю
Оглядаємо сліди кайдан.

¹ Мається на увазі —небезпечна, політично ненадійна. «Вивротовцями» польська шляхта називала переважно комуністів.

² Шпіцель — шпигун, платний агент поліції.

Отже, об'єктом свого твору О. Гаврилюк взяв політичних в'язнів-революціонерів. Він показав, у яких жахливих умовах перебували в тюрмах панської Польщі кращі сини народу, які боролися за його волю. Биття в п'яти, вливання до носа рідини, підвішування вниз головою і багато інших тортур застосовувалося для того, щоб у буквальному розумінні відбити бажання в'язня до революційної боротьби в майбутньому, коли не загнати в могилу.

Щоправда, революціонерам пропонували й негайне звільнення, державну роботу тощо. Але за це треба було потоптати свої переконання, зрадити своїх товаришів-однодумців. Очевидно, подекуди траплялись й такі «революціонери», але вони не привертають уваги О. Гаврилюка, вони не варті його слова. Поет стверджує ідею непохитного служіння справі революції, інтересам народу. Цей, де в чому ще недосконалий вірш, став любимою піснею політ'язнів тому, що автор показав мужній колектив борців проти капіталістичного рабства, відтворив пафос подвигу в ім'я народу.

Вірш починається від першої особи: «голово ти моя нелегальна, сконфіскує тебе прокурор». Говорячи, що голову, цебто життя автора, ворог «skonфіскує», замість, скажімо, «вб'ють мене», «зітнуть голову» тощо, автор уже з перших рядків іронізує з капіталістичних порядків, при яких цензор і прокурор, що мали право конфіскувати, відігравали таку ж роль, як кат, що позбавляв людей життя. Але вже з другої половини другої строфи автор переходить, по змозі, до створення збірного образу колективу політ'язнів — вольових людей, таких, яких називають людьми залізного характеру. Автор говорить вже від колективу про те, що «нас вішали вниз головами», «в нас совість хотіли купити, щоб товаришів ми продали», «досі ми харкаєм кров'ю», — отже, від імені безіменних героїв, непохитних борців за ідеали комунізму.

Треба сказати, що вірш «Спогади політ'язня» має й фактичну основу. Всі перелічені автором способи катувань дійсно існували в тюрмах панської Польщі. Про один з них — биття в п'яти, який застосовувався зокрема в біло-підляській тюрмі, де перебував О. Гаврилюк, крім згаданого вірша, автор розповідає і в оповіданні «Прощайте». Письменник описує, як до тюремної камери, в якій він сидів, повернувся з допиту товариш. «Він став роззуватись і в черевикові осталася шкіра з п'яти...»

Яскраві поетичні рядки, сповнені віри в комуністичне майбутнє і любові до народу, зустрічаємо в оповіданні «Прощайте».

У березні 1932 року в журналі «Вікна» Олександр Гаври-

люк друкує цікавий і цінний твір — «Поему про петлю»¹. Цей твір О. Гаврилюка не був, на жаль, не тільки належно оцінений тогочасною і нашою, радянською критикою, але й до пускалися його ідейні перекручення. Досі цей твір ще ні разу не входив у збірки творів письменника, що видавалися неодноразово нашими видавництвами.

У «Поємі про петлю» О. Гаврилюк розв'язує дуже важливу проблему — проблему боротьби за людину. Це він робить у глибоко психологічному плані, виходячи з життєвої правди і власних ідейних переконань.

Жахлива капіталістична дійсність знівечила життя дівчини, яка заради шматка хліба мусила жертвувати своїм тілом, своєю дівочою принадністю. В такі жахливі умови ставить жіночу гідність буржуазний лад. Героїня поеми говорить про це: «Бо коли я йшла голодна вулицями (а за шибобою нероби над бенкетом), то була мені умова невмолима, на камінню твердо писана багнетом: «Маєш дозвіл існувати, хліб меш мати, як дасися над собою нам ругатись, а як ні, то можеш петлю закла-дати».

Дві петлі мала на вибір дівчина. В одній можна було покінчити з життям, а в другій — зашморгнути свою дівочу гідність. Вона вибрала другу, на це її штовхнула нужда, безробіття, голод і, врешті, слаба воля. Щоденний хліб вона почала здобувати продажею свого тіла. Перед тим, як подати картину цього брудного промислу, автор змальовує важкий гнітючий пейзаж. «Був холодний і плюгавий, брудний вечір, брудне небо з себе дощ брудний цидило, бо над містом небо димом закоптіле, коли дощ іде, то копіть обмиває і на брудний брук вода брудна спливає». Навмисно підкреслене вживання епітету «брудний» (брудний вечір, брудне небо, дощ брудний, брудний брук, вода брудна) створює відповідний фон для розкриття морально-побутового бруду, в якому копирсається героїня поеми, і належним чином настроює читача.

І ось у такий вечір, — каже героїня поеми, — «На вокзал прийшла я гомінкий і людний, де було так сухо і привітно... Я прийшла на промисел щоденний, хліб насущний своїм тілом здобувати, п'яним кнурам на ругання віддаватись. На вокзалі в залах ясных і великих я крутилася голодна перед очі, щоб усі могли впізнати, хто така я, а тому усі так весело сміялись і плюгаво ласо пальцями ширгали, а часом щипали пальцями за стегна — це усе було звичайне і привичне. А потім узяв мене за змерзлі плечі чорний сторож від публічної моралі і під сміх кнурів та тютюкання веселе став виштовхувати мене за

¹ В радянській пресі вперше опубліковано в газеті «Вільна Україна» (Львів) за 22 червня 1954 р.

ясні двері під плюгавий дощ, що йде з брудного неба, — це усе було звичайне і привичне».

Автор розкриває дикі нрави, розпусту і гниль капіталістичного суспільства. Кожний п'яний і ситий паразит мав право прилюдно і де завгодно поглумитися з людини, доведеної до такого стану суспільною несправедливістю. Мав право взяти її за кусень хліба або образити найгіршими словами, плюнути в обличчя, — «це усе було звичайне і привичне», — говорить поет.

Надзвичайно тяжка і складна доля жінки в умовах капіталізму, і автор підкреслює, що це невиліковна хвороба буржуазного ладу. Бо, крім героїні поеми, ще є в цьому капіталістичному навіть не світі, а в одному тільки місті «сестричок блідих тисячі», які приречені на таку ж ганьбу.

Героїня поеми зустрічається з другом своєї юності — з безробітним. Він жахається її вчинку. Адже він хоч і безробітний, але не став, скажімо, злодієм, а бореться з злигоднями, бореться за краще майбутнє, принадності якого героїня поеми не відчуває і тому впала в бруд розпусти, на саме дно життя. Дівчина глибоко відчула ганьбу і йде на відому Замкову гору у Львові, щоб «струснути з себе ганьбу враз з життям».

Сильне внутрішнє напруження і драматична динаміка поеми, майстерний опис складних психологічних переживань заставляють читача глибоко відчувати трагедію дівчини, проїнятися щирим співчуттям до горя молодого людини. З високої Замкової гори, з петлею на шиї, дівчина милується Львовом: «Місто рідне, місто колірно прекрасне, я твоя—ти неприступно не мое!» З гнівом вона згадує про лицемірних монахинь, що якимось у час нудьги запропонували їй «спастися» свою душу: «Тіло, тіло йдіть спасати, а не душу, — щоб душа в мені держалась — їсти мушу».

Перед героїнею поеми постає образ її малолітньої сестрички, якої «літа рахує брук і жде в обійми слизьких рук», образи тисяч нещасних дівчаток-підлітків, які стурбовано запитують її: «Який напрям ти нам проб'єш, що його далі вести маєм. Чи й нам таким шляхом іти? Чи це є вихід?.. Так як ти?..» Мозок дівчини пронизують щораз світліші думки. Ось вона дивиться на місто і думає про те, що його розумним будівничим були не ті паразити і гульвіси, які ганьбили, ображали і нівечили її життя, а робітники, трудящі, що «дозрівають, проминають покоління і на землю кожне праці шар складає, це ж той ґрунт, що з нього наше йде покоління, за майбутнє тільки ми відповідаєм. І усі ми однаково будівничі, що весь світ на спільний дім собі будуем...»

Бадьорими, світлими мазками автор «перевирішує» долю героїні поеми. Він показує, що такий вихід із становища, який

вирішила обрати для себе нещасна дівчина, недоцільний і ганебний. І ось ця безпорадна ще недавно дівчина усвідомлює свої життєві вивихи, прозирає політично, пізнає єдино правильний шлях, який може повернути їй людську гідність і щастя.

Цей шлях — боротьба проти потворного капіталістичного ладу. А коли в цій боротьбі доведеться загинути, то свій смертний час треба зустріти з свідомістю виконаного обов'язку. «То ж нехай і згину я, — вирішує героїня поеми, — в зашморгу тому, що заплутали нас в ньому чужоїди, — раб той, що в петлю панську тихо піде, я іду петлю рвати, згинуть — так між грому. Хай лиш я одну цеглину розхитаю у філярах, що на них держиться лад цей; як рахунок, з чину слово буде владне: «Уперед!» Так, це є шлях, напрям і вихід!»

Дехто з наших критиків безпідставно дорікав О. Гаврилюкові, що його героїня не мала мужності стати на шлях активної революційної боротьби і... пішла з життя, вмерла, що «Поема про петлю» є нібито творчою невдачею письменника тощо. Все це, м'яко кажучи, сказано несерйозно. Треба уважно прочитати кінець поеми, і тоді стане ясно, що героїня і не вмирає, і не бракує їй ні мужності, ні бойовості духу. Вона цілком розсудливо вирішує, що коли б вона оце повісилась, то смерть її була б одноденною сенсацією для газет. Але вона вирішила йти рвати панську петлю, в яку заплутано трудящих, щоб боротися проти експлуататорського ладу за волю і щастя трудящих. «А як кат з борні (підкреслення автора. — Ред.) на шибеницю втягне, буду їм немов упир важкий над містом і над цілою країною зависну».

Героїня поеми свідомо того, що така її смерть, смерть активного революційного борця, «ударом мідним вдарить» у серця трудящих і їх «до чину бунтом збудить», «підсилить гнів великий».

Як бачимо, боротьбу за людину О. Гаврилюк виграв блискуче, а революційний оптимізм «Поеми про петлю» очевидний і безсумнівний. «Вірую величі серця людського!» — ось слова В. Маяковського, які могли б бути епіграфом цього чудового твору О. Гаврилюка.

Про «Поему про петлю» ми говоримо саме тут тому, що вона містить цінний матеріал для дослідження розвитку поетичного таланту автора і має пряме відношення до поезії. Беремо для прикладу такі два абзаци:

«Неначе викуте в скалі величне місто розложилось, як гімн у честь, що на землі все людській праці укорилось, як образ, що сучасність — плід минулих поколінь і літ.

Великий людський колектив веде в віки свій труд в приро-

ду, початий в сутені віків, і ми лиш мент того походу — борні,
але це дано нам: в майбутнє прорубать напрям».

А тепер ці цитати наведемо у звичайній для вірша формі:

Неначе викуте в скалі
величне місто розложилось,
як гімн у честь, що на землі
все людській праці укорилось,
як образ, що сучасність — плід
минулих поколінь і літ.

Великий людський колектив,
веде в віки свій труд в природу,
початий в сутені віків,
і ми лиш мент того походу —
борні,
але це дано нам:
в майбутнє прорубать напрям.

Таким чином можна переписати весь твір, і це говорить про те, що автор не випадково назвав його поемою.

В «Поемі про петлю» Олександр Гаврилюк з великою майстерністю створив типові картини буржуазної дійсності з властивими для неї мерзотністю і потворністю. Разом з цим поет показав вірний шлях, яким треба йти, щоб збороти нестерпний капіталістичний гніт. Поряд з показом великої трагедії в житті знедолених капіталізмом людей автор зумів піднятися до високих ідейно-художніх узагальнень, зобразити діалектику суспільного розвитку, благородність боротьби за майбутнє.

«Це дано нам: в майбутнє прорубать напрям», говорить поет, звертаючись до своїх сучасників, які стали на шлях боротьби проти капіталізму. В цих і багатьох інших рядках поеми, сповнених оптимізмом боротьби і подвигу, звучить революційна наснага каменярів Івана Франка.

Дальший відомий вірш О. Гаврилюка — «Плакати». Написаний в 1933 році у віленській тюрмі в умовах диких знущань поліції над автором, цей вірш сповнений революційної непримиренності трудящих до капіталістичного ладу і хвилюючої своєю мужністю вірності революціонера інтересам свого народу.

На підставі цього вірша вже можна говорити про О. Гаврилюка як про справжнього поета — поета-агітатора і борця. Відчувається, що автор зробив величезний крок вперед як в ідейному, так і в мистецькому зростанні. Приємно відзначити також, що цей вірш з'явився безсумнівно внаслідок обізнаності автора з творчістю В. Маяковського. Найвидатніший поет радянської епохи В. Маяковський ставив перед поетами революційні завдання: «Строку агитаторским лозунгом взвей», і Олександр Гаврилюк у надзвичайно тяжких умовах тюремних тортур кров'ю власного серця пише поетичний лозунг — заклик, який стверджує безсмертя революційних ідей.

«Рвуться слова, снуються, тчуться пісні-плакати, —
кину я їх через ґрати над стріхи селянської хати,
а друзі їх там підхоплять і розгорнуть грудьми

молодими,
і пісня плакатом зависне:
— хто ці плакати зніме!»

Коли за свою її приймуть, хто людям пісню відійме,
таку, мовби самі зростили її під серцями своїми!
Пуште, хто зложив її перший, — важче, що її спричинило:
Товариш в могилі, і пісня, мов прапор, зляга

на могилу.

(Стор. 35).

«Пісні-плакати», «пісня, мов прапор», розуміється, революційна пісня, революційний плакат і прапор мають стати здобутком трудящого народу, підняти його на боротьбу і повести до перемоги. Використовуючи різноманітні зображувальні засоби мови, стилістичні й інтонаційно-синтаксичні прийоми, автор дбає про високу ідейно-художню функцію слова. Коли пісня, яка є плакатом — заклик до боротьби, зависне над стріхами селянських хат, цебто буде прийнята трудящими масами, оволодіє їхніми почуттями, їх розумом і серцем, то «хто ці плакати зніме!», «хто людям пісню відійме, такую, мовби самі зростили її під серцями своїми!» Прийом поетичного оклику надає цим рядкам вірша динамічності, мужнього і впевненого, логічно вмотивованого попередження тим, хто намагався б досягнути па життя цієї пісні.

Гаврилук створює яскравий, емоціонально насичений образ революційної пісні, слова, заклику: «Рвуться слова, снуються, тчуться пісні-плакати, кину я їх через ґрати... а друзі їх там підхоплять і розгорнуть грудьми... і пісня плакатом зависне». Оперуючи метафорою в її найбільш характерній різновидності — уособленні, поет досягає чіткості висловленої думки, високої ідейно-художньої виразності образу.

Хто зніме плакати визвольної боротьби, розвішані над краєм? Хто заглушить пісню волі, довгі роки виношувану в серцях мільйонів поневолених трудящих? Ніхто! Немає такої сили! І тому герой вірша, навіть в жорстоких лапах ворога, за ґратами тюрми, глузує над своїми катами. Він вірить в сили народу і ясно бачить, що ідеї революційної боротьби проти капіталізму щораз глибше оволодівають трудящими масами, що голосу його заклику, підхопленого лавами борців, ніхто не зможе заглушити. Це дає йому нових сил.

Останні вірші рядка красномовно говорять, в яких саме умовах створювались «Плакати» — цей поетичний революційний заклик.

Смерті край ліжка на варті давно вже терплю
нестарчає.

— Ну, добре, коштуху, ще встигнеш, ну, бачиш, —
ось пісню кінчаю.
Ох, темно... В очах мутніє... Вже давить,
не хоче чекати!

В прикінцевих двох рядках автор передав передсмертний шепіт закатованого в'язня. Виключної схвильованості набув останній рядок, який складається з відривчастого речення, розділеного крапками.

І в ці вже, здається, останні хвилини, які відділяють героя від смерті, що постає перед ним дійсністю жахливої розправи катів, він з великою впевненістю в плідних наслідках своєї революційної боротьби з гідністю заявляє:

Знялися пісні понад села!
Зависли на них, мов плакати...

(Стор. 35).

В цій поезії виразно проявляється ідейність автора, готовність його героя пліч-о-пліч з мільйонами трудящих боротися за своє визволення з капіталістичного ярма, готовність віддати цій благородній боротьбі навіть своє життя.

Читаючи «Плакати» Гаврилюка, ми відчуваємо героїчний, мужній революційний голос. Знаючи умови, в яких створювався цей революційний заклик до непокори і боротьби, нас охоплює велике почуття гордості за трудящих людей, які прийняли цей поетичний заклик, наче в своєму серці вирощений, і не дали поневолювачам заглушити голосу революційного співця.

Отже, як бачимо, факти говорять про те, що Олександр Гаврилюк писав вірші не тільки в дитячі роки, а весь час, систематично, і що до його скромного вислову «майже не писав» треба підходити критично. Досліджуючи поетичну діяльність О. Гаврилюка, скоріше треба виходити з оцих його слів:

... твердий і волею крилатий,
Поліцаями заццьований, мов звір.
Тільки криючись я міг писати,
І писав усім наперекір.

(Стор. 65).

* * *

Першим видатним широким поетичним полотном О. Гаврилюка є поема «Пісня з Берези». Олександр Гаврилюк почав працювати над створенням цієї поеми на двадцятий день свого перебування в концтаборі. Це була надзвичайно тяжка праця, без паперу й олівця, розрахована на пам'ять вірного товариша. О. Гаврилюк пізніше так згадував про роботу над цією поемою:

«Без запису компонувати й пам'ятати можна тільки вірші.. Строфа по строфі почала укладатися в голові «Пісня з Берези». Велику допомогу в цьому дав мені товариш по недолі Яків Рапопорт, який любив вірші. Його пам'яті, як картці паперу, довіряв я кожну свіжу строфу, щоб могли спокійно працювати над наступним чотиривіршем.

Так створив я в Березі три розділи поеми, яку закінчив уже після звільнення з концтабору, на селі, а надрукували тільки з приходом радянської влади...» (підкреслення наше — Ю. М.).

Отже, за словами самого автора, робота над створенням поеми була розпочата в Березі Картузькій, а закінчена весною 1937 р. після звільнення з концтабору під безпосереднім впливом пережитого. Вперше поема була надрукована в 1940 році в збірці творів О. Гаврилюка «Поезії», яка вийшла з друку в першій половині 1941 року.

Поема О. Гаврилюка «Пісня з Берези» за своєю побудовою нагадує цикл віршів, наскрізь пройнятих спільною і єдиною ідеєю. Поема складається із заспіву і десяти різної величини розділів, спочатку навіть дуже коротких — у вісім рядків, які розмежовував сам поет. Система таких невеликих розділів, які треба було комусь запам'ятовувати, полегшувала неймовірно важку працю автора, що створював і «опрацьовував» свої вірші в пам'яті, без паперу і олівця.

Поема О. Гаврилюка «Пісня з Берези» є першим в історії української літератури поетичним твором про жадливу катівню, яку створив капіталізм для боротьби з революційним рухом. Характерною особливістю поеми, як і переважної більшості творів О. Гаврилюка, є її автобіографічність.

Друзі! — це є мій спів особистий,
Дзенькіт сталі в рядах авангарду¹,

говорить автор на початку свого твору.

Поетичними засобами автор в цій невеликій за обсягом поемі викриває і бичує капіталізм і з притаманною революціонерам вірою оспівує прихід нового світу, який принесе щастя і радість трудящим.

В повісті «Берега» О. Гаврилюк говорить, що про створений польським капіталізмом концентраційний табір Берега Картузька світ знав дуже мало, бо про нього суворо заборонялось писати, а живих свідків Береги майже не було. З Береги рідко хто повертався.

Своє враження від зовнішнього вигляду концтабору автор подає в повісті просто: «Серед рівного поля виростають два величезні понурі триповерхові червоні будинки. Тут на пустці

¹ О. Гаврилюк. Поезії, «Радянський письменник», К., 1940 р.

вони вражають своїми розмірами. Вони гнітять і місцевість і душу. Будинки обнесені високим парканом, але загорожа видається низенька в порівнянні з їх величезними червоними стінами». (Стор. 83). Така фіксація спостереження ще не викликає в читача ніяких особливих почуттів, думок, вона навіть може пройти повз його увагу.

Але коли автор своє враження про зовнішній вигляд Берези подає в поемі в художніх образах, то перед читачем постає зовсім інша картина, така, якої забути не можна і без якої не можна мати повної уяви про Березу. Звернемо увагу на поетичне відтворення однієї тільки деталі «зовнішньої Берези» — загорожі з кільчастого дроту, і ми переконаємося, що розробка теми Берези Картузької і в поезії і в прозі (до речі, О. Гаврилюк мав на меті написати ще й кіносценарій про Березу), за винятком повторень, відрізняється мистецьким новаторством і вдосконаленням:

«Намалюйте фрагмент невеликий загорожі
з кільчастого дроту,
що, поплетений плутано й міцно, замикає шляхи
перед нами,
між стовпами натягнутий злобно, всім дорогам
в майбуття супроти,
злими, іржавими звоями звитий і порослий
наскрізь бур'янами,
А на сплеті колючок надіте, мовби грудка,
що лет у розгоні
у мить жажну об залізо розбила — ластів'яче пташине тіло,
на дощах споловіле, поблеккле, слюти вигризли очі
зі скроней,
і, мов крик онімілий, між дроти уплелися поламані крила.
Наче блискавка бистра шугала у блакитному дні
весняному,
життерадісні брала віражі, пісню серця вкладаючи
в крила,
в лопухах не доглянула зради, людську злобу
у щасті забула,
мент — і груди залізом роздерла, ржаві кільця
крізь серце пробила.
Ні, понурого змісту тих дротів не збагнути пташкам;
не повірять,
що прекрасна і наша є доля на землі, як судьба
ластів'яча,
бо, хоч кров наших піг росить шлях той, і важкий,
і тернистий без міри,
та ми бачим в екстазі, — веде він до незнано
прекрасних призначень.
А ті дроти, — о, чуйте ж, крилаті, — це одна лиш
відшеплена згряя,
у окреме, мертв'яцьке плем'я на сліпому шляху звиродніла,
і нікчемним зусиллям зі шляху між колючки засік забирає
тих, що в лавах найперших походу найбуїніше
серцями горіли.
Але похід крутими стежками в гострих зломах
сминається вперто.

і ніколи, знеможені, ніг ми не звернем на шляхи відвороту,
і завжди — очі в даль променисту, хоч не раз треба
груди роздерти,
так, як пташка в іржаве залізо. Це фрагмент
березняцького дроту.
(Стор. 42—43).

Ми прочитували цілий розділ поеми, який відрізняється від інших розділів поетичним розміром і образною системою, маючи на меті проілюструвати сукупність поетичних засобів, застосування яких допомогло поетові створити буквально зорово-відчуттєву картину злобної суті жахливої катівні — Берези Картузької. Створюючи образи, які мають символічний смисл, О. Гаврилюк подбав і про те, щоб не відривати їх від конкретно-історичного ґрунту. Це дуже важливий фактор.

В образі любимої народом пташки — ластівки («Ой, ластівко, щебетушко моя»), яка є провісником весни, О. Гаврилюк показує любов до життя, волелюбність. Ластівка, «наче блискавка бистра, шугала в блакитному дні весняному, життєрадісній брала віражі, пісню серця вкладаючи в крила», і раптом налетіла на розставлену руками лихих людей дротяну загорожу «і груди залізом роздерла, ржаві кільця крізь серце пробила». Згадується горьковська «Пісня про Сокола».

«— Отож, вмираєш? — спитав Вуж окривавленого, з розбитими грудьми Сокола.

«— Так, я вмираю! — промовив Сокіл, зітхнувши тяжко. — Я жив на славу!.. Я знаю щастя!.. Я добре бився!.. Ех, бідолахо!»¹

В образі ластівки, яка служить тут символом, О. Гаврилюк узагальнює життєлюбність і мужність революціонерів, які завжди є для інших «зразком безсмертним, гордим кличем до волі й світла!» (М. Горький).

Порівнюючи долю революціонерів з долею ластівки, О. Гаврилюк створив прекрасний героїчно-трагедійний образ.

Жаль милої пташки, яка не збагнула людської злости, і тепер, «мов крик онімільий, між дроти уплелися поламані крила». Кров, муки і смерть невинної ластівки збуджують почуття жалю і співчуття до неї і водночас збуджують ненависть до тих, що натягнули на шляху її зльоту загорожу з кільчастого дроту. Ластів'яче тіло на колючому дроті мало відстрашити поборників волі і світла — революціонерів — від боротьби, наче наочно показати її безнадійність.

То що ж, — перестати ластівкам літати, припинити людям боротьбу за світле майбутнє? Ні, навпаки, заперечує «Пісня з Берези». Хай вище літають ластівки, хай наполегливіше бо-

¹ М. Горький. Твори у шістнадцяти томах, том 1, стор. 310.

рються трудящі за здійснення своїх ідеалів. Не можна лякатися перешкод і зневірятися в боротьбі.

Автор поеми показує революціонерів, які перебувають у полоні колючої загорожі і не жахаються привиду мук і смерті. Вони пізнали щастя боротьби за краще майбутнє людства, і тому їх не лякають ні муки, ні смерть. Важкий і тернистий шлях у майбутнє вони зросили своєю кров'ю, освятили своїми муками, свою долю вони вважають найпрекраснішою на землі, а ластів'яча їх не лякає. Життя свого вони не мислять без боротьби, а боротьби без жертв не буває. Ластівка вмерла, пізнавши радість весняного дня, Сокіл загинув, зазнавши щастя боротьби і побачивши небо, тож не страшні муки і смерть для людей, які були закохані «в даль променисту», які присвятили своє життя боротьбі за світле майбутнє людства — комунізм.

Обумовлюючи символічний образ конкретно-історичною дійсністю, О. Гаврилюк зазначає, що колючі драти, які позбавили життя невинну ластівку, — це загорожа концентраційного табору Берези Картузької, що за цією загорожею мучаться кращі сини народу — революціонери, яких буржуазна влада прирекла на муки і смерть. Поет показує витримку і мужність цих людей. Вони не визнають зради і зневіри, а, потрапивши в неволю за те, що «в лавах найперших походу найбуйніше серцями горіли», — не лякаються смерті, бо ідеї, поборниками яких вони є, — безсмертні. Ці люди ніколи і ні при яких обставинах не звернуть з обраного шляху, хоч довелось б і «груди зердери так, як пташка в іржаве залізо».

Поет звертається до борців за краще майбутнє людства («О, чуйте ж, крилаті») з закликком потроїти свої сили в боротьбі, не боятися «мертвецького племені», яке шаліє у своєму людиноненависництві і смертельними загрозами намагається перегородити шлях у майбутнє. Творців Берези, які уособлюють ворогів трудящих, він називає зграєю сліпців. Автор натхненно говорить про неминучу перемогу ідей революції, про мужність революціонерів, завдяки героїзмові яких похід трудящого людства до комуністичного майбутнього «крутими стежками в гострих зломах спинається вперто». Цей похід вимагає великої самовідданості, мужності, навіть крові і життя, і треба бути готовому віддати йому цю високу ціну.

Створений О. Гаврилюком символічний образ ластівки стосується тільки до минулого, до умов Берези Картузької. Він має узагальнююче значення і відображає ті явища і тих людей, які відіграють в суспільстві роль передового, прогресивного, революційного, які сприяють і борються за краще майбутнє людства.

Правителі панської Польщі, створивши Березу і встановивши в ній страхітливую систему знущань, раді були знищити всіх передових борців за волю і щастя трудящих. Вони сподівались,

що за допомогою Берези обезглавлять боротьбу трудящих мас проти капіталізму, яка набирала дедалі ширшого розмаху.

А тепер заглянемо в Березу. Подивимось, що там робиться, як там поводяться з людьми, які потрапили сюди за їх політичні переконання, за їх активну боротьбу проти капіталістичного ладу.

Є тут поле, дошками забите,
Ганьба скрита від людського ока,
вкруг штики стережуть таємниці
двох червоних мурованих блоків,
і не видно, як ми за парканом
тягнем керат, валуємо шоси,
як вміваємо, палками гнані,
коли важкі бетони виносим,
чи, як вергнуті диким наказом,
ми на ліктях повземо в болоті.

(Стор. 37).

В кожному слові тут — картина страхітливих тортур. Радянський читач не має уяви про такі нелюдські, жажливі фізичні тортури, які лаконічно висловлені О. Гаврилюком в одному тільки рядку — «тягнем керат, валуємо шоси». «Керат» — це пристосування, за допомогою якого приводиться в дію кінна молотарка. Рухають його дві пари коней. В Березі кератом помпували воду, а замість двох пар коней впрягали двох-трьох в'язнів, які під ударами поліцаїв рухали цю машину. Таке катування, а відбувалось воно двічі на день, завжди закінчувалось втратою свідомості нещасних жертв, а інколи навіть смертю.

«Валувати шоси» — це тягнути по піщаній дорозі коток, який повинен приводитися в дію кіньми або трактором. Рядки «вміваємо, палками гнані, коли важкі бетони виносим», означали виносити із підвалів важкі бетонні плити, якими викладалось шосе, після попереднього валування. І всі ці надмірно важкі і виснажуючі фізичні роботи проводилися під палицями поліцаїв.

Проте це ще не повна міра знущань. Виявляється, що в Березі є «ще одна Береза», ще жорстокіша, що в дротяній загорожі є ще одна дротяна загорожа, ще один застінок для розправи з революціонерами:

Де ми тягнем каміння фургони,
при червоній, цеглястій дорозі,
ще один є будинок червоний,
в ще одній дротяній загорожі,
ще один поліцай з карабіном
стереже гробову його тишу:
хто у карцері цьому не згинув,
про засвітне спіртам опише.

(Стор. 43).

Березняцький карцер — це вершина березняцької жорстокості і злочину. В бетоновану камеру-одиначку з бетонованою долівкою, покритою на кілька сантиметрів холодною водою, закривали на тиждень або й два роздягнутого в'язня. Камера була темна і вузька, два метри в довжину і один метр в ширину, і в'язень весь час мусив стояти. Їсти подавали один раз на два дні — кусень хліба і кухоль води, а щоб не дати заснути, через кожну годину і вдень і вночі до дверей підходив вартовий поліцейський, і на його грюкіт в'язень мусив відповідати: естем¹.

Костеніе ослаблене тіло
на бетоні, з одежі обдерте,
і повзуть люто-зимні хвилини,
і повзуть... до побіди... до смерті...
Може, холод думки заморозить,
у омлінні б усе перенести.
...Зміна варти; загримають в двері:
відкажи їм, замучений: «Естем».

А коли вже в'язень втрачає свідомість від фізичної перетоми, від голоду, коли тіло ціпеніє від холоду і падає колодою на долівку, коли на грюкіт поліцейського він уже не відповідає, тоді приходять в камеру поліцейський інспектор або в'язничний ксьондз — агент дефензиви в сутані, і намовляє напівживого в'язня підписати декларацію про осудження комунізму, за що обіцяє негайне звільнення з карцера і з Берези.

...Приходить найстарший диявол,
як старанний хазяїн по живо.
Зрадно цинить досвідченим оком,
може, чуйність твою заколише,
може, ти непритомно, рукою,
на ганьбу свою душу запишеш.
Спокушає і мавить, і вабить,
в ясний світ кличе юність шалену.

(Стор. 44).

Тут проти людської чесності йшли разом жорстокість і підступ, проти яких треба було вистояти. Герой поеми «Пісня з Берези» знайшов у собі сили для того, щоб витримати, щоб не дати тюремникам можливості поглумитися над ним. Даремними були всі підступні заходи, тюремники не змогли добитися своєї мети. Про це герой поеми на повний голос заявляє всьому світові:

... нашого духу
у болото їм вергнути годі.
Ми сміємось, бо ми переможці,

¹ Естем — е (польськ.).

хоч кати скаженіють над тілом;
з нас не вирвуть відступництва слово, —
ні! Нема на землі тої сили.

(Стор. 37).

Герой поеми любить життя, сумує за друзями, за сім'єю, за п'ятирічним сином і старенькими батьками, з якими розпрощався, не маючи надії на повернення. Він ступив на землю концтабору з готовністю прийняти навіть смерть, тільки нізачо не зрадити ідеям комунізму. На намову до зради в'язень-богач відповідає так:

— Відійди! Батьку зради й падіння!
Сатано! Відчепися од мене!
Чорний вид твій, а стать — черевата,
голос-злодій вкрадається м'яко, —
не за добрість від племені ката
заслужив ти блискучі відзнаки.
Не споганю я світу собою;
геть! Не дам тобі видерти честі!

(Стор. 44).

Жахливим концтабірним умовам і нелюдському ставленню всього апарату тюремників людина мала протистояти і перемогти або вмерти. І тому кожний день, «прожитий» у Березі, був днем подвигу.

Розуміючи, що сила поезії полягає в органічному зв'язку з народом, О. Гаврилук у своїй посмі звертається до народу, бере у нього сили, які живлять мужню душу героя твору. Поет показує, як його герой мужньо переносив всі страхиття Берези, не даючи ворогові заплямувати своєї революційної честі, і ми сприймаємо це як рапорт народові самого Гаврилюка, якому випало тяжке березняцьке випробування. Глибоко хвилює читача і викликає сердечну пошану до героя поеми і її автора та пильність, з якою вони оберігали вірність народові, свою революційну непохитність і честь.

Ніч: Лежить загигаюче тіло,
не підноситься більше з бетону,
тільки ж все між ребер зціпенілих
рівно й сторожко серце ще гонить:
«тук-тук, тук-тук...» Я чую... я чую.
Вірне й пильне, питаєш не даром.
Обіцяю: я єсть і я буду
до останнього
твого
удару.

(Стор. 44).

«Я єсть і я буду до останнього твого удару!» В цьому прекрасному і художньо величному перегуку поета-в'язня з власним вірним і пильним незрадливим серцем звучить полум'яна

клятва: буду комуністом, борцем до останнього удару серця і будь-що-будь збережу вірність своїм переконанням, ідеалам. Поет звертається до образів мужніх борців за ідеали комунізму Ванцетті і Сакко, страчених американськими імперіалістами на електричному стільці, розуміючи, що йому теж не уникнути смерті.

Герой поеми називає себе третім братом Ванцетті і Сакко і обіцяє бути таким витриманим і мужнім, як вони.

Добре, мужні: як згинуті треба,
ви ж нас гинути гідно навчили.
Вгору, пісне моя! Аж під небо!
До кінця продзвони, повна сили.

(Стор. 38).

В поемі «Пісня з Берези» змальовано не тільки презирливе ставлення героя до смерті, не тільки його велика самопожертва в ім'я інтересів трудящих. В образі героя поеми є ще одна дуже принадна риса. Приречений на смерть, він не пасивно чекає її пришестя. Навпаки, він виявляє дуже велику любов до життя, до людей, турботу про свою матір, дружину, сина, живе високими почуттями громадянина майбутнього. І характерно, що ці зв'язки з життям не викликають у нього жалю до себе, а, навпаки, зміцнюють його волю до боротьби в ім'я щасливого життя на землі.

Важко уявити собі, що в таких умовах, в яких перебував О. Гаврилюк в Березі, очікуючи з години на годину, з хвилини на хвилину смерті, він знаходив у собі стільки душевних сил, щоб складати вірші не про своє горе, а про майбутнє людства, виявляти найщиріші почуття громадянина майбутнього.

Я, хто всі поривання і сили
в тверду грудку сталеву заціпив,
кину серце своє скам'яніле
в ніжну купіль, у запахи липи.
Йдіть до мене, всі барви, всі цвіти,
все, чим юне життя пломеніло,
хочу вами безтямно упитись,
прагну зранитись гостро і сміло.

(Стор. 38—39).

Прагнення зранити своє серце згадками про життя, кінець якому наближався з кожною хвилиною, — це не слабкість героя, не калічення серця тугою за життям, а вияв мужності і підкреслення вірності тому визначенню смислу життя, яке ми зустрічали в юності героя: «Якби мені подарували ще одне життя, я би знову приніс його на вівтар революції».

Знаю голос суворий, жорстокий,
знаю радощі громадянина,
але хочу в ту ніч самотню
бути батьком, і милим, і сином.
Ніч глибока, Береза глибока,
а я серцем до тебе спішуся.
— Чи ти чуєш ці спізнені кроки?
Це дитя твоє рідне, матусе.

(Стор. 38—39).

Ліричні відступи в поемі О. Гаврилюка — звертання до матері, сина і дружини — розкривають величезні моральні багатства героя, його духовну велич.

Говорячи про використання досвіду класиків радянськими письменниками, ми візьмемо для співставлення кілька творів любимих письменників О. Гаврилюка, його попередників-учителів.

Мова йде про художнє відтворення образу матері у різні суспільно-історичні епохи.

Мати із вірша Т. Шевченка «На панщині пшеницю жала» уособлює долю жінок, що живуть в умовах дикого кріпосного свавілля, яке безжалюбно розтоптало поняття людяності. Ця жінка і рабня приречена на важку виснажливу роботу на користь кріпосника, і дано їй в житті єдине, мабуть, право — родити і вигодовувати нового раба, а потім закінчити своє життя на вибір — або під чужим тином, або в ополонці (згадаймо «Наймичку» і «Катерину» Шевченка).

Сумні картини сільської дійсності, образ багатостраждальної, приреченої матері ми знаходимо у творах кращого представника російської революційно-демократичної літератури Некрасова. Показовим у цьому відношенні є його вірш «В полном разгаре страда деревенская».

В полном разгаре страда деревенская...
Доля ты русская, долюшка женская.
Вряд ли труднее сыскать.
Не мудрено, что ты вынешь до времени,
Все выносящая русского племени
Многострадальная мать.
Зной нестерпимый: равнина безлесная,
Нивы, покосы да ширь поднебесная —
Солнце нещадно палит.
Бедная баба из сил выбивается —
Столб насекомых над ней колыхается,
Жалит, щекочет, жужжит.
Приподнимая косулю тяжелую,
Баба порезала ноженьку голую —
Некогда кровь унимать.
Слышится крик у соседней полосоньки,
Баба туда — растрепалися косыньки, —
Надо ребенка качать...

Змінюються історичні обставини, на арену виходить письменник, у якого нові, революційні погляди на дійсність, і ми одержуємо зовсім відмінне трактування образу. До створення образу матері письменник підходить тепер з тих політичних установок, які відповідають його ідеології. Звернемося до «Матері» Горького. Цей класичний твір зображує працю жінку-матір, яка живе в умовах капіталістичного гніту, відчуваючи на собі всі його тяготи. Її, правда, не можна вже продати, як кріпачку, або виміняти на собаку, але всі інші умови її життя дуже споріднені з умовами життя її попередниць з творів Шевченка і Некрасова.

М. Горький показує Пелагею Нилівну, використовуючи нагороджену в літературі традицію, але в той же час осмислює нове в житті і з точки зору свого естетичного світогляду створює образ, на якому лежить відбиток новаторства, що відповідає вимогам сучасності. Нилівна М. Горького — це також «все выносящего русского племени многострадальная мать», але в її житті вже є просвіт, новий зміст. Звільняючи образ матері, створений літературою минулого, від забарвлення гіркого приказування над її безнадійною долею, від безмовного підкорення цій долі, М. Горький наділяє його новим змістом. Пелагея Нилівна схвалює обраний її сином шлях боротьби проти капіталізму за кращу долю трудового народу. А коли Павла арештовують, вона пропонує товаришам сина свої послуги, пробуджується до нового життя.

«Тепер ось — сидить він у тюрмі! — вдумливо казала далі мати. — Тривожно це, страшно не так уже! Все життя — не таке, і страх інший, — за всіх тривожно. І серце інше, душа очі розплющила, дивиться: сумно їй і радісно. Не розумію я багато чого... Та бачу — хороші ви люди, так! І прирекли себе на життя трудне за народ, на тяжке життя за правду. Правду вашу я теж зрозуміла: доки будуть багаті — нічого не досягне народ, ні правди, ні радості, нічого! От живу я серед вас, часом згадаєш уночі колишнє, силу мою, ногами затоптану, молоде серце моє затуркане — жалко мені себе, гірко! Але все-таки краще мені стало жити. Все більше я сама себе бачу»¹.

Нилівна відчуває потребу нового життя, нею опановують невідомі раніше думки і почуття. Вона родила і виховала сина й щиро благословила його на революційну боротьбу, усвідомлюючи всю небезпеку, яка загрожувала йому. Навіть більше, Нилівна сама зовсім свідомо іде на революційний подвиг і стає матір'ю-товаришем сина по революційній боротьбі.

Новаторський образ матері у творі М. Горького «Мати»

¹ М. Горький, Твори у шістнадцяти томах, том 4, стор. 254—255.

був наслідком глибокого розуміння письменником реальних класових зіткнень, революційної боротьби пролетаріату проти капіталістичного суспільства. Цей образ дуже переконливо ствердив свою життєвість у сотнях творів вітчизняної та іноземної літератури і усвідомленням наростання революційної ситуації в Росії, яка перетворилася в центр світового революційного руху.

В західноукраїнській літературі горьковські ідеї створення образу матері з'являються вперше у творах пролетарських письменників, що друкувалися на сторінках журналу «Вікна». В першу чергу треба назвати оповідання О. Гаврилюка «Прощайте» і повість С. Тудора «Марія». Виходячи з конкретних вимог історичної обстановки, письменники розробили тему участі жінки-матері у революційній боротьбі пролетаріату. Але найглибше, істинно горьковське трактування образу матері знаходимо в поемі О. Гаврилюка «Пісня з Берези».

З попереднього ходу подій ми знаємо, що герой поеми Гаврилюка, як і Сакко та Ванцетті, мужньо зустріне свій смертний час. Читач впевнений, що якби прийшов кат, герой поеми помер би, як і личить справжньому революціонерові. Але, йдучи шляхом ускладнення сюжету, з метою більшого, повнішого розкриття характеру, автор поеми ставить свого героя у нові обставини, щоб показати все багатство його душі.

В поемі О. Гаврилюка є дуже хвилюючий епізод, коли в тюрму до свого єдиного сина приходять старенька мати, щоб попрощатися з ним назавжди. Відбувається до болі хвилююче прощання. Закований у кайдани, вимучений у катівнях син-герой втішає матір. Він говорить, що вона повинна бути гордою з того, що народила і виховала для революції сина, який віддасть своє життя, як мужній борець за справу визволення трудящого народу з-під ненависного іга капіталу.

Прощавай, моя матінко сива,
добре знаєш, любима, сама ти
материнства часів твоїх диво:
уродити й для світу віддати.
Прощавай! І в прощанні мойому
більш любові, і пристрасті, й шани,
як синків, що тримаються дому,
а трусливістю землю поганять.

(Стор. 39).

О. Гаврилюк не показує участі матері героя своєї поеми в революційній боротьбі, але в читача не безпідставно з'являється глибоке внутрішнє переконання про те, що вона, як і Нилівна Горького, «буде при ділі», буде діяльним продовжувачем синові боротьби. І читач не помилився. В іншому поетичному творі — поемі «Львів» О. Гаврилюк вже показує жінку-матір у рядах демонстрантів.

Зачепивши питання про творчу розробку О. Гаврилюком горьковських традицій, згадаємо про взаємостосунки Находки і Наташі з роману Горького «Мати». Ці молоді люди, представники революційної молоді, палко кохають один одного, вони готові до самопожертви. Саша, наприклад, умовляла Павла Власова не нести прапор під час першотравневої демонстрації, бо це загрожує тюрмою, засланням, а Павло так багато міг би зробити на волі. Вона готова була сама понести прапор. В цьому, крім мужності, безумовно, виявляється і кохання. Але це саме кохання, яке штовхало закоханих на небезпеку, не змогло, наприклад, зв'язати їх подружніми узами. З відвертої розмови Находки з Павлом Власовим видно, що одруження неможливе, бо воно може нібито послужити перешкодою в революційній боротьбі.

Повернемося знову до поеми «Пісня з Берези». О. Гаврилюк знайшов можливим показати повнокровне особисте життя свого героя. Він непохитний революціонер і в той же час люблячий чоловік, батько сім'ї. Це ще одна чудова риса характеру героя.

Поет правильно розв'язує проблему особистого і громадського у житті героя твору.

Розділ поеми, присвячений сімейній стороні життя героя, сповнений глибокого ліризму, ніжності і схвильованості. Герой О. Гаврилюка пристрасно любить свою дружину, він на крилах полетів би до неї, припав би до її грудей і була б ця зустріч «хвилям океаном мого щастя безмежжя». Тільки не вдасться йому більше побачити її, бо він за колючою огорожею, бо він приречений на вірну смерть. Коли арештували його, щоб вивезти в цю жахливу катівню, дружина вела себе мужньо, як і личить дружині — товаришеві революціонера. «...дружина, молода й слабка, майже дівча, якимсь найвищим зусиллям волі зібралась у заціплений, точний, розрахований спокій, останній смертельний спокій, продумано лаштувала йому білизну і їжу і пристрасно заспокоювала всіх. Він розумів — це було мудро-величаве у своїй простоті її героїство, — видержати страшним зусиллям, не забитися у пристрасних риданнях цього — останнього, може, — прощання, а витримати в спокою, начеб і його зобов'язуючи до цього ж спокою. Така вона». (Стор. 80—81).

Хіба така дружина може стати на заваді в революційній боротьбі? Звичайно, ні. Тому герой поеми у передсмертні, може, хвилини, розкриває перед читачами своє серце, сповне любові до матері, до дружини, до батька і сина, так само як і непохитної вірності справі революції. І ніби пояснюючи цей свій душевний стан, герой поеми каже, що побутують ще такі думки, які проголошують несумісність особистого і гро-

мадського. Ці думки зводяться до того, що людина, яка при-
святила себе революції, повинна рішуче викреслити із свого
життя особисте, яке нібито в змозі породити малодушність,
пасивність у боротьбі, може притупити класову свідомість
і привести до ідейного збіднення, навіть до зради.

Де в завязті заціплені зуби,
де зусиллям тримаються в горі,
там бояться оспівувать любих,
там пісень про кохання не творять,
стережуться, щоб туга барвіста
малодушності в них не збудила.
І принадою ласк променистих
не здавила пориву і сили.

(Стор. 41—42).

О. Гаврилюк устами свого героя дуже переконливо гово-
рить про неспроможність таких міркувань. Адже горьковський
Находка, висловивши припущення про те, що одруження
може стати перешкодою в революційній роботі, не одержав
схвалення ні Павла Власова, з яким розмовляв, ні автора.
О. Гаврилюк зовсім правильно зробив, поставивши у своїй
поемі проблему особистого і громадського. Герой його поеми
твердо і вагомо говорить, що для людини сильної волі і
справжнього революційного гарту не можуть бути небезпеч-
ними думки про сім'ю, про кохання, тобто про ту сукупність
життєвих явищ, які виходять за межі поняття громадського,
партійного обов'язку. «Ні! У шані себе не споганить, хто
в собі хоче квіти ростити», каже герой поеми. У революціоне-
ра, комуніста особисте не виключає громадського.

Нас любов з шляху честі не зводить,
нам на крилах вагою не висне:
спів любові, як пісня свободи
— ясна й горда, кривавляча пісня!

(Стор. 42).

Творчо розвиваючи кращі традиції літературної спадщини
минулого відповідно до умов сучасного громадського життя,
в його історичній конкретності і згідно з власними естетичними
поглядами, О. Гаврилюк постає перед нами як новатор. В дано-
му випадку, сприйнявши традицію створення образу матері,
О. Гаврилюк розвинув його на основі сучасних йому передо-
вих ідей. Таким чином, він увійшов у революційну літературу
як новатор і поборник соціалістичного реалізму, бо, як писав
Чернишевський, «поет, гідний свого імені, звичайно хоче
в своєму творі передати нам свої думки, свої погляди, свої
почуття, а не виключно тільки створену ним красу».

А ось ще одна риса характеру героя поеми, досить оригі-
нально, по-новаторськи подана поетом. Герой поеми звер-

тається з словом прощання до свого сина, але не до нещасного сина смертника, не до завтрашнього сироти, а до «друга п'ятьлітнього», якому в спадщину лишає не гірку долю, а безцінний скарб, величезне багатство, яким є власний приклад вірності революції і любові до свого народу. З цим скарбом «буде легко з ним жити і ніколи не страшно вмирати».

Цей скарб:

Це любов безгранична до світу,
Що усе твоє серце захватить.
Світ лихий тільки плазам безкрилим,
що калічно живуть лиш собою,
і ганебно страшна їм могила,
бо урве все, що змістом було їм.
Ми ж усміхнені смерті в обличчя
і спокійні, ідемо на страту:
ми — це шлях, що хвилює і кличе
і побідно іде понад грати.

(Стор. 40).

Поет-революціонер О. Гаврилюк у своєму творі зумів у високохудожній формі передати ті суспільні ідеали, які відповідали його світоглядові. В даному випадку через інтимну розмову героя поеми з сином поет розкриває тему великого суспільного значення. Він стверджує непоборність нового, безсмертність революційних ідей і в той же час говорить про неминучу загибель світу насильства і експлуатації. Старий світ, щоб продовжити своє існування, вирішив убити свого ворога-революціонера, — це поки що він може зробити. Але хіба він здатний убити революцію? Звичайно, ні. На місце вбитого революціонера стануть когорти його нових послідовників, справа революції восторжествує. Тому розмову батька з сином-товаришем і любимим другом поет переадресовує синам всіх чесних батьків, молодому поколінню, для якого життя в умовах капіталізму починається «в тіні шибениць панського суду»:

Чистим серцем ти змалку почувеш
Справу правди твоєї і честі:
Як на полі борні упаду я,
Твоя черга наш прапор піднести.

(Стор. 41).

Жахливим є світ, в якому батько мусить так розмовляти з п'ятилітнім сином, але безсмертним є народ, який має таких синів, яким був О. Гаврилюк. Це не інтимна розмова з сином, а велика громадська справа, заспів і заклик до подвигу прийдешніх поколінь.

Разом з героєм своєї поеми поет твердо впевнений у тому, що молоде покоління підніме і гордо понесе прапор революційної боротьби, під яким буде завойовано свободу і щастя.

В боротьбі за це прекрасне майбутнє трудового народу варто віддати всі свої сили, навіть життя. На грані останнього — віддати життя в ім'я майбутнього народного щастя, перебуває герой поеми. Свій останній обов'язок перед народом, перед революцією він вбачає в тому, щоб його смерть була гідна мужності, виявленій у боротьбі.

Поки ж іншого щастя немає,
Як за щастя майбутнє вмирати, —

говорить поет, підкреслюючи думку, що за інтереси народу треба не тільки героїчно боротися, але, якщо цього вимагає справа, мужньо вмерти. Так О. Гаврилюк розв'язує в своїй поемі філософський зміст крилатого горьковського заклик: «Смисл життя — в службі революції», та він стверджує у своєму творі ідею торжества життя над смертю. Тому-то герой поеми постає перед нами зовсім не тим в'язнем-мучеником, який звичайно викликає до себе жалісне співчуття. Перед нами, перш за все, борець, людина незмірної мужності, справжнього безсмертя. В характері героя ми бачимо гармонійне і найбільш природне поєднання рис героїчного борця революції, гордого громадянина майбутнього і в той же час — ніжного батька, чуйного сина, кохаючого чоловіка.

У поемі «Пісня з Берези» О. Гаврилюк різко виступає проти боягузтва і ідейних хитань. Цей твір письменника має велике виховне значення і є зразком мужньої політичної поезії.

Створюючи типові для свого часу картини, О. Гаврилюк зберіг фактичну канву подій, яка обумовлена його перебуванням у Березі Каргузькій. Разом з принадою постаттю героя в поемі виразно відчувається присутність великого колективу революціонерів, кожний з яких не мислить для себе іншого шляху, іншої лінії поведінки, ніж головний герой твору. Починаючи заспів прекрасним образним порівнянням:

Наче лук, моя думка напрута,
моє тіло стужніло в напрузі:
— Чи досягне, чи буде вам чутний —
спів останній мій, може, о, друзі!

поет далі говорить про мужній колектив революціонерів. Авторське «я» поступається збірному образіві «Ми». Користуючись займенниковою формою в множині (цією формою О. Гаврилюк користувався дуже часто і в прозі і в поезії), поет підкреслює однотайність і однодушність великої армії революціонерів: «Ми за парканом тягнем керат, валуємо шоси» «кпимо ми, бо нашого духу у болото їм вергнути годі», «з нас не вирвуть відступництва слово», «Вгору ж дух наш

несплямлено чистий» і т. п. Почуваючи себе тільки часткою великого героїчного колективу, автор скромно зазначає, що його спів, його голос письменника-революціонера — це «дзенькіт сталі в рядах авангарду».

Поема Олександра Гаврилюка «Пісня з Берези» — це справжня велич людської душі, заплідненої безсмертними ідеями комунізму. Образ головного героя поеми не може не залишитися в серцях найщасливіших у світі людей — радянських людей. Закоханий у бурю революції, вірний і чистий, палаючий незгасним вогнем любові до народу, він завжди буде стояти перед нами живим Гаврилюком.

В концтаборі О. Гаврилюк написав також прекрасний вірш «Береза», який разом з повістю «Береза» і поемою «Пісня з Берези» становить наче одне ідейно-тематичне художнє полотно, присвячене обвинуваченню капіталістичного державного устрою і оспівуванню мужності революціонерів-комуністів.

Не інвалід старий, з іржавим самопалом,
а точний кулемет пильнує наших стін,
і дріт кільчастий нас оплів з усіх сторін
та полицая зір, отруйний, наче жало.

(Стор. 36).

Проте такі умови життя не доводять до розпачу в'язня-революціонера, не притуплюють його волі до боротьби, не викликають ідейних вагань — того, чого так прагнули мерзенні уярмлювачі. Навпаки, в'язень ще глибше розуміє необхідність непримиренної революційної боротьби, цілком віддається цій боротьбі навіть за дротами концтабору і від імені народу, за світлу долю якого бореться і переносить тяжкі страждання, виносить вирок спорохнявілому капіталістичному ладові. Березу Картузьку він вдало порівнює з Бастилією, яка покликана з мороку середньовіччя рятувати капіталізм від загину.

Ти — дух Бастилії, примара феодала,
в грозі новітніх шат покликана з віків.
— Бастилії лиш там, де лад спорохнівів,
їх творить тільки той, кому шляху не стало.

Нова Бастиліє, своїх засік і мурів
не скрнеш ти від мас у пустощі болот:
прийде й сюди гнівний розбурханий народ
і славитиме день, коли тебе розбурив.

(Стор. 36).

Політична гострота, віра в недалекий вже день, коли народ зруйнує останні кріпості капіталізму і радісно приступить до будівництва свого нового, щасливого життя, перетворювали цей вірш О. Гаврилюка в своєрідний поетичний

маніфест, в гімн нескорених в'язнів Берези Картузької. І справді, ось яким могутнім джерелом б'є з заключної строфи вірша революційний пафос, бадьорість, впевненість в правоті своєї боротьби, віра в комуністичне майбутнє:

З твоїх, катівне, днів, що ломлять лиш слабких
(слабких хай ломлять, хай здирають фальш з облич їх),
Ми вступим в день новий, і там для будівничих
За сталь послужимо для будівель нових.

(Стор. 36).

Ці рядки говорять також про формування людини нового типу, людини майбутнього, про формування характеру в горнілі революційної боротьби.

Підпис під віршем «Берега, концтабір, 1937 рік» — знак того, що твір написаний в Березі Картузькій. Аж до історичних вересневих днів 1939 року вірш морально озброював тисячі в'язнів Берези і сотні тисяч борців проти пансько-шляхетської Польщі.

Характерними особливостями поеми «Пісня з Берези» і вірша «Берега» є пафос повалення старого світу і атмосфера революційної бурі. «Наше серце закохане в бурі», пише про революціонерів О. Гаврилюк. Революційну бурю він пророкує також і в поемі «Львів». Це пояснюється тим, що О. Гаврилюк знав творчість М. Горького, любив його героїв, які зв'язали своє життя з пролетарською революцією. Олександра Якимовича ще в юнацькому віці дуже хвилювали «Пісня про Сокола» і «Пісня про буревісника» М. Горького з її революційним покликом «Пусть сильнее грянет буря!» Тому не дивно, що мужність Сокола і атмосфера горьковської революційної бурі відчувається і в поезіях О. Гаврилюка, а окремі строфи поеми «Пісня з Берези» прямо перегукуються з «Піснею про Сокола» і «Піснею про буревісника».

А вгорі, над понурим тим домом,
із полудня й півночі змагатись
буревійні ішли хмароломи.
Дивна тиша ще долі стояла,
й захід неба ясний і привітний,
а вгорі мовби кам'яні звали
йшли, як ми в попередньому квітні¹.
Мовби скелі валилися дивні,
в мертвій тиші крутились понурі,
і так билося — тихо і рівно —
наше серце, закохане в бурі.

І нараз із небес отих гнівних,
наче клич, щоб не плакати в горі,

¹ Мається на увазі повстання львівського пролетаріату у квітні 1936 року.

буйно й радісно з хмар заgrimів нам
перший грім молодий і бадьорий.

І відкрилося серце на грози,
і сприймало глибоко, глибоко.
І ми слухади й чули в напрузі
мову неба у серце відкрите:
«Тільки видержіть! Видержіть, друзі!»

В детальних описах перших ознак наближення бурі, в образі грому і змалюванні пейзажу буревісної природи відчувається визрівання важливих подій. Виразне відчуття, що це — символ соціального протесту, що обов'язково повинно статися щось велике і знаменне. Афористичні рядки «Хто почув себе часткою світу, того вбить чи застрашити годі» — є декларацією готовності до дії борців-революціонерів, у яких мужність і воля до боротьби і перемоги — невичерпні. Одним з цих благодородних людей, що заслуговують на подив і увагу, був сам Гаврилюк.

Високо оцінюючи поему О. Гаврилюка «Пісня з Берези», газета «Правда» писала, що ця поема «є гнівним і документальним обвинувальним актом проти банди катів, очолюваних підсудчиками, ридз-сміглими і беками»¹.

Поема О. Гаврилюка «Пісня з Берези» і вірш «Берега» відтворюють характерну для свого часу обстановку визрівання в Західній Україні буремних, грозових настроїв, революційних подій, невпинної боротьби трудящих проти капіталістичного поневолення.

Говорячи про Гаврилюкову творчість безпосередньо в Березі Картузькій, треба зробити застереження, що вона не обмежується віршем «Берега» і трьома розділами поеми «Пісня з Берези», про які мова йшла вище. Правда, більше творів цього часу в літературній спадщині письменника досі немає. Але є досить вагомий підстави твердити, що О. Гаврилюк створив у концтаборі ряд віршів і пісень, які живуть у народі як твори невідомого автора. Сам О. Гаврилюк про свою літературну творчість в Березі Картузькій писав:

«Творені мною вірші, в міру їх постання, розходились між в'язнями. Це було небезпечно для автора і тому імені автора не називали. Втім це не була первина: в Березі вже існував цілий свій фольклор — пісні, вірші, анекдоти і навіть скетчі — польською, білоруською і єврейською мовами. Я вніс український вклад. Звичайно, що пісень тих ніхто не співав, але під час праці в'язні тихенько вивчали один від одного не лише тексти, а й мелодії. І, безперечно, це було одним із засобів зміцнення духу в'язнів. Часом тексти були примітивні, але

¹ «Правда» від 18. IX. 1949 року.

завжди пристрасно героїчні, похмурі у зятятому рішенні витримати. Звичайно, не могло бути пісень з декларативними настроями, бо тільки з високого виходить порив творчості». (Стор. 121).

З цього погляду являє інтерес одна з пісень, яка була створена в Березі Картузькій на честь її мужніх в'язнів — білоруського комуніста Мозирка і студента Віленського університету Германіського, яких березняцькі поліцейські закатували на смерть 9 травня 1936 року. Текст цієї пісні, автор якої невідомий, є на польській мові, а оскільки українського перекладу не маємо, то наведемо пісню в перекладі на російську мову:

По топким полесским болотам мы шли,
Штыки у конвоя блистали.
Раз-два — марш стучали сердца. А вдали
Наши бедные семьи рыдали.

Земли опечаленной слышится плач:
«Там будут в Березе вас мучить —
Там карцеры ждут вас, там злобный палач
Вас ждет за оградой колючей».

Испить надо горькую чашу всем нам,
Борцам против подлого строя,
Нужды и страданья и горя сынам.
Мы с поднятой шли головою.

Как будто с железных цепей сорвалась
Садистов свирепая стая —
Нас били и голодом мучили нас,
Над нами глумились, пытая.

От узника к узнику шопот идет —
Весть новая нас ободряет:
Борьбу продолжает испанский народ,
Народный Китай наступает.

О пытках, что вынес в Березе наш брат,
Расскажут на стенах проклятья —
Над нами убийцы расправу творят,
Но духом не падайте, братья.

О наших мученьях узнали везде,
О смерти политзаключенных.
Друзья, будем стойки в жестокой беде,
За нами идут миллионы!

(Переклад М. Долинова)

Характерно, що у своїй повісті «Береза» О. Гаврилук описує смерть Мозирка і Германіського, яким присвячена ця пісня: «Щоб помститися за свої поразки на барикадах, влада влаштувала дику розправу над беззбройними в'язнями Берези. Дев'ятого травня всіх в'язнів вигнали у поле, наказали впасти на землю і протягом кільканадцяти годин топтали чобітьми

і били киями. Внаслідок цього двоє товаришів: Германіський — студент з Вільнюса і Мозирко — білоруський селянин, активіст партії, померли від катувань, а понад шістдесят товаришів, напівживих, багато тижнів поневірялись у лікарні. Деякі назавжди zostались каліками». (Стор. 124).

Пише О. Гаврилюк у повісті і про те, що події в Іспанії завжди цікавили і хвилювали в'язнів Берези: «Під час праці чи вправ непомітно старий березняк підсувався до нового і, не повертаючи обличчя, шепотом питав:

— Що в Іспанії?..

Таке було завжди перше питання. Героїчна, стікаюча кров'ю Іспанія була в центрі уваги». (Стор. 112).

Крім цього, можна навести ще багато прикладів з повісті «Бере́за», з таких поетичних творів О. Гаврилюка, як «Спогади політв'язня», «Бере́за», «Пісня з Берези», «Львів», «Непередбачений епілог», щоб показати, як багато спільного і спорідненого має наведена пісня з цими творами письменника. Сам Гаврилюк, як знаємо, з Полісся, писав він про комуністів, розстріляних поліцією в поліських болотах, про жахливий карцер Берези і березняцьку колючу загорожу, про жорстоких мучителів — поліцейських Берези, які в катуваннях нещасних в'язнів знаходили насолоду садистів. Ці твори О. Гаврилюка сповнені благородними почуттями політв'язнів будь-що витримати важкі випробування, які випали на їх долю, не зрадити своїх товаришів по боротьбі, не заплямувати революційної честі. Вони сповнені також вірою в те, що трудящі маси з мужньою поведінки політв'язнів беруть приклади стійкості і незламної рішучості в боротьбі проти своїх ворогів. І всі ці теми й ідеї порушено також і в цій пісні в'язнів Берези Картузької.

Чи О. Гаврилюк міг бути автором цієї пісні? Безперечно, що так, що він міг створити її в концтаборі і вона пішла в народ, як пісня березняків невідомого автора.

Проте ми не маємо наміру приписувати Гаврилюкові авторство цієї пісні, і то не тому, що в примітці до неї сказано, що створена вона в Березі 1936 року. Це твердження не є вже таким серйозним аргументом, який міг би бути використаний як сумнів або заперечення висловленого припущення, що автором пісні міг бути О. Гаврилюк. В примітку, як це часто буває, могла вкратися неточність (таке в ній виявлено мною, наприклад, щодо дати смерті Мозирка і Германіського), бо в Березі, як відомо, ніхто точно не реєстрував, коли з'явилася та чи інша пісня, і ніяких документів про це немає, крім усних свідчень в'язнів, які не завжди могли бути точними. Та й створення такої пісні тривало довго, бо була ця робота колективна і проводилась в умовах жахливого розпорядку концтабору, де не можна було не тільки збиратись гуртом, але навіть розмов-

ляти між собою. Крім того, ні олівця, ні паперу ні в кого не могло бути і не було. Хтось, хто мав здібність до віршування, складав в пам'яті окремі рядки, після цього їх треба було переказати іншим в'язням, які повинні були запам'ятати їх, щоб той «хтось» міг опрацьовувати пісню чи вірш далі. Зрозуміло, в процесі цієї роботи, як в кожному творчому процесі, траплялися зміни, корінні чи менш значні переробки і доробки, і тому треба було затратити багато часу і зусиль. Отже, умови Берези аж ніяк не сприяли революційній творчості в'язнів, і така пісня повинна була створюватися довго, поки вона ставала пісенним надбанням великого колективу березняків.

Коли ж до того врахувати ще й те, що Мозирко і Германівський були закатовані 9 травня, то можна припустити, що пісня могла бути створена, або, скажімо, доповнена, докінчена тощо в 1937 році. А в січні 1937 року в Березі вже був Гаврилюк — людина, для якої складання віршів і пісень було покликанням. Отже, цілком можна припустити, що автором або співавтором пісні, про яку йде мова, був Олександр Гаврилюк.

Але, підкреслюємо ще раз, не це найголовніше. Ці припущення беруться тут до уваги зовсім не з упереджених міркувань щодо можливого закріплення цього твору за О. Гаврилюком. Цим хочеться сказати, що десь в народі записані чи передавані з уст в уста побутують, безперечно, пісні, автором чи співавтором яких був О. Гаврилюк. Вони такі ж пристрасно героїчні і хвилюючі, як ця, що тут наведена, але авторство їх встановити буде неможливо. Залишаться вони в історії піснями в'язнів Берези, піснями революціонерів — мужніх борців за волю і щастя своїх народів. І частка творчої праці О. Гаврилюка, яку він вклав у створення цих пісень, — це велика гордість нашого народу.

5

..Самий факт існування Української Радянської держави підбадьорював знесилених, а сильних перетворював на героїв. Борці за волю й щастя народу не блукали більше самотньо в пітьмі. Вони були тепер бійцями великої армії революції, і шлях їм показували полум'яні зорі Жовтня. Вони були відрізані від Києва кордоном, але кожен з них знав, що запалені Дніпрогесом вогні горять і для них, а гордість за трудовий подвиг Стаханова була також і їх гордістю. Так у не державній Україні билося серце державної.

Я. ГАЛАН.

Влітку 1939 року Олександр Гаврилюк закінчує поему «Львів»¹. Важко сказати, коли автор почав писати цю поему, але можна припустити, що основна робота над нею про-

¹ В робочому варіанті ця поема мала назву «Полішук».

ведена у львівський період життя письменника. Заключна частина поеми має чіткий слід і яскраве відображення квітневих революційних подій у Львові. Відомо, що вперше О. Гаврилюк побував у Львові влітку 1929 р., коли він приїхав сюди, щоб знайти адвоката, який зумів би захищати його справу на суді. Ця перша поїздка до великого міста, яке було центром революційної боротьби в Західній Україні, безумовно, справила величезне враження на О. Гаврилюка.

В своїх попередніх працях про О. Гаврилюка автор цих рядків недосить критично підійшов до визначення часу написання поеми «Львів», помилково вважаючи, що поштоvhом для створення поеми була перша поїздка О. Гаврилюка до Львова. Допустили цю помилку й інші дослідники, і тому є необхідність внести в це питання ясність.

Для вісімнадцятирічного автора вірша «Спогади політв'язня» і оповідання «Прощайте» поїздка з глухого поліського села до великого міста була давньою мрією, бо

Задовго він в селі глухому
жив поміж лісу і соломи, —
тепер усім еством своїм
сприймає міста гул і грім.

Але його коротке перебування у Львові не могло ще послужити поштоvhом для створення поеми. О. Гаврилюк ще не знав міста, не був обізнаний з практичними формами боротьби пролетаріату. Його політичний і художній рівень ще був надто недостатній хоча б для осмислення такого глибокого ідейного і високохудожнього твору, як поема «Львів». Інша справа, що перша поїздка до Львова знайшла в поемі шире, безпосереднє і, треба підкреслити, майстерне відтворення.

Про те, що О. Гаврилюк був у Львові взимку 1930 р., було відомо поліції і записано в її звітах. Був О. Гаврилюк у Львові і восени цього ж, 1930 року. Про цей його приїзд знаходимо згадку у Ярослава Галана, який тоді вперше познайомився з О. Гаврилюком.

«Я вперше побачив його у Львові восени 1930 року. Він з'явився зовсім несподівано в редакції журналу «Вікна». Саме тоді друкувалося у нас його третє, після «Прощайте» і «В очах дитини», оповідання «Наївний мурин» і воно жваво обговорювалося в колективі редакції. Яюсь трапилось так, що Гаврилюк прийшов, коли дискусія була в самому розпалі. «Продовжуйте», посміхнувся він широко. Він довгий час слухав мовчки, а потім попросив слова...

Він був три або чотири дні у Львові й увесь той час майже не виходив з редакції. З ранку до вечора нишпорив у бібліотечній шафі, читав, записував; коли в редакції закінчувався робо-

чий день, Гаврилюк лишався за письмовим столом і вставав від нього тільки на світанку, щоб годину-дві перепочити на ка-напі. Ця пристрасть Гаврилюка до друкованого слова і поспіх, з яким він перечитував книжку за книжкою, були зрозумілі: молодий письменник тільки недавно вийшов з тюрми, і ніхто не міг ручатися, що він знову не потрапить до неї незабаром»¹.

Минув тільки рік з того часу, коли молодий письменник

вперше із розмов в тюрмі
марксизму ази зрозумів,

але ми бачимо вже перед собою людину, творчо і ідейно сфор-мовану. Не може не привернути уваги та обставина, що О. Гаврилюк виявляє справжній голод до нових і нових знань. Безумовно, що ці поїздки і вивчення історії пролетарського руху сприяли написанню таких творів, як «Наївний мурин» (1930 рік) і «Поема про петлю» (1932 рік), в яких тема бороть-би робітничого класу посідає чільне місце.

Далі не знаємо точно, коли і скільки разів бував О. Гаври-люк у Львові. Обставини склалися так, що їздити до Львова на більш тривалий час у нього, на нашу думку, не було змоги. Починається його активна революційна діяльність, він бере участь у підготовці Поліського повстання, переслідуваний полі-цією, виїжджає до Варшави, а потім на революційну роботу до Вільно, довго просиджує в тюрмах.

Аж в 1935 р. О. Гаврилюк переїжджає до Львова на роботу в підпільну комуністичну редакцію. Тепер вже знання життя пролетаріату стає його партійним обов'язком.

Ось вже півроку, як у Львові
У ґрунт він пробує вrostи.
На Льва Сапегу² темні сили,
Щоправда, голову крутили
«Чому і як», та накінець
Таки пустили, хай їм грець.

(Стор. 52).

Олександр Гаврилюк вростає в ряди робітничого класу, бере найактивнішу участь в його боротьбі. Тільки внаслідок революційних подій у Львові в квітні 1936 року О. Гаврилюк відчув внутрішню необхідність художньо відтворити ці славні сторінки боротьби львівського пролетаріату.

Що О. Гаврилюк у квітні 1936 р. був у Львові і брав участь в революційних подіях, знаємо з слів П. Козланюка («Олек-сандр Гаврилюк був також активним учасником революційної

¹ Я. Галан, Твори, том I, Держлітвидав, 1953 р., стор. 463—464.

² На колишній вулиці Льва Сапегу у Львові містилася «дефензива» — політична поліція панської Польщі.

демонстрації львівського пролетаріату весною 1936 року»¹), і з рядків поеми «Львів» — твору «глибоко автобіографічного» (П. Козланюк).

І я тебе, робочий Львове,
я знав також тебе тоді,
як волю жить завітом крові
ти ствердив у вогні подій.

(Стор. 55).

З прикінцевих рядків поеми довідуємось, що О. Гаврилюк мав безпосереднє відношення до підготовки демонстрації безробітних, оскільки поліція розшукувала його, і він мусив на деякий час перейти на нелегальне становище. «В буремних днях ...цілий час... він був між нас», говорить поет про свого героя, а потім вже йде ясна мова про його перехід у підпілля:

Скажу тихцем: ні у в'язниці,
ні між пораних калік,
сторожених у шпиталі,
це ім'я досі не числиться.
Поліція весь дім трясє:
— Де квартирант? — Оце й усе.

(Стор. 64).

Цікаві з цього погляду дані має маловідома стаття О. Гаврилюка «Творча наснага», в якій автор розповідає:

«З 1935 року я працюю у Львові. Тут я пізнав робітничий клас. Бачив величаві героїчні події у квітні 1936 року: тоді польська влада кулеметами хотіла розстріляти юрби голодних робітників, а вони голіруч розбили панські сили, і хоч вистелили своїм трупом місто, та переможно пронесли труну із своїм вбитим товаришем на Янівський цвинтар. Хто це бачив — не забуде до смерті»².

Отже, не перша і не жодна з наступних поїздок до Львова, а революційні події у Львові в квітні 1936 року послужили приводом для створення О. Гаврилюком поеми «Львів». Що ж стосується часу написання поеми, то це були 1937—1939 роки, час між першим і другим ув'язненням поета в концтаборі Береза Картузька. До створення такого твору, як поема «Львів», автор міг взятися, тільки відчуваючи велику поетичну силу. А цю силу, в чому не може бути ніякого сумніву, О. Гаврилюк відчув після успішного створення поеми «Пісня з Берези», яку, як знаємо, він закінчив у Заболотті в 1937 році після виходу з Берези Картузької.

¹ П. Козланюк, Вмєсто предисловия, «Александр Гаврилюк, Стихи и поэмы», видавництво «Вільна Україна», 1950 р., стор. 4.

² «Ленінська молодь», № 37, травень 1940.

За формою поема «Львів» є поетичним щоденником. Молодий селянський хлопець їде з далекого поліського села до Львова:

Давно цікавив і тривожив
його незнаний, дивний Львів,
столиця рідних земляків,
таких самих, чи інших, може.
Він стежив, скільки міг, здаля,
чим дише Галицька земля.

(Стор. 50.)

Тепер він одержав можливість побачити все на власні очі. Галичина від Полісся відрізнялась хіба що пейзажем, а галичани від поліщуків — одягом, говіркою. Але тут панувала така ж нужда і недоля, такий гніт і горе, як і на Поліссі. Для трудящих у панській Польщі скрізь були однакові умови. Поет з любов'ю говорить про галичан в повстанних капелюхах, які, розповідаючи про свою гірку долю, «мовби з книжок Франка Івана зійшли готовим образом погугорить з поліщуком». Але в панській Польщі навіть свої болі і жалі не можна було висловлювати вголос. Це вважалося крамолою. А щоб тримати трудящих в німій покорі, польсько-шляхетський уряд облутував східні окраїни західноукраїнських земель сіткою шпіонажу і поліційного нагляду.

Багато на шляхах «кресових»¹
розставлено очей і вух,
зачаєних напоготові,
щоб приловить твій кожний рух.
Гляди, щоб ти не в'їхав, брате,
та до Іванової хати².

Але не за кожним слідкували шпигуни і поліцейські, не кожному загрожувала «Іванова хата».

До вагона, в якому їде герой поеми, на одному з полустанків заходять українські пани. Вони розмовляють між собою українською мовою, але це не привертає уваги урядового агента, ніхто їх не підслуховує. В чому ж справа? Чому українська мова з уст селянина чи робітника сприймається як крамола, а з уст українського пана пурхає вільною птицею? Чому селянин чи робітник добре мусить обміркувати, зважити кожне слово, поки воно зійде з його уст, а український пан так легко і беззастережно висловлює свої думки, почування? Тому, що між трудящими українцями і українською буржуазією зіє

¹ «Креси» (окраїни) — так називала польська буржуазна влада західноукраїнські та західнобілоруські землі, на яких застосовувала методи колоніального гніту.

² «Івановою хатою» іронічно називали в Польщі тюрму.

страшна соціальна прірва, і ця прірва є і в мові, в її змісті. Товариш Сталін вказував, що «люди, окремі соціальні групи, класи, далеко не байдужі до мови. Вони стараються використати мову в своїх інтересах, нав'язати їй свій особливий лексикон, свої особливі терміни, свої особливі вирази. Особливо відзначаються в цьому відношенні верхівкові верстви імущих класів, що відірвалися від народу і ненавидять його: дворянська аристократія, верхні верстви буржуазії. Створюються «класові» діалекти, жаргони, салонні мови»¹. О. Гаврилюк дає вірєць мови українського панства.

Поважно входить пишна дама
з букетом пишних тубероз.
За нею вмить панок огрядний
розсипавсь у привітах складних:
— Щаслива зустріч! Бракне й слів.
— Ви, пане радник? — Так, у Львів.
— А ми у справі фортеп'яно,
— Ах, з донечкою! Де ж вона?

(Стор. 51).

Зрозуміло, що такий зміст розмов української буржуазії, який цілком відбиває її ідеали, почуття, інтереси, не насторожує вуха шпигуна. Його увага прикута до розмови «темної маси». Він знає, що між робітниками і селянами не буде компліментів і обміну люб'язностями, що не про фортеп'яно говоритимуть вони між собою, а будуть ганьбити і проклинати світ капіталу, будуть радитися, як поліпшити свою долю.

Роблячи на початку поеми політичну межу між трудящими українцями і українською буржуазією, автор далі ширше і глибше відтворить ті суперечності, що існують між цими двома соціально ворожими верствами, які користуються однією мовою і належать до однієї нації.

В першій частині поеми автор знайомить читача з біографією героя поеми:

Уздрів він світ перед війною
в країні вбогих постолів;
дитячі літа десь провів
в недолі «біженщини злої».

(Стор. 48).

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції, сподіваючись, що революція переможе і на західних землях України, «біженець» повернувся в рідне Полісся:

Та тут лиш був бур'ян і тиф,
а голод злобно посміхнувся
і в яму батька повалив.

¹ Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, Держполітвидав, стор. 12—13.

Мов цуцики, розлізлись діти,
і як вдалось їм пережити
оту свою життя весну,
вони й самі вже не збагнуть.

(Стор. 48).

Між тим міжнародна імперіалістична реакція всі свої зусилля спрямувала на те, щоб не дати революції можливості поширюватися на захід. Почався період боротьби табору імперіалізму проти молодого Радянського Союзу. На Радянську Україну напали білополяки, які разом з петлюрівсько-німецькими бандитами хотіли задушити революцію. Трудящі України, завдяки допомозі великого російського народу, в жорсткій боротьбі проти іноземної інтервенції і внутрішньої контрреволюції відстояли свою Радянську владу. Однак західноукраїнські землі з волі іноземних імперіалістів та внаслідок зрадницької, запроданської політики одвічних ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів, були окуповані панською Польщею. Трудящі західних областей України, всупереч своїй волі, були насильно відірвані від Радянського Союзу, відмежовані від неї несправедливим кордоном.

З публіцистичною гостротою, правдиво і переконливо говорить автор про те, що трудящі Західної України не мирилися з своїм підневільним становищем, з насильним роз'єднанням з своїми братами — трудящими Радянського Союзу, не визнавали кордону на Збручі. Всіма своїми помислами, всім своїм серцем вони були з радянським народом.

На Схід дивились наші лица,
зі Сходу струї наших сил,
там нашої снаги столиця.

(Стор. 49).

Борючись за своє визволення з-під капіталістичного ярма, трудящі Західної України жили радістю і мріями своїх радянських братів. Гордість за могутню Радянську державу, за щасливу і дружню сім'ю множила їх сили в боротьбі проти капіталізму і польсько-шляхетського поневолення.

І нам у грудях дух спірало,
як на українській на ріллі
сталеві загули лжмелі:
і ми побідно святкували
турбін Дніпрових перший зрух
і між народів дружби дух.

(Стор. 50).

Далі засобами прямої авторської характеристики поет розповідає про шкільний вік героя поеми. Дізнаємося про те, що юний політрук полюбив науку, горів вогнем пізнання світу,

але на його шляху стає мур капіталістичної дійсності, яка закриває перед ним чарівний шлях до науки. Юнак протестує проти кривди, але у поневолювачів є свої засоби втихомирювання — тюрма. За ґратами цього закладу, якому у панській Польщі приділяли більше уваги, ніж школам, опинився герой поеми в юному віці. Його життя проходить тепер в умовах частого «спочинку» в тюрмах:

В'язниці перший рік і суд,
і знову з волею вітання,
і знов знання й запалу вклад,
і знов «спочинок» з-поміж ґрат.

(Стор. 49—50).

Виростаючи в таких умовах, герой поеми дедалі глибше усвідомлює необхідність непримиренної боротьби проти несправедливого капіталістичного ладу, за кращу долю трудящих. Наступає політична зрілість героя. Він уже побував «в катівських лапах дефензиви», і з розмов з політичними в'язнями в тюрмі зрозумів класовий зміст революційної боротьби, проніс вірність своїм переконанням через горнило катувань і зростав, «лицем обернений на Схід».

... а на Сході
росла країна наших мрій,
крізь сик гадюк, крізь перешкоди
упертий шлях значила свій.

(Стор. 50).

Країна соціалізму стає для героя поеми (тут висловлюється і авторське кредо — «країна наших мрій») життєвою метою, а безсмертні ідеї Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна — прапором боротьби. Батьківщина трудящих — великий Радянський Союз запалює його на подвиги, дає йому нові незборимі сили, кличе його до боротьби за волю і щастя. Великій справі боротьби за комунізм він готовий віддати своє життя. Розуміння смислу життя, яке повинно проходити в невсипущій боротьбі за комуністичне майбутнє, він висловлює експресивним зображенням руху поїзда, образом нестримного руху вперед:

... Чах!
Чш—ах!
стелиться шлях,
шлях у минулих і будучих днях,
пристрасть руху, у сталь закута,
— жити це — їхати, вмерти — стояти.
Чах! Чах! Чах! Чах!
Перси крицеві напружити парою,
стопи сповити гарячою хмарою,
рушити круто сталевим плечем,
хай далечінь нам під ступні тече!

Виклик просторові свистом крилатим,
рельс безконечність струнку здоганяти,
доти життя, доки їзди
— лиш мертві стають назавжди поїзди.

(Стор. 47).

Ще в оповіданні «В очах дитини» О. Гаврилюк, зображуючи рух поїзда, намагався створити образ поривання вперед. Поїзд, лише письменник, «сердито, визивно зачаквав, зафукав до синього неба і гордо погнав у далечінь». Характер руху поїзда тут сповнений енергії й оптимізму, але з наведених рядків поеми видно, як у зв'язку із збагаченням життєвого і творчого досвіду О. Гаврилюка цей образ наповнюється значимішим змістом, досягає глибоких філософських узагальнень. Тепер ідея нестримного руху вперед стає девізом революціонерів — героїв поеми. Крім того, такий початок першого розділу надає всій поемі належне спрямування і викликає у читача глибокі емоції.

Говорячи про творче визрівання і змужніння О. Гаврилюка, варто відзначити співзвучність наведених рядків поеми з висловлюванням В. Белінського з приводу розвитку суспільства. Великий Белінський писав: «Життя тільки в русі, в спокої — смерть»¹. «Життя є не що інше, як безперервний рух розвитку, невинне формування»².

Отже, недарма просиджував О. Гаврилюк над книжками в бібліотеці журналу «Вікна», і Ярослав Галан мав повну рацію, стверджуючи, що «цей селянський хлопець умів блискуче говорити мовою нової епохи».

В другому розділі поеми О. Гаврилюк починає знайомити читача з Львовом.

Гей, вліз ти, Львово, в котловину,
вмостився між чудних горбів.

Поет згадує ненароком про «кубелечка затишних вілл», які розкинулися на окраїнах міста, про величезні палаци, що «пнулись вгору», але тут же підкреслює, що ці об'єкти Львова привертають його увагу тільки як наслідок того, «що людські руки творять». Він знає, що палаци і вілли, хоч і збудовані руками трудящих, належить тому, хто жорстоко експлуатує їх, — буржуазії, капіталістам. Герой поеми, який багато років «в селі глухому жив поміж лісу і соломи», з першого погляду зненавдив ці наочні ознаки багатства ворогів свого класу. Пробравшись з далекого Полісся, через живі кордони поліцейських агентів, він не хоче марно тратити жодної хвилини. Його увагу

¹ В. Белінський, Вибрані філософські твори, стор. 298.

² В. Белінський, Твори, т. IV, стор. 482.

полонило не споглядання ситої розкоші панів, а революційна боротьба робітничого класу Львова. Ця боротьба зачаровувала його і кликала до себе. Вона сповнювала його життя новим змістом.

Вірячи в силу трудящих мас, які під прапором соціалістичної революції здобудуть перемогу над світом капіталу, поет мріє про майбутнє, він бачить той недалекий час, коли для трудящих настануть дні волі і щастя:

І море прапорів червоних
крізь млу ввижається мені
у близькій вже далечині
та юрби з радістю у лоні.
О, щастя, що без краю й меж!
Ти, воле, там же є!..

(Стор. 52).

Поет говорить про волю, яку здобув у боротьбі радянський народ, про ту, яка існує в Радянському Союзі. Ставлячи в приклад радянський народ, він закликає трудящих Західної України до ще самовідданішої боротьби в ім'я свого майбутнього щастя.

Але, крім іноземних, польсько-шляхетських поневолювачів, поет бачить ще одну відміну запеклих ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів. Спілкуючись з реакційними силами панської Польщі, українські буржуазні націоналісти виступали проти інтересів трудящих Західної України. Галасуючи, що начебто вони є «батьками народу», українські буржуазні націоналісти продавали Україну і польським панам, і німецьким фашистам, і англо-американським імперіалістам.

Олександр Гаврилюк показав справжнє обличчя цих «батьків народу». Дбаючи про своє благополуччя, яке міг забезпечити тільки капіталістичний лад, та вислужуючись перед імперіалістичним табором, українські буржуазні націоналісти не виявляли ніякої турботи про долю української нації. Навпаки, український радянський народ, який виборов своє щастя у Великій Жовтневій соціалістичній революції, вони готові були запрягти в найтяжче капіталістичне ярмо. Поет говорить про те, що в цьому карикатурному «національному П'ємонтіві» навіть з свічкою не знайдеш тієї національної гордості, яка спливала з уст Івана Франка і була втілена в його гордих «Кам'єнях». Він говорить, що для цього «П'ємонта» зовсім чужим є сподівання і прагнення України трудящих мас,

яку на пана звав Тарас,
де Лесині слова говорять
і духа вільного ведуть
на поступу і волі путь.

(Стор. 53).

Великою правдою і нищівною викривальною силою сповнені слова поета, якими він характеризує зрадницьке кодро — «П'ємонт» у Львові.

На диких феодалів час
облизується ваш Парнас.
а із онуч магнатських ви
свої зробили хоругви.

(Стор. 53).

О. Гаврилюк викриває, крім недолугих літераторів з буржуазно-націоналістичного табору, також і фальшиве театральне мистецтво, яке загрузло в баговинні елегійного примирення з гнобителями, стало розповсюдником брехні, розрадою для лінивого у своїй ситості панства.

Кругом точилася між трудящими і капіталістами жорстока боротьба, і слово письменника, митця було потрібне для народних мас, як зброя, а тогочасна література і мистецтво в Західній Україні, за винятком невеликої революційної групи, були далекі від того високого розуміння мистецтва, яке визначив ще Іван Франко:

Штука¹ — це думка, що встане,
Всякі порвавши кайдани,
Це побідитель благий;
Дасть уярмленим свободу,
Вільному дасть же народу
Велич і славу в людей².

У відступі О. Гаврилюк говорить про «офіційне» мистецтво, викриває його антинародну суть. Трудящі маси дійшли до високого і благородного витвору соціального мистецтва — революційного повстання, і сором мистецтву, яке стоїть осторонь, яке не внесло свого вкладу в цю боротьбу.

Ось виростає барикада
коло театру. Добре: тут
тобі, о, калище розради,
покаже іншу штуку люд:
ти сплусься куполом величним,
щоб красоті служити вічній,
— дивись же — там за нами ляг
тілами вистелений шлях.

Дивись же ти, мистецтва храме,
і запитай своїх жерців,
чому у вигаданих драмах
вони промовчують цей гнів,
од правд кривавих і бурхливих

¹ Штука — мистецтво.

² Іван Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1948, стор. 282.

відкручуються підло й криво,
хоч треба б жадібно сягнуть
углиб життя, у саму суть!
Але тимчасом тільки зовні
товчуть до гордих твоїх стін
борня і кулі, як проклін,
на сцені ж тихі і любовні
ідилі фальшу і брехні
цвістимуть аж до інших днів.

З гнилля нічого путящого не зробиш, плазунові не дано літати, і поет мріє про те мистецтво, яке народиться в майбутні дні волі і яке буде мистецтвом справді народним і служитиме тільки в ім'я добра і слави трудящого народу.

Вплив на «національне життя» західноукраїнських трудящих, як бачимо з поеми, мали також

...паничі й поміщики,
що з України повтікали
на європейські смітники,
і мрію пестили в любові,
щоби стоптати Україну знову,
і чобітьми чужих полків
зчавити лад робітників.

(Стор. 54).

Такий різношерстий набрид зрадників, які збігалися звідусіль під ярмаркову буду «національного П'ємонту» у Львові, викликав у поета історичний прообраз Кобленції, де колись, під час буржуазної революції у Франції, вся національна реакція гуртувалася і готувалась до чергової агресії.

Диви, Україно Західна,
та це ж Кобленція єхидна
прийшла, ворожа і чужа,
і тут вигострює ножа.
А ти потрійно зносиш, бідна,
і власних плідних паничів,
і з-над Дніпра утікачів,
і окупантів.

(Стор. 54).

На противагу єхидній буржуазно-націоналістичній Кобленції, О. Гаврилук показує Західну Україну трудящих мас, робітничий Львів,

де із мозолистих долонь
росли угору інші кличі
і іншої борні вогонь.

де в боротьбі, немов у кузні,
викувувала кривда й гнів
шляхи у сяйво інших днів.

(Стор. 46).

Описом чудової львівської весни починає О. Гаврилюк третій розділ поеми. Вимиті весняними дощами, красуються фасади розкішних палаців, ніжним шовком зазеленіли травники, в весняне зелене вбрання одягнувся міський сад, а повітря наче налите золотом. Чистими, сповненими весною вулицями походить львівське панство, а багаті вітрини численних магазинів спокушують їх на нові розкоші, приємності, розваги. Кругом, здавалось, панує краса, вдоволення, радість і щастя.

...Та що це дисонансом прикрим
вдирається в красу весни
і лад псує! Ах, це вони!
— Нерадий зір причину викрив:
це безробітні.

(Стор. 56)

На фоні панських розкошів і ситого безтурботного життя поет змальовує картину міської капіталістичної дійсності — безробіття. Тисячі працездатних людей продають свою робочу силу, але покупців неvistачає. Для цих людей і для їхніх родин нема ні хліба, ні одягу, ні житла, хоч в місті сотні пекарень, тисячі магазинів з одягом, безліч прекрасних будинків. Ці тисячі людей, доведені до відчаю капіталізмом,

з нір повилазили німих,
де мусили ховати кості
від люті холоду зими.
Це тут — під небом, їхня хата.
у їх роках немає свята.

(Стор. 57).

Мешканці передміських трущоб, над якими лютий голод розпростер свої грізні кігті, вийшли на вулиці міста вимагати праці й хліба. Було це в день великодніх свят. В церквах дзвонили дзвони, і їх музика мала символізувати благополуччя, радість і щастя народу. Проте на обличчях безробітних, що йшли святковими вулицями міста, було тільки безмежне горе, а в серцях — турботливі думки про голодних дітей, дружин і стариків, про завтрашній день.

Буржуазія вирішила провчити безробітних за те, що вони захмарили їй своїм понурим і мовчазним, але водночас і багатомовним походом великоднє святкування. Проти мирної демонстрації були негайно вислані поліційні загони, які мали відбити охоту пролетарів до демонстрацій. Поліцейським було дано дозвіл користуватися вогнепальною зброєю. Стався ще один ганебний в історії польсько-шляхетської держави злочин.

— На міста брук проллялась кров!
Проллялась кров. І згас у Львові
попівських свят поблеклий чар;

струснув людьми оцей зудар,
облуда прощення й любові
розкрилась. Дійсний, голий зміст
у став на весь брутальний зріст.
Не бог воскреслий в білих шатах
вістити мир землі прибув.
Ні! — Поліцаї правом ката
в голодну цілили юрбу.

(Стор. 57).

Від кулі поліцейського бандита Фольта впав безробітний Владислав Козак, який разом з тисячами своїх товаришів йшов до магістрату вимагати від представників уряду своїх прав на працю і хліб.

Хто ж був Владислав Козак, в якого з рушниць поліцейського цілився польський буржуазний уряд?

Двадцятирічний робітник. У великих злиднях жив він разом з дружиною і двома маленькими дітьми у вогкому підвалі на Клепарівській вулиці. Довгий час він був безробітним. Інколи щастило йому дістати тимчасову роботу і на важко зароблені гроші купити їжу для дітей. Голод був частим гостем у цій сім'ї.

Чотирнадцятого квітня ранком до Владислава прийшли його товариші, і разом з ними він пішов до ратуші вимагати роботи і хліба, щоб не допустити до голодної смерті своїх дітей і вагітної дружини...

Два дні лежав труп Владислава Козака в шпитальній мертвецькій на Личакові, а поліція тимчасом знущалась над його сім'єю. Ще в обідню пору 14 квітня поліція зробила обшук у підвалі Козака, а вагітну дружину убитого кинули у в'язницю «Бригідки».

Похорон робітника, по-звірячому вбитого поліцейськими, повинен був відбутися 16 квітня. Воевода і комісар поліції вирішили, що поховати В. Козака треба на Личаківському кладовищі. У Львові є ще одне кладовище — Янівське, яке було призначене для бідняків. Але з мертвецької на Личакові, де лежало тіло вбитого, до Янівського кладовища треба було пройти через усе місто. Буржуазний Львів боявся появи похоронної процесії з тілом В. Козака у місті, а тому і воевода і комісар поліції розпорядилися похоронити вбитого на Личаківському кладовищі, дарма що воно було для панів, розраховуючи на те, що похорон убитого відбудеться швидко і непомітно.

Але інакше думав робітничий Львів. Трудящі Львова вирішили вшанувати смерть представника робітничого класу протестом проти його вбивств і біля його труни продемонструвати свою єдність і пролетарську солідарність.

...Майданчик тихий
під шпиталем, під домом для
змагання з болем, не для втіхи
вкрив люд мовчазний, як земля.
Замовкли враз трамваїв шини,
і місто ціле в ту годину
геть вирвалось з упряжки днів,
сказало, затрусившись: — Ні!
Прийшли заплямувати злочин,
прийшли, як свідки, понести
обвинувачення на тих,
що у брехні сховатись хочуть.
О, ще діждетесь, пани,
із куль засіву добрих жнив.

(Стор. 58).

Всупереч волі місцевої влади, робітничий клас Львова вирішив провести свого товариша в останню путь через усе місто і поховати його на Янівському кладовищі. Багатотисячна похоронна процесія під червоним прапором рушила в центр міста. Відкриту труну з тілом Козака, як велемовний знак протесту проти дикого злочину, вчиненого урядом, несли на своїх плечах друзі вбитого.

Та що там сталось? Раптом похід
мов розірвавсь на два кусні.

— Не відставайте анітрохи!

— Щільніш держіться при труні!

— Рівняйтеся з чолом походу!

А що це?! Знову кров, як воду!

(Стор. 59).

Назустріч шістдесятитисячній масі трудящих, що йшли, додержуючись виняткового порядку, мирною похоронною процесією, знову було вислано загони озброєної поліції, яка почала холоднокровно розстрілювати з кулеметів траурний похід.

Короткими, відривчастими реченнями, з застосуванням гіперболи «І враз заграли скоростріли... Світ згаснув. Сонце потемніло... Скочив шал» поет передає потрясіння з приводу злочину, який стався. Конкретний наслідок злочину — невинні жертви. Це впливає на масу організуюче і сповнює її рішучістю діяти, мститися, боротися.

...Посеред вулиці в крові
убита жінка... Стань же, Львів!
Схилившись на тротуарі,
дере робітник биндажі
з сорочки. Без чуття лежить
блідий, поранений товариш.
Вперед!

(Стор. 59).

І в величезному гніві сотні робітників голіруч кидаються на кулемети. Поліційна застава була зім'ята, і похід далі рушив містом. Але проти демонстрантів були вислані нові піші і кінні загони поліції. Цивільній поліції допомагала військова. Знов «гарячих куль страшна коса шмагнула масу». Падали ті, що несли труну, вінки, прапори, але на їх місце ставали інші. Тут не було місця боягузству і паніці. В серці кожного робітника палав гнів і була воля до перемоги. Поліція не витримала дружного натиску робітників,

і тріснув чорних псів обруч,
немов нікчемне павутиння.
Смерч людських тіл і смерч каміння
пішов крізь площу. Перед ним
здмухнувся панський блиск, як дим,
установ народ. Хто горе сіє,
страшний збирати буде гнів,
і за наругу з тисячів
його зітруть колись, як змія.
Проснувся лев!

(Стор. 60).

В рядках «Хто горе сіє, страшний збирати буде гнів» революційним пророцтвом і пересторогою звучать знаменні горьковські слова «Хто сіє вітер, пожеже бурю». Порівнюючи капіталізм до гидкого змія, якого неминуче чекає ганебний кінець, поет говорить про те, що свідомий своєї історичної ролі пролетаріат знищить капіталістичну потвору і встановить новий, справедливий суспільний лад. Образ могутнього Льва, який проснувся від сну, в поемі символізує зреволюціонізовані маси трудящих, що сміливо йдуть на штурм капіталістичного світу.

Похоронну процесію, яку холоднокрівно розстрілювала поліція, але не змогла зупинити її в завзятому героїчному пориві до мети, поет порівнює з мистецьким витвором, достойним пензля славетного іспанського художника Гойя.

...Кулеметів рила
з-під вбивчих рук заговорили,
і — що це? — Кулі підтяли
тих, що труну вперед несли.
І люте пекло закипіло
багнетів, куль і голих рук,
де перевернена на брук
лежить труна у зливій стрілів.
Який же Гойя угорнув
у жах ту ввергнуту труну?..

(Стор. 60).

Звістка про нову криваву розправу поліції над мирною демонстрацією блискавкою облетіла весь робітничий Львів і сколихнула його до самої глибини. З робітничих кварталів йшли

в центр міста на виручку своїм братам по класу озброєні палицями та камінням робітники. Вони нападали на поліційні заслони з тилу й сприяли походові просуватися вперед.

А тимчасом воевода посилав проти робітників нові й нові поліційні сили. На вулицях Львова між поліцією і робітниками точилися справжні бої. Падали ті, що несли домовину, подірялений кулями труп Козака випадав з труни, кожний крок уперед брався ціною крові, але робітники нестримно йшли до своєї мети «проти багнетів, цаль за цалем, руками видирали путь кризь кулі, смерть, кризь панську лють».

Та надаремне дві години
у шалі кидались кати,
щоб нам не дати перейти,
— Ми перейдем (або загинем)
через тіла свої й твої
ти, плем'я лютої змії!..

(Стор. 62).

Встеляючи шлях трупами, скроплюючи його своєю кров'ю, робітники одержали перемогу. Вони, «що через смерть пройшли живі, хоч рвалися назустріч смерті», прийшли на Янівське кладовище, поховали свого товариша і над його свіжою могилою поклялися боротися проти озвірілого капіталізму до цілковитої перемоги.

Проте похороном Козака події цих днів не вичерпувалися. На вулицях міста почали з'являтися барикади, скрізь точилися запеклі бої. Тепер уже робітники самі нападали на поліцію, яка під їх ударами в паніці тікала за мурі казарм. В місті було оголошено военний стан.

Письменник Степан Тудор залишив про ці дні таке свідчення: «Поліція розгубилась. Поліції до вечора в той день не було у Львові. Виявилось, що той Львів, про який говорили, що він «вічно вірний Польщі», — 16 квітня був наш»¹.

Багато чоловік убитими, покаліченими і пораненими втратив пролетаріат Львова в боротьбі проти капіталізму і польсько-шляхетської реакції 16 квітня 1936 року. Але ця героїчна боротьба, ці великі втрати не пропали даремно. Трудящі Західної України і Польщі переконалися, що, згуртовані під прапором боротьби проти капіталізму, вони являють собою грізну силу.

...вже ніхто не вирве, Львове,
тепер із надр твоїх знання,
яке ти виписав багрово
у бурі пам'ятного дня. —

(Стор. 64).

говорить Гаврилук наприкінці своєї поеми.

¹ С. Тудор, Вибране, «Радянський письменник», К., 1949, стор. 361.

Перемога, яку здобув пролетаріат Львова 16 квітня 1936 року, сприяла значному посиленню революційної боротьби в Західній Україні і в Польщі. Весна 1936 року була весною повстань, заворушень і страйків, весною революційної боротьби.

Весно! Що мовить твій трагічний,
твій лиховісний колорит?

запитує поет і, виявляючи розуміння того знаменного факту, що трудящі Західної України вже дозріли політично до здійснення загального соціального перевороту, закликає їх до революції. Поет вірить, що вже скоро настане для трудящих Західної України весна вільного щасливого життя. Як вірний син свого народу і справжній патріот, О. Гаврилюк звертається до своєї поезії з закликком розсвічувати тьму капіталістичної ночі і служити народові в його боротьбі за комунізм.

Знімись же, пісне, і гори,
вогнем розсвічуючи вічність,
і клич її: вона прийде,
Весна Нова, для всіх людей.

Улюбленими поетами О. Гаврилюка були Шевченко, Пушкін, Некрасов, Лермонтов, Франко, Леся Українка, Маяковський.

Свою поему О. Гаврилюк починає звертанням до геніального російського поета, говорить про свою глибоку любов до нього, про те, що він своїм віршам «ритм цей кований при-своїв», ритм пушкінських віршів.

На грані горя і розлуки,
коли вже опускались руки,
нектар твоїх цілющих слів
вгамовував і гнів і біль.
Ця повинь життева, блискуча,
що полошила зір мені,
учила дні любить земні,
крізь глум, і злобу, й горя тучі.

Далі у пролозі до поеми Олександр Гаврилюк розповідає про те, як від несправедливості, яка існувала в пансько-шляхетській державі, у його серці кипіли злоба і гнів, коли він відчув необхідність поетично висловити свій душевний стан, він довго не міг знайти відповідної поетичної форми. Він звернувся в думці до великого Пушкіна, і пушкінський наспів, пушкінський геній допоміг йому.

...Раптом зазвучав
мені знайомий ритм... Я слухав,
Я весь напруживсь... Я вже знав!
— О, доле! Правди життєвої

й любові до життя такої
від Пушкіна ти дай мені
у нелегкі життєві дні!

Поема О. Гаврилюка «Львів», яка є одним з кращих поетичних творів в українській радянській літературі, — надзвичайно переконливе і яскраве свідчення благодетельного впливу братньої літератури великого російського народу.

В своєму чудовому публіцистичному нарисі «Пани і паничі над «Кобзарем» Олександр Гаврилюк згадує про видатного російського поета Некрасова. Він каже, що Некрасов мріяв про те велике майбутнє, коли мужик «Белінського і Гоголя з базару понесе», і в своїх творах закликав боротися за це щасливе майбутнє. У Гаврилюкових оригінальних описах селянського життя — злої мачухи, у відображенні сподівань бідного селянства відчувається і благодетельний вплив Некрасова.

Герой твору О. Гаврилюка перебуває в стані постійного душевного горіння, пильності і готовності до боротьби. Зміст свого життя він бачить у боротьбі за майбутнє. Письменник-революціонер не втрачає даремно жодного дня, потрібного для революційної боротьби, він прагне до цілеспрямованої дії.

О. Гаврилюк у своїх поетичних творах майстерно вміє подати пейзаж. Описана ним природа: ліси, луки, плавні, міський пейзаж виникають в уяві читача живими картинами. Але є одна цікава особливість у звертанні О. Гаврилюка до образів природи: чудову красу природи він показує для того, щоб з іще більшою контрастністю показати пекельно огидне соціальне життя в умовах капіталістичного ладу. Ось весна у Львові:

Весна вже розцвітала. Місто
немов скупалося у ній,
немов був кожний камінь чистий
і кожний усміх молодий.

Поглянь же — вулиці які,
як вимилося місто ціле!
Поглянь: мов шовк, зазеленіли
за ніч таємну травники,
і між фасадами з граніту
повітря золотом налите,
морських немовби подих бризк,
ті мури полоскав наскрізь!
Поглянь: у вулиць перспективі,
куди біжить палаців ряд,
міський, ще вчора мертвий, сад
ожив зеленоліжним дивом.
Хвильніше кров кружляє в жилах
і в стиглих лонах у дівчат,
і легіт пестить юне тіло
крізь тонку війність легких шат,

і вчать спокусливо вітрини:
лови в житті весни хвилини,
і світ цей знову молодий
всім тілом безтурботно пий.

(Стор. 56).

Настроївши таким чином читача на радісне сприйняття картин природи, життя, показавши весняне оновлення міста і можливість безтурботного милування весняним пейзажем, світлом сонця, всіма радощами, які дає весна людині, поет піби зупиняє нас на півдорозі і каже, що це ще не все. Він попереджає ніби, що є ще інші явища і то такі сильні, що перед ними меркне вся привабливість весняних пейзажів, що, пізнавши їх, серце людини миттю залишають незгладні, здавалося б, враження красот природи, даючи місце іншим почуттям. Ось вулицю проходить демонстрація безробітних — нещасних, зголоднілих і тяжко скривджених людей.

Що зело
сюди їх, на бульвару скло?!
Чи не зійшлись вони навмисне
убогим виглядом своїм
уперто в очі лізти всім...

Таким контрастним співставленням поет досягає великої агітаційної переконливості у питанні соціальної боротьби пролетаріату, і його твір звучить з ще більшою художньою силою. Звернення О. Гаврилюка до таких співставлень допомогло йому опоетизувати священну боротьбу трудящих мас проти капіталістичних гнобителів.

Поемі О. Гаврилюка «Львів» притаманний пафос класової ненависті, героїчної революційної боротьби, віри в комуністичне майбутнє. Поет викликає у читача ненависть до капіталістичного ладу і облудливої буржуазної свободи. Він дає в своїй поемі блискучі взірці самовідданості і хоробрості, кличе своїх співвітчизників боротися за майбутнє, яке змальовує їм яскравими фарбами, викликає в людей нову енергію, почуття впевненості в своїх силах.

Поема «Львів» має величезну ідейно-художню й історичну цінність. Ця цінність полягає передусім у реальному відображенні революційної боротьби, яку під впливом успішного соціалістичного будівництва в Радянському Союзі провадив західноукраїнський пролетаріат проти капіталістичного ладу. У поемі з великою переконливістю і правдивістю показано інтернаціональну пролетарську солідарність і одностайність, що були продемонстровані трудящими в ці історичні дні їх героїчної боротьби проти гнобителів.

Автор поеми висловлює щире переконання, що героїчна боротьба львівського пролетаріату буде гордістю для сучасного і майбутнього покоління.

Колись майбутні різьбярі
у монументах із граніту
зуміють день цей відтворити,
що перемогою горів!

О. Гаврилюк з презирством і ненавистю зображує ворогів трудящих: «Пан воевода, мов патрицій з глумливим усміхом на пиці», «Улан, бач, бравий з воеводи», «І тільки сірий Юр (резиденція митрополита А. Шептицького — Ю. М.) звисока шпигує езуїтським оком», «Усдепівщини (УСДП — українська соціал-демократична партія — Ю. М.) труп» тощо. Такі порівняння і розмовно-зневажлива інтонація сприяли створенню сатиричного ефекту.

В поемі багато документальних моментів, що дає читачеві можливість глибше збагнути суть подій, ясніше уявити їх хід. Автор наче ненароком говорить, що Львів знаходиться в «котловині», «між чудних горбів», називає ім'я князя Данила Галицького — засновника Львова, а читач, який навіть ніколи не був у Львові і не чув про нього, на підставі цієї стислої історико-географічної довідки вже дізнається, як розташоване це місто і що воно є старовинним українським містом. Таке ж корисно «орієнтуюче» значення мають посилання автора на вулицю Льва Сапєги, де містилася політична поліція — дефензива, собор святого Юра — резиденцію митрополита Шептицького і центр антирадянської реакційної пропаганди, вулицю Пекарську, якою проходила похоронна процесія, Янівський цвинтар, де поховано Владислава Козака, костьол святої Анни, біля якого «залізний пліт і меблів склад зложивсь в найвищу з барикад в красі класично бездоганній» і т. ін.

У своїх поезіях (в прозі теж) О. Гаврилюк належну увагу звертає на звукову художню виразність поетичної мови: «Рвуться слова, снуються, тчуться пісні-плакати» («Плакати»), «Тільки ж все між ребер зіпєнілих рівно й сторожко серце ще тонить: «тук-тук, тук-тук!..» Я чую... я чую!» («Пісня з Берези»), «Чах! Чш-ах! Стелиться шлях, шлях у минулих і будучих днях... Чах! Чах! Чах! Чах! Перси крицеві напружити парою» (поема «Львів»), «Кров точили пани, кров — червоні корали» («Жовтень у Львові»), «Ви не сипте, любі, сліз намиста» («Непередбачений епілог»), «де закінчується місто... де сльози шепчуть ніжним листом, на тихий сон прийшов нуждар» (поема «Львів»), «Це з людей найлюдяніший Ленін» («Мавзолей»), «Розлилося на захід червонеє прапорів море», «Може ще є аматор українські землі гарбати?! Грізно зорять гармати. Могутні гармаги» («Бессарабії»).

Таке застосування поетичної фонетики допомагало авторові зробити ідейно-емоційне звучання художнього тексту більш відчутним, надати відповідного відтінку виразові своїх настрів, будові образу.

Характерним прикладом звуконаслідування, подібного до горьковського, яке застосовано у «Пісні про Буревісника», можуть бути такі рядки поеми О. Гаврилюка «Пісня з Берези»: «а вгорі, над понурим тим домом... буревійні ішли хмаролами... буйно й радісно з хмар заgrimів нам перший грім молодий і бадьорий... і відкрилося серце на грозині, або:

...І хоч зірвані криками ката,
що прогнав нас у дикому герці,
ми летіли, мов згряя крилата,
в світ на крилах, що вирости з серця.

Таким чином поет створює настрій відчутності наближення великих і знаменних подій, а саме — революційного повстання, революційної боротьби.

Великий нахил мав Олександр Гаврилюк до стислості, точності, ясності і образності вислову. Його уміння працювати над мовою, яка є «и звук, и картина, и определенное, ясно выговоренное представление»¹, варто також проілюструвати і на цілому ряді афористичних висловів, окремі з яких можна вважати шедеврами. Наведемо кілька таких висловів, взятих і з поезії і з прози: «Хай уб'ють мене, та мого змісту не уб'ють, — він в слові буде жить», «Бастії лиш там, де лад спорохнявів, їх творить тільки той, кому шляху не стало», «Тільки з високого виходить порив творчості», «Хто горе сіє, страшний збирати буде гнів», «Мене зі світу не знищать, бо справа, за яку я віддаю своє життя, — безсмертна», «Якби мені подарували ще одне життя, я б знову приніс його на вітвар революції», «Хто почув себе часткою світу, того вб'ють чи застрашити годі!», «Геніальність не можна міряти на кілограми», «У шані себе не споганить, хто в собі хоче квіти ростити», «Запалити можна лише тим вогнем, який в собі носиш».

Останній вислів є особливо яскравим свідченням глибокого розуміння О. Гаврилюком благородних завдань, які стоять перед майстрами літератури — інженерами людських душ.

Поетичні твори О. Гаврилюка періоду до визволення Західної України з-під польсько-шляхетського панування, особливо такі з-поміж них, як поеми «Пісня з Берези» і «Львів», «Поема про петлю», вірші «Береза» і «Плакати», заслуговують на найвищу оцінку.

Поема «Львів» є достойним літературним пам'ятником революційної боротьби трудящих Західної України за своє визволення з капіталістичного ярма, за встановлення на західноукраїнських землях Радянської влади, за возз'єднання з своєю матір'ю — Радянською Україною.

¹ В. Белинский, Разделение поэзии на роды и виды, Собрание сочинений, 1913, т. 2, стор. 6.

Є дві нації в кожній сучасній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пуришкевичів, Гучкових і Струве, — але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі ж дві культури в Україні...

В. І. ЛЕНІН.

Коли згадуєш про минуле України, жахливий біль стискає серце. Якою розтерзаною була Україна, яким нещасним був український народ, якою гіркою і неможливою була його доля! А коли звертаєшся до образу нашої Радянської України, коли в чарівній красі стоять перед тобою величезні соціалістичні міста, індустріальні центри, заможні колгоспні села, щасливий народ, який у дружбі радянських народів знайшов вічно живе джерело своєї сили і щастя, то ще глибше розумієш суть героїзму, проявленого українським народом у боротьбі за Радянську владу і побудову соціалістичного суспільства, за економічну могутність і культурне процвітання своєї Радянської Батьківщини, в боротьбі за побудову комунізму.

Завдяки Комуністичній партії Радянська Україна стала республікою могутньої промисловості, високорозвинутого сільського господарства і передової, соціалістичної науки і культури. Мабуть, кожний українець розуміє, що створити на Україні могутню промисловість, перетворити її у край колгоспної заможності, побудувати Дніпрогес і нові міста було б неможливо, якби не допомога радянських народів-братів, і в першу чергу великого російського народу. Ось і тепер у здійсненні плану будівництва Каховського гідровузла бере участь весь радянський народ. Це яскравий приклад дружби радянських народів, завдяки якій український радянський народ впевнений у своїй силі, щасті і процвітанні і сміливо дивиться в майбутнє.

Яку ж мерзенну роль виконували і виконують українські буржуазні націоналісти, виступаючи на догоду іноземному імперіалізму проти дружби українського народу з народом російським, проти Радянської влади і соціалістичного ладу, тобто проти всіх найвеличніших завоювань, яких добився народ. Українські буржуазні націоналісти хотіли б, щоб у південноукраїнських степах не красувалась буйним колосом пшениця, як цього хоче народ, а, як і раніше, були б мертві степи — царство суховіїв, сипучих пісків і засухи. Вони були б не проти, щоб замість вогнів Дніпрогесу тьмяно світили прадідівські каганці, замість комбайна панував би під час жнив старий серп;

вони хотіли б припинити бурхливий розвиток національної формою і соціалістичної змістом української культури, бо так легше було б запрягти трудящих у капіталістичне ярмо. Тому український народ прокляв підлих наймитів міжнародного імперіалізму — українських буржуазних націоналістів.

Справді, непростимі злочини проти українського народу вчинили українські буржуазні націоналісти — ці підлі іуди і зрадники. На угоду своїм капіталістичним хазяям вони завжди готові були на найогидніші злочини по відношенню до українського народу, його історії і культури, минулого і майбутнього.

Українська радянська література має в своєму активі значну кількість творів, що викривають продажну суть, ворожість і антинародність українського буржуазного націоналізму. Це, в першу чергу, твори П. Тичини, О. Корнійчука, В. Сосюри, М. Рильського, М. Бажана, А. Малишка, П. Панча, С. Тудора, Я. Галана, П. Козланюка, Ю. Смолича, О. Вишні.

Треба ще відзначити, що українська радянська література досить багата на публіцистичні твори, спрямовані проти українського буржуазного націоналізму. Характерно, що в публіцистичному жанрі працюють всі видатні українські радянські письменники. Широко відомі збірки публіцистики П. Тичини, О. Корнійчука, М. Рильського, Я. Галана, П. Козланюка, Ю. Смолича, Л. Новиченка, публіцистичні твори А. Малишка, О. Полторацького та інших письменників.

Олександр Гаврилюк мало відомий читачеві як публіцист. Літературний показник зберіг тільки одну його публіцистичну роботу — статтю «Український народний поет», надруковану в 1941 році в журналі «Література і мистецтво». Тільки після Великої Вітчизняної війни в бібліотеці Львівського філіалу Академії наук УРСР було виявлено єдиний екземпляр виданої в 1936 році брошури О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем». Ця талановита публіцистична робота письменника дає підстави говорити про О. Гаврилюка ще і як про талановитого революційного публіциста і памфлетиста.

Брошура «Пани і паничі над «Кобзарем» видана на початку 1936 року у Львові під псевдонімом О. Холмський. Видавцем її був друг О. Гаврилюка — робітник друкарні, учасник революційної боротьби пролетаріату Львова Роман Мулик. Брошура видавалась на гроші, зібрані серед львівських робітників. Але польська цензура, дочитавшись до глибокої революційної суті книги, конфіскувала весь тираж.

О. Гаврилюк написав свою статтю «Пани і паничі над «Кобзарем» у той час, коли проти революційного руху в Західній Україні єдиним фронтом виступала польська й українська буржуазія, коли українські буржуазні націоналісти сіяли серед

мас недовіру в успіх боротьби проти капіталістичного ладу, за своє визволення з-під польсько-шляхетської окупації.

Українські буржуазно-націоналістичні письменники культивували у своїх творах мотиви банкрутства. Цими мотивами націоналісти розраховували паралізувати революційний оптимізм трудящих, посіяти в них зневіру у свої сили, знищити їх віру в майбутнє.

У прозі ці мотиви особливо виразно виступають у писанні Матвіїва-Мельника та інших. «Мої квіти зав'яли... Душа надривається над могилою спільної ідеї... В моїх грудях ние смерть», у приступі хворобливої істерії кричить викинутий разом з автором на смітник історії герой книги.

Можна було б і не згадувати при цьому різних буржуазно-націоналістичних зрадників, які, пропиваючи лакейські чайові, пожертвувані польським шляхтичем, оплакували своє колишнє сите паразитичне життя на Україні, коли б не те, що заразу свого психічного розкладу і порожнечі вони намагались приписати трудящим масам.

Духом безнадійного ниття і повної капітуляції була пройнята поезія Василя Пачовського, який не вірив у народ, заперечував здатність трудящих скинути його гніту і здобути собі волю.

Гидко було читати зарифмовану писанину заклятого українського фашиста Євгена Маланюка. Із неї чорним полум'ям виривалась страшна звіряча ненависть до українського народу. Цей трубадур українського буржуазного націоналізму називав Україну не інакше, як «матір'ю незаконнонароджених», «блудницею» і «скаженою гетєрою».

Припекти б тебе ярим залізом

Копирснути б під ребра лезом,
Зір очистити морем сліз...

Націоналіст Маланюк відверто виявляв свої фашистські смаки, свій садистський ідеал, який зводився до однієї мети: до кривавого знищення українського народу. При одній тільки згадці про вільну, квітучу Радянську Україну, про щасливий український народ у ньому пробуджувався інстинкт бандита: «скрегочуть зуби», «набряклий мускул не дрижить» і тільки чекає «страшного знаку» від своїх імперіалістичних господарів.

В атмосфері зрадництва і духовного здичавіння застосовувались щораз нові прийоми націоналістів у глумління над трудящими.

У польській газеті «Век нови» один з націоналістичних зрадників вмістив заяву такого змісту:

«Приношу останню жертву Молоху — так званій громадській думці — і заявляю, що з дня появи цього листа в друку

перестаю курити, пити, грати і розмовляти. Цей мій крок не є витвором фантазії чи екстравагантності, навпаки, роблю це після довгого роздуму і всебічного обміркування і при повній свідомості... Вважаю себе з сьогоднішнього дня істотою непотрібною, незрозумілою, невідомою, зовсім чужою, істотою без претензій, *без батьківщини і мети. Ніхто не існує для мене, як і я ні для кого*».

Можна собі уявити, яким мерзотником був цей політичний ренегат «без батьківщини і мети», який продав польським окупантам свою душу, віддавши у придачу ще й язик, обіцяючи при цьому бути слухняним рабом, німим лакеєм.

Цю заяву треба розцінювати як особливо огидний вчинок блазня і торговця, який намагався посіяти серед пригноблених трудящих мас заразу космополітизму і ренегатства.

У шалену злобу впадали націоналістичні борзописці, коли перед ними поставав образ Радянської України, радянського народу. Психологічною базою цієї злоби було відчуття повного банкрутства українського буржуазного націоналізму і ненависть до народу, який відмежувався від націоналістів і категорично, з усією рішучістю відкинув їх маячні ідеї. Це була злоба безсилля.

Керований Комуністичною партією український радянський народ, ліквідувавши, завдяки братній допомозі великого російського народу, загрозу іноземної інтервенції і внутрішньої контрреволюції, всі свої сили віддає відбудові народного господарства і справи культурної революції. З'являються нові твори, присвячені життєствердуючому радянському ладу, радянським людям — творцям нової епохи в історії людства; твори, в яких осуджується і критикується все старе, зашкарубле, все те, що заважає розвитку нового, прогресивного, соціалістичного.

Арсенал людиноненавистницької брехні українських буржуазних націоналістів стає все блідшим. Але вони з невтомністю ярмаркових блазнів брешуть, не звертаючи уваги на те, що їм не вірять, надриваються від виття про «неблагополуччя» на Радянській Україні, із злістю нападають на українських радянських письменників, фальсифікують їх твори.

Українські буржуазні націоналісти всіляко применшували значення і української класичної літератури, її роль. Наприклад, вони заявляли, що українська література запізнилася проти польської на 250 років, була «відгуком відповідних спрямувань західноєвропейських літератур».

Українські буржуазні націоналісти зазіхали на творчість Тараса Шевченка, фальсифікуючи її і намагаючись підірвати всенародний авторитет великого Кобзаря. На захист Шевченка від їх брудного зазіхання виступив Олександр Гаврилюк.

У статті «Пани і паничі над «Кобзарем» мова йде про місце

Тараса Шевченка в історії українського народу, про роль його творчості. Автор надзвичайно переконливо малює факт величезної популярності Шевченка серед народу. Він пояснює причини цієї популярності: «Тарас Шевченко вийшов з самої глибини народу й до смерті своєї був переслідуваний за те, що не хотів зрадити своїх братів-кріпаків та піти на послуги панам... Шевченко був першим на Україні і небувалим по силі трибуном боротьби за визволення селянства від соціального гніту чужих і своїх панів і національного гніту царату». (Стор. 184—191).

Народ назвав Шевченка своїм співцем, тому що він цілком належав своєму народові, тому що Шевченко всі почуття і стремління перелив у вогненні рядки своїх творів. Ось причина широкої популярності поета і величезної всенародної любові до нього.

Після смерті Шевченка сталися величезні історичні події: було скасоване кріпосне право, а потім, у процесі суспільного розвитку, з'явилась нова соціальна сила — пролетаріат. Зростає національна і соціальна свідомість українського народу. Настає епоха рішучої боротьби трудящих за своє визволення. Буржуазія веде розгорнуту боротьбу за вплив серед трудящих мас, намагаючись відвести їх вбік від правильної дороги соціального визволення.

У своїй статті О. Гаврилюк ставить і успішно розв'язує проблему класової неоднорідності, диференціації української нації.

Взявши за основу геніальне ленінське вчення про дві національні культури в кожній національній культурі, О. Гаврилюк різко критикує «теорію» українських буржуазних націоналістів про «безбуржуазність» української нації, викриває націоналістичні побрехеньки з «теорії» єдиного потоку. Він показує суть «визвольних» лозунгів української буржуазії, зокрема українських буржуазних націоналістів. З парламентських, сеймових і вічових трибун, з церковних амвонів і сторінок буржуазних націоналістичних газет, журналів і книг не раз звучали лозунги і заклики до боротьби за «вільну Україну», за «волю». Справа подавалась так, що на чолі національного визвольного руху стоїть буржуазія, що вона бореться за «народні інтереси» і, мовляв, крім «добра» для народу, ні про що інше і не думає.

О. Гаврилюк показав, чого варті всі розглагольствування української буржуазії і виразників її інтересів — українських буржуазних націоналістів про «боротьбу за Україну». Якої України хоче український буржуа? Такої, звичайно, де він міг би почувати себе паном, де не існувало б ніяких обмежень для експлуатації трудящих мас, де процвітав би соціальний гніт. Але така Україна нітрохи не влаштовує мільйони українських

трудівників. Вони хочуть України вільної від капіталістичного гніту, вони хочуть позбутися гніту не тільки чужого, але й свого, «рідного» експлуататора. О. Гаврилук пише:

«Не всі українці бажали однакового визволення. У класовому суспільстві є гніт соціальний, а це й українців ділило на два виразні і непримиримі табори: були українці гноблені, кріпаки-селяни, і були українці-гнобителі — поміщики... Народні маси мріяли про визволення з панського гніту. України, вільної від панського гніту, хотіли гноблені маси. У них Україна була: рівнозначна з волею. Другі, українські пани, хотіли іншої України: вони прагнули лише позбутися російського, напливового панства, щоб самим, ні з ким не ділячись, смоктати кров «своїх братів» селян. Тоді для них було б більше простору і розмаху». (Стор. 186).

Такі два непримиренно протилежні поняття про Україну існували в свідомості українського народу на протязі століть. Трудящі України, керовані Комуністичною партією, втілили свій ідеал побудови вільної України в дійсність. Вони скинули капіталістичний лад і створили суверенну Українську Радянську державу, вільну від національного і соціального гніту. Любов до нової, Радянської України палала в серцях мільйонів українців, які насильно потрапили під владу панської Польщі, Чехословаччини, Румунії. Вони боролись за возз'єднання з Радянською Україною, за встановлення Радянської влади на всіх українських землях. Українські ж пани, навпаки, спілкувалися з силами капіталістичної реакції, щоб знищити завоювання трудящих, повалити на Україні Радянську владу і встановити капіталістичну. Українська буржуазія виношувала мрії про створення на Україні свого уряду «...з численними міністерствами, до яких треба було б багато годованих бичків-поміщиків на платні і «почесні» посади, щоб «по-батьківськи» правити «рідним» народом. Адже ж на Україні були такі затишні, теплі фільварки. Адже на Україні могла б бути «справжня» культура. Над Дніпром вирости б цілком «західноєвропейські» публічні доми з голими танцюристками із Таїті... в чужих публічних домах все одно не можна так розперізуватись, як це було б у «рідному»».

Отже ж, Україну «визволити» конечно і за всяку ціну... вернути усіх магнатів на Поділля, Київщину, де сотні тисяч десятин землі належать їм, а не українським селянам — досить вже тої образи «божої». Хай «рідний» селянин повертає в лабеті магнатів». (Стор. 194—195).

Ось які тоскні мрії виношує українська буржуазія. На її мові «визволити» — означає поневолити, закувати в кайдани. «Любов до України» на мові українського буржуа — це ненависть і ворожість до українського народу. Але антинародний,

контрреволюційний характер своєї політики українська буржуазія старанно маскувала. Замовчуючи те, що вони борються за поміщицьку, панську Україну, що у їх «незалежній Україні» соціальний гніт буде панувати і далі, українські пани обстоювали «братське співіснування» українських трудящих з буржуазією.

О. Гаврилюк рішуче викриває націоналістичних брехунів. Він наводить переконливий для трудящих приклад з новітньої історії: «Не одному польському селянинові і робітникові, що в 1918—20-х роках пішов боротися за Польщу під гучними незалежницькими закликami, також здавалося, що в святій назві «незалежної Польщі» міститься все: свобода і добробут, рівність і справедливість. Ми знаємо, що показала дійсність. Цей близький приклад слід би пам'ятати тим робітникам і селянам, які ще вірять у «спільний інтерес нації». (Стор. 187).

Така гостра і в той же час дохідлива і переконлива політична мова мала, безумовно, величезний вплив не лише на трудящих українців, але й на трудящих поляків, які вважалися де-юре громадянами «вільної, незалежної, своєї» держави, а насправді були людьми підневільними, тими, хто разом з експлуатованими іншими національностями були приречені на соціальний гніт «рідної» буржуазії.

Готуючись до здійснення своїх злочинних планів капіталістичного поневолення Радянської України, українська буржуазія намагалась привернути на свій бік трудящі маси. З цією метою велась інтенсивна ідеологічна обробка громадської думки, у якій першу скрипку грали українські буржуазні націоналісти.

Знаючи, якою любов'ю користується серед трудящих мас творчість Шевченка, українські буржуазні націоналісти підняли свою брудну руку на віковий авторитет великого поета. Вони вирішили «знешкодити» полум'яну творчість Шевченка, перекрутивши, сфальсифікувавши її соціальний зміст, і намагалися показати народові великого генія просто «талановитим кріпаком», автором «Кобзаря», який, за їх визначенням, являв собою лише збірку «побутової фольклорної поезії» і потребував, крім всього іншого... відповідних коментарів.

Намагаючись притупити класову гостроту творів Шевченка, буржуазний націоналіст С. Смаль-Стоцький писав, що Шевченко «...людей не ділить на майнові класи. Матеріалістичний світогляд був йому зовсім чужий. У нього всі — тільки земляки, а серед них дві категорії: люди, тобто, правдиві, наскрізь етичні люди, і виродки, звірі, а не люди, з яких він все-таки радий і має надію зробити людей». Шевченко, який закликав до того, щоб не лишилося й сліду панського на Україні, що не треба ні царів, ні панів, ні попів, зображався буржуазними

націоналістами примирителем буржуазії і трудящих. Крім смаль-стоцьких, які подавали творчість Шевченка у вигідному для української буржуазії одязі, були й такі, які насмілювались робити злісні випадки проти поета. Вони говорили, що тінь Шевченка... згубно тяжіє над українською літературою, бо «справді велика література повинна бути позасуспільною». Газета «Діло» радила обережно підбирати твори Шевченка для перекладу на іноземні мови, бо на основі його «Гайдамаків», мовляв, у культурній Європі можуть вважати українців просто більшовицькою нацією. О. Донцов на сторінках журналу відверто заявив: «З культом Шевченка необхідно покінути. Я не захоплююся ним».

«Ні, не любитиме віршів Шевченка перший-ліпший український фабрикант, що платить «рідний» українській робітниці за цілоденну працю 80 грошів, які заледве вистачають їй на обід, — пише О. Гаврилюк, — нічого, крім ворожості до себе, не знайде в них і «рідний» український поміщик, куркуль, спекулянт; не буде також «Кобзар» евангелієм для них, а ворожою, ненависною книгою». (Стор. 188).

Оскільки «примирення» Шевченка з ідеологією буржуазії давалося націоналістичним провокаторам не легко, бо творчість Шевченка — трибуна боротьби пригноблених мас за своє визволення — переповнена визвольними прагненнями трудящих, українські буржуазні націоналісти органічно ненавиділи поета.

«Шевченко в дитячих роках був мені чужий. Чомусь віяло від нього стріхою, дівками, що пораються на кухні і співають своїх сумних дівочьких пісень. Був Шевченко мужиком, і це я гостро відчував. З цим не мирився. До того ж, я довідався, що він «мученик», що терпів за народ і був «у солдатах». Моя хлоп'яча свідомість цього ніяк не могла сприйняти, принаймні позитивно сприйняти. Мій герой повинен був сам засилати в Сибір та карати тих, які йому протиставляються. А втім, зі всіх кутів визирав Шевченко і був надто популярний, надто всіма визнаний, щоб мене привабити». (Стор. 196).

Це не маячіння божевільного, а офіційна заява українського буржуазного націоналістичного писака Святослава Доленги, надрукована в фашистському літературному збірнику «Ми».

О. Гаврилюк у своєму творі «Пани і паничі над «Кобзарем» кваліфікує заяву пана Доленги, як катехизис української буржуазії, сповнений звір'ячої ненависті до Шевченка, до всього українського народу. «Ми цілком добре розуміємо також, паничу Доленго, що ваша звір'яча буржуазно-націоналістична свідомість не могла позитивно сприйняти Шевченкової творчості, бо, зовсім очевидно, що коли таких бунтівників не гнати на Си-

бір, то гайдамащина знову не забариться повторитися, а тоді вона не пощадила б і двора вашого діда Доленги, який, за вашими ж словами, «був деспот, дуже не любив мужика і нікому не прощав». Ми також розуміємо, що вам, українським панкам, ближчий за Шевченка був Микола Палкін, — він міг бути вашим героєм, бо «сам засилав у Сибір тих, що йому проти-ставились». (Стор. 196—197).

Своєю відповіддю О. Гаврилюк прикував в особі українського пана Доленги до ганебного стовпа всіх українських буржуазних націоналістів. Не міг же справді бути до душі доленгам великий народний співець Шевченко, бо ж:

Із Коліївщини пожегу,
із гніву чорних кріпаків,
як море, хлюпнув його спів
і в рабство молотом ударив...

Говорячи про українських буржуазних націоналістів з шевченківським сарказмом і глибоким презирством, О. Гаврилюк підкреслює, що шевченківські ідеї визвольних стремлень трудящих «нікому не є більш ворожі, ніж нашим «рідним» націонал-фашистам, поклонникам Гітлера і Муссоліні...»

О. Гаврилюк успішно вирішує ще одну дуже важливу проблему — проблему класового визначення творчості Шевченка. О. Гаврилюк заперечує думку про те, що в творчості Шевченка існують, як твердили деякі ліберальні критики, два періоди: перший — період національно-визвольної романтики, більш близький панам донцовим, і другий, вже більш класово усвідомлений, соціально зрілий. Він викриває безсовісну брехню націоналістичних нахаб, які приписували Шевченкові націоналізм.

Посилаючись на правильне висловлення Луначарського про те, що «все те, що у Шевченка називають націоналізмом, є ворогуванням лише до гнобителів», О. Гаврилюк робить висновок:

«Шевченко, що вдихав у себе всі болі і прагнення свого народу, всі барви свого краю і всі звуки своєї мови, не міг інакше відчувати своєї батьківщини, як безмежною любов'ю. Але також певне, що ніколи, ні в якому періоді свого життя його патріотизм не був ненавистю до інших народів... Навпаки, з цілої творчості Шевченка видна витягнута рука міжнародного братання вільних народів... Він любив Україну і любив українську минувшину, але лише ту, де була воля або боротьба за волю... І коли Шевченко мріяв про вільну Україну, то не так, щоб у ній лише замінити чужих панів на «рідних» з «жовто-блакитною» нагайкою». (Стор. 189—190). Оцінюючи геніаль-

ний твір Шевченка «Гайдамаки», О. Гаврилюк каже, що буржуазія не злюбила цей твір тому, що в ньому знайшли своє вірне відображення «...чисто соціальний порив гноблених мас, селянське повстання проти панів, яке українська буржуазія не любить згадувати майже так, як польська свого Якуба Шелю, бо ж кожна буржуазія не любить «черні» з ножем в руках... Так, ми можемо сміливо сказати, — узагальнює О. Гаврилюк, — що для визначення Шевченкового ставлення до суспільних явищ може служити лише одне сучасне політичне гасло: «соціальне і національне визволення». І це б'є не з одної якоїсь частини, а з цілості його творчості». (Стор. 190).

Критикуючи львівських «парнасців», які закликали розірвати з традиціями Шевченка і відмовитися від класових тенденцій в літературі і мистецтві, О. Гаврилюк висміює українських націоналістичних літераторів, які з великою любов'ю зверталися в своїх творах, як правило, до далеких князівських часів, до тих часів, які так не любив Шевченко. Автор пояснює причину такої не на жарт закоханості українських буржуазно-націоналістичних писак у князівську епоху. Справа в тому, що в ті часи кожний український пан чи підпанок належав би до тієї неприступної привілейованої категорії, яка називалася «княжими мужами», стану вищого, куди не було доступу звичайним смертним, селянам, навіки-вічні зобов'язаним бути тільки «смердами». Тут не могло існувати такої, скажімо, загрози, як в козацтві чи гайдамаччині, де селянин чи батрак міг впливати на події або, чого доброго, навіть схопити «свого» пана за горло, підпалити його садибу. Тому, пише О. Гаврилюк, у віршиках націоналістичної братії аж рябить в очах від «стрійних княжих дружин», «воїв», «мечів» та інших атрибутів феодального ладу на Україні.

Чи ж це Шевченкові нащадки,
оті поети-паничі,
що в них кишить у віршах гладких
від «княжих мужів і мечів»?
Що він найбільше ненавидів,
на що прокляття гнівно кидав...

пише О. Гаврилюк у своїй чудовій поемі «Львів».

Видатний російський поет Некрасов писав у свій час, що великий сором

... в годину горя
Красу долин, небес и моря
И ласку милой воспевать...
Не может сын глядеть спокойно
На горе матери родной,
Не будет гражданин достойный
К Отчизне холоден душой.

Націоналістичні письменники знаходили час, місце і натхнення писати про що завгодно, тільки не про інтереси, сподівання трудящих мас. До голосу трудящих вони були глухі, так само, як були сліпі, не хотіли бачити мук трудящих, що знемагали в капіталістичній неволі. Націоналістичні письменники тікали від дійсності або неправдиво відображали її, ідеалізували. Трудящі стогнали у важких муках, обливалися кров'ю у боротьбі проти гнобителів, а в творах націоналістичної літератури панувала атмосфера «миру і божої благодаті», задоволення, веселощів. До тих, які заграють з трудящими, які випробовують їх терпіння, О. Гаврилюк звертається словами Достоевського:

«Коли б у веселій столиці поет прочитав своїм розвеселим горожанам безтурботного вірша про квіти, радість, місяць і соловейка, його б ентузіастично оплескувано. Але коли б ніччю землетрус потряс столицю, і вранці на звалищах і руїнах, де люди витягають з-під куп цегли своїх повбиваних близьких, матері божеволіють над знівеченими тілами своїх дітей, — коли б у той час цей самий поет виступив з ще кращим віршем про радість, красу, природу, — горожани тепер побили б його камінням, бо це була б образа, насмішка з загального горя, це було б огидно-нелюдськи, як огидно-нелюдськи є обжиратися смаковито і байдуже спостерігати умираючих з голоду дітей, не даючи їм ні крихітки з свого стола». (Стор. 199).

Наводячи цей вислів російського письменника, О. Гаврилюк писав: «Чи не роблять це нині паничі — «парнасисти», чи навколо них менше горя, ніж після землетрусу? Чи це не до них казав знову ж таки Шевченко: «Якби ви знали, паничі, де люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили...» Яка сильна логіка доводів і яке рішуче попередження!

Буржуазно-націоналістичні поети знали, що для трудящих мас їх «творчість» — це глас вопіючого в пустині, що трудящі не захоплюються ними. Однак вони ще й чваняться, пояснюючи своє явне банкрутство тим, що їх вірші нібито недоступні масам, не сприймаються ними через свою «високу поетичність». Гідну відповідь цим жалюгідним літературним папугам дав О. Гаврилюк: «І хай не думають вони, що їхні пещені, цяцьковані вірші не йдуть в народні маси через свою занадто високу поетичність, до якої, мовляв, ці маси «не доросли». Ні, вони не йдуть в маси тому, що вони їм чужі, вони занадто вбогі, а не забагаті, вони відображають напівлюдей, духовних кастратів, у яких вихолощено соціальні почуття. Тому ці поети ніколи не будуть «визирати з усіх кутів», не будуть надто популярні і всіми признані, бо не матимуть найкращої і найважливішої ділянки для розвитку своєї творчості — народу». (Стор. 199).

Це підтверджує саме життя.

З величезною любов'ю пише О. Гаврилюк про виконання українським радянським народом великого заповіту Шевченка: «Зірвано кайдани, знищено царів і царенят... Створено велику нову сім'ю, сім'ю народів, прекрасну й вільну...»

Письменник малює хвилюючу картину всенародної любові до улюбленого поета, революціонера-демократа: декретом Радянського уряду село Кирилівку перейменовано в Шевченкове; в Києві, Харкові, Каневі та інших містах Радянського Союзу поставлені величні пам'ятники поетові; твори Шевченка видаються мільйонними тиражами і перекладаються на всі мови радянської сім'ї народів. Але з поваленням влади експлуататорів і встановленням на Україні Радянської влади не лише змінилося ставлення до Шевченка, — докорінно змінилося саме життя українського народу. Це дуже вдало і переконливо доводить письменник на прикладі рідного села Шевченка — Кирилівки. В часи кріпацтва Кирилівка належала поміщикові Енгельгардту, а від нього перейшла до українського магната Терещенка, якому належало $\frac{3}{4}$ всієї землі села. Але «рідний» Терещенко нічим не поліпшив долю трудящих-кирилівців. Половина родин у селі залишалася безземельною, а 90 проц. господарств — безкоровними. Як і раніше, культуру села становили дві церкви і корчма. Основна маса селянства була неписьменною.

Після встановлення Радянської влади в Кирилівці був організований колгосп, який одержав від держави у вічне користування 3000 гектарів землі. Вже в 1935 році на полях колгоспу працювало шість тракторів та інші складні сільськогосподарські машини. Майже всі колгоспники мали своїх корів. В селі побудовано двоповерховий будинок сільськогосподарського технікуму, який гогує кадри агрономів для колгоспів. З одного тільки села Шевченкове в цьому технікумі навчалося 84 колгоспники. Село повністю електрифіковано, є свій кінотеатр, велика бібліотека, Будинок колгоспника, дитячі ясла і т. д. Десятки дітей колгоспників вчать у вузах України.

Ось нова, вільна Радянська Україна, ось нове українське село, вільні радянські громадяни, які устами О. Гаврилюка заявляють усім панам доленгам, всім українським панкам: «Ми — український трудящий народ... не хочемо бути вашими кріпаками, не хочемо, щоб наші сестри ходили з вашої ласки покритками, не хочемо вашого повороту на Україну, де ви прагнете посадити на спину визволеному Галайді свого «деспота-діда». (Стор. 197).

Ми бачимо, як уміло викриває О. Гаврилюк лютих ворогів народу — українських буржуазних націоналістів, як переконливо він доводить їх злочинну антинародну діяльність. Письменник досягає цього перш за все тим, що в основу своєї ро-

боти кладе історичну правду. Виходячи з інтересів народу і добре знаючи свого противника, його тактику, звички, всі його зрадницькі шляхи і перехрестя, він стає суддею, наділеним довір'ям народу. Цю місію покладає на нього сама історія. Довгі роки всілякі смаль-стоцькі, донцови, доленги і лепкі тримали в темноті трудящих українців Галичини. Але варто було письменникові-революціонеру зірвати з них машкару «благодійників народу і борців за його інтереси», і всі ці дуті «доктори», «професори», «письменники» постали перед нами безсовісними шарлатанами, фарисеями, мерзенними запродавцями.

Добре володіючи зброєю сатири, О. Гаврилюк влаштував на сторінках своєї статті справжній розгром українських буржуазних націоналістів.

Висміюючи «наших» добродіїв «парнасців», О. Гаврилюк дає їм убивчі характеристики:

«...Недавно таке собі варшавське сміття, чи пак націоналістичний письменник, якийсь пан Святослав Доленга в фашистському літературному збірнику» і т. д., або «петлюрівська комашка, панич Святослав Доленга». Націоналіста С. Смаль-Стоцького він називає «одним із запродавців світового імперіалізму», а Донцова — його «соратником по запродавству в кабалу українського народу, націоналістичним вовком, «звеличником фашистського варварства Муссоліні і Гітлера». Всю буржуазно-націоналістичну продажну зграю письменник називає «політичними кашценками». Вживання таких сатиричних засобів допомагає письменникові створити чіткі і в той же час огидні образи зрадників інтересів трудящих.

Вміючи підбирати слова з тонким смисловим відтінком, О. Гаврилюк уникає багатослівності, мова його чітка, слово активне, характеристика повна: «зламали собі голову», «ясновельможний раб і підніжок» кайзерівського Берліна, царський поміщик, генерал Скоропадський, і «варшавське сміття» — петлюрівщина. Або, даючи характеристику буржуазно-націоналістичній пресі, письменник каже, що, «починаючи від церковних дармоїдів із «Нової зорі» і «Мети» (націоналістичні клерикальні газети, які видавалися у Львові — Ю. М.) через петлюрівщину і скоропадщину, через холуїв із «Народних справ» і «Діл» (колишні буржуазно-націоналістичні газети — Ю. М.), вся вона продажна і ворожа народу».

Нагадаємо ще раз, що «Пани й паничі над Кобзарем» О. Гаврилюк написав у 1936 році, в той час, коли комуністична і взагалі прогресивна преса в Польщі була офіційно заборонена, а українські буржуазно-націоналістичні лідери урочисто присягали на вірність Пілсудському і Гітлеру. Між революційним підпіллям і українськими буржуазними націона-

лістами, діяльність яких заохочувалась урядом, точилася жорстока боротьба за вплив на маси трудящих, це був переддень квітневих революційних подій у Львові і численних селянських заворушень.

О. Гаврилюк написав свою роботу, присвячену Шевченкові, невипадково. Взявшись за перо публіциста, він зробив справу величезної політичної важливості і смертельно вразив український буржуазний націоналізм у його найболючіше місце. Бо українські пани, виношуючи «патріотичну» мрію про відновлення на Радянській Україні капіталістичних порядків, заздалегідь турбувалися про те, щоб робітники і селяни звикали до їх руки, до їх «ласки і волі». Вони манили їх Шевченком, у день роковин якого влаштовували для «темної маси» всілякі «шевченківські свята» і навіть... панахиди. О. Гаврилюк робить правильний висновок, кажучи, що цим українські буржуа хотіли закріпити за собою монополію на Шевченка і показувати його трудящим таким, яким він був би їм (націоналістам) до душі — революційно і соціально вихолощеним. О. Гаврилюк гостро висміює уніатських попів, які в спілці з українськими буржуазними націоналістами служили панахиди «за пророка божого Тараса», розраховуючи на одурманення наївних. Що вся ця комедія влаштовувалась для обдурення народу, О. Гаврилюк твердить не голосливо. Він пропонує такий спосіб переконатися в цьому: «...розкрийте його (Шевченкового — Ю. М.) «Кобзаря» і виучіть напам'ять усі місця, де лише він згадує про попів і релігію, а тоді підіть у якусь із «святих» крамничок, де служать за «батька Тараса» панахиди, та повторюйте там людям дослівно те, що писав Шевченко: назвіть «святого отця» папу римського — годованим ченцем, що дурить людей, віддаючи рай у найми. Скажіть, що не треба ні хреститись, ні клястися, ні молитись, бо попівський бог обдурить все одно. «Богохульствуйте», що це «всевидящее око», про яке кажуть попи, мабуть, не дуже глибоко бачить, коли стільки зла попускає у світі... Скажіть, що нема ніякого раю на небі, що нема бога. Скажіть, що світ одурили попи чадом свого кадила, але треба струснутись і просвітитись, а тоді з кадил люльки курити, з ряс онучі драти, а кропилом замінити нову хату. Скажіть про того прелата, про... ні, досить, ви й цього не скажете, бо зразу ж вам різні братчики й отці розваллять за це голову, хоч ви повторювали лише слова «батька Тараса», за якого вони нібито так розпинаються у своїх брехливих проповідях». (Стор. 188).

Так викриває О. Гаврилюк лицемірство і фальш буржуазно-націоналістичної та уніатсько-клерикальної чорної братії.

О. Гаврилюк у своїй роботі «Пани й паничі над «Кобзарем» виступає не лише як викривач мерзенних ділків, політичних

зрадників і ренегатів — українських буржуазних націоналістів і церковно-уніатських мракобісів, але і як полум'яний агітатор та пропагандист комуністичних ідей, як передозий борець за революційне повалення влади експлуататорів, встановлення Радянської влади і возз'єднання всього українського народу в єдиній Українській Радянській державі.

Стаття О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем» є переконливим свідченням високої культури автора, його класової революційної свідомості. Письменник міг дати оцінку історичним явищам з марксистської точки зору і показав себе не лише блискучим знавцем історії, але й нещадним критиком буржуазних «теорій», як і буржуазного ладу в цілому.

Говорячи про нову суспільну силу, породжену капіталістичним способом виробництва, — робітничий клас, який стає найбільш революційною частиною трудящих мас, їх вождем, О. Гаврилюк дає правильне марксистське трактування питання про становище робітника в класовому суспільстві. Робітник, пише О. Гаврилюк, «найяскравіше визискуваний, бо продає за нужденний прожиток себе самого, свої руки, свою силу і створює нею розкішне життя капіталістові». (Стор. 191). Головна роль робітника в історичному розвитку суспільства полягає в тому, що, «перебуваючи найчастіше у масі за спільною працею на фабриці, він найлегше привчається до організованих виступів та розуміє їх силу і «не має нічого втрачати, крім своїх кайданів». (Стор. 191).

В цих своїх висловлюваннях О. Гаврилюк не лише демонструє знання політичної економії, не лише виявляє свій матеріалістичний світогляд, але й пропагує ідеї марксизму-ленінізму. Адже взяті О. Гаврилюком у лапки слова «він (робітник—*Ю. М.*) не має чого втрачати, крім своїх кайданів» належать Карлу Марксу, а тлумачення становища робітничого класу, його союзу з селянством і гегемонії в боротьбі проти влади капіталу за побудову нового суспільства є нічим іншим, як пропагандою комуністичних ідей. На підтвердження наведемо ще таке резюмування письменника: «...Вже вийшов на історичну арену організований і свідомий свого завдання робітничий клас, який у тісному союзі з трудовим селянством бореться за своє остаточне визволення. Лише в цьому етапі розвитку суспільних сил, при могутньому союзі селянства з новим героїчним робітничим класом стало можливе те, чого не могли здійснити гайдамаки: «Україна без хлопа й пана». (Стор. 191).

Ці революційні лозунги і заклики мали, безумовно, велике значення для тодішньої політичної боротьби у Західній Україні. Революційні події 1936 року у Львові були результатом

того, що комуністичні ідеї, ідеї соціалістичної революції, пропагандистом яких був і О. Гаврилюк, викликали в середовищі трудящих Західної України активні відгуки.

* * *

В лютому 1936 року у львівському журналі «Знання» була надрукована стаття О. Гаврилюка «Кобзар стереже!», присвячена 75-й річниці з дня смерті Т. Г. Шевченка. Ця стаття, між іншим, послужила поліції підставою для вмотивування причин конфіскування всього тиражу номера журналу¹. Через це донедавна стаття «Кобзар стереже!» була мало відомою².

Незвичайна увага поліції до всіх матеріалів про Шевченка, які з'являлися в пресі, випливала з того, що відзначення 75-х роковин з дня смерті великого Кобзаря планувалось підпорядкувати тому політичному курсові, якого дотримувались українські буржуазні націоналісти. Відверто ставши під прапор фашизму, захоплюючись його кривавим розбоям, українські буржуазні націоналісти заздрили фашистським варварам, які плюндрували Абіссінію, і мріяли про те, «щоб ця війна, — як писав один з огидних націоналістичних кривляк в газеті «Діло», — перекинулася на нашу країну».

Націоналістам треба було за всяку ціну «обробити» трудящих українців колишньої Галичини, Буковини і Закарпаття в душі майбутньої війни проти «комуністичного Сходу». Треба було мати на своєму боці маси, які б довіряли буржуазії і пішли за нею, чи, вірніше, за її наказом, — на братовбивчу війну, забувши про тяжку кривду, що їй зазнавали споконвіку від чужого і «свого» панства. Такої діяльності вимагали від націоналістів фашистські хазяї, яких вони слухались пособачому. Тому вони навіть творчість Шевченка вирішили використати для ідеологічної дезорієнтації мас. Для цього була придумана спеціальна ганебна система, якою націоналістичні лакузи пишались. Вони принижували і перекручували соціальне значення Шевченкових творів, піддавали їх свавільному препаруванню. Виникла навіть ціла література на тему культивування відчуженості від Шевченка, осквернення і забруднення його священного імені. Буржуазно-націоналістичні запродавці затіяли було мерзенну роботу, яка приносила немало шкоди.

А стаття «Кобзар стереже!» викривала буржуазно-націоналістичних негідників, роз'яснювала трудящим високі ідеали великого народолюбця, революціонера-демократа Тараса Шевченка. Тому вона й опинилася під забороною.

¹ «Знання», № 2, 1936 р.

² Передрукована журналом «Вітчизна» в березні 1954 р.

Починаючи з твердження, що майже в кожній українській хаті є портрет Шевченка, який «є найбільшим авторитетом і найулюбленішою постаттю українських народних мас», автор статті справедливо говорить, що однієї такої «побожної пошани» до Шевченка замало. Головне не в тому, щоб увінчати свою кімнату портретом геніального поета і цим засвідчити любов до нього, а в тому, насамперед, що «його науку треба пізнати, щоб могли з неї користати; його суспільне обличчя треба вивчити уважно, та прослідити уважно його ставлення до кожного великого суспільного питання, зокрема: до соціального, до національного, до релігійного. Це тим більше важливо тому, — пише автор, — що під сучасну пору різні, цілком протилежні політичні табори на наших землях роздирають Шевченка, і кожен кричить, що саме їхнє становище таке, як Шевченка. Тому мусимо самі взятись за виучування Шевченка, з його творів і його життя, — так найбільше скористаємо».

Стаття складається з трьох розділів, які умовно можна назвати так: 1) життя і творчість; 2) суспільно-політичні погляди; 3) українські буржуазні націоналісти — фальсифікатори творчості Шевченка, люті вороги українського народу. За формою викладу ця стаття має вигляд тез для доповіді і містить дуже цінний, бойовий матеріал.

Коли статтю «Кобзар стереже!» співставити з працею О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем», про яку мова йшла вище, то дійдемо до висновку, що обидві вони мають однакову ідейно-тематичну спрямованість і відзначаються однорідністю творчого почерку. Зустрічається цілий ряд майже дослівних повторень. Ось, наприклад:

«Кобзар стереже!»

«...українська буржуазія мріє про те, щоб повалити Україну без хлопа і пана». а створити таку, щоб у ній сісти собі панами. Зробити це українська буржуазія хоче руками тих мас українського народу, що опинилися в границях Польщі, Чехословаччини, Румунії. І тут одною з перешкод стоїть все ще актуальний, великий Шевченко: він ще й тепер із-за сотні майже років загострює класову чуйність трудящих мас, викриваючи правдивий зміст і ціль попівських наук, панського ладу і націоналістичного цькування. Відгородити Шевченка від мас — не можна — цього не зміг доконати навіть царат; а Шевченко має в тих масах нерушимий авторитет і нечувану популярність, як найбільший національний геній, популярний трибун гноблених мас і величний кристалево-чистий борець за визволення. Що має чинити українська буржуазія? Лише те,

що робить буржуазія усіх країн в таких випадках: знешкодити, перекутивши дійсний зміст творів невігідного поета. Для того-то буржуазія, щоб перебрати до своїх рук монополію на популяризацію Шевченка, так ревно старається за «Шевченкові свята» і за... панахиди. Бо буржуазія знає, що коли Шевченківські роковини організовуватимуть самі маси, то притім побачать дійсне його обличчя і скористаються з його класових наук».

«Пани і паничі над «Кобзарем»

«Щоб це реалізувати (йдеться про злочинні наміри української буржуазії проти Радянської України — Ю. М.), знов-таки треба для цього сил, потрібні маси українського народу, що опинились у Польщі, у Чехословаччині, в Румунії. Тому знову цинічна, обманна, лукава боротьба за вплив на маси. І тут, у боротьбі за маси, знов однією з перешкод стоїть великий Шевченко. Він ще й тепер, із-за сотні майже років загострює класову чуйність трудящих мас, викриваючи правдивий зміст і ціль попівських наук і панського ладу. А Шевченко, як ми вже бачили, має у масах нерушимий авторитет і нечувану популярність як найбільший національний геній, найглибший трибун гноблених мас і кристалево-чистий борець за визволення.

Що має чинити тут українська буржуазія? Відгородити Шевченка від мас — не можна — цього не зміг доклати навіть царат. Не можна також і «неполітично» відсахнутись від національного генія. Можна лише зробити те, що робить буржуазія всіх країн у таких випадках, тобто — знешкодити його полум'яну творчість, перекутивши й прибравши її в свої руки. Тому, передусім, українська буржуазія так ревно старається за «Шевченкові свята» і за... панахиди. Вона знає, що коли вона цього не зробить, то Шевченкові роковини відзначатимуть самі народні маси і побачать тоді дійсне Шевченкове обличчя».

А таких прикладів можна було б навести більше.

Друкуючи у журналі статтю «Кобзар стереже!» і випускаючи окремою брошурою свою працю «Пани і паничі над «Кобзарем», О. Гаврилюк прагнув, щоб і ці його твори, як вірну зброю, одержали найширші маси трудящих. Здійснитися цьому благородному прагненню в той час не судилося, але мужнє слово письменника — глашатая Шевченкової революційності і непримиренності до всіх ворогів трудящих стало всенародним здобутком тепер. Воно не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

Один з членів делегації української трудової еміграції

в Канаді під час свого недавнього гостювання на Україні розповідав авторові цих рядків, яку величезну допомогу в боротьбі проти тамтешніх буржуазно-націоналістичних песиголовців дає праця О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем», якою гострою і грізною зброєю є вона проти націоналістичних пройдисвітів, що знайшли притулок на імперіалістичних задвірках Канади і Америки.

Отже, не втратило своєї актуальності прекрасне звернення до трудящих мас, яким закінчує О. Гаврилюк свою статтю «Кобзар стереже!»:

«Шевченкове слово і досі стоїть на сторожі інтересів трудящих мас, лише треба пізнати це «слово» в цілості і конкретно, стосовно до кожного основного суспільного питання. Ті з українських селян і робітників, що ще даються водити себе на мотузці попам і «рідним» панам, хай приглянуться самі, що їм каже про це той, кого вони вважають авторитетом — Шевченко».

Прекрасні праці О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем» і «Кобзар стереже!» — твори, які мають величезне значення. Написані в період розгулу реакції в панській Польщі, яка повинна була стати плацдармом у війні проти Радянського Союзу, вони є яскравим свідченням непримиренної боротьби трудящих Західної України за своє визволення і гнівним художнім документом, що викриває і засуджує зрадництво і запродацтво українського буржуазного націоналізму.

* * *

Недавно радянському читачеві стала відома цінна літературно-критична стаття О. Гаврилюка «Учімося розуміти і сприймати поезію»¹. Ця стаття була надрукована в журналі «Знання», про який уже згадувалось, без підпису і до останнього часу не привертала до себе уваги критиків і літературознавців — дослідників творчості письменника.

В популярній, дохідливій формі О. Гаврилюк викладає в статті свої погляди на «дуже цікаву ділянку творчості людського духу» — поезію. Висловлюючи тривогу з того приводу, що у зв'язку з появою великої кількості друкованої віршованої макулатури багато читачів починають проявляти до поезії нехіль, автор у своїй статті подає читачеві дружню пораду, як відрізнити віршовану тарабарщину від справжньої високохудожньої і високоідейної поезії, як «знайти цінність у поезії і сприйняти її».

Крім того, коли ще виходив журнал «Вікна», то багато

¹ Журнал «Вітчизна» № 8 за 1954 р.

авторів, особливо літературної молоді знаходили на його сторінках творчі поради, справедливі критичні зауваження на свої твори. Багато користі черпали вони з спеціальних теоретичних статей, які систематично друкувалися в журналі. Тепер цього корисного і потрібного журналу вже не було. Його закрила поліція. І Гаврилюк вирішив використати сторінки журналу «Знання», щоб допомогти літературній молоді в теоретичному озброєнні і творчому зрості, щоб не допустити заглушення тих творчих сил, які пробуджувалися в середовищі трудящих, але через жорстокі умови окупаційного режиму не могли легально зайняти свого місця в літературному процесі.

Розділ перший — «Основа поезії» (стаття складається з трьох розділів) містить загальні міркування про різницю між поетичною мовою і звичайною, про необхідність копіткої роботи над постійним збагаченням мовного запасу тощо. Щоб розвіяти хибне уявлення про те, що «поезією є все, що написано і розмірено і «до ладу» на кінці», автор наводить такий «поетичний» приклад:

Дозвольте вам розповісти
про життя своє.
Нехай знають в селі й місті,
що поети ще є.

Хоч тут, як пише О. Гаврилюк, і рими підібрано, і автор вірша твердо переконаний, що він поет, але написано не є поезією так само, як і про поетичний хист автора говорити даремно. Набивши оскому на такий «поезії», читач інколи, замість прочитати, механічно перегортає все, що написано віршем. Отже, часом він обкрадає себе, бо не користується надбаннями справжньої поезії.

Говорячи про слово, мову, як першоелемент образного, художнього відображення життя, автор наводить дуже дохідливі приклади образних висловів і порівнянь, які побутують в народі: дівчина, як квітка; то гад, а не чоловік; соколе мій ясний; вона його гризе, як іржа залізо. «Все це, — пише О. Гаврилюк, — є вислови образні, порівняння: знаємо, що той чоловік не гад, але так кажемо, щоб дати зрозуміти, що цей чоловік викликає в нас таку відразу, є такий небезпечний і зрадливий, як гад; коли рівняєм дівчину до квітки, то маємо на думці, що вона така свіжа, принадна і мила, як квітка; коли рівняємо парубка до сокола, то розуміємо під тим його таку, як у сокола відвагу, зручність, бистрість, красу, розмах. Отже, хоч всі ці вислови є лише порівняннями, ми їх радо вживаємо, бо вони, мимо своєї неточності, повніше висловлюють нашу думку, щоб це висловити дослівно, потрібно було б ужити цілу купу слів. Така саме мова образів і порівнянь є поетичною мовою».

В розділі «Засоби поезії» автор говорить про поетичні образи, ритм і рими. Він розглядає образи, які створюються з окремих слів, речень, а також вірші-образи, користуючись прикладами з творів Шевченка, Франка, Маяковського і народно-пісенної творчості. Приклади, якими користується автор статті, стосуються переважно образів-персонажів. Наводячи строфи Шевченкового вірша

Ой, вигострю товариша, засуну в халяву,
та й піду шукати долі і тієї слави...

О. Гаврилюк так пояснює зміст цього прекрасного образу: «Що ми бачимо з цих небагатьох слів? Бачимо людину якусь, невимовно огірчену, скривджену, зневірену і бунтівну: вона не хоче погодитися на те, що є; але вона не бачить і ніякого виходу. Тому ніж лишається для неї єдиним товаришем. І немає іншої змоги, як ножем, пошукати собі у світі несправедливому долі і слави. Як різуче яскраво, одною рисочкою показана самотність тієї людини: нікого немає, лише ніж за товариша. Ніж для поєсти.

Бачте, скільки ми написали, щоб сказати це звичайною мовою, і все одно у двох рядках вірша це сказано без порівняння сильніше і повніше».

Як приклад класичного образу, який передає виключну напруженість, вогонь глибокого почуття і характерний лаконічність і ударність слів, О. Гаврилюк наводить рядки з поеми В. Маяковського «Облако в штанах» у власному перекладі. В. Маяковського він любовно називає «великим російським революційним поетом». До віршів-образів Гаврилюк відносить Шевченкового «Косаря» («Понад полем іде») і «Каменярі» Івана Франка.

Своєрідно пояснює О. Гаврилюк значення ритму і рими як головних ознак поезії і ставить вимогу працювати над створенням нових, оригінальних поетичних образів, дбати про ритмічну основу поетичної мови і повноцінні рими. «Ритм, тобто текст, як у музиці чи танцю: підносить життєві сили, а з ними й чуття, тобто, співзвучність кінцевих слів, що є також цінною прикрасою. Але треба пам'ятати, щоб і образи, і ритм, і рими давати нові. Такий, наприклад, образ — «дівчина, як квітка» — нікого не вразить, бо це образ витертий, заламаний багатьма руками. Те саме треба сказати й про такі рими, як «доля-воля», «кайдани-тирани», або такі незугарні колодки, як «ставати-шукати», «розбити-вчинити».

Це вже було цінною настановою для початкуючих поетів, для яких така наука була дуже потрібна.

Третій розділ статті — «Поет і світогляд» написаний з точки зору марксистсько-ленінського ставлення до художньої твор-

чості і втілює в собі ідеологічні і естетичні переконання самого автора.

«Поет, — пише О. Гаврилюк, — має велику силу будити й організувати словом людські почування; очевидно, що не може бути однаково — які почуття він у людях виховує й будить».

При тім певно є одно: поет може відтворити лише ті почування і настрої, що є його власними почуваннями. Коли він себе силує творити так, як не відчуває, тоді у нього, назагал беручи, виходять речі бліді й слабкі. Запалити можна лише тим вогнем, який в собі носиш».

Отже, віддаючи належне тому, що поет володіє силою, яка здатна будити й організовувати людей, їх почуття, автор статті висуває головною тезою питання про те, *які* саме почуття будить і виховує у людей своєю творчістю поет, які ідеї живлять його серце, *який* творчий вогонь горить в ньому. «Запалити можна лише тим вогнем, *який* в собі носиш» — смисл цього прекрасного афористичного вислову полягає в тому, що коли твоє серце палає любов'ю до трудящого народу, революційними ідеями, які ти оспівуєш як єдино можливий засіб здобуття народними масами волі, кращого майбутнього, то цим вогнем напевно запалиш серця трудящих людей, викличеш у них почуття необхідності революційної боротьби, сприятимеш її перемозі. В капіталістів і буржуазії ти розбудиш тільки почуття ненависті до себе, до своїх ідей, а на інше розраховувати дарма. Бо буржуазія має своїх поетів, творчість яких живиться вогнем антинародних інтересів. І на цей вогонь серця всіх кривдників трудящих мас спалахнуть безвідмовно.

М. Горький, відповідаючи на запитання: «Чим же сильна література?», говорив, що вона насичує ідеї плоттю і кров'ю, що вона є «найбільш поширеним, звучним, простим і побідоносним способом пропаганди класових тенденцій».

Так по-горьковськи підходить і О. Гаврилюк до розв'язання питання про партійність літератури і мистецтва, до заперечення їх аполітичності і «надсуспільності», що так запально пропагувалися буржуазними естетамі і також українськими буржуазними націоналістами.

«Неправдою є те, — твердить Гаврилюк, — ніби творчість письменника родиться незалежно ні від чого, в його голові; творчість кожного письменника є зумовлена ґрунтом, з котрого він виріс, впливами середовища, котрим підлягає... Не можна й говорити про якусь аполітичну, надсуспільну поезію чи мистецтво».

Навіть коли письменник чи інший працівник мистецтва не належить до партії чи політичного угруповання і віддає свій:

талант проблемам, які не мають прямого відношення до класової боротьби, державного ладу тощо, то й таку діяльність не можна назвати аполітичною.

«У мистецтві все є політикою, — пише Гаврилюк. — Навіть коли маляр малює квіти, лише квіти чи огірочки, то і це є віддзеркаленням його суспільного поставлення: коли на хідник викидають обіч його, з помешкання родину безробітного, коли робітники гинуть у вуличній боротьбі, коли діти помирають з голоду, а він нічого не малює, крім краси неба, то це буде не лише безсердечність, а і мовчазна згода і підтримка існуючого стану речей; підтримка, бо своїм мистецтвом він і людські очі відвертає від заморених дітей на квіти. Дзеркало його мистецтва неправильно показує світ, і тому, замовчуючи і захищуючи зло, не дозволяє його виправити. Це є свідома служба для заховання суспільного зла, це є обстрікування, і тому годі такою «аполітичністю» пишатись. Саме такими «чистими», антисоціальними митцями хочуть виставити себе поети буржуазії. Їхне сите життя не спонукає їх до якоїсь боротьби, їхнє кубло є тепле і вигідне, тому зміни їм не бажаться. А що годі не бачити, що їхня вигода створена коштом праці трудящих, то вони взагалі не хочуть на це дивитися. Вони тікають у «чисту» поезію».

Всі симпатії автора статті на боці трудящих мас. В їх боротьбі і стражданнях, в їх гніві і вірі в майбутнє, що, безумовно, не виключає любові до квітів і неба, він радить шукати натхнення і тем для поетичних творів, не боятися політичної і суспільної виразності цих явищ. Бо «чисто суспільне, — пише Гаврилюк, — може бути темою найкращої поезії, коли подане є засобом поезії, образною мовою, а не публіцистичними гаслами».

Наприкінці статті автор зупиняється коротко на стані сучасної йому західноукраїнської поезії. Він говорить, що польсько-шляхетська й українська реакція створили в Західній Україні неможливі умови для розвитку прогресивної революційної поезії і літератури в цілому. Право на існування і розвиток залишено лише за реакційною літературою, твори якої хоч й плодяться без всяких перешкод, але не мають попиту серед трудящих, бо вони чужі їм всією своєю суттю. Не йде буржуазно-націоналістична макулатура в народ тому, що «незнайде там своїх настроїв, своєї боротьби селянин і робітник. Видно там лише ситих панів, що пишуть про синь неба, і у розбриканій ситості мріють про мечі і походи. Це ті, що про них Шевченко каже: «Якби ви знали, паничі, як люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили...» Автор з презирством говорить про маячіння української буржуазії і її поетів про «боротьбу... загарбання», маючи на увазі війну проти Радян-

ського Союзу, і каже, що ці розбишацькі мрії далі націоналістичних пустодзвонів не підуть, народ їх ніколи не прийме.

З великою любов'ю говорить О. Гаврилюк про поетів, які вийшли з середовища трудящих мас і працюють для їх користі. Він вважає цих поетів єдиними спадкоємцями Шевченка, оскільки вони «є гнобленими, як і Шевченко колись», і висловлює віру в те, що їх творчість стане надбанням народу. «Твори їхні, хоч не раз і не друквані, ідуть однак широко і вростають у людську свідомість. Зависають над селами, як плакати».

Остання фраза, взята О. Гаврилюком з його вірша «Плакати», послужила не тільки прекрасним закінченням думки автора і всієї статті, але й підписом під нею, бо поліцію і цензуру насторожувало вже одне прізвище відомого письменника і революціонера. Гаврилюкове авторство статті «Учімося розуміти і сприймати поезію» безсумнівне і встановлено не тільки наявністю згаданого рядка з «Плакатів», але й зіставленням особливо третього розділу («Поет і світогляд») з відомою його працею «Пани і паничі над «Кобзарем». Це допомогло встановити цілий ряд спільних місць, повторень, резюмувань. Виявлення і встановлення авторства статті «Учімося розуміти і сприймати поезію», як і ряду інших його праць, збагатило і розширило творчу спадщину письменника.

ГЛАВА ТРЕТЯ

*Кров точили пани, кров — червоні корали!
Аж народ застогнав, як в Останові дні:
— Чи ти чуєш нас, батьку?! — і вчув він —
наш Сталін —
І прислав нам бійців, і сказав: — Ви вільні!*

О. ГАВРИЛЮК.

1.

В найбільш грізний для трудящих Західної України час смертельної небезпеки радянський народ подав їм свою мужню руку братерської допомоги. Настав світлий час визволення з тяжкої неволі. Через несправедливий кордон, який ділив єдине тіло українського народу, пішли славні радянські полки, керовані волею Комуністичної партії, змітаючи з української землі ненависне польське панство.

Свій меч історія підносить —
І долу падає ярмо...

Не панувать, вельможна пані,
Шляхетська Польше. Не з руки.
Збирайте ганчірки останні,
Пустої слави черепки.

А тут — рукам трудящим слава
І щастя — змученим серцям.
Зоря історії яскрава
Складає присуд свій панам.

(М. Рильський)

Могутній радянський народ, славна Комуністична партія визволили трудящих Західної України з багатолітньої неволі. Вони перетворили в чудову дійсність відвічні прагнення і мрії українського народу возз'єднати свої землі і спільними зусиллями з іншими радянськими народами будувати своє щастя.

Мільйони трудящих Західної України знали, кому завдячують вони своїм визволенням. Радянський народ вони назвали своїм братом, доблесну Червону Армію — своєю визволительською, а Комуністичну партію — рідною партією.

Олександр Євдокимович Корнійчук у своїй промові на засіданні Позачергової П'ятої Сесії Верховної Ради СРСР, на якій обговорювалась заява повноважної комісії Народних Зборів Західної України про возз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою, розповідав про те, як його на вулиці Львова оточив натовп трудящих, які просили розповісти про сонячну Радянську країну:

«Засипали питаннями про нашу велику Батьківщину, але тим, хто стояв далі, моїх відповідей не було чути. Один громадянин зліз на ліхтарський стовп, показав на мене рукою і крикнув на всю вулицю: «Товариші, візьмемо червоноармійця в кіно і там хай розкаже нам про Україну Радянську...»

Зашумів, загудів натовп, закричали: «В кіно, в кіно!» Мене схопили на руки, я почув тріск зачинених дверей кіно, які вилетіли в одну хвилину, і не пригадую, як я опинився на сцені. Зал був переповнений. Мене за руки тримав худий високий старик. По його запалих щоках лилися сльози. Він крикнув у зал: «Товариші! Від робітників, від безробітних, від тих, у кого вмирали діти з голоду, кого били жандарми на вулицях Львова: слава Червоній Армії, що визволила нас, слава Сталіну!» І піднявся зал: «Слава, слава!» Здавалось, стіни упадуть, не витримають сили вигуків на честь нашої партії і великого Сталіна».

Свою щирю подяку за визволення і безмірну любов до Комуністичної партії і радянського народу трудящі Західної України виявляли в багатій усній творчості, яка під життєдайним радянським сонцем завирувала тисячами могутніх джерел. Серед фольклорних творів цього часу знаходимо чудові літературні зразки, які ввійдуть в золоту скарбницю української народної поезії. Наприклад, селянин — земляк видатного письменника-революціонера Степана Тудора з села Поникви на Львівщині надіслав у ті дні до редакції газети «Комуніст» такий вірш:

Сидить кобзар при дорозі і думу співає,
З сліпих очей світлі сльози рукавом витирає:
— Україно моя рідна, Україно мила,
Ой, чого ж ти така бідна, чого зажурилась?
— Та не бідна — я багата і славного роду,
Тільки доленька щербата, ношу панам воду.
Мене в найми запродали; відібрали долю.
Із сестрою роз'єднали, тяжко жить в неволі.
Мої лани поорали вельможі, магнати,

Мое щастя та й украли ці пани прокляті.
Дітей моїх б'ють, катують, по тюрмах — Березах,
В мой хаті бенкетують пани нетверезі.
Двадцять літ живу в неволі, ношу панам воду,
Виходжу до річки в поле, чи немає броду.
Кличу, кличу — чи не вчує мене сестра рідна,
Хай сестру свою врятує Україна Східна...
У неділю дуже рано, ще сія зірниця,
До Дніпра вийшла кохана старшая сестриця.
Старша вийшла до Дніпра води набирати,
А молодша до Дністра сльози виливати.
Черпаючи Дніпрової славної водиці,
Ой, почувала під горою плач тяжкий сестриці.
Защеміло сестринее золоте серденько,
Батькові Сталіну вклонилась» низенько:
— Дозволь, тату, покликати славні бійці-діти
І на сестрі розірвати польських панів сіті.
Мудрий Сталін, батько рідний сім'ї трудової,
Так сказав: «Сестру побідно визволяй з неволі».
Україна, повна сили, плеснула в долоні:
— Гей, злітайтесь, снни млі, всі бійці червоні.
Вирушайте в путь-дорогу ранесенько-рано
Визволять сестру-небогу від польського пана.

Рідному радянському народові, славній Комуністичній партії і героїчній Радянській Армії трудящі Західної України посилали найсердечніші слова своєї подяки. Радість, щастя визволених трудящих знаходили свій щирий і глибокий вияв у їх піснях, присвячених Комуністичній партії і вірному продовжувачеві безсмертної справи Леніна — рідному Сталіну, в народній творчості, яка у дні визволення набула небачено масового характеру.

Старий робітник, який розтратив свою силу і молоді роки, працюючи на капіталістів на цегельнях Станіславщини, так висловив свою подяку за визволення:

Двадцять років я батрачив
Світла й сонця я не бачив...
Хто ж нам дав життя, як цвіт,
Світле, без печалі? —
Батьку Сталіну привіт.
Хай веде нас далі!
Хай живе багато літ
Дорогий наш Сталін!

Пригноблене зоологічною ненавистю окупанта художнє слово ожило під сонцем визволення, піднялося і розквітло. Повертаючись додому ще в арештантських куртках, революційні письменники складали нові, радісні мотиви, нові пісні, нові оповідання, які сердечно вплітались в загальнонародний вінок слави, присвячений могутній Радянській країні. Народжувалися нові літературні форми. Нове життя, чудова радянська дійсність кликали, розбуджували до творчості нові сили.

«Вересневі дні линуць над землею, високо, радісно, пре-

красно, — писала в ці дні Ванда Василевська, — хвиля темряви відплила. Тюремні стіни впали. Нарешті розпалась тверда скеля, яку ти з вірою розбивав своїм молотом. Крилатою стала пісня і крилатим людське серце в дні піднесення. Ти вільний!»

Дням неволі, кривди, визиску і темряви настав кінець. Для визволених з панської неволі західноукраїнських трудящих настала епоха волі і щастя, доба нового історичного розвитку у воз'єднаній сім'ї українського народу — Українській Радянській Соціалістичній Республіці.

Починається швидка ліквідація безробіття. Тисячі робітників пізнають щастя вільної праці. Селяни одержують поміщицькі землі. Змінюється соціальна структура міста і села.

Львів перетворюється в осередок літературного і культурного життя західних областей України. Завдяки повсякденному піклуванню Комуністичної партії тут народжується нова, радянська література, творцями якої стають люди, покликані до життя радянською дійсністю. Письменники визволених областей відчують могутній рух, велике життя. Перед ними кличними вогнями горять маяки соціалістичної культури, опромінені світлом ідей лєнінізму. Письменники усвідомлюють свій громадський обов'язок — бути людьми, корисними радянському суспільству, працювати в ім'я інтересів Радянської держави, віддати всі свої сили і здібності будівництву нового життя.

Першим літературним твором, в якому знайшли свій щирий вияв високі почуття і стремління визволеного народу, була колективна посма «Слово про великого, рідного Сталіна», присвячена 60-річчю з дня його народження.

Ой, та не соколи це
Та понад хмари літають,
У яснім промінні та по сніжаві
Бездонній кружляють.

Це зібрались співці в дружнім гурті
У сріблясті струни пальцями торкають,
Велику людину, мудреця глибокого
Вітають, поздоровляють.

Ой, ти батьку наш рідний, учителю мудрий,
Велике серце ти маєш:
Про стоптану кіньми, засіяну трупом,
Про земельку нашу нещасну подбаєш.

З старовинного міста та із міста Левиного
Ми привіт тобі шлемо доземний.
Ой, спасибі тобі та за визвіл з ярма
Та із мурів ганебних, тюремних.

А із вдяки кладемо до твоїх ось долонь
Наших серць полум'яні райдуги,
Та із нами народ хилить голову весь
І вітає як батька, як друга.

(«Подяка і поклін». Уривок з поеми)

Ця колективна поема кладе початок радянської літератури на Західній Україні. В нових умовах народжується якісно нове літературне життя. Творчою увагою письменників оволодівають такі теми, як радість і щастя визволення.

В нарисі «Пісня пісень» Степан Тудор розповідає про батрака, який 30 з лишнім років працював з сином на пана Сапегу, а тепер, одержавши волю, солодко усвідомлює здійснення своїх мрій про землю. Його сина, теж колишнього батрака, обрано членом комісії по розподілу поміщицької землі. Багатолітній раб землі — західноукраїнський селянин, так уявляє собі цей радісний день, коли почнуть ділити панську землю:

«Над селом роздзвоняться дзвони. Селянинові здаватиметься, що дзвонять у нього в серці... Народ плескатиме в долоні радісно, святково на всіх вулицях. На повороті до фольварку Семен наткнеться на гурт червоних бійців. Хтось з них питає:

— Весело, дідусю? Чому так дзвонять?

Семен посміхнеться на все лице.

— Який там дідусь, сину. Я молодий...

Він піднесе руку вгору і покрутить головою:

— Я вже не той, що вчора. Вже не той...

Семен приступить до бійця, візьме за руку вище ліктя. — Сина вибрали в комітет, землю буде ділити. — Вклониться:

— Дякуємо вам, товариші.

Та доброго здоров'я великому Сталіну...»¹

Сталін — це означало воля, земля, праця, радість, здійснення всіх прагнень, щасливе життя, світле майбутнє.

До Львова, в міста і села Західної України разом з доблесними радянськими воїнами-визволителями прийшли посланці російського радянського народу — письменники, митці, художники. Вони принесли своїм єдинокровним братам квітуче мистецтво радянського народу. Видатна українська радянська артистка Оксана Петрусенко залишила хвилюючу згадку про своє перебування у визволеному Львові:

«Вперше я стояла на сцені Львівського театру. Вперше я мала виконувати пісню «Україно, моя Україно», яку написали Лебедев-Кумач і Покрасс, у Львові.

Передо мною була зовсім незнайома, але близька аудиторія. Я була спокійна, але мені хотілося цією новою барвистою, хвилюючою піснею передати всім радість визволеного народу.

У неволі, в полоні була ти,
Україно, вітчизно моя.

¹ Степан Тудор, Вибране, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951, стор. 153.

Ще недавно шляхетські кати
Перекраjali рідні поля.

Я відчула, як ніби електричний струм пробіг по рядах.
Тисячі очей, не відриваючись, дивились на мене.

А тепер ти могутня, єдина,
Вільна, радісна ти, як весна.
Україно, моя Україно,
Золота ти моя сторона.

Вперше в стінах театру старовинного Львова, як побідний клич, прозвучала українська пісня. Вона прозвучала, як символ полум'яної любові до наших єдинокровних братів, як смертний вирок панству. Слухачі з жадобою ловили кожне слово пісні.

Понад вільним селом і над полем
Чорний ворон не буде літати.
Ми нікому тепер не дозволим
Українську землю топтати.

В залі вибухнув грім оплесків. Я бачила людей з перших рядів. Вони стояли й аплодували, а по обличчях збігали сльози — сльози справжньої радості людей, визволених від рабства».

«Ах, незабутні вересневі дні 1939 року, — пише письменниця Ірина Вільде, — коли ми узяли владу до своїх рук.

Перший мітинг перед площею оперного театру... Зустріч з київськими і московськими письменниками, яких ми досі тільки з прізвищ знали... Перший у великому залі оперного театру концерт червоноармійського ансамблю. Пригадую, як сьогодні, на сцені заспівали: «У неволі, в полоні була ти, Україно, вітчизно моя», а зал замість оплесків, відповів виконавцям нестримним риданням... Ні, ніколи не забути мені цих днів...»

В колишньому кублі експлуататорів — будинку польського графа Бельського на вулиці Коперніка створюється організаційний і творчий штаб письменників Львова. Тільки за один місяць діяльності організаційного комітету, яким керував письменник Петро Панч, а пізніше Олекса Десняк, від письменників Львова надійшло біля 250 заяв про прийом в члени Спілки радянських письменників України.

Центральний Комітет КП(б)У з перших днів визволення Західної України виявив велике піклування про львівських письменників. Велику дійову допомогу подає західноукраїнським письменникам Спілка радянських письменників України. До Львова виїжджають видатні українські радянські письменники: О. Корнійчук, М. Рильський, М. Бажан, А. Головка,

О. Я. Гаврилюк з дружиною і сестрою Анастасією

П. Панч, О. Десняк, А. Малишко та інші, які допомагають західноукраїнським письменникам усвідомити нові завдання літератури в західних областях України. Завдяки цій допомозі західноукраїнські письменники з великою активністю беруться до творчої роботи, пишуть нові твори. Соціалістичний реалізм і ленінські принципи партійності літератури стають основою їх творчості.

Три дні відбувалося у Львові під головуванням О. Корнійчука поширене засідання Президії СРПУ, в якому взяли участь українські радянські письменники О. Корнійчук, М. Бажан, М. Рильський, А. Головка, П. Панч, А. Малишко, П. Усенко, Н. Рибак, І. Ле та інші.

Після закінчення засідання Президії відбулися перші загальні збори львівських письменників — членів СРПУ, які обрали правління своєї організації. До правління увійшли: О. Гаврилюк, В. Василевська, С. Тудор, І. Вільде, Л. Пастернак, О. Десняк. Відповідальним секретарем Львівської організації СРПУ було обрано Олексу Десняка.

«Почалася, — як писав у своїй статті «Творче піднесення» Петро Панч, — наполеглива щоденна культурно-виховна робота... Створився великий творчий актив. У центральній і місцевій пресі, в літературних журналах почали з'являтися літературні твори, в яких письменники вже відбивали сучасне радянське життя...

До першої річниці визволення Західної України письменники Львова можуть уже похвалитися чималими здобутками. Український поет Петро Карманський здав до друку збірку вибраних поезій, в яку увійшло багато віршів, присвячених визволенню народів Західної України, навіяних поїздкою до Москви, до Києва і Криму. Письменник Степан Тудор закінчив велику повість «День отця Сойки» і ряд віршів. Петро Козлянюк і Олександр Гаврилюк здали до видавництва збірки оповідань. Ірина Вільде склала збірку нових оповідань...»

Далі П. Панч перелічує багато письменників, які підготували до друку свої твори, серед яких В. Василевська, А. Волощак, Ю. Путрамент, А. Важик, Л. Пастернак, Т. Бой-Желенський, Ю. Борейша, Р. Грін та інші.

Міцніє інтернаціональна дружба між письменниками. Черпаючи із радянської дійсності нові теми, польські письменники беруть активну участь у створенні культури, національної формою, соціалістичної змістом.

Тема справжньої людської радості, яка виникає з вільної праці, з бурхливого радянського життя, надихає до творчості письменників — представників польської, чеської, німецької, єврейської прогресивної літератури, — які були об'єднані

Львівською філією Спілки радянських письменників України.

Для письменників західних областей України відкриваються величезні і необмежені можливості друкувати свої твори. Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки і Центральний Комітет КП(б)У дбають про розширення поліграфічної бази і створюють всі сприятливі умови для широкого і багатотиражного видання літератури.

Тільки протягом 1940 року і в першій половині 1941 року у видавництві «Радянський письменник» вийшло з друку понад 20 назв книг львівських письменників. В тому числі «Поезії» О. Гаврилюка, «Народження» С. Тудора, «Поезії» А. Волощака, повісті І. Вільде, оповідання П. Козланюка, Я. Галана та ін.

Крім того, в «Українавидав» у Львові видано «Вогні на болотах» і «Кімната на горищі» В. Василевської, «Вибрані вірші» Л. Пастернака, «Вересневі оповідання» Ю. Путramenta, «Ткачі з Коломиї» Р. Гріна і багато книжок інших авторів.

У Львові створено також журнали: «Література і мистецтво»¹, «Нові обрії» і кварталник «Almanach literacki» (Літературний альманах).

Великий вклад в молоду літературу визволеного краю вносять письменники братніх народів, і особливо великого російського народу. Загальним визнанням і найширшою популярністю користуються вірші О. Твардовського, пісні В. Лебедева-Кумача. Його коломийки радісно лунають по всій Західній Україні, навіть у найглухіших карпатських селах.

Ну ж бо, хлопці, починайте
Пісню веселіше, —
Нині місяць сяє ясно,
Сонечко світліше.
Дзвінко пісню заспівали
Всі поля німії,
Під червоним стягом квітнуть
Львів та Коломия.
Не зобідить пан пихатий
Жінку і дитину,
Він давно утік «до лясу»,
Свій маєток кинув.
Ми йому навік сказали
— Відійди. Пшепрашам.
Ми пооремо без тебе
Рідне поле наше.
Всім без пана легше стало,
Всім дано свободу:
Українцям, білорусам,
Польському народу.

¹ Почав виходити з вересня 1940 року під редакцією О. Десняка.

Слово «пан» тепер не в моді,
Каші з ним, не зварнш,
Один одному в народі
Кажемо «товариш».
Тож співайте, хлопці, пісню
Рялісно і сміло.
Щоб аж у Москву велику
Пісня долетіла...¹

2

*Недаром ти в біді, пригноблений зрагами,
Про силу духа все співав.*

I. ФРАНКО.

Для Олександра Гаврилюка настав, вимріяний і вистражданий в боротьбі час плідної літературної творчості і громадської діяльності в умовах рідної Радянської влади.

«І ось тепер я знов у Львові, у своєму, радянському Львові. Потребував би тепер тільки одного: продовжити добу хоч на сорок вісім годин, щоб заповнити ті величезні можливості творчої праці, які відкрились переді мною. Тепер збираю до друку свої кращі твори...

Перед усіма нами відкрився незмірний простір, що йому ім'я — соціалізм»².

Участь у створенні колективної поеми до 60-річчя Й. В. Сталіна і вірш «Жовтень у Львові» — перші творчі кроки поета в радянський час.

У вірші «Жовтень у Львові» О. Гаврилюк відтворив любов трудящих світу до Радянського Союзу, де «духом Жовтня запліднена рідна земля зацвіла життєдайно у творчому русі». Велику Жовтневу соціалістичну революцію він називає «свободи зорею». Визволення з-під польсько-шляхетської окупації поет називає Жовтнем Західної України. Він оспівує палке прагнення трудящих до возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі, яке знайшло свій особливо повний вияв на Народних Зборах у Львові.

І Львів кличе устами обранців народу
до далеких і рідних зірок на Кремлі:
— О, прийміть у велику Вітчизну свободи
і трудящих моєї землі!

В 1940 році О. Гаврилюк написав вірш «Непередбачений епілог», який може бути епілогом до його поеми «Львів». Цей вірш сповнений пафосу радісної перемоги, здобутої в тяжкій боротьбі, тон вірша піднесений, святковий.

¹ Переклав з російської В. Собко.

² «Ленінська молодь» № 37, травень 1940.

Ти, зятятий спів мого гніву,
отже, дожили у щасті я і ти
небувало у щасті дна,
тобі дзвінко по світу іти.

(Стор. 65).

Поет висловлює велику радість з приводу того, що відкрито може віддати народові свої твори письменника-комуніста, які дотепер йому доводилось ховати від лихого ока. Він розповідає

Нічого дорогого.
Не знаю ким писати нігде ніколи: ніколи не
целую, повість ми, в письмі ніколи не укладається
все це; даже маленьке, частинка на фоні величчя,
вельми величчя і вельми величчя історичних епох-
іти, ніколи розказати, не мого ніколи в письмі
Веді останнє мій письменник писав о мнє бачив
одну другу книгу — несподівано на мій листок Гаврилюка
каким я сам собі похвалював. Писав не тільки зажди-
васяк окупацією, — уже не історія, а "Берега"
і наконці обвинення в політичеському убийстві — що
кажеся бачи останнє убийство од мене ніде. Поше-
шого і вже не коня: с початком воєної мого слова
взяли в "Берега", і там уже дуже близько прийшли
доляють в уста смерті под шифрами зверненя
політичеські... Віні 1923 г. до конця 14 судовних
процесів і Тюрських заплоченій, 4 рази мій джа-
ни на "заплочені" — не тільки "Берега", і в
кожній годі. Уже до конця доходить до шифро-
вненя і воїні ніколи я пишу ніде писаво — грама-
фактичеського слова, — челою і ошрифтованими
маленькими величчя мій джа.

Автограф листа О. Гаврилюка до сестри А. Я. Гаврилюк.

про те, що «слів своїх плетиво» мусив переховувати в землі, аж до приходу Червоної Армії, яка звільнила його з концентраційного табору і надихнула життям його творчість.

Із червоним другом-командиром
вийняв я з землі свої пісні,
в день моєї здійсненої віри,
в осінь, що миліша від весни.

(Стор. 66).

О. Гаврилюк безмежно радіє з того, що «зі Сходу вся у сьйві слави армія змела лихий кордон», що «гнила розпалася держава», змучені в панській неволі трудящі здобули свободу і над західноукраїнською землею «прапори червоні зацвіли». Письменник безмежно щасливий з того, що для пісень його юних настав час орлиного зльоту, що могилою важкою привалена капіталістична потвора, яка довгі десятиріччя поневолювала трудящих. З самої глибини гарячого серця поета вилітають крилаті слова про вільний Львів, що «морем стягів гордо майорів», про радянську дійсність, яку почав він так чудово оспівувати.

Розмахніться ж ви, пісні, угору,
юні ви, в землі не зогнили,
але світу панського потвору
час могилою важкою привалив.
Ті пісні у панське серце злюбне
я заб'ю, мов осиновий кіл,
щоб не важивсь упирем загробним
панський дух вилазити з могил.

(Стор 66).

Вірш «Непередбачений епілог» свідчить про копітку роботи О. Гаврилюка над образно-словесними засобами. Невеликий за обсягом, він рясніє прекрасними образами, порівняннями, епітетами, метафорами: «Кістляві руки смерті», «І лежало наче двадцять томів, двадцять мертвих, погорілих літ», «луснула Береза, — знали всюди, луснула, мов страхітливий нарив», «Ви не сипте, любі, сліз намиста». А окремі рядки, як ось: «Хай уб'ють мене, та мого змісту не уб'ють, — він в слові буде жить!» — звучать чудесним афоризмом.

Наприкінці 1940 року О. Гаврилюк почав працювати над циклом віршів, присвячених зореносній столиці країни соціалізму — Москві, Комуністичній партії, творцям Радянської держави — В. І. Леніну і Й. В. Сталіну.

Перед молодим поетом постало благородне, але надзвичайно важке завдання: створити образи великих геніїв людства, вождя соціалістичної революції, творця Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна і геніального продовжувача його справи Й. В. Сталіна. Треба було у віршованій формі, у невеликому за своїм розміром вірші, просто і доступно показати великих вождів як геніїв і поборників людського щастя, як неперевершених керівників держави і чуйних опіку-

Вже багато промчалось років,
в них, напевно, багато подій;
ще орлиним поглянути оком
на комуни шляхи молоді.

Так, він зна: весь той час намагались
з революції виточить кров
хижаки світові капіталу,
щоб Росія скорилася знов.

І у щасті суворому Ленін
йде оглянути землю свою...

(Стор. 68).

І далі поет розповідає, як великий вождь — Ленін незримо проходить по безмежних просторах нашої Батьківщини і його серце сповнене почуттям безмежної гордості і радості за радянський народ, за країну соціалізму, яка мужньо вистояла перед всіма наскоками імперіалістичних хижаків.

У свій час М. Горький писав: «Іноді сміливість уяви, обов'язкова для літератора, ставить передо мною питання:

— Як бачить Ленін новий світ?

І передо мною розкривається грандіозна картина землі, граціозно огранена трудом вільного людства в гігантський ізумруд... Облагороджений технічно, осмислений соціально, труд став насолодою для людини».

Цей прийом показовий і для вірша О. Гаврилюка. Ленін, проходячи по Радянській країні, бачить втіленими в життя свої ідеї, свої заповіді. На місці убогих нив, «де мужик умирав від нужди», Ілліч бачить багаті, квітучі колективи, могутню індустріальну країну, щасливий, самовідданий і впевнений у правоті своєї справи народ, що бореться за перемогу комунізму. Поет вголос передає думки Леніна про те, що завдяки соціально осмисленій, самовідданій праці наших людей обличчя радянської землі змінюється, що справа побудови комунізму у надійних руках Комуністичної партії.

Йде щасливий; бо радісним ділом
слово Ленінське стало тепер,
де поміщицтво впало струхліле —
розцвітається СРСР.

Позникали убогії ниви,
де мужик од нужди помирав,
буйним ростом шумлять колективи,
і машинна ясніє пора.

І у мертві піщані пустині
по каналах побігла вода,

і піски розвітають гостинно,
мов навстріч жениху молода.

А так мало обіч Маязолею
ще пройшло тих незрівняних днів!
І у щасті заплакав би Ленін,
якби плакати Ленін умів.

(Стор. 69).

Поет у художніх образах відображає героїчний шлях Радянського Союзу — першої в світі Радянської держави, яку він називає великим «майбутнього островом», що мужньо вистояв у важкі дні, коли йшли до нас «хижакі світові капіталу», сповнені жадоби потопити нашу землю в крові. Воістину героїчний шлях пройшов радянський народ, керований випробуваною в боях Комуністичною партією, очолюваний Леніним і Сталіним. З великою гордістю пише О. Гаврилюк про Радянську державу, проти якої розбійники капіталу виявились безсилями, про Країну Рад, яка мужньо вистояла проти темних сил імперіалістичних хижаків.

Але всі перемоги і досягнення радянського народу стали можливими завдяки Комуністичній партії, яка свято виконує ленінські заповіді. До створення образу продовжувача справи Леніна — Й. В. Сталіна поет підходить через думки і почуття вічно живого Леніна. Цей прийом, що відрізняється безпосередністю і щирістю, допомагає поетові з перших рядків показати Й. В. Сталіна як гідного продовжувача безсмертної справи Леніна. Радіючи з перемог Радянської держави, В. І. Ленін ніби піддає аналізу цілу історичну епоху після його смерті. Звертаючись до СРСР, він питає:

Через сіті і змовницькі зграї,
через шторми підступних атак,
хто тебе і веде, й доглядає,
і любовно викохує так?

А далі йде авторський відступ. Поет передає почуття Леніна, серце якого сповнене вдячності до продовжувача його справи, до його вірного учня, який твердо пішов ленінським шляхом, заявивши: «Щодо мене, то я тільки учень Леніна і мета мого життя — бути гідним його учнем». Безсмертя Леніна поет показує через перевтілення його ідей у практичну діяльність Комуністичної партії, очолюваної Сталіним.

І зверта свої очі в любові
до сузір'я осяйного Кремля,
де керманіч щохвилі готовий,
із долонь не пускає руля.

Комуністична партія твердо і неухильно йшла шляхом Леніна. Й. В. Сталін писав:

«Пам'ятайте, любіть, вивчайте Ілліча, нашого учителя, нашого вождя.

Борітесь і перемагайте ворогів, внутрішніх і зовнішніх, — по Іллічу.

Будуйте нове життя, новий побут, нову культуру, — по Іллічу».

О. Гаврилюк говорить, що славний шлях, пройдений нашим народом під керівництвом Комуністичної партії на чолі з Й. В. Сталіним, є торжеством прапора Леніна, тому серце Леніна сповнюється великої любові до Й. В. Сталіна, який всю діяльність Комуністичної партії спрямував на здійснення великої ідеї будівництва комунізму.

Згадаймо слова М. Горького про Й. В. Сталіна, гідного спадкоємця і продовжувача справи Леніна. В статті «Правда соціалізму» Горький писав: «Безперервно і все швидше зростає в світі значення Йосифа Сталіна, людини, яка найбільш глибоко засвоїла енергію і сміливість учителя і товариша свого, гідно заміщає його на посту вождя партії... Чудово організована воля, проникливий розум великого теоретика, сміливість талановитого господаря, інтуїція справжнього революціонера, який вміє тонко розібратися в складних якостях людей і, виховуючи кращі з цих якостей, нещадно боротися проти тих, які заважають першим розвинутися до найбільшої висоти, — поставили його на місце Леніна. Пролетаріат Союзу Рад гордий і щасливий тим, що в нього такі вожді, як Сталін».

О. Гаврилюк, створюючи образ Й. В. Сталіна, говорить про нього, як про «керманіча», що впевнено керує Радянською державою, як про прозорливого далекоглядного державного і партійного діяча, який на чолі партії, заснованої Леніним, вивів наш народ «на комуни шляхи молоді»:

Дні і ночі проникливим зором
він уважно слідкує навкруг,
і ніколи не сплутав ще ворог
його мудрих і впевнених рук.

У вірші «Мавзолей» О. Гаврилюк співає славу могутній Комуністичній партії, випестуваній Леніним і його славними продовжувачами.

Вірна партіє! Хто так уміє
світ провести у сяйво століть!

Він оспівує неповторну красу радянської епохи, коли ідеї комунізму, ідеї марксизму-ленінізму поширюються в світі з нечуваною силою і тому «в надії її напрузі всім пригнобленим очі горять». Весь світ трудящих звертає свої погляди на Радянський Союз, який під керівництвом Комуністичної партії іде від перемоги до перемоги.

І стоїть Мавзолей мовчазливий
на кордоні двох людських епох,
а життя розцвітає щасливе
на чіткому шляху перемог.

І надходять віки величаві,
і зближаються обриси мет.
Спить гігант у незрівняній славі.
Похід світу прямує вперед!

Важливою особливістю вірша О. Гаврилюка «Мавзолей» є яскраво виражене братерство радянських народів і почуття пролетарського інтернаціоналізму. Говорячи про переможний ленінський прапор, поет підкреслює, що вчення ленінізму є могутньою зброєю, рятівною для всього світу, що доля майбутнього для всього людства буде вирішуватись під революційним прапором Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна.

Розливається ленінська сила
на планеті, і Леніна стяг
крізь кордони тріпоче, як крила,
розцвітає у людських серцях.

Багатьма поезіями О. Гаврилюк відгукується на важливі політичні події. Наприклад, вірш «Бессарабії» він присвячує визволенню Радянською Армією цієї української землі з ярма румунських бояр. З першої ж строфи вірш пройнятий глибоким співчуттям до поневолених румунським боярством братів, які переживали таку недолю і неволю, як і трудящі Західної України під час польсько-шляхетської окупації.

Ні, я там не бував,
Бессарабії винниць не бачив,
не сходив босоніж
буковинських,
Федьковича гір.
Але знав:
однаково кров нашу гарячу
і шляхетський й боярський
розхлептує звір!

Поет звертається до історичного минулого, згадує про перші роки боротьби за Радянську владу, славного сина українського народу Котовського («грозу його шабля носила. Із панами рубався за долю для нас»), про тяжкі роки, коли бояри і шляхта, встановивши «злодійське братерство» і насильно одірвавши від Радянської України Буковину, Бессарабію і Західну Україну, встановили на цих землях жажливий колоніальний гніт.

Але ідея боротьби за визволення всіх українських земель з-під іноземного гніту, справа, за яку боролися і віддали своє життя Котовський і багато інших вірних синів свого народу,

завжди жила в серцях радянських людей. І ось вона знайшла свій новий вияв у визвольному поході Червоної Армії восени 1939 року, але, як каже поет, вже «не виблиском шаблі» Котовського, а

— всезмітаючим
гуркотом
танкових грізних колон
І панки утікали від страху
розслаблені
у боярські обняття...

Поетове глузування над розслабленою від страху «хоробрістю» польської шляхти йде від іронії, якою сповнені твори Маяковського і Тичини, спрямовані проти польської шляхти. Проте треба підкреслити, що О. Гаврилюк у своєму вірші висміює не тільки боягузтво польської шляхти, але й її недалекозорість/Польські пани, тікаючи від народного гніву в «боярські обняття», забули, глумливо зазначає поет, що Бессарабія — батьківщина Котовського, не може стати для них притулком, що вона сама давно і щиро прагне злучитися з Радянським Союзом. І нарешті той час настав.

Розлилося на захід
червоне прапорів море,
і уперше з'єднався із братом
роками розлучений брат.

Автор відтворює радість буковинців і бессарабців, які одержали волю і великі права радянських громадян. Застосовуючи засоби художнього уособлення, добираючи вдалі метафори і епітети, поет створює колоритні, оптимістичні картини, наприклад:

Здмухнувши відвічне горе,
розсміялися Довбуша гори.
А танки застигли сторожко,
наставивши жерла гармат, —

щоб завжди бути напоготові відстояти цю велику і справжню людську радість.

Вірш закінчується рядками, сповненими пафосу відчуття сили радянського народу, його впевненості за своє майбутнє, яке він готовий відстояти проти зазіхань будь-якого ворога.

— Гей,
Ану відозвись!
Може, ще є аматор
українські землі гарбати?!
Грізно зорять гармати.
Могутні гармати!

О. Гаврилюк виступав також як великий гуманіст. Його гуманність базується на підставі марксистського розуміння законів суспільного розвитку. Він був глашатаєм ідей інтернаціоналізму. У вірші «Пісня», який вперше був надрукований в перекладі на російську мову в журналі «Интернациональный маяк» (1940) під назвою «Песнь о МОПР'е», поет радіє, що «вже у сонці планети частина», але сумує з того, що «решту кують ланцюги». Поет прагне створення людських умов життя на всій землі, мріє бачити всіх трудящих вільними, щасливими, закликає їх до активної революційної боротьби проти експлуататорів в ім'я свого щастя. Щирими почуттями інтернаціонального братерства сповнені рядки вірша, в яких автор говорить про те, що ми, громадяни великої Радянської країни, не маємо права забувати своїх братів — трудящих, яких поневоле капіталізм.

... У щастя йдучи, громадяни,
нам не вільно забути братів.

Стяги у сьайві днів
соціалізм підняв,
але ми не покинем рідні,
а трудящі усі — рідня.

Німецький фашизм своїми розбійницькими навалами вже поневолив був на той час цілий ряд країн Європи і загрожував кровопролитною війною всьому світові. Стурбований цим, поет закликає трудящих світу тісніше згуртуватися навколо СРСР, а радянських людей — повсякчас зміцнювати свою державу, дружбу радянських народів.

Коли світ під гранатами гине,
захлинається кров'ю війни
і злягає у жах і руїну, —
вище лєнінський стяг розгорни!

Гавань народам усім
там, де молот і серп
Гей, шістнадцять республік, несіть
свою частку у спільний герб!

В «Пісні» автор славить велику Комуністичну партію, яка вказує людству світлу дорогу до щасливого майбутнього, називає її Стерничим людської долі і щастя.

Світе, у зливі сліз
ти не згинеш у ланцюгах,
бо Стерничий руку підніс,
він тебе проведе на шлях!

Нещодавно нам вдалося розшукати ще одну статтю О. Гаврилюка, присвячену творчості Тараса Шевченка. Називається ця стаття «Сто літ «Кобзаря», а надрукована вона була у львівській молодіжній газеті «Ленінська молодь» 12 березня 1940 року. Стаття написана 15 років тому і, як свідчить її назва, присвячена видатній події — виходу Шевченкового «Кобзаря», який ліг в основу нової української літератури.

Ця стаття, як і дві попередні, має багато спільного з працею письменника «Пани і паничі над «Кобзарем». Помітна однорідність творчих принципів, спільність питань, які піддаються розглядові і висвітленню і, знов-таки, деякі повторення. Але це не знижує її вартості. Разом з статтями «Кобзар стереже!» і «Великий український народний поет» стаття «Сто літ «Кобзаря» певною мірою доповнює і поглиблює видатну публіцистичну працю О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем», робить публіцистичний доробок письменника про Шевченка більш фундаментальним, багатоплановим.

О. Гаврилюк починає свою статтю «Сто літ «Кобзаря» згадкою про ті далекі часи, коли українське слово було під забороною, а Україна, відстала економічно і культурно, була під гнітом царизму, кріпосників. І навіть тоді, каже письменник, «приїжджі чужинці ставали здивовані перед таким явищем: ніде, в жодній країні не можна було зустрінути такої популярності поета в народі, як популярність Шевченка серед знедолених мас України. О. Гаврилюк наводить твердження французького вченого Елізе Реклю, який говорив, що могилу Шевченка відвідує більше людей, ніж могилу Вольтера, хоч Україна в той час була відсталішою від Франції в культурному відношенні.

Цей приклад знаходимо і в статті «Пани і паничі над «Кобзарем». Знаходимо й інші повторення, такі, наприклад, як те, що неписьменна українська молодь декламувала напам'ять цілі Шевченкові поеми, що українські буржуазні націоналісти фальсифікували його, а попи називали під час панахид «про роком божим»; що в Києві і Харкові збудовано пам'ятники Шевченкові, а «Кобзар» перекладається на мови братніх народів Радянського Союзу. Але коли уважно проаналізувати ці повторення, то побачимо, що вони застосовуються у відмінних варіаціях, підкріплені новими думками, узагальненнями. Помітно також, що багато зроблено для підвищення художнього рівня статті, що стаття засвітила новими епітетами, порівняннями, мовними конструкціями.

Коли в статті «Пани і паничі над «Кобзарем» автор до певної міри обмежує популярність «Кобзаря», говорячи про те,

що «сільські дівчата, котрі, може, не читали жодної книжки Шевченка, декламували його поеми, а старі селяни були зачаровані дивним «Кобзарем», то в статті «Сто літ «Кобзаря» О. Гаврилюк, майже дослівно повторивши це, додає: «Ця забронена і переслідувана книга мала чудову властивість проходити в маси, одразу ставати рідною людям, які знаходили в ній свої настрої, почування і прагнення». Такими доповненнями і уточненнями автор змальовує більш відчутну і вагому картину популярності Шевченкового слова в масах трудячого народу.

О. Гаврилюк вкраплює в свою статтю нові цінні відомості з галузі шевченкознавства, яких немає в його попередніх статтях. Зокрема, він наводить слова великого Шевченкового друга Чернишевського про те, що «...маючи Шевченка, українська література не потребує нічиєї підтримки». «Цей гнівний трибун гноблених мас, — пише про Шевченка автор статті, — своїм полум'яним словом, мов тараном, бив у підвалини світу рабства і гноблення. Через те всі сили реакції, всі представники світу експлуататорів спряглись до боротьби проти Шевченка».

Далі О. Гаврилюк зупиняється коротко на ганебному факті фальсифікації і «причісування» творів Шевченка. Цією мерзенною роботою, спрямованою на шкоду українському народові, займалися в інтересах світової реакції українські буржуазні націоналісти. Способи їх ганебної діяльності вже великою мірою показані в попередніх статтях, але автор наводить нові, щоб показати безмежність зухвальства української реакції, бездонність її підлоти.

«Українські націоналісти, яким завжди дошкуляла Шевченкова спадщина, дійшли до такого зухвальства, що почали робити з Шевченка герольда їхньої запроданської політики. Намагаючись розпалити ворожнечу між братнім українським і російським народами, вони старанно притаювали глибоку Шевченкову дружбу з великими російськими революціонерами-демократами Некрасовим, Чернишевським, Добролюбовим. Вони притаювали цілу низку його повістей і поем, писаних російською мовою, не допускаючи їх до друку. Так само перекручували вони антиклерикальне наставлення Шевченка».

І в цих словах велика правда. Адже Куліш ганьбив Шевченка за його дружні взаємини і велику прихильність до російських революціонерів-демократів, до кращих синів російського народу, видатних письменників, художників, майстрів сцени, людей науки і тих, що метою свого життя обрали важкий шлях революційної боротьби. Адже буржуазний націоналіст Куліш хотів купити російські повісті Шевченка, щоб спалити їх, знищити, щоб обікрати таким чином не тільки Шевченка, але й увесь український народ, підкопатися під самі основи

його дружби з російським народом. Але Шевченко не дався ворогам українського народу — українським буржуазним націоналістам звести себе на манівці, а історія зусиллями трудящих змінила свій багатівіковий курс, повернулась обличчям до інтересів трудящих і разом з цим взяла під міцний і надійний захист творчість Шевченка. Всі ж зусилля реакції повернути хід історії в старе русло виявилися даремними. О. Гаврилюк пише:

«Та не змогла реакція спинити ходу історії. Хазяїном життя став новий клас — пролетаріат. У 1917 році спливла Дніпром «кров ворожа у синє море» і здійснилась Шевченкова мрія про Україну «без хлопа і пана». І аж тоді величала спадщина геніального поета опікою партії і Радянського уряду розквітла і відкрилась у всій своїй могутності».

Перелічивши твори, що увійшли в перше видання «Кобзаря», який займав 114 сторінок, О. Гаврилюк зупиняється на тому, як зустріла вихід «Кобзаря» тогочасна критика. Він заперечує націоналістичні брудні наклепи, що начебто вся російська критика негативно зустріла появу «Кобзаря». Викриваючи націоналістичних брехунів, він наводить цитату з рецензії на «Кобзар», яка була надрукована в тодішньому найбільш передовому російському журналі «Отечественные записки». «Ім'я Т. Шевченка, якщо не помиляємось, уперше з'являється в російській літературі, і нам тим приємніше було зустріти його на книжці, що цілком заслуговує на схвалення критики».

Наводячи ці слова, О. Гаврилюк ще не знав, що вони належать, як тепер встановлено, великому Белінському, але інтуїцією революційного письменника він відчув вагомість і велику значущість цих слів.

Говорячи про кінокартину, створену за мотивами біографії Шевченка, О. Гаврилюк зазначає, що така картина матиме виключно сильне виховне значення і буде видатним політичним і художнім документом. Це тому, пише автор, що «про похмуру епоху панування коронованого ката Миколи Палкіна годі вигадати кращий сценарій, ніж правдивий життєпис поета. Бездушність, мерзенність офіційного Петербурга і вільнолюбність, пориви найкращих синів народу до боротьби проти царату. Традиції селянських повстань і конання бунтарів по казематах, у засланні, в бездушній муштрі миколаївської солдатчини, і кризь все це полум'яна віра у прихід нового дня, дня свободи.

Чи це біографія людини? Ні, це, скоріше, повний і найкращий образ епохи».

Визначаючи роль Шевченка в українській літературі, підсумовуючи його творчі досягнення, О. Гаврилюк говорить, що Шевченко — «великий український поет, який так само, як

і Пушкін в російській літературі, використовуючи досягнення своїх попередників, підняв рідну літературу до рівня найвищих світових зразків».

«Сто літ «Кобзаря» в Радянському Союзі, — пише на закінчення своєї статті О. Гаврилюк, — перетворюється в радісне свято національної політики. За великі загальнолюдські заслуги геніального поета-гуманіста, за його величаву, прогресивну роль в історії братські народи пронесуть пам'ять Шевченка крізь багато століть».

Незважаючи на деякі повторення, стаття О. Гаврилюка «Сто літ «Кобзаря» має значну цінність і є потрібним бойовим твором, який збагачує публіцистичну спадщину письменника.

Олександр Гаврилюк пише статтю «Великий український народний поет» (1941 рік), присвячену Т. Г. Шевченкові. Вона написана в дусі проаналізованих нами вище праць письменника «Пани й паничі над «Кобзарем», «Кобзар стереже», «Сто літ «Кобзаря» і багато в чому їх повторює, але має також велику пізнавальну і практичну цінність. В цій статті, написаній в 1941 році, О. Гаврилюк особливо підкреслює зв'язки Т. Г. Шевченка з російськими революційними демократами, його любов до братнього російського народу і почуття міжнародного братерства трудящих, якими сповнені вірші Шевченка «Кавказ», «Полюкам» та інші.

Письменник пише про те, як російські друзі намагались полегшити долю Шевченка у роки його заслання, як клопотались вони про його звільнення. Після майже десятирічного заслання Т. Г. Шевченко повертається в Петербург і зустрічається із своїми політичними однодумцями, творами яких він захоплювався. «Він прийшов до них, як у свій найрідніший гурт, — пише О. Гаврилюк, — а вони його як поета і громадянина надзвичайно високо цинили... Зігрітий однодумцями, Шевченко з революційним піднесенням, інтенсивно працює, творить...»

Взаємна любов і повага між Шевченком і прогресивними діячами російської культури, видатними російськими літераторами є яскравим доказом російсько-української дружби, братерського єднання. Ось один із численних прикладів дружнього, по-братньому сердечного і турботливого ставлення передових діячів російської культури до Т. Г. Шевченка. Знаючи, як сумує Т. Г. Шевченко з приводу того, що два його брати і сестра перебувають у кріпацтві, Тургенев; Чернишевський, Анненков та інші російські письменники звернулися з листом до польського магната Фліорковського з проханням відпустити на волю родичів поета.

А як гостро реагували прості люди Росії на спроби царського уряду заборонити святкування ювілею Шевченка, що, за словами В. І. Леніна, стало найкращою агітацією проти ца-

ризму! Шевченка, його творчість і авторитет берегли всі передові люди Росії і, що найбільш знаменно, Комуністична партія.

Щирою і глибокою була любов Шевченка до російського народу, до його прогресивної літератури і мистецтва, до російської мови. Міцними були його зв'язки з російськими письменниками і політичними діячами. Тарас Шевченко написав поросійськи всі свої повісті, дві поеми і щоденник. Він перший кинув у народ клич, співзвучний із закликком Чернишевського «До сокири кличте Русь!», втіливши цей свій бойовий заклик у своїх віршах:

А щоб збудить
Химерну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходитьсь вже будить.

Т. Шевченко зачитувався творами великих російських письменників і безмежно любив їх.

В листі до Репніної, написаному Т. Шевченком 7 березня 1850 року, читаємо хвилюючі рядки великого Кобзаря, який благоговів перед Гоголем і віддав належне геніальному російському письменникові: «Наш Гоголь — справжній знавець серця людського. Наймудріший поет повинен благоговіти перед ним, як людинолюбцем... Перед Гоголем треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою глибоким розумом і найніжнішою любов'ю до людей».

Але всі ці яскраві факти міцної дружби Шевченка з російськими письменниками, його щирою любов до братнього російського народу старанно приховували від трудящих українців їх люті вороги — українські буржуазні націоналісти. А робили це вони тому, що дружба між народами російським і українським, їх згуртованість у боротьбі проти експлуататорів — найбільше зло для націоналістів та всіх інших ворогів нашого народу.

«В своїх планах захоплення України імперіалісти всього світу, — пише О. Гаврилюк, — найбільшу перешкоду зустрічали в монолітній дружбі українського народу з росіянами, яка так глибоко і прекрасно розвивалась саме у Шевченка і російських демократів. Розколоти цю дружбу прагнули петлюрівсько-гетьманські прислужники імперіалізму».

Викриті О. Гаврилюком, українські буржуазні націоналістичні падлюки, які посміли зазіхати на віковий авторитет великого Кобзаря, на братню дружбу українського і російського народів, викликають до себе огиду і гнів всього українського народу.

І тому, говорячи сьогодні про статтю О. Гаврилюка «Вели-

кий український поет», треба віддати письменникові-революціонерові заслужену повагу, як вірному, принципіальному борцеві ідеологічного фронту. В цьому творі О. Гаврилюк провів чітку політичну лінію між українським трудящим народом, якому по праву належить Шевченко, і українською буржуазією, зрадниками свого народу — українськими націонал-фашистами та їх однодумцями — буржуазними космополітами, які виступають проти життєвих інтересів українського радянського народу — його братніх зв'язків з народами великого Радянського Союзу і, в першу чергу, з великим народом російським.

«Великий український народний поет», як і «Пани і паничі над «Кобзарем», «Кобзар стереже» і «Сто літ Кобзаря» — високоідейні твори, у яких автор суворо і нещадно бичує буржуазних націоналістів як посібників німецького фашизму і охвістя міжнародного імперіалізму.

3

Образ героя твору «Берега» приваблює своєю внутрішньою незламною силою, вірою в перемогу великої справи тієї партії, під проводом якої боровся і сам Гаврилюк — Комуністичної партії.

О. КОРНИЧУК.

Велику пізнавальну та історично-документальну цінність в українській радянській літературі має автобіографічна повість Олександра Гаврилюка «Берега». Цей реалістичний твір про страшне минуле Західної України в роки її поневолення панською Польщею, як справедливо писала газета «Правда», з повним правом належить до найкращих творів української радянської літератури.

«Молодий поет подорожує, — іронічно починає свою повість О. Гаврилюк. — Міцний ланцюг твердо охоплює руки. Обіч, на лавці, сидить поліцай з гвинтівкою на колінах».

Ця незвичайна подорож молодого поета, що відбувається в примусових умовах, в умовах панської Польщі, є звичайним ескортванням політичного противника влади до тюрми, ізолювання його від світу. Розкриваючи душевний стан молодого в'язня, письменник говорить про те, що його охоплює страх і що в'язень боявся свого тюремного завтра. В чому ж річ? Чи молодий поет вперше був ув'язнений і не знав ще, що таке тюрма? Чи, може, він був слабким морально? Ні, виявляється, що це не первина йому їхати скованим, що до цього він вже не раз зазнавав «розкошів» в польсько-шляхетських

тюрмах. Не хиткий він і в своїх політичних переконаннях. «Пройшовши суворо школу в'язниць, конспірації, підпілля, він починав одночасно виростати як письменник. Але замість стати професіоналом-літератором став професіоналом-революціонером серед поневірюваних, гноблених і гнівних робітничих мас. Тому він знову скований». (Стор. 79).

В чому ж тоді справа? А в тому, що везуть його не до звичайної в'язниці, а до нової, таємничої і нікому не відомої. Його везуть до концентраційного табору, створеного два роки тому і прозваного Береза Картузька, а молодий в'язень ще не чув, щоб будь-хто повертався з цього пекла.

Концтабір Береза Картузька був символом здичавілого умираючого капіталізму. Звістка про створення Берези «дягла над країною потворною тінню, сколихуючи народні маси хвилею огиди, жаху, обурення й гніву...» Навіть деякі польські реакціонери висловлювали побоювання, чи не занадто відверто їхній уряд зробив цей крок у бік встановлення фашистського режиму.

Психологічно сильно і високохудожньо змальовує О. Гаврилюк картину арешту молодого поета і його розставання з сім'єю, розставання, можливо, назавжди, бо з рук поліцейського він одержав офіційне розпорядження уряду «відокремити» його в Березі Картузькій як «загрозливого для публічного спокою». Було це пізньої ночі, коли він вартував при ліжку тяжко хворої матері.

«...до хати увійшли поліцаї... і от крізь маячіння гарячки, мати, в світлі лампи, помітила блискучі козирки поліцаїв, проблизком свідомості зрозуміла, коли синові кували руки... Ох, який же він жахливий, цей тихий, безсилий, але бездонно розпачливий плач умираючої, старої вже жінки, плач за сином!.. Батько, трясучись від хвилювання і розпуки, почав проклинати і світ, і поліцаїв, ідучи на їх багнети...» (Стор. 80).

Так само хвилюючим, трагічним, але водночас морально витриманим і багатомовним було прощання героя повісті з сином — п'ятилітнім хлопчиною («стояв на постелі, у дитячій сорочині, зіщулившись у кутку»), якому, може, доведеться взяти з мертвих рук батька прапор революційної боротьби і понести його в шеренгах борців за Радянську владу.

Яка недитяча розпука і горе, і яка недитяча ненависть до страшних поліцаїв світила в тих дитячих очах! Тоді молодий батько притиснув його до грудей закованими руками і почав говорити тихо, ніжно і суворо, і так само суворо заціпенів, весь перетворившись в увагу, хлопчина, вслухаючись у великі, нє на дитячий вік, слова. Сказати ті слова було треба, бо хто зна, чи доведеться їм ще раз говорити один до одного. Молодий батько знає: те, що сказав він синові на про-

щання, дитина пам'ятатиме вже завжди і слова ті формуватимуть ріст, розвиток і життєвий шлях нової людини». (Стор. 80—81).

Розповідаючи про прощання ув'язненого патріота з сім'єю, ми не допустили помилки, говорячи, що це прощався сам О. Гаврилюк. Молодий поет, що «подорожує» в кайданах під наглядом озброєного поліцейського, а перед тим прощається з матір'ю, батьком, дружиною і сином, є, власне, не хто інший, як сам автор повісті О. Гаврилюк, якого польсько-шляхетський уряд за революційну діяльність вирішив кинути в Березу Картузьку. Це сторінки біографії письменника, сторінки його героїчного життя, присвяченого боротьбі за перемогу соціалістичної революції, свідчення його вірності Комуністичній партії, його революційної мужності.

Герой їде до Берези, знаючи, що його везуть не просто ув'язнити, ізолювати від світу або вбити, — «його везуть зламати». Він наперед знає, що потрапить в умови, «де його революційний гарт, його гідність, відданість, вірність повинні скрушитись, як грудка в жорнах, розпастися, як стружина у вогні. На це створена Береза».

Чи можна стати таким твердим, щоб видержати і не здатись, не зрадити навіть у найжахливіших муках справі своєї партії? — ставить перед собою запитання О. Гаврилюк. І відповідає: можна і треба. «Можна видержати й не піддатись скрізь, — цю велику правду здобув пролетаріат за десятиріччя своєї всесвітньої боротьби, у слідстві «третього ступеня», в катівнях охорони, сигуранци, дефензиви. Видержати без зради можна скрізь. Треба тільки завчасу бути готовим прийняти все, до смерті включно. Зрада родиться з страху, а не з болю. Треба бути готовим умерти. І такої готовності вимагає великий авангард пролетаріату — партія. Хто став у лави великого фронту, хай знає тільки одне відношення: прийняти все, навіть смерть... хай ніхто не пробує віддатись революції наполовину, — це не вийде. Революціонером можна бути тільки тоді, коли конкретно враховуєш можливість смерті. Бо половинчастість у перших моментах стане зрадою». (Стор. 81).

Свідомістю революціонера оволодіває єдине бажання, — витримати, не зрадити свого класу, своєї партії. А для цього він готовий на все, готовий на смерть.

«Тебе взяли як представника твого фронту, як борця-комуніста, — пише О. Гаврилюк. — Ти мусиш пронести честь бійця — без єдиної плями. Тебе взяли, щоб ти розпався, скрушився, упав; зціпенів так, щоб тебе нічим не можна було вразити».

Так мимовільний страх перед невідомою Березою перероджується в настрій рішучості: вмерти, але витримати. Бо в Березу герой твору їхав не просто в'язнем, а комуністом,

революціонером і революційним письменником, якого сам народ нарід співцем своєї долі, своїх болів і мрій, своєї боротьби.

Вже не про власні майбутні страждання і муки думає поет, а про те, як би розкрити перед світом Березу — цей «страшний синтез здичавіння умираючого світу», як у своїх творах показати прогресивному світові, яку жажливу катівню приготував для передових борців капіталізм. І він вже живе образами свого майбутнього твору, який матиме не тільки викривальний характер, але й буде безспростовним актом обвинувачення старому світові.

Матеріалу для цього твору письменник не потребував шукати, навпаки, матеріал шукав його.

За шість кілометрів до станції Береза, біля руїн монастиря ордену «Картузів» (а звідси і назва концтабору Береза Картузька), серед пустуючого поля стояли два величезні триповерхові будинки, огорожені високим парканом і колючим дротом. Це і є фабрика катувань — Береза Картузька. Територіальними господарями цієї фабрики є поліцейські — «здоровенні драбуги з направду звірячим обличчям. Огидні усмішки на губах, в руках гумові палиці, хижацькі й одночасно ласі погляди обмацують обличчя арештованих, немовби завчасу смакують якусь приємність».

Це перше спостереження О. Гаврилюка про сліпих виконавців волі польського фашизованого уряду, які вийшли зустрічати нову партію в'язнів.

Катування починаються зразу ж, як тільки перед в'язнями відкрилась брама Берези. Почалось воно просто. Поліцаї підійшли до арештованих і подали команду: «Бігом!».

«Одночасно скажений удар в голову оглушує з лівого боку. Такий же удар палиці справа повертає рівновагу. Удар гумової палиці глухо пригитив голову зверху.

Арештовані ринулись в браму, але і тут удари сипляться з усіх боків. Біжать, спотикаючись і падаючи, схоплюються під ударами, гублячи і розсипаючи лантухи і вузлики. Біжать поміж якісь засіки з колючого дроту, але скрізь натикаються на поліцейських. Ті вискакують проти своїх жертв, націлюються, як футболісти на розіграного м'яча, і страшним замахом палиці валять людей з ніг.

— Бігом!

Арештовані біжать під градом ударів. Ні, не всі біжать: позаду хтось стогне передсмертним стогоном на снігу. Але гін не спиняється.

— Бігом!

Арештовані пробігають обіч останніх поліцаїв. Але тоді гримить новий наказ:

— Падній!¹

В'язні виконують наказ. Перед ними і так зводяться високі іржаві колючі засіки. Поліцейські підходять і починають бити по розпластаних на снігу тілах. Переходять від одного до другого і б'ють, — чи це й буде вже кінець, чи це вже тут заточуть до смерті?

— Вставай!

— Бігом марш!

Люди знов кидаються вперед під ударами... попадають у якусь клітку з колючого дроту. Зустрінуті ударами, вбігають у двері червоного дому. Ударами заганяють їх до маленької кімнати. Глибше, щораз глибше на дно Берези». (Стор. 83—84).

І все це тільки початок, так, для знайомства. Побитих і покалічених в'язнів знайомлять зі «статутом» Берези, який полягає в покірному послухові всіх арештованих, в тому, що, крім відомих вже методів, тут ще є арешт, карцер, зброя і, головне, свавілля поліцейських. В Березі без дозволу заборонено зробити будь-який крок, всі накази виконувати бігом, тут зовсім не можна розмовляти. В'язнів попередили, що березівським поліцаєм уряд дозволив не тільки бити їх, але й вживати зброю — за своїм розсудом.

Далі з в'язнями «знайомиться» поліцейський комісар. Його дуже здивувало, що між ними є й поляки. В черепній коробці цього березівського «короля» ніяк не могло влягтися розуміння того, що поляки теж борються в рядах комуністичної партії проти буржуазної Польщі, що трудящі поляки вважали національною ганьбою і Березу, і поліцейські порядки, які існували в панській Польщі — державі, соціально чужій і ворожій для них...

Після ознайомлення з статутом в'язнів ведуть до «магазину», де вони повинні одягнути номероване арештантське вбрання. Але до магазину довгим коридором треба бігти також під ударами. А ось поліцейський забавляється: він наказує всім роздягатися, а потім йому здалося, що ця процедура відбувається занадто повільно, і він наказує одягнутися, потім знову роздягнутися і так десятки разів. Згодом він облюбовує собі жертву в особі комуніста лікаря Правіна, виводить його з шеренги і наказує йому зігнутися. Але доктор стоїть гордо перед катом, не схиляє перед ним своєї голови. Тоді поліцай з великою насолодою піддає його катуванню. Після лікаря він знущається над іншим в'язнем. «Дай-но мені», не може стриматись другий поліцай. Підскакує, приміряється і звалює свою палицю на голе тіло. Арештований, похитнувшись, падає, а поліцай стоїть над ним зі спортсменським задоволенням на обличчі.

¹ Лягай!

З магазина під градом ударів арештовані біжать до дезінфекційної камери. Тут знову роздягаються, стоять голі на бетонній підлозі під продувами, а потім одягають мокрий після невдалої дезінфекції одяг. Після годинного тремтіння в'язнів під продувами поліцейські вирішують зробити для себе чергову розвагу — нагріти їх. «Починається нове кривавлення людей, розставлених під стіною».

Після цього в'язнів виводять на «гімнастику», яка полягає в біганні по сходах угору і назад знов-таки під ударами поліцейських. Від цієї «гімнастики» падає і втрачає притомність хворий на туберкульоз костей пекар, але поліцейського це не турбує, він продовжує свої знущання.

Після такої «гімнастики» у великому порожньому залі поліцаї навчають в'язнів військової муштри: «Закручується шалена, неправдоподібна гонитва у залі: — Шикуйсь! Розійдись! Шикуйсь! Падай! Повзи! На ліктях, гаде, на ліктях і носках чобіт. Бігом! Бігом! Підведись! Присядь! Навприсядки довкола залу бігом марш! Упади!.. П'ятнадцять разів упади...— Уривки слів команди летять з неможливою швидкістю, між неспинним градом ударів, що ляскають, як постріли».

Впав і не підвівся вже під палицями туберкульозний пекар, попадали згодом і інші. Серед непритомних з усієї громади в'язнів повзали накінець, віддаючи останки своїх сил, «трое людських тіл». Муштра, нарешті, припиняється. Поліцейські знайомилися з цими найвиносливішими:

«— Ти! Ти хто такий? Професія яка? — кричить поліцай до першого з ряду.

— Електромонтер.

— Ага. Елек-тро-монтер! Комуністичні осередки монтував! Знаю! Зігнись!..»

Після електромонтера б'ють доктора Правіна. Третім з ряду серед витриманих був О. Гаврилук.

«— Ти — письменник? Ти — хам збунтований. От побачиш зараз, що варті твої книжки... Вклонись! Зігнутись кажу тобі... За карк його, за карк, нижче йому лоба пригніть. О-о, та-ак!.. — з якимсь незрозумілим задоволенням аж потягається поліцай, плює в долоні, ворушить плечима, чи не заважає мундир. Високо викидає руку, виструнчуючись.

Удар.

Як удар дроворуба, що напружує всі сили, щоб розбити впертий, зів'ялий пень, такий удар в тіло.

Другий.

Тіло стоїть. Числи, письменнику. Рахуй всі удари, щоб — коли вийдеш живим — засвідчити про «норми», які приймали люди в Березі. Три! Треба встояти й почислити.

Чотири, п'ять!

Вогонь заливає тіло, свідомість мутиться.

Шість — ще відмічає думка, видираючись із полум'я, яке огортає мозок.

Сім!

Нараз розлягається дикий, нелюдський крик. Крізь пожежу болю в'язень чує цей крик. Вмить усвідомлює, що це він сам кричить. І тоді відразу перериває його шаленим зусиллям волі: кричати не буде!

Ще удар. Може, два? Може, десять? — тіло валиться без чуття на бетонну підлогу.

Не почислив ти удари в Березі...» (Стор. 90—91).

Всі ці жахливі, дикі знущання над в'язнями — далеко не повна картина однієї тільки березівської ночі. А були ще «вправи», була ночівля погано зодягнених людей на цементованій підлозі, було ще й багато «дрібних» знущань, так би мовити індивідуального порядку.

Внаслідок цього вже з перших днів перебування в Березі здорові до цього люди — лікарі, математики, робітники, селяни, інтелігенти, студенти стали фізично кволими, мали повідбивані нирки, поламані кості, порозбивані, покалічені обличчя.

Трудовий день починався в Березі о 4-й годині ранку і починався таким же знущанням поліцейських, яким і закінчувався. Значно легше було виконувати найтяжчу каторжну роботу, ніж, наприклад, йти на «вправи», які були обов'язкові для новачків і всіх тих, кому не пощастило потрапити до «праці» на кухні, пральні тощо. Ті, хто потрапляв на «вправи», годинами мусили виконувати надзвичайно виснажуючі видумки поліцая, який походжав поміж рядами і бив палицею кого попало. «У когось бухала горлом кров, людина важко стогнала, лежачи в снігу. Поліцейський підходив з палицею: — Що, ти мене хочеш розжалобити кров'ю? Ригай, ригай, брате, виригай тут ціле своє комуністичне серце, на це тебе сюди привезли». (Стор. 103).

Здавалось, що тут ніхто не в силі витримати, настільки були витончені і розраховані катування, щоб вигнати палицями чи виточити разом з кров'ю в'язня і його революційність. Після кількох днів катування ніхто з в'язнів не був подібним на себе, тут, здавалось, немає вже людей, а лише номеровані манекени з дерев'яними масками замість облич, які здатні тільки виконувати волю поліцейських. Сторонній спостерігач напевне вважав би божевільною людину, яка почала б твердити, що в Березі існує щось інше, крім сліпого послуху, наприклад, революційна воля, особистість, боротьба. Здавалось, для цього немає ґрунту в Березі та й не до цього людям, яким щохвилини заглядає в вічі смерть. Були хвили-

ни, коли О. Гаврилюк в перші дні свого «життя» в Березі теж так думав. І він не приховує цього.

Але, виявляється, що саме в Березі точилася неблаганна боротьба «між крицевим активом революції і потворною машиною концтабору: не допустити людей до падіння. Натхнути їх волю, крізь усі тортури пронести свою честь», боротьба, в якій переможцями не завжди були поліцейські, що тут існувала партійна організація, так звана комуна Берези, яка скеровувала боротьбу політв'язнів, була навіть своя березняцька література, свій фольклор; провадилась велика виховна робота серед комуністів, викривали зрадників революційної справи, відзначали революційні свята, розповсюджували інформацію, про Радянський Союз.

О. Гаврилюк розповідає, як йому доручено було організувати в його камері конспіративну керівну «трійку» і як новоприбулі комуністи включилися у загальну боротьбу підпільної комуністичної організації концтабору. Зрозуміло, що організація не могла вважати своїм активом всіх без винятку в'язнів Берези. Керівництво комуни дотримувалось суворо індивідуального добору, вивчаючи кожного в'язня. Ряди організації поповнювалися найбільш ідейно стійкими людьми.

Така обережність стає цілком зрозумілою після прочитання повісті О. Гаврилюка. Справа в тому, що адміністрації Берези вдавалось іноді перемогти слабодухих, які впадали у відчай від фізичних катувань. Як тільки хтось з в'язнів виявляв згоду підписати декларацію про осудження комунізму, то тюремники переставали фізично знущатися над ним й випускали на волю. Це була їхня перемога, за це їх хвалили, відзначали, нагороджували. «Тріумфом був факт, що комуніст ганебно зломився, — пише О. Гаврилюк. — Це було щось далеко краще, аніж фізичне знищення хоч би й сотні революціонерів, бо ті, що загинуть з честю, житимуть далі в народному гніві, в прагненні помсти і розплати. Але людина, яка зігнала морально, була не тільки сама знешкоджена для них, але ще й сіяла довкола себе огиду падіння й розкладу, — приносила тріумф творцям Берези». (Стор. 107).

О. Гаврилюк із сарказмом змальовує образ одного із декларантів (так з презирством називали тих, хто підписував декларації про осудження комунізму) — «вождя» польських троцькістів Валя, який у варшавських кафе мав славу «революціонера» і літератора. Автор говорить, що березняцька комуна дуже насторожилась, довідавшись про прибуття Валя. Справа в тому, що в Березу засилали революціонерів, і троцькістам тут робити було нічого. Вважали, що Валя привезли для допомоги поліцейським у справі вербування провокаторів і декларантів. Але виявилось, що варшавська поліція виріши-

ла піднести Валью, що занадто вже розбазікався у варшавських кафе, березняцький урок.

Цей «вождь» став декларантом на другий день після свого прибуття в Березу. Під палицями поліцейських, наче дим, розвіялись його «революційність» і «опозиційність». Охоплений тваринним страхом, Валь готовий був зректися навіть рідної матері і запродатися кому завгодно, тільки б його не били. Коли один із поліцейських, глумлячись з боягузтва Валя, запитав його в присутності в'язнів, що належить робити з комуністами, Валь викрикнув, стоячи струнко: «Розстріляйте, пане коменданте!», а коли поліцейський з удаваним невдоволенням сказав, що цього замало, то Валь почав видумувати жорстокіші карі.

Здається нам цікавою для аналізу мовних особливостей твору мова Валя. Візьмемо, наприклад, описаний О. Гаврилюком випадок, коли Валь, підписавши в канцелярії конштабору потрібну адміністрації Берези декларацію, не звертаючи уваги на присутність в коридорі двадцяти в'язнів, підбіг до поліцейського з рапортом:

«— Пане коменданте! Арештований Валь слухняно рапортує свій поворот з канцелярії, де підписав декларацію. Запитує слухняно, чи має вертати на вправи, чи дістане іншу, легшу працю?»

Поліцай витріщив очі: навіть у Березі ніколи ще не бачили такого падіння». (Стор. 109).

Внаслідок такого добору письменником для Валя манери мови, її індивідуалізації, внаслідок вживання автором мовного колориту, характерного для тодішньої польської армії, поліції і т. ін.: «слухняно рапортує», «запитує слухняно», — ми з граничною ясністю можемо собі уявити того мерзенного, безхребетного, охопленого тваринним страхом боягуза, що втратив всяку людську гідність, яким був Валь.

Прагнення О. Гаврилюка наділити своїх персонажів своєрідними мовними особливостями, що повинно було послужити засобом розкриття їх характеру, можемо побачити і в інших випадках.

Радіючи з швидкого звільнення, Валь почав хитрувати під час «вправ». Він не за правилами виконав команду поліцає «Падній!»

«— Валь, нижче! — скомандував поліцейський (за два дні перебування в Березі Валя вже знали всі поліцейські).

Валь пригнувся до землі.

— Ще нижче! — крикнув поліцейський.

Горопашний декларант відрепортував тремтливо:

— Пане коменданте, рапортую слухняно, що нижче, як я, впасти не можна».

І підкреслене уточнення стану персонажа — «відрапортував тремтливо» і «рапортую покійно», які белькотав, простягнувшись на землі, Валь, і трагікомічний каламбур: «нижче, як я, власти не можна», — все це говорить про чудове вміння письменника типізувати мову своїх персонажів і мотивувати її рисами характерів, свідчить про оригінальність творчої манери автора.

Завдяки цьому читачі ставляться негативно до Валя, його мова добре запам'ятовується.

Дійсно, власти нижче, ніж цей «вождь», не можна було, бо він і так лежав на самому дні морального падіння. В образі Валя письменник висміяв троцькістів і всіх тих, хто грався в «революцію». Вчинки Валя в Березі, — робить висновок О. Гаврилюк, — «були дуже характерні для троцькістів взагалі. Останні завжди ставали безпосередніми спільниками поліції».

Образам мерзенних декларантів письменник протиставляє мужніх, самовідданих революціонерів. Такими є в повісті багато українців, поляки — доктор Правін, поет Леон Пастернак, Яків Рапорт, Домб, Енджейчик; білорус Мозирко, литовець Германівський, євреї Беркович і Райхштайн. Молодий активіст партії, учень столяра з Тернополя Райхштайн, виконуючи доручення підпільної організації налагодити зв'язок з О. Гаврилюком, говорить: «Найважливіше — бережи революційну честь... Бо тут підсовують підписати декларацію — на провокатора. Звільнять негайно, щоб їхнім агентом став, товаришів продавати зобов'язався. Але на це тільки остання сволота піде! Краше сто разів померти».

Олександру Гаврилюку було ясно, що для знищення і знешкодження таких, як він, і створена була Береза. Поєдинок в'язня № 820 — Олександра Гаврилюка — з Березою Пілсудського, незважаючи на невблаганну жорстокість, закінчився перемогою письменника-комуніста, перемогою життя над смертю. На протязі свого перебування в концтаборі О. Гаврилюк залишався стійким, мов сталь, незважаючи на страхітливі звірства поліцейських. Навіть ізолювавши О. Гаврилюка за колючий дріт Берези, польсько-шляхетський уряд не зміг зламати його революційної волі до боротьби. І в тюремній камері він не забуває про свою революційну роботу, де він, створивши конспіративну керівну «трійку», організовує навколо неї політв'язнів, налагоджує зв'язок з загальною комуністичною Березою і включається в її невблаганну і непримиренну боротьбу як революціонер і як письменник.

Концтабір Береза Картузька був створений урядом не тільки для того, щоб мучити чи фізично знищувати революціонерів, а, головним чином, зламати їх волю. Тріумфом адміні-

страції березняцької каторги, її творців був надлом в'язнів, які погоджувалися ціною волі підписати провокаційну декларацію. Цією справою займалась міністерська комісія. О. Гаврилюк у своїй повісті «Береза» описує спроби цієї «комісії» випробувати ідейне загартування письменника. Ось цей прекрасний діалог:

«Надходить моя черга. Переступаю поріг кімнати. За столом міністерський шпик.

— Пане Гаврилюк, сідайте, будь ласка.

Чорт забирай, мало не падаєш зі здивування, зустрівши в Березі таку ввічливість. «Сідайте, будь ласка». Га? Відвикли ми!

— Так. Отже... В армії ви служили, пане Гаврилюк? Ні? Чому? Щось із серцем? Ах, що ви кажете, в таких молодих літах — нараз вже серце! Це недобре, пане Гаврилюк, це цілком погано. Тим паче, що... (голос сановника виявляє глибоке співчуття), — тим паче, що тутешні умови зовсім, гм... так сказати, не сприяють поворотові здоров'я, тобто, здається, що статут табору, гм... сказати б, дійсно дещо надто суворий... Гм, гм... пане Гаврилюк, ваше майбутнє ще все перед вами. Ви не повинні, рішуче не повинні лишатися у Березі.

— Що? Не від вас залежить? Ні, ні, пане Гаврилюк, багато від вас залежить! Так, так, саме залежить, так! Наприклад, от скажіть, як ви дивитесь на справу польсько-українського співжиття? Ви ж знаєте, що провідники українського народу, панове Мудрий, Целевич і інші, зробили угоду про... А ви ж, так би мовити, український письменник і в цих відносинах...

— Що? Ви хочете, щоб добрі відносини панували між усіма народами? Ха-ха-ха! Ні, ні, пане Гаврилюк, о, це ви з іншої бочки, це ми знаємо! Я питаю про дану конкретну справу, а ви гнете он куди!.. А може, однак, ви склали б таку маленьку письмову заяву, невинну дрібницю, жодних зобов'язань, крий боже, ми ж шануємо індивідуальність і так далі, а ви ж письменник і так далі, але це тільки дрібничковий папірець: «Я, такий-то, осуджую комунізм і не хочу з ним мати нічого спільного...» (Стор. 118).

О. Гаврилюк, автор полум'яних рядків «хай уб'ють мене, та мого змісту не уб'ють, — він в слові буде жити!» — кожного дня готовий був прийняти смерть, але ніколи не думав про осудження комунізму, про свою ідейну смерть. Потворний механізм цієї катівні не міг ідейно зламати цього загартованого в горнилі класової боротьби революціонера.

Яскравим прикладом революційного героїзму є поетична діяльність О. Гаврилюка за дротом концтабору. Працюючи в керівництві березівської комуністичної організації, О. Гав-

рилюк віддавав партійній роботі весь свій багаторічний досвід підпільника, всю свою наснагу революціонера. Але він був не тільки революціонером, але й революційним письменником.

Він мав переконання, що художнє слово навіть в Березі може стати зброєю в руках революціонерів у боротьбі проти ворогів, що він може сприяти своєю творчістю ще більшому ідейному згуртуванню політв'язнів. В Березі О. Гаврилюк створив три розділи поеми «Пісня з Берези». Саме створив, а не написав, «бо за кусник олівця, за шматок паперу у Березі довелось би загинути під палицями». Особливість поетичного творіння О. Гаврилюка в Березі полягала в колективності. Опрацювавши в пам'яті строфу, поет диктував її своїм вірним друзям, вони запам'ятовували її, а він тимчасом працював над наступними рядками.

Поетична творчість О. Гаврилюка в умовах Берези була, очевидно, досить інтенсивною. Шкода тільки, що не всі його поезії того часу збереглись, що не всі вони відомі радянському читачеві. Безперечно, що О. Гаврилюк багато з того, що було ним створено в Березі, відновив, але втрата його архіву, що сталася під час фашистської окупації Львова, стала втратою для читача і для літератури і цих його творчих надбань. Але кожний такий безіменний твір, як, наприклад, розглянена нами в попередній главі березняцька пісня, присвячена Мозирку і Германіському, нагадуватиме і про «березняцьку творчість» Олександра Гаврилюка.

Найживотворнішим джерелом, з якого в'язні Берези черпали силу волі, вірність ідеям комуністичної партії, революційну непохитність і непримиренність, була сонцесяйна країна соціалізму, батьківщина трудящих світу — Радянський Союз.

«Ми, в'язні Берези, дуже і завжди цікавились Радянським Союзом. Адже створення Берези було обумовлено фактом існування Радянського Союзу. Наперекір великим ідеям соціалізму, Береза була створена, як злобний зуб, щоб тим ідеям протиставитися. Хоч ця катівня лежала в межах Польщі, але, безперечно, говорилось тут найбільше про Радянський Союз. В ім'я Країни Рад і з вірою в комуністичне майбутнє в'язні Берези тримали тяжкий іспит жахливого терору оскаженілої шляхти. Тримали іспит класової зрілості». (Стор. 112-113).

З Берези Картузької О. Гаврилюк вийшов на волю завдяки широкій кампанії за його звільнення, яка проходила в Польщі і в Західній Україні. В цій кампанії особливо проявилась інтернаціональна солідарність революційних і прогресивних сил

Польщі, Західної України і Західної Білорусії, які, вимагаючи звільнення О. Гаврилюка з Берези, розгорнули активну боротьбу за ліквідацію Берези.

Сам О. Гаврилюк під час кампанії за його звільнення із Берези зберігав повну витримку, брав активну участь в діяльності підпільної комуністичної організації і, незважаючи на свій юний вік, був взірцем стійкості для інших політв'язнів.

Колишній політв'язень Микола Мельничук під час першого ув'язнення О. Гаврилюка в Березі Картузькій був з ним знайомий. Він розповідає, що О. Гаврилюк запалював своїх товаришів оптимізмом і впевненістю в своїх силах. Навіть у дні найжорстокіших тортур О. Гаврилюк умів вести себе якось особливо, подаючи приклад іншим.

«Нічого, витримаємо, — говорив він, — буває ще й гірше. Головне — не піддаватися моральному занепаду і зневірі». І, випльовуючи кров з розбитого рота, давав в'язням пораду в думці наспівувати під час тортур революційну пісню. «Цього душевного голосу ніхто і ніякі тортури не в силі заглушити, — говорив О. Гаврилюк».

Після звільнення з Берези О. Гаврилюк весь віддається революційній роботі і багато пише, пише «для себе», бо жодне видавництво в панській Польщі не хоче друкувати його творів.

А через два роки, на початку польсько-німецької війни, поліцейські знов прийшли пізно вночі до хати О. Гаврилюка, закували Олександра Якимовича в кайдани і відправили до Берези. Автор знову відновлює в пам'яті знайомі картини. Так само зустріли березняцькі поліцейські групу новоприбулих в'язнів біля брами, як зустрічали два роки тому, такими ж катуваннями почалось і їхнє знайомство. Далі було таке ж знайомство з статутом, ті ж «вправи» і т. ін. Змінилася хіба тільки кількість в'язнів — їх стало більше і появилися між ними жінки. Ось знайомий Гаврилюкові по колишніх знущаннях поліцей підходить до гурту приведених під конвоєм в'язнів, між якими побачив дівчину:

— Панна? Також до нас завітала?

Дівчина завмерла. Мовчить.

— А чого ж ти взяла з собою валізку? — спокійно, тихо запитав її один з катюгів. — Тут потрібні: мішок на кості і відро на кров».

Береза Картузька! Скільки болючих і тяжких спогадів викликають ці два слова у трудящих Західної України і Західної Білорусії. Скільки нелюдських мук і знущань зв'язано з цією катівнею для революціонерів.

На болоті тіні-леза
Вітер ломить гай.

Тінь пливе з Картуз-Берези,
Застилає край.
Звісив дзюб кривий попуру
Білий кат-орел, —

писав Якуб Колас.

На цей раз напевно вже не побачив би волі О. Гаврилюк, загинув би за дротом концтабору, якби не рішення радянського народу визволити братів — трудящих Західної України і Західної Білорусії з-під польсько-шляхетського поневолення.

17 вересня 1939 року, коли героїчна Червона Армія пішла визвольним походом на Західну Україну і Західну Білорусію, білоруські робітники і селяни відкрили залізну браму Берези і врятували від вірної смерті тисячі в'язнів.

«Ми йшли — колона воскреслих трупів, — пише О. Гаврилюк, — і білоруські селяни годували нас: ось з подальшого хутора біжить хлопчина, ледве несе обіруч цеберку з молоком. Де він стільки того молока взяв? Ось жінка несе кіш сиру, а дідусь, підпираючись палицею, підходить до нас з яблуками.

Ніхто цієї допомоги не організував, але перед нами, попереджаючи нас, мчалась вістка про падіння Берези. Так, Білорусь знає, що таке — Береза. Ціла країна жила під гнітом цієї жахливої тіні». (Стор. 135).

В Березі Картузькій, в тюрмах і в'язницях панської Польщі зустрічалися українські, білоруські, польські революціонери. Спільні інтереси боротьби проти капіталізму, за встановлення радянського державного ладу в'язали їх міцними узами братерства. Дружба, що народжувалася в таких умовах, — міцна і непохитна. І про цю міцну братерську і інтернаціональну дружбу схвильовано пише у своїй повісті О. Гаврилюк. Письменник гордий з того, що всі посягання на цю дружбу з боку ворогів трудящих — українських, білоруських і польських буржуазних націоналістів — даремні, що дружба між братніми народами, як і інтернаціональна дружба трудящих всього світу, щораз міцніє і ширшає, бо натхненником її є велика Радянська Батьківщина.

Видатним творчим здобутком письменника треба вважати й те, що «Береза» є не тільки твором, в якому відображено поневолення, але й історичним документом про непримиренну, героїчну боротьбу трудящих Західної України за своє визволення і воз'єднання з Радянською Україною. О. Гаврилюк змалював у своїй повісті героїзм борців проти капіталістичного ладу, за встановлення Радянської влади — людей сміливих і витриманих, вірних своїм політичним переконанням, достойних синів Комуністичної партії. У своєму вірші «Береза» письменник цілком правильно говорить, що комуністи, які витримали іспит класової зрілості в Березі, зможуть по-

служити партії за сталь «для будівель нових», що вони, будучи мужніми борцями за ідеї партії, будуть такими ж надійними і неухильними виконавцями її волі в усій її багатогранній діяльності. Говорити так про комуністів Берези О. Гаврилюк мав всі підстави, бо «у великому сегрегаторі Берези відвіювалось все слабке і м'якотіле. Декларанти звільнялись, заледве пролетівши через Березу, а гартована сталь марширувала полями Берези, між пішими і кінними поліцаями, поміж кулеметами і муштрованими собаками — вовками — безборонна і змучена, але незламна, непохитна і грізна».

Сам О. Гаврилюк являє собою живий приклад служіння партії «за сталь» в нових умовах, в умовах Радянської влади. Він захищає Радянську владу в буквальному розумінні, очолюючи озброєний загін селянської гвардії, якому не раз доводилось вступати в кровопролитний бій з польськими офіцерами і осадниками та українськими буржуазними націоналістами. Інтересам своєї Комуністичної партії, рідної Радянської влади О. Гаврилюк віддає все своє кипуче творче натхнення письменника-комуніста.

Головними героями повісті О. Гаврилюка «Береза» є трудящі, які в епоху боротьби проти капіталізму виростили мужніх борців за їх інтереси — революціонерів, комуністів, що вписали славні сторінки в історію цієї боротьби, стали народною гордістю. Творчим досягненням письменника є й те, що він показує трудящі маси революційно свідомими і активними, показує їх бойовий дух і неухильну волю до перемоги, їх солідарність з комуністами, яких вони вважали своїми керівниками, передовими борцями за свої інтереси і завжди з рішучою готовністю підтримували їх.

Повість «Береза» відзначається своєю публіцистичністю. Є в ній також елементи нарису і репортажу, але все це не позначається негативно на її художній тканині, яка має довершений малюнок справжнього митця. Публіцистичні «вставки» і відступи тут цілком вмотивовані і застосовані з збереженням почуття міри, вони підсилюють реалістичність твору. Ось один з таких відступів, який кидає додаткове світло на виключність Берези, на її відмінність від «рядових» в'язниць.

Говорячи про немислимість фізичного опору в Березі, письменник вводить читача в курс «порядків» звичайної тюрми або навіть вдосконаленої на взірець, скажімо, горезвісної тюрми «Бригідки» чи «Святий хрест». Ці та деякі інші в'язниці були «першокласними» в розумінні знущань і жорстокостей тюрмами для революціонерів у панській Польщі. Наприклад, у «Святому хресті» існували навіть ножні кайдани — в'язнів сковували і по ногах. Тут навіть влаштовували виставки політв'язнів: в призначені дні в спеціальний загратований

зал зганяли закутих по руках і ногах в'язнів-комуністів, і вища польська знать приїжджала сюди на огляд, як в якесь місце розваги.

Але коли чаша людського терпіння наливалася по вінця, в'язні чинили бунт, оголошували голодування тощо — знаходили форми протесту проти знущань, і тюремники в більшості випадків поступалися. Справа в тому, що ці тюрми знаходились по великих містах, промислових центрах або біля них. Коли у в'язниці піднімався бунт і на виручку в'язничній сторожі йшла поліція, тоді робітничий клас йшов на допомогу політичним в'язням. Проводились масові страйки, демонстрації, а то доходило навіть до боїв з поліцією на підступах до тюрми. Протест політв'язнів якоїсь окремої тюрми ставав відомим всій країні, розголос про нього передавали прогресивні газети. Про це говорить у своєму публіцистичному відступі О. Гаврилюк для того, щоб переконати читача у виключності Берези. «У в'язниці, коли катували одного, піднімала крик ціла в'язниця, били шибки, ламали нари. Коли б ми так вчинили в Березі, нас викосили б кулеметами... У в'язниці сторожа відносно нечисленна і, щоб придушити такий бунт в'язнів, треба викликати поліцію, а коли поліція прямує до в'язниці, то в місті робітники починають заколот. Тут же на двох змучених, виснажених в'язнів припадав один озброєний атлетичний драбуга. Сховавшись від світу за багнами Полісся, поліцаї могли тут чинити над нами все, що їм забагнеться». (Стор. 105).

Сильні психологічні малюнки дає О. Гаврилюк, змальовуючи образи березівських поліцейських. Перед читачем березівські поліцейські постають не людьми, а якимись бездушними механізмами жорстокості, які перевершували будь-яке уявлення про садизм, «двоногі істоти з карабіном і палицею», як їх називав О. Гаврилюк. Психологія поліцейських Берези дійсно перебувала у суперечності з поняттям людяності і звичайної людської гідності. Ці поняття були в них вихолощені. Наприклад, «поліцейський звалив на тебе такий град ударів, що ти під ними зомлів, і ось, коли ти опритомнів, то помічаєш, що він балакає зі своїм колегою про колір галстука так спокійно, що напевно й забув про тебе. Каткування було в нього тільки роботою» (стор. 114), пише О. Гаврилюк. Тому таку огиду викликають в читача поліцейські, які втратили по суті людську подобу. На одному з ними рівні психологічного складу перебуває і концтабірний лікар — людина хоч і з вищою освітою, але так само глуха і бездушна, як і поліцейські. Оглядаючи з холонокровністю ката знівечених тортурами людей, він не знаходить в цьому нічого надзвичайного, нічого особливо шкідливого для здоров'я в'язнів. «Лікар», який кинув за гроші в болото людську гідність, виступає перед нами безвіль-

ною і бездушною складовою частиною березівського механізму тортур — типом, що заслуговує тавра недолюдка і почуття крайнього омерзіння.

Вже згадувалось вище, що О. Гаврилюк, працюючи над мовою персонажів, велику увагу приділяв доборові манери мови, її характеристики. Мова ставала в творі невід'ємною частиною характеру, набувала певного змісту, певного ідейного смислу.

Як зразок такої вдалої роботи автора над манерою мови персонажів візьмемо створений О. Гаврилюком образ «ученого» поліцейського Геня Солеського, який пишався своєю гімназійною освіченістю. Він з великим презирством ставився до малописьменних політв'язнів, вважаючи їх неповноцінними людьми.

В камері, в присутності великої кількості в'язнів, між Солеським і Берковичем — білоруським революціонером, відбувається такий діалог:

«— Три класи вселюдної школи! І також до політики лізе! Та це ж темнота!

— Так є, пане коменданте! — в тон йому стверджував Беркович, стукаючи закаблуками і з глибокою пошаною схилиючи голову. — Це страшна темнота!

Вчений Геньо Солеський позирав на Берковича, облизував рану свого ротика і говорив:

— Так ось... чого я до вас прийшов? Підете чистити нужник. Візьмете двоє казанки...

— Так, або двоє відрів, пане коменданте, — з непорушною глибокою пошаною у тон пропонував Беркович.

В'язні ледве стримувались від реготу. Гордий з власної освіченості, Солеський помічав, що спіткнувся, але намагався рятувати престиж.

— Говориться двоє відер, а не двоє відрів, Беркович! — суворо поправляв він.

— Ах, так, так, — вдячно хилився Беркович, — я помилився, дійсно, говориться двоє казанки, але двоє відер. Коли це чоловік навчиться граматики, пане комендант! Та я ніколи в науці не був!

Пан комендант, почервонівши, виходив, в'язні мало не лускали від внутрішнього сміху, а Беркович з темним чортиком у глузливих очах вже лагодився знову піти у карцер». (Стор. 120).

Автор міг навіть не уточнювати, що після всього, що сталося, після такого точного викриття Солеського в неuczтві «пан комендант, почервонівши, виходив, а в'язні мало не лускали від внутрішнього сміху...» З розмови Солеського з Берковичем читач уже мав уяву про характер відносин між ними, про сту-

піль їх мовної культури, про те враження, яке могла справити ця розмова на присутніх.

Отже, не могла витравити Береза у справжніх ідейно загартованих революціонерів не тільки їх політичних переконань і волі до боротьби, але й почуття гумору, глузування над Березою, над її господарями, як і над капіталістичним ладом в цілому. Крім Берези насилля і знущань, існувала ще й Береза протесту і боротьби, придушити яку було понад силу польсько-шляхетських гнобителів. Це досить яскраво показав О. Гаврилюк в образах в'язнів-комуністів, в змалюванні великого колективу революціонерів, що боролися проти фашистського деспотизму в його польській формі.

Мова повісті О. Гаврилюка образна, колоритна. Хоч письменник жив і працював в Західній Україні, але він досконало знав українську літературну мову і тільки нею користувався у своїх літературних творах, займаючи войовничу позицію проти галицьких буржуазно-націоналістичних «реформаторів» української мови, які прагнули нав'язати літературі свій німецький мовний словник. Даремно шукати у творах О. Гаврилюка місцевих говірок. Він завжди дотримувався норм української літературної мови, стислої, економної, точної і в той же час багатой відтінками, яскравої, образної.

Мова творів О. Гаврилюка, письменника, який вийшов з надр трудового народу, є найяскравішим підтвердженням того, що трудящі маси Західної України прагнули до своєї літературної мови, яка була в Радянській Україні, яка безмежно збагачувалася життям соціалістичного суспільства, збільшувала свій словниковий фонд новими поняттями, очищувалася від усього наносного, випадкового і штучного, що намагалися внести в неї і узаконити різної масті формалісти і українські буржуазні націоналісти. Характерно, що в своїй літературній практиці О. Гаврилюк майже не вживав слів іншомовного походження, дбаючи про дохідливість мови своїх творів до найширших мас, але завжди влучно використовував російські слова, які силою історичної спільності і братерських культурних зв'язків між двома народами стали мовним фондом українського народу.

Слово і образ в повісті О. Гаврилюка насичені високою ідейністю, і це відчувається при описі конвоювання в'язня до Берези і прощання з сім'єю, розповіді про жахливе знайомство з Березою і незламності революціонерів в епізодах викриття декларантів і навіть у мріях в'язнів про сім'ю, про весь світ, що знаходився за дротами Берези.

Великою художньою майстерністю відзначається в повісті сцена внутрішнього переживання героя, коли в його свідомість вкрадається думка про безперспективність життя. Ця думка

народилася під впливом поліцейських палиць і знущань і почала точити, наче шашель, душу героя. Письменник показує читачеві свого героя наодинці з своєю совістю, показує невидиму, але жорстоку боротьбу двох «я» — одного сильного духом, готового на все, навіть на смерть, тільки не на зраду, і другого, слабодухого, несхильного, щоправда, до зради, але такого, що боїться труднощів і, щоб уникнути фізичних мук, готового на передчасну, навмисну смерть.

«... Все одно кінець, так нащо ж зносити цю неймовірну огиду знущань? Тікай! Втеча можлива! Виплигни з життя, щоб виплигнути з Берези!»

«Але це ганьба! Це втеча! — встає друга думка.

Але перша переконливо і спокійно:

Ганьба! А це не ганьба, коли ти мовчки піддаєшся биттю і по команді, мов блазень, скачеш та повзеш у пилюці? Коли ти гордий, то зірвись до опору, на удари відповідай ударами і згинь у нерівній боротьбі... Чи я намовляю тебе до зради? Ти ж не зламаєшся, тільки — як господар свого тіла — визволишся з-під катувань. Дивись — там цей ріг муру: розітнатись!..»

«А нас покинеш сиротами? — виростають з п'ятьма очі сина, дружини, матері. В'язень немов бачить їх обличчя, з сумним докором звернені на нього. — Але що ж я зроблю? — пристрасно виправдовується він. — Що я зроблю! І що кому з того, що я сприйму більше знущань. Я не боягуз, але...»

«Брешеш, — чітко каже інша думка. — Ти боягуз, бо боїшся знущань. Ти дезертир життя. Ти дезертир революції, ти це знаєш!» (Стор. 95).

І в цьому ваганні героя бере, зрештою, перевагу свідомість високого смислу життя, оте революційне «я», яке до кінця життя, до останнього подиху і останньої краплі крові не здасть своїх позицій в боротьбі, не зійде з поля битви.

О. Гаврилук виявив себе справжнім талановитим художником, створивши життєві образи революціонерів і в їх практичній діяльності і в психологічному розвитку. Зовнішньо його герої нічим особливим не відзначаються. В Березі, номеровані, як інвентар, вони схожі навіть на бездушні дерев'яні маски, їм властиві іноді сумніви, в них є і людські слабості — вони можуть, наприклад, корчитись від болю, кричати під ударами поліцейських, скаржитись на обмороження тіла або плакати від душевного зворушення — цебто поступати не зовсім так, як це роблять романтичні герої. Зате яка моральна цільність, яка ідейна стійкість! Яка неповторна краса, незмірне багатство революційного духу!

В'язень № 820 — герой повісті в перші дні перебування в Березі не був вільний від звичайних людських слабостей: від

сумніву в можливості витримати фізичні тортури, від думок про неможливість боротьби в умовах Берези і про недоцільність життя в муках. Але коли він дізнався про існування в Березі підпільної комуністичної організації, яка очолювала боротьбу політв'язнів, з того часу герой повісті буквально перероджується. У нього з'являється новий погляд на дійсність, нові сили до витримки і боротьби. Сприймаючи всі катування, як щось звичайне, без чого не можна уявити Берези, він весь віддається революційній роботі і стає для інших в'язнів взірцем революційної стійкості. Сила ідеї, сила більшовицького характеру перемагає.

В'язня звільняють з тюрми, він іде додому, до рідної матері, батька, до сина і дружини. Береза вихолостила в нього багато людських почуттів, він уже не може сприймати своїм закама'янілим серцем ні весни, ні волі, йому важко було уявити собі в стані такого душевного оціпеніння зустріч з рідною. І тоді він почав читати вірші, створені ним в Березі про революційну мужність і вірність, про щасливе майбутнє, яке виборюється в жорсткій боротьбі, про любов до трудящого народу. «Я почав повторювати строфи вірша ще ніжніше, і сльози полилися, нарешті, рясні, людські. І я ліг на вогкій теплій землі під кущем глоду, і плакав, щоб крізь сльози серце розкрилось на радощі й на горе, на всю невимовну красу світу і на нову боротьбу».

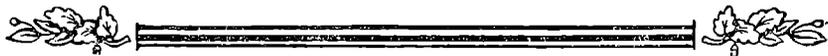
Варто відзначити як велике досягнення те, що, створюючи літературні типи, О. Гаврилюк, незважаючи на всю їх близькість до прототипів, керувався основним законом творчості. Великий, близько і добре знайомий життєвий матеріал він піддавав уважній і серйозній творчій обробці.

Широку гаму найкращих високих людських почуттів розкриває у своїй повісті О. Гаврилюк. Справжніх людей з великої літери, до кінця вірних своєму народові, ідеям комунізму, показує письменник в усій їх принадній душевній красі, у всій прекрасній людській простоті.

О. Гаврилюк хотів дати світові писане свідчення про концетраційний табір Березу Картузьку. Він здійснив своє бажання. Його повість «Береза», поема «Пісня з Берези» і вірші глибоко викривають капіталістичний світ. Відображаючи в межах панської Польщі той час, коли пануючі класи капіталістичних країн старанно нищили або зводили нанівець останні залишки парламентаризму і буржуазної демократії, які можуть бути використані робітничим класом в його боротьбі проти гнобителів, заганяли в підпілля комуністичні партії і переходили до відкритих терористичних методів збереження своєї диктатури, ці твори О. Гаврилюка мають величезну цінність і є в своєму плані творами унікальними, які являють інтерес не

тільки для українського радянського літературознавства, але і для білоруського, литовського, для молодого літературознавства народно-демократичної Польщі і взагалі для всієї світової прогресивної літератури. Тим більшою повинна бути наша гордість і любов до письменника-комуніста Олександра Гаврилюка, мужнього і самовідданого борця проти капіталізму.

Коли Олександр Корнійчук на другому з'їзді радянських письменників України сказав про героя повісті О. Гаврилюка «Берега» словами, які наведені епіграфом до цього розділу, то в залі сталося хвилююче і незабутнє. Сотні письменників і гостей, керівники Комуністичної партії і уряду України, представники майже всіх республік Радянського Союзу, гості — представники письменників народно-демократичної Польщі і Чехословаччини вставанням вшанували пам'ять видатного революційного письменника, вірного сина українського народу Олександра Якимовича Гаврилюка.

ЖИТТЯ — ЦЕ БОРОТЬБА

*...Якби мені подарували ще одне
життя, я би знову приніс його на
візгар революції.*

О. ГАВРИЛЮК.

Життя і боротьба Олександра Гаврилюка є живим втіленням високих якостей передової людини нашої епохи — комуніста, що мужньо бореться за перемогу комунізму, за людське щастя. Про Гаврилюка можна говорити як про людину «особливого складу», людину, що «скроена з особливого матеріалу», про таку, яка належить до славної когорти ленінців-сталінців, що мають право сказати про себе словами поета:

То ленінських завітів віща сила,
То сталінської мислі яснота
Гартує нас в грядущі дні й літа.

(А. Малишко).

Адже все життя Олександра Гаврилюка, вся його революційна і літературна діяльність були суцільним більшовицьким горінням, найяскравішим прикладом самовідданого служіння великій справі комунізму.

Михайло Іванович Калінін говорив: «Вмерти — це велика справа, це подвиг, але все питання в тому, як умерти. Не можна помирати пасивно, без найбільш відчайдушної боротьби. І якщо справді виникає потреба померти, то треба це зробити так, щоб віддавати з боем свою кров крапля за краплею і щоб до останньої краплі крові кулет в руках бійця вражав ворога». Прикладом такого героїзму є життя Олександра Гаврилюка, яке проходило в умовах постійної боротьби проти небез-

Олександр Гаврилюк за працею (1941 рік).

пеки, проти смерті. Скільки разів смерть уперто заглядала в очі письменника-революціонера, але він ні на хвилину не випускав із рук своєї зброї, не залишав бойової позиції. Він не боявся фізичної смерті, завжди був готовий зустріти її, як мужній боєць, але не допускав навіть думки про моральну смерть. «Жалюгідні люди, — писав він в листі з тюрми, — не можна знищити ідею, вбиваючи людину».

Глибоко вірячи в перемогу ідей комунізму, в їх безсмертя, він вірив і в своє безсмертя. В досягненнях боротьби за комунізм на сучасному для нього етапі і в завоюваннях майбутніх поколінь він вбачав і свій вклад: «...мене не заберуть від тебе, світе...

Мене з світу не знищать, бо справа, за яку я віддаю своє життя, — безсмертна», писав він у своєму прекрасному оповіданні «Прощайте». В цих словах відчувається глибокий філософський смисл. Як безсмертний комунізм, так само безсмертна боротьба за його торжество.

В одному з листів до сестри Гаврилюк ніби підводить підсумки свого життя і боротьби в період до визволення Червоною Армією Західної України. Цей лист написано в 1939 році до Анастасії Якимівни Гаврилюк — рідної сестри письменника.

«Настя, дорогая! Не знаю, как писать тебе теперь. Летопись целую, повесть ли? В письмо как-то не укладывается все это; даже маленькое частное на фоне великих, величественных и великолепных исторических событий нельзя рассказать, не лезет как-то в письмо. Ведь последние мои письма или письма обо мне были одно другого хуже... Панская петля затягивалась окончательно, — уже не тюрьма, а «Береза» (концентраційний табір «Береза Картузька» — Ю. М.), и наконец обвинение в политическом убийстве — это, кажется, были последние известия от меня к тебе. После того еще не конец: с началом войны (мається на увазі напад фашистської Німеччини на Польщу в 1939 році — Ю. М.) меня снова взяли в «Березу»... От 1929 года до конца (вересень 1939 — Ю. М.) четырнадцать судебных процессов и тюремных заключений, четыре раза истязания на дефензиве, не считая «Березы», и с каждым годом хуже, до конца доходило, до истребления. И вот теперь я пишу тебе письмо — гражданин Советского Союза, человек с осуществленными великими мечтами.

Впрочем, давай немного системы и фактов. Прошрое ты приблизительно знаешь. С 1929 года я стал членом партии — хороший был с меня тогда, но, конечно, ужасно наивный парнишка. В сердце — стихийная революционность; в голове — идеологический туман. В 1933 году на моем жизненном пути появилась «Валя» — девушка-партработник (мова йде про білоруську революціонерку Регіну Каплан — Ю. М.). И это она

меня окончательно оформила идеологически. Не теориями и науками — этого-то я, может, уже тогда больше ее имел, а вот стала сама передо мной героическим полноценным образом человеческим. Ходили мы с ней ночами по деревням организовывать революцию. После были крестьянские восстания, после «Валя» получила 15 лет тюрьмы, я годом отделался, и с той поры знаю, каков должен быть человек на земле. Величайшая это была наука. После тюрьмы в Бресте я взят был во Львов в парт. редакцию КПЗУ, полтора года проработал и здесь прекрасных людей нашел. Прошумели тогда перед глазами бои весной 1936 года. Меня взяли в «Березу». И об этом нужно повесть, лучше еще фильм. Во время моего пребывания в «Березе» полиция изготовила мне обвинение в убийстве прокуратора. Слишком грубо это сделали. Пережил, видишь. Но уже боялся ареста, нервным стал и сердце надорвал, думал, попаду еще, так, пожалуй, с ума сойду. Выдержать-то много выдержал, но вроде запас сил исчерпал. А все же еще пришлось, пришла война и снова забрали. И еще в каких-то закамарках нашлись силы, зубы стиснул с намерением выдержать, и выдержал...»

Який простий, людський, скромний і в той же час прекрасний героїчний документ являє собою цей лист, що не потребує ніяких коментарів!

Серед багатьох партій і угруповань О. Гаврилюк вибрав правильний шлях служіння своєму народові — шлях революційної боротьби. Його ідеалом і прапором боротьби був комунізм.

Разом з відомими західноукраїнськими пролетарськими письменниками С. Тудором, П. Козланюком і Я. Галаном Олександр Гаврилюк вніс великий вклад в справу продовження і розвитку революційних традицій Івана Франка в українській літературі на західноукраїнських землях в нову історичну епоху.

А після визволення Західної України від польсько-шляхетської окупації вони стали першими в західних областях Радянської України радянськими письменниками.

Гаврилюк віддав революційній справі весь свій могутній темперамент борця і громадянина. Він був мужнім трибуном, самовідданим співцем революції. Його твори міцно ввійшли в золотий фонд української радянської літератури. Олександра Гаврилюка нема серед нас, але його полум'яні, глибоко патріотичні твори живуть і будуть жити. Олесь Гончар справедливо назвав їх «...товаришами, друзями, братами по зброї. Вони живі, вони воюють».

Твори Олександра Гаврилюка справді живі, являють собою надійну зброю. Вони вчать любити свій народ, бути вірними

Комуністичній партії, ідеям комунізму, вчать ненавидіти ворогів свого народу і бути непримиренним в боротьбі з ними. Відзначаючись глибокою ідейністю, твори О. Гаврилюка — вагомі художні документи боротьби за возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі, документи любові українського народу до свого друга і брата — народу російського, вони глибоко пройняті високим почуттям інтернаціональної дружби, партійності, радянської національної гордості.

Формування Олександра Гаврилюка як революційного письменника проходило у виключно складних умовах. Ми говорили вже, що панська Польща, яка трималася на штиках поліції і армії, на терорі, політичних репресіях, в'язницях і концентраційних таборах, встановила на західноукраїнських землях жорстоку, по-колоніальному нахабну експлуатацію і політичний гніт. Але необхідно ще відзначити, що фашизована польська шляхта жила тоді мессіанською манією про свою «особливу» роль в Європі: служити бар'єром проти поширення ідей комунізму і плацдармом для підготовки збройної інтервенції проти країни соціалізму. Цим «особливим» покликанням була заражена і польська офіційна література, що перебувала під тлетворним впливом буржуазного Заходу, і, зрозуміло, література українських, а також інших мастей буржуазних націоналістів. Тому твори О. Гаврилюка, що закликали трудящих до боротьби проти всіх антирадянських сил, мали величезне значення, бо вони доводили, що трудящі, борючись за своє визволення, відстоюють, захищають батьківщину всіх трудящих — Радянський Союз.

Своїми творами Олександр Гаврилюк високо підняв національну гордість українців, що проявилася в багаторічній, мужній і наполегливій революційній боротьбі трудящих Західної України проти капіталістичного рабства, за возз'єднання в єдиній Радянській державі і встановлення радянського ладу. Гаврилюк став на захист свого народу, його національної гордості, яку принижували націоналісти, українська буржуазія й уніатська церква в інтересах світового імперіалізму.

Революціонер-патріот Олександр Гаврилюк впевнено дивився вперед, вірив в майбутнє свого народу. В своїх творах, навіть в молодому віці, ще на зорі літературної діяльності, він ніколи не вдавався в безплідну і пасивну мрійність. Захоплений ідеями комунізму, він звертається до трудящих з закликом до активної боротьби за своє визволення революційним шляхом.

Твори Олександра Гаврилюка глибоко викривають соціальні суперечності і, реалістично зображуючи життя трудящих в умовах колишньої буржуазної Польщі, завдають нищівного удару капіталістичному ладу.

Олександр Якимович любив свободу і правду, свій талант він віддавав служінню інтересам трудящих мас. Молодь він виховував своїми віршами і піснями, революційному рухові віддавав всю пристрась революціонера-професіонала, а для нащадків залишив твори, в яких нещадно викрив мерзенне обличчя капіталізму.

Творчість О. Гаврилюка є найкрасномовнішим доказом того, що виникнення і розвиток революційної літератури в Західній Україні були обумовлені всім ходом історичного розвитку СРСР і соціально-політичної боротьби, яка точилася в Західній Україні. Творчість Гаврилюка переконливо свідчить про те, що літературний процес в Західній Україні був ареною жорстокої і невинної класової боротьби, боротьби революційної літератури, яка успадкувала кращі традиції класики, проти літератури фашистської, буржуазно-націоналістичної і різних літературних напрямків, які відбивали в естетиці реакційні тенденції. На першому з'їзді радянських письменників тов. Жданов говорив: «Наша література є наймолодшою з усіх літератур усіх народів і країн. Разом з тим вона є найбільш ідейною, найбільш передовою і найбільш революційною літературою. Нема і ніколи не було літератури, крім літератури радянської, яка організовувала б трудящих і пригноблених на боротьбу за остаточне знищення всієї і всілякої експлуатації і ярма найманого рабства. Нема і не було ніколи літератури, яка кладе в основу тематики своїх творів життя робітничого класу та селянства і їх боротьбу за соціалізм. Нема ніде, в жодній країні в світі, літератури, яка захищала б і відстоювала рівноправність трудящих усіх націй...»¹

Розвиваючись під впливом радянської літератури, під впливом її високих ідейно-естетичних принципів, західноукраїнська революційна література чесно і вірно послужила трудящим в їх соціальній і політичній боротьбі і завдяки цьому після визволення і воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, з Союзом РСР заслужено набула радянського громадянства, увійшла в радянську літературу. Творчість О. Гаврилюка теж є яскравим доказом цього.

Радянський читач любить і високо цінить твори Олександра Гаврилюка. Марксистське розуміння і зображення історичних подій і явищ, багатство ідейного змісту, глибина політичної насиченості, мужній революційний пафос, глибоке викриття фальшивого «народолюбства», націоналізму і декадентства, абсолютна відсутність творчих блукань і політичних сумнівів та коливань — така характеристика загальних і основних рис тво-

¹ А. О. Жданов, Про літературу та мистецтво, Держлітвидав, К., 1949, стор. 9.

рів О. Гаврилюка — письменника революційної дії, співця любові до свого народу і Радянської Батьківщини, до Комуністичної партії.

Добре знаючи історію своєї країни, минуле народу, Олександр Гаврилюк бачив, що погляди західноукраїнських трудящих, які мріяли про встановлення Радянської влади на своїх землях і в ім'я цього боролися, звернені в бік Радянського Союзу. Трудящі перебували під тяжким ярмом польського панства, терпіли жорстоку експлуатацію і насилля, але глибоко вірили у своє визволення, своє щасливе радянське завтра. І тому ставлення західноукраїнських трудящих до радянського і, зокрема, до великого російського народу знайшло яскраве вираження в творчості О. Гаврилюка. Ідейно-тематична спрямованість творів О. Гаврилюка нерозривно зв'язана з ідеєю возз'єднання в братній сім'ї радянських народів.

Беручи участь в роботі революційних організацій Варшави і Вільно, маючи найтісніші зв'язки з революціонерами Західної Білорусії, Польщі, Литви, О. Гаврилюк завжди проявляв глибокий інтернаціоналізм і почуття пролетарського братерства. Борючись за визволення Західної України, він боровся також за визволення польського народу з-під капіталістичного ярма. Особливо близькими були взаємовідносини О. Гаврилюка з революціонерами і революційними організаціями Західної Білорусії, в ньому проявлялася спільність інтересів обох братніх народів, що прагнули волі, національного возз'єднання і приєднання до Радянського Союзу. Ця благородна тема чекає ще своїх дослідників як з боку українського, так і білоруського радянського літературознавства і критики. Ми нагадаємо тут коротко тільки про загальні риси ідейного споріднення революційної літератури Західної України і Західної Білорусії, зокрема в творах О. Гаврилюка, М. Танка, Ф. Пестрака та інших письменників.

Відомий білоруський поет М. Танк, засуджений в 1932 році пансько-польським судом на два роки в'язниці, відбував своє ув'язнення в Вільно, у в'язниці «Лукішки». О. Гаврилюк був кинутий у цю в'язницю в 1933 році. Два представники братніх народів — передові борці за народні інтереси — терпіли знущання в цьому застінку в різних камерах, але думки і прагнення їх були спільні, любов до свого народу і вірність комунізму були в них однаково стійкими і священними. Тому так багато спільних рис в їх творах цього періоду.

Олександр Гаврилюк в своєму вірші «Плакати», написаному у вільненській в'язниці, ставить перед своєю поезією завдання піднімати народ на боротьбу за визволення. Через ґрати в'язниці він своїми «піснями-плакатами» закликає народ до непримиренної боротьби за вільне щасливе майбутнє.

Завдання будити народ, кликати його до боротьби за волю ставить перед своїми творами і Максим Танк. У вірші «Чи впадуть коли» він говорить

Чи впадуть коли
Мої співи-сни
Поміж рідних нив
По сліду весни?

Блудять тут вони
Між доріг чужих,
Поміж мурів, грат,
Поміж стін сирих.

Душно, тісно їм,
Сизокрилим, тут,
Вічно рвуться вдаль,
Вдаль на волю з пут.

Будять уночі,
Кличуть на шляхи,
То своїм вогнем
Палять ланцюги.

(Переклад Я. Шпорти).

Характерно, що в інших білоруських поетів, яким довелось відбувати покарання за революційну діяльність у тій же в'язниці «Лукішки», теж знаходимо мотиви, притаманні поетичній творчості О. Гаврилюка, або, навпаки, в поезіях О. Гаврилюка бачимо ті теми і ідеї, які піднімалися білоруськими революційними поетами. Наприклад, Ф. Пестрак в 1935 році в «Лукішках» написав «Поезію»:

...Так, доволі! Нічого не треба,
Щоб не знати безвихідних пут —
Я давно вже не молюсь до неба,
Я готую в душі своїй бунт.

Дай, поезіє, меч променистий,
Слово-клич, слово-бій, слово-сталь,
Дай політ мені дужий, вогнистий,
Гімном-сяйвом до неба повстань.

Ночі ті в суворім проклятті
Громом кинути в тих, кого знаю,
Хто вдягнув це життя наше в лапті, —
В цю смолисто-кривависту зграю.

(Переклад Я. Шпорти).

Олександр Гаврилюк на рік пізніше, в 1936 році, розпочав роботу над поемою «Львів», у якій є однорідні з наведеним віршем Ф. Пестрака порівняння, образи тощо. Думка Ф. Пестрака «Дай, поезіє, меч променистий, слово-клич, слово-бій, сло-

во-сталь» в поетичній інтерпретації О. Гаврилюка звучить так: «Я б із гнівних пекучих слів бича на них страшного сплів». Образові «життя наше, одягнене в лапти» цілком відповідає Гаврилюків образ «в країні вбогих постолів», так само надзвичайно близьким одне одному є звертання до поезії «Дай політ мені дужий, вогнистий, гімно-ссявом до неба повстань» (Ф. Пестрак) і «Знімись же, пісне, і гори, вогнем розсвічуючи вічність» (О. Гаврилюк) тощо.

Наводячи ці приклади, ми далекі від думки про запозичення чи вплив одного письменника на іншого. Ні запозичення, ні впливу тут немає. Але є яскрава ілюстрація того, що ті спільні ідеї, якими жили письменники-комуністи, породжували спільні теми і дуже близькі часом, по формі і засобах, спроби їх художнього розв'язання. Ці приклади підтверджують також, що трудящі Західної Білорусії, так само як і трудящі Західної України, вели непримиренну боротьбу проти пансько-шляхетської Польщі за своє визволення і возз'єднання з Радянською державою, що кращі сини двох братніх народів — революційні письменники були в перших лавах боротьби за волю і кращу долю своїх народів.

Необхідно відзначити ще одну спільну творчу рису, властиву західнобілоруській і західноукраїнській революційній літературі. Це любов до дорогого брата, великого російського народу, непохитна віра в могутню Радянську Батьківщину.

Та як пани свій глузд не мучать,
Як не вбивають вони клин,
А люд шукає шлях один.
Отой, що з Руссю його лучить, —

(Переклад Т. Масенка).

говорить Якуб Колас.

Дарма папки з Варшави хочуть
На себе звести наші очі:
Чужий і зловбий є їх світ.
Ми зачаровані на Схід, —

висловлює сподівання українського народу Олександр Гаврилюк у своїй поемі «Львів».

Змістом творів О. Гаврилюка є любов до свого народу і вірність революційній справі. Займаючись літературною діяльністю і політичною агітацією, перебуваючи в лапах дефензиви або працюючи у підпіллі, Олександр Гаврилюк завжди керувався однією ідеєю: бути корисним народові і революції. Іншої мети в своєму житті він не мав.

Людина, яка зуміла навіть своє перебування у в'язниці використати проти ворогів свого народу, написати прекрасні тво-

ри, що кликали до боротьби і перемоги, — така людина не може не викликати найпалкішу любов до себе мільйонів радянських людей.

Зростав письменницький талант Олександра Гаврилюка, величезною любов'ю народу користувався автор і його твори. Змінялося обличчя західних областей України. Невистачає яскравих фарб і хвилюючих слів, якими можна було б зобразити радість народу, що пізнав щастя радянської дійсності, розквіт оновленого краю і ті широкі, радісні творчі плани, що їх будував Олександр Гаврилюк.

Але люті вороги людства — німецькі фашисти — спробували захмарити життєрадісне радянське сонце. Вони пішли на нашу Батьківщину грізною і кривавою війною, щоб вогнем і мечем знищити всі досягнення нашого народу, щоб закувати радянський народ в кайдани фашистського рабства. Однак марними були надії німецько-фашистських бандитів на світове панування. Народи могутнього Радянського Союзу стали на захист своєї Батьківщини і, керовані мудрою Комуністичною партією, розгромили фашистські орди, добилися всесвітньоісторичної перемоги над гітлерівською Німеччиною.

Німецько-фашистські загарбники знищили народне господарство України, вигнали на фашистську каторгу сотні тисяч людей. Навкруг розкинулася покрита бур'яном земля, зруйновані промислові підприємства, школи, культурні і наукові установи. Міста зіяли величезними ранами зруйнованих жилих кварталів, а колгоспні будівлі були зметені з лиця землі. Ніде було жити, нічого було їсти, нічим було обробляти і засівати землю, ні в що було одягнутись... Тільки завдяки Комуністичній партії, Радянському урядові і щирій допомозі народів-братів трудящі Радянської України в надзвичайно короткий строк відродили зруйноване війною народне господарство республіки, добилися ще більшого його розквіту. Знову настало щасливе й заможне життя.

Волею Комуністичної партії західні області УРСР перетворилися в передові індустріально-колгоспні області Радянської України. На кожному кроці відчувається дійова сила дружби народів Радянського Союзу, західні області ось уже п'ятнадцять років оточені справжнім братнім піклуванням. Особливу роль в цьому відіграє великий російський народ. Щира братерська рука російського народу, його неоціненна допомога відчувається в будівництві і розквіті молодих колгоспів, в створенні могутньої мирної соціалістичної промисловості і економіки, в розквіті культури і науки.

Але особливо знаменним є народження нових людей. Прекрасна радянська дійсність покликала до творчого життя колишніх батраків, заробітчан, безробітних. Неписьменні в не-

далекому минулому селяни і робітники, раз і назавжди позбавившись капіталістичних пут, активно беручи участь в державному житті, власними руками будують своє життя.

В українській радянській літературі є сотні творів, присвячених життю і натхненній праці наймолодших громадян республіки — трудящих західних областей України. Авторами цих творів є Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Микола Бажан, Андрій Малишко, Платон Воронько, Степан Тудор, Ярослав Галан, Петро Козланюк, Ірина Вільде, Параска Амбросій, Антон Шмигельський, Володимир Беляєв, Андрій Волошак, Василь Лозовий, Юрій Гойда, Дмитро Павличко, Ростислав Братунь, Степан Чорнобривець, Тиміш Одудько, Валентин Речмедін, Микола Тарновський, Микола Далекій, Василь Глотов, Петро Інгульський, Анатолій Дімаров, Яків Стецюк, Михайло Томчаній і багато інших.

Талановиті оповідання Петра Козланюка користувалися величезною популярністю серед населення ще в тридцятих роках, коли перед їх автором дуже часто відкривалися двері польсько-шляхетських тюрем. Але переслідування письменника не відбилися на ідейному рівні його творів. Навпаки, він ще нещадніше викривав буржуазний лад, ще пристрасніше кликав трудящих до боротьби проти цього ладу. Хоч до вересня 1939 року П. Козланюк не мав можливості друкувати в панській Польщі своїх творів, однак вони хвилювали трудящих селян не тільки в Західній Україні і Польщі, але і в капіталістичних країнах Європи і навіть за океаном — в Америці і Канаді. Це було можливо тому, що багатотисячними тиражами друкували твори письменника радянські видавництва.

П. Козланюк видав другу частину свого прекрасного роману «Юрко Крук», в якому розповідає про боротьбу трудящих Західної України проти іноземних гнобителів і розкриває життєдайне джерело відвічної дружби українського і російського народів, показує любов українців до російського народу, яка має глибокі історичні корені.

Андрія Волошака капіталізм позбавив зору ще в першу імперіалістичну війну. Але поет серцем бачить щастя свого відродженого краю. Він буває на фабриках і заводах, їздить в колгоспи, всюди розмовляє з людьми, які втілюють в дійсність його заповітні мрії, і те, чого він не може побачити очима, пізнає серцем, повним гарячої любові до Вітчизни.

Понад межами гудки,
Пливуть в синяві димки,
Красна хустка трактористки —
Наче прапор у віки...

От і зникла вже межа,
Що, мов лезо від ножа,

На яким не раз, а сто раз
Селянин в крові лежав.

Серед піль шумить-гуде,
Синій дим хмарки пряде,
А на лан, а на колгоспний
Зерно золотом впаде.

Письменниця Ірина Вільде, крім тем із минулого трудящих Західної України, зображує в ряді своїх творів життя в умовах радянської дійсності, неухильне зростання матеріального і культурного рівня трудящих, пише про радянський патріотизм і дружбу між народами Радянського Союзу.

Колишній батрак Василь Лозовий у своїй повісті «В долині Стрипи» і численних нарисах показує народження перших колгоспів у західних областях України, боротьбу колгоспників за високі врожаї, пише про величезну допомогу, яку одержують колгоспи від Радянського уряду. В умовах Радянської влади розквітнув талант народної поетеси Параски Амбросій — буковинської селянки. В період румунсько-болярської окупації Буковини вона не мала можливості поступити не тільки в середню, а й навіть в початкову школу. Вона була неписьменною. Тепер вона вчиться і творить свої сердечні, щирі «Співанки», відомі читачам всього Радянського Союзу:

Ой, озвалися трембіти,
Співають Карпати.
Щастям квітне Буковина, —
Краю не впізнати.

Зашуміла пшениченька
На колгоспнім полі.
Усміхнулось наше щастя
Нашій вольній волі.

Ой, жнуть жінці пшениченьку
Гарного врожаю,
Мають славу хлібороби
Тільки в нашім краю.

Про радянське Закарпаття, про ті величезні зміни, що відбулися в економічно-культурному житті трудящих Закарпаття, а, головне, в свідомості закарпатців, розповідає в романах «На перевалі» і «Ранок над Ужем» М. Тарновський, в численних оповіданнях і нарисах — М. Томчаний, у віршах і поемах — Ю. Гойда.

В літературу входить обдарована молодь, яка в своїх творах оспівує щастя рідного краю, народу, покоління. Син бідного карпатського заробітчанина-лісоруба, Дмитро Павличко пізнав горе трудящих в минулому, глибоко відчув і зрозумів його ра-

дість і щастя в умовах радянського життя. Тому вірші поета сповнені осуду і прокляття минулому і тим лихим силам, які хотіли б його воскресити, і сердечної любові, великої поваги до людей праці, до Комуністичної партії, до великого російського народу. Визнання і заслужену похвалу здобули вірші Павличка, спрямовані проти релігійного мракобісся, Ватикану і українських буржуазних націоналістів. У вірші «Ми не забудемо» поет пише:

Ми не забудемо йому ніколи
Ні крові, ані сліз, ані пожеж заграви.
То не святий у Римі на престоли —
То кат кривавий.
Його молитви в небо на світанні
Несли під крилами фашистські бомбовози,
То не перлини в папи на сутані —
Дитячі сльози.
Роздмухав іскру інквізицій папа,
Від неї — в Освещімі печі затопили,
То не елею чуть від папи запах —
То чад могили.
Його молитви з кулею у парі
Вбивали у Катинській мовчазній діброві.
То не рубіни в папи на тіарі —
То краплі крові.

Молодий поет упевнений, що недалеко майбутнє пред'явить суворий рахунок всім імперіалістичним, ватиканським і буржуазно-націоналістичним лиходіям. Їм не минути заслуженої кари, бо миролюбні народи ніколи не простять тих незліченних злодіянь, які вони вчинили:

Сонце правди піднялось на Сході,
І його побачить цілий світ,
Обдурить не може вже народів
Ватиканський папа-езуїт.

Люди жити хочуть, будувати,
Папі, всім чортам наперекір,
І ніхто не зможе відібрати
У людей здобуте щастя — мир.

І тремтять «намісники Ісуса»,
Бо чекає кара їх страшна
І за Галілея, і за Гуса,
І за Ярослава Галана.

Сумно і боляче, що нема між українськими радянськими письменниками Олександра Гаврилюка і Степана Тудора, які загинули від фашистської бомби в перший день нападу гітлерівських орд на нашу Батьківщину. Нема і Ярослава Галана, що загинув від руки найманця американо-англійських імперіалістів і Ватикану — українського буржуазно-націоналістичного вирока. Але вони, ці письменники, полум'яні патріоти і стійкі

борці за перемогу комунізму в нашій сонячній країні, ідуть до вершин людського щастя разом з нами, бо всі свої сили, свої величезні таланти письменників-революціонерів віддали загальнонародній справі, справі побудови комунізму.

Ненавидячи до глибини всієї душі польських капіталістів і поміщиків, борючись проти польської капіталістичної держави, О. Гаврилюк завжди з великою повагою і любов'ю ставився до польського народу, до трудящих поляків, яким панська Польща була такою ж ненависною і ворожою, як і трудящим українцям і білорусам. О. Гаврилюк був другом польського народу, прекрасно володів польською мовою, любив польську демократичну літературу, дружив з польськими прогресивними письменниками.

У своїй публіцистичній праці «Пани й паничі над «Кобзарем»,» говорячи про класика польської літератури А. Міцкевича, який в прекрасному творі «Пан Тадеуш» висловив заповітну мрію, що полягала в бажанні побачити свої твори «під селянською стріхою», О. Гаврилюк з жалем констатує, що хоч твори А. Міцкевича і вивчаються в школах Польщі за офіційною урядовою програмою, але під «селянські стріхи» вони не доходять. Причиною цього був, звичайно, буржуазний лад, польські капіталісти і поміщики, які були зацікавлені, щоб польський селянин був некультурним, неписьменним. О. Гаврилюк говорив про це польським трудящим і разом з ними боровся за повалення капіталістичного ладу, за створення нової, справді народної польської держави, в якій би здійснилися заповітні мрії великого поета.

Такою державою є Польська народно-демократична республіка, яка завдяки безкорисливій допомозі Радянського Союзу стала на шлях будівництва соціалізму, шлях, що відповідає інтересам польського народу, веде його до щастя. Коли тепер на Україну і в інші радянські республіки приїжджають делегації польських селян, робітників і культурних діячів, щоб познайомитися з успіхами колгоспного господарства, соціалістичної промисловості, з досягненнями радянської передової науки, літератури і мистецтва, то це значить, що між польським народом і росіянами, українцями, білорусами не стоять уже поміщик і фабрикант, які розпалювали націоналістичну ворожнечу, це значить, що твори Міцкевича, який мріяв про той час, «коли народи, чвари позабувши, з'єднаються в сім'ю велику», уже дійшли «під селянські стріхи», що між братніми народами процвітає щира дружба.

В справу дружби між українським і польським народами великий вклад вніс і О. Гаврилюк. Не може бути сумніву в тому, що ні один справжній польський патріот не буде розглядати твори О. Гаврилюка, які викривають панську Польщу, як

такі, що принижують національну гідність польського народу. Не може цього трапитись тому, що О. Гаврилук у своїх творах різко відмежовував польський народ від польської буржуазії. До першого він висловлював найбільші симпатії і почуття дружби, а до польських капіталістів і поміщиків — презирство, він ненавидів їх, боровся проти них. Пригадаємо, з якою любов'ю створює він образи революціонерів-поляків у своїй повісті «Берега». Про польського поета Леона Пастернака, робітника із Варшави Енджейчика, доктора Правіна, Якова Рапопорта він говорить з великим захопленням і любов'ю, вони для нього — товариші, друзі, рідні брати.

Правий був О. Гаврилук, коли називав панську Польщу «злобним фашистським зубом». Жорстокою і деспотичною до підневільних трудящих Західної України і Західної Білорусії, до польських трудящих, глибоко ворожою по відношенню до Радянського Союзу була капіталістична Польща. Але тут хочеться сказати слово захоплення польським народом, який знищив на своїй рідній землі капіталізм і створив державу народної демократії. До мужнього і дружнього польського народу, що будує соціалізм і бореться за справу миру в усьому світі, хочеться звернутися словами білоруського народного поета Якуба Коласа:

Мої брати, мої сусіди,
Новий і вільний польський люд!
Нехай, мов пісня лита з міді,
Красує наша дружба тут!
Нехай же стане тлінню, прахом
Життя минулого ярма.
Ми підем далі світлим шляхом,
Друг другу руку подамо.
Зустрінем, друже, день наш новий,
У мирний вирушим поход.
Нехай не буде більш незгод
І зникне неприязні слово.

(Переклад Т. Масенка).

* * *

Минуло п'ятнадцять років з дня історичного визволення славною армією радянського народу трудящих Західної України з-під ненависного польсько-шляхетського ярма. Під сонцем Радянської влади, в дружній сім'ї радянських народів-братів будують своє щастя — комунізм трудящі західних областей Радянської України. Колись відсталі в економічно-господарському і культурному відношенні західноукраїнські землі, що на протязі багатьох років були колоніальним придатком панської Польщі, волею Комуністичної партії перетворилися в передові колгоспно-індустріальні області. Незвичайного розквіту

досягла національна за формою і соціалістична за змістом культура і література українського радянського народу. Величезні і необмежені перспективи відкриті перед нею і для дальшого розвитку. Заможне життя, щастя назавжди поселились в селах і містах західних областей України.

Возз'єднаний у єдиній Українській Радянській державі, український народ знає і ніколи не забуде, що своїм вільним життям, своєю державністю і могутністю, своїм безмежним щастям він зобов'язаний Комуністичній партії, великому радянському народові.

Український народ в рядах дружніх народів Радянського Союзу, пліч-о-пліч з своїм вірним другом і братом — російським народом — впевнено йде до сонцеликого комуністичного майбутнього, і нема такої сили, яка б зупинила цей могутній історичний поступ.

ОСНОВНІ ВИДАННЯ ТВОРІВ ОЛЕКСАНДРА ГАВРИЛЮКА

УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

1. ГАВРИЛЮК ОЛЕКСАНДР, Наївний мурин. Оповідання, Львів, вид. «Вікна», 1930.
2. ГАВРИЛЮК О., Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 209.
3. ГАВРИЛЮК О., Оповідання і вірші, Львів, вид. «Вільна Україна», 1950, стор. 47.
4. ГАВРИЛЮК О., Поезії, К., вид. «Радянський письменник», 1941, стор. 59.
5. ГАВРИЛЮК О., Береза, Повість, Львів, вид. «Вільна Україна», 1946, стор. 67.
6. ГАВРИЛЮК О., Береза, Повість, Львів, вид. «Вільна Україна», 1949, стор. 75.
7. ГАВРИЛЮК О., Львів. Поема, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1953.

РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

8. ГАВРИЛЮК АЛЕКСАНДР, Избранное, Перевод с украинского, М., изд. «Советский писатель», 1950, стр. 167.
9. ГАВРИЛЮК АЛЕКСАНДР, Избранное, Перевод с украинского, изд. 2-е, испр. и дополн., М., изд. «Советский писатель», 1952, стор. 210.
10. ГАВРИЛЮК АЛЕКСАНДР, Избранное, Перевод с украинского, К., изд. «Радянський письменник», 1951, стр. 219.
11. ГАВРИЛЮК АЛЕКСАНДР, Стихи и поэмы, Перевод В. Глотова, Львов, изд. «Вільна Україна», 1950, стр. 59.
12. ГАВРИЛЮК АЛЕКСАНДР, Береза. Повесть, Перевод с украинского Михаила Бирюкова, Львов, изд. «Вільна Україна», 1950, стр. 91.
13. ГАВРИЛЮК АЛЕКСАНДР, Песни из Березы, Перевод с украинского, М., изд. «Молодая гвардия», 1954.

ПЕРЕДРУКИ

14. ГАВРИЛЮК О., Прощайте. Оповідання, журн. «Світло», Нью-Йорк, лютий, 1930.
15. ГАВРИЛЮК О., Наївний мурин. Оповідання, Оліфат, США, «Нове життя», № 8, 1931
16. ГАВРИЛЮК О., Прощайте. Оповідання, Польща, «Miesięcznik literacki» № 16, 1931.
17. ГАВРИЛЮК О., Береза. Уривок з повісті, «Almanach literacki» (Літературний альманах), Львів 1941.

ОСНОВНІ ТВОРИ О. ГАВРИЛЮКА

ПОЕЗІЯ

18. СЛОВО ПРО ВЕЛИКОГО РІДНОГО СТАЛІНА, К., Держлітвидав, 1939
19. СПОГАДИ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ, журн. «Західна Україна», 1929.
20. ПЛАКАТИ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 35.
21. БЕРЕЗА, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 36.
22. ПОЕМА ПРО ПЕТЛЮ, журн. «Вікна» № 3, 1932; газ. «Вільна Україна», від 22 червня 1954 р., Львів.
23. ПІСНЯ З БЕРЕЗИ. Поема, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1939, стор. 37.
24. ЛЬВІВ. Поема, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 46.
25. ЖОВТЕНЬ У ЛЬВОВІ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 67.
26. НЕПЕРЕДБАЧЕНИЙ ЕПІЛОГ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 65.
27. МАВЗОЛЕЙ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 68.
28. БЕССАРАБІЇ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 72.
29. ПІСНЯ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 74.

ПРОЗА

30. БЕРЕЗА. Повість, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 79.
31. ШЛЯХИ. Уривок з повісті, журн. «Радянський Львів», № 5, 1950, стор. 19.
32. ПРОЩАЙТЕ. Оповідання, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 136.
33. В ОЧАХ ДИТИНИ. Нарис, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 150.
34. НАІВНИЙ МУРИН. Оповідання, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1940, стор. 160.
35. ОПОВІДАННЯЧКО ПРО ЛИХУ І ДОБРУ ДІВЧИНУ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 174.

ПУБЛІЦИСТИКА І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

36. ПАНИ І ПАНИЧІ НАД «КОБЗАРЕМ», Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 183.
37. КОБЗАР СТЕРЕЖЕ, журн. «Знання» № 2, 1936, журн. «Вітчизна» № 8, 1954.
38. УЧІМОСЯ РОЗУМІТИ І СПРИЙМАТИ ПОЕЗІЮ, журн. «Знання», 1936, журн. «Вітчизна» № 8, 1954.
39. СТО ЛІТ «КОБЗАРЯ», газ. «Ленінська молодь», Львів, березень 1940.
40. ТВОРЧА НАСНАГА, газ. «Ленінська молодь», Львів, травень 1940.
41. ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ПОЕТ, Вибрані твори, К., вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 201.

42. ЗВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП(б) УКРАЇНИ, в книзі «Лист товаришеві Сталіну Й. В. від XVII з'їзду КП(б) України. Звіт Центрального Комітету КП(б) України. Резолюції XVII з'їзду КП(б) України, К., Держполітвидав УРСР, 1952, стор. 43.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ О. ГАВРИЛЮКА

43. БАБИШКІН О., Пісня революційної стійкості, «Літературна газета» від 10 липня 1947.
44. БЕЛЯЄВ В., Александр Гаврилюк, в книзі «А. Гаврилюк, Избранное». Перевод с украинского, Изд. 2-е, испр. и дополн., М., изд. «Советский писатель», 1952, стр. 3.
45. БЕЛЯЄВ В., Співець народної волі і щастя, газ. «Радянська Україна» від 26 травня 1950.
46. БЕЛЯЄВ В., Більше гнівних, нещадних слів! Газ. «Вільна Україна» від 20 жовтня 1945.
47. БІЛЯВСЬКА О., Горьковські традиції в українській радянській літературі, журн. «Жовтень» № 6, 1951, стор. 112.
48. БУРЯК Б., Життя як подвиг. Літературно-критичний нарис, в його книзі «Літературні портрети», Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1952, стор. 91.
49. БУРЯК Б., Мовою великого російського народу, (Про видання творів О. Гаврилюка російською мовою в 1949, 1950, 1951 рр.), «Літературна газета» від 13 грудня 1951.
50. БУРЯК Б., С нами в строю. К 10-й годовщине со дня трагической гибели С. Тудора и А. Гаврилюка, газ. «Львовская правда» от 23 июня 1951.
51. БУРЯК Б., Письменник-революционер, газ. «Вільна Україна» від 6 січня 1950.
52. БУРЯК Б., Письменник-більшовик, журн. «Україна» № 8, 1949, стор. 35.
53. БУРЯК Б., Книга про мужність. Про повість О. Гаврилюка «Берега», журн. «Дніпро» № 5, стор. 121.
54. БУРЯК Б., О том, чего нельзя забыть, «Литературная газета» от 2 августа 1947.
55. БУРЯК Б., Листування Олександра Гаврилюка, журн. «Жовтень» № 3, 1951, стор. 95.
56. ВАСИЛЕНКО К., Люди революційної стійкості, «Літературна газета» від 17 січня 1946.
57. ВІЛЬДЕ И., «Берега», газ. «Правда Украины» от 1 июня 1947.
58. ВІЛЬНИЙ В., Поет-трибун, газ. «Радянська Україна» від 17 листопада 1949.
59. ГАЛАН Я., Автор незакінченого роману, в кн. «Я. Галан, Твори, т. I», К., Держлітвидав, 1953, стор. 463.
60. ГАЛАН Я., Напередодні, в кн. «Я. Галан, Твори, т. I», К., Держлітвидав, 1953, стор. 423.
61. ГАЛАН Я., Поезія боротьби, журн. «Література і мистецтво» № 5, 1941, стор. 57.
62. ГАЛАН Я., Пісня про подвиг, газ. «Вільна Україна» від 6 квітня 1947.
63. ГАВРИЛЮК Я., Спогади про сина (До 12-річчя з дня смерті Олександра Гаврилюка), газ. «Вільна Україна» від 21 червня 1953.
64. ГОНЧАР О., Воинствующие книги, «Литературная газета» от 3 января 1948.
65. ГУДЗЕНКО С., Солдат свободы, «Литературная газета» от 3 апреля 1951.
66. ДЕСНЯК О., Сучасна тематика в творчості львівських письменників, журн. «Література і мистецтво» № 4, 1941, стор. 32.

67. ДИМАРОВ А., Писатель-трибун, воин своего класса, газ. «Львовская правда» от 22 июня 1954.
68. ДМИТЕРКО Л., Кровью сердца, журн. «Новый мир» № 4, 1951, стр. 221.
69. ЖИВОВ М., Странички из блокнота, газ. «Правда Украины» от 24 сентября 1944.
70. КОЗЛАНЮК П., Олександр Гаврилюк, в кн. «Береза», Львів, вид. «Вільна Україна», 1946, стор. 3.
71. КОЗЛАНЮК П., На той бік, в кн. «Козланюк П., Весняний шум», Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1952, стор. 100.
72. КОЗЛАНЮК П., Світлою дорогою, газ. «Радянська Україна» від 19 жовтня 1949.
73. КОЗЛАНЮК П., Олександр Гаврилюк, Літературний показчик.
74. КОЗЛАНЮК П., Письменник і два світи, в кн. «П. Козланюк. Оновлена земля», Львівське книжково-журнальне видавництво, 1953, стор. 140.
75. КОНВИСАР В., Подвиг поета-революціонера, газ. «Правда» от 18 сентября 1949.
76. КОРНІЙЧУК О., Стан і чергові завдання української радянської літератури, К., вид. «Радянський письменник», 1948, стор. 63.
77. ЛЕВЧЕНКО М., В. Маяковський і становлення української радянської поезії, журн. «Жовтень», № 6, 1953, стор. 96.
78. ЛЕСИК В., Революційні письменники Західної України, журн. «Література в школі» № 4, 1951, стор. 11.
79. ЛОГВИНЕНКО М., Хвилююча книга, газ. «Молодь України» від 27 листопада 1949.
80. НАХТ І., Олександр Гаврилюк, Пам'яті письменника, журн. «Радянський Львів» № 2—3, 1945, стор. 19.
81. НЕБОРЯЧОК Ф., Письменник-комуніст (До 40-річчя з дня народження О. Гаврилюка), газ. «Вільна Україна» від 26 квітня 1951.
82. ОГНЕВ В., Песни борьбы, журн. «Огонек» № 50, 1950, стр. 23.
83. ОЧЕРК ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, М., Изд. Академии наук СССР, 1954, стр. 123—127, 182—190, 222, 241—245.
84. ПАНЧ П., Творче піднесення, газ. «Ленінська молодь» від 23 жовтня 1940.
85. ПАРХОМЕНКО М., Олександр Гаврилюк, «Береза», журн. «Радянський Львів» № 1, 1947, стор. 76.
86. ПІНЧУК С., Пример беззаветного служения народу, газ. «Львовская правда» от 21 июня 1953.
87. ПРИВОРОТСЬКИЙ Й., Документ революційної мужності, журн. «Вітчизна» № 5, 1948, стор. 176.
88. РУДНИЦЬКИЙ М., Твори О. Гаврилюка російською мовою, журн. «Жовтень» № 9, 1951, стор. 101.
89. СТЕФАНІК С., Величні перетворення, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1953, стор. 29.
90. ТРОФИМУК С., Зародження нової революційної літератури в Західній Україні, журн. «Жовтень» № 9, 1954, стор. 93.
91. ТУДОР С., У бистрині, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951, стор. 145.
92. ТУДОР С., Визволення слова, Львівське книжково-журнальне видавництво, 1951, стор. 125.
93. ФОЛЬВАРОЧНИЙ І., Сторінки героїчної боротьби, вид. ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1954, стор. 67.
94. ЦМОКАЛЕНКО Д., Писатель-борец, газ. «Львовская правда» от 21 июня 1953.

З М І С Т

	Стор.
Вступ	5
Глава перша	14
Розділ 1	14
Розділ 2	30
Розділ 3	62
Глава друга	89
Розділ 1	89
Розділ 2	105
Розділ 3	114
Розділ 4	132
Розділ 5	163
Розділ 6	185
Глава третя	209
Розділ 1	209
Розділ 2	218
Розділ 3	233
Життя — це боротьба	254
Бібліографія	270

Редактор *П. Й. Ящук*
Художній редактор *М. А. Страховот*
Техредактор *А. В. Городнича*
Коректор *Р. З. Фукс*

Юрий Степанович Мельничук
Александр Гаврилюк
(На українском языке)

Здано до набору 31/XII-1954 р. Підписано до друку 26/IV-1955 р. Формат 60×92¹/₁₆. Папер. арк. 8,625. Друк. арк. 17,25. Авт. арк. 17,857. Обліково-вид. арк. 18,407. БГ 05896. Книжково-журнальне видавництво, м. Львів, Підвальна, 3. Зам. 1375. Тираж 20.000. Ціна 8 крб. 85 коп.

Обласна друкарня, м. Львів, Спартака, 4.